ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ГУЛИСТОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

«Иқтисодиёт» кафедраси

«ИНФРАТУЗИЛМА ИҚТИСОДИЁТИ»

фанидан

ЎҚУВ УСЛУБИЙ МАЖМУА

Билим соҳаси:	200000 – ижтимоий соҳа, иқтисод ва ҳуқуқ
Таълим соҳаси:	230000 – иқтисод
Таълим йўналиши:	5141000 – тупроқшунослик 5230100 – иқтисодиёт (тармоқлар ва соҳалар бўйича) 5321000 – озиқ-овқат технологияси 5410200 – агрономия 5410500 – қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш ва дастлабки ишлаш технологияси

Гулистон – 2018 й.

Г.Р.Маҳмудова "Инфратузилма иқтисодиёти" фанидан ўқув-услубий мажмуа. - Гулистон. 2017/2018. ___250_ бет.

Ўқув - услубий мажмуа 230000-иқтисодиёт таълим соҳаси бўйича ўқиётган бакалаврларга ихтисослик фанлар доирасида ўқитишга мўлжалланган бўлиб, унда “Инфратузилма иқтисодиёти” фани предмети ва методлари, унинг тармоқ хўжалиги сифатида намоён бўлиши, бозор иқтисодиётининг шаклланиши билан вужудга келиши ва ривожланишига оид маълумотлар келтирилган.

Ўқув - услубий мажмуа педтехнология талабларига мос равишда тайёрланиб, унда ўқув мақсадлари, мавзуда кўриб чиқиладиган муаммолар, назорат саволлари ва мустақил иш топшириқлари келтирилган. Ўқув - услубий мажмуада ўқув дастури, ишчи дастур, таълим технологияси, амалий машғулотлар учун масалалар тўплами, назорат турлари учун топшириқлар вариантлари, ҳар бир мавзу бўйича тест саволлари, фандан умумий назорат саволлари, тақдимот материаллари, глоссарий, фойдаланган адабиётлар рўйхати, таянч конспект, ўқув материаллари ва хорижий адабиётлар ўз ифодасини топган.

Ўқув – методик мажмуа Ўзбекистон республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2015 йил 02 февральдаги **№32** сонли буйруғи билан тасдиқланган “Инфратузилма иқтисодиёти” фанининг ўқув дастурига мувофиқ ишлаб чиқилган вазирликнинг **2017** йил **1** мартдаги **№107** сонли “Янги ўқув-услубий мажмуаларни тайёрлаш бўйича услубий кўрсатмани тавсия этиш тўғрисида”ги буйруғи асосида тайёрланган.

Тузувчи: ГулДУ “Иқтисодиёт” кафедраси ўқитувчиси Г.Р.Маҳмудова

Тақризчилар: Иқт. фанлари номзоди, доц. О.Т. Сатторқулов
Иқт. фанлари номзоди, доц. О.Р.Райимбердиева

Ўқув-услубий мажмуа Гулистон давлат университети ўқув услубий Кенгашининг **2017** йил “**_26_**” __август_даги **__1_**-сонли қарорига мувофиқ ўқув жараёнига татбиқ этиш учун тавсия этилган.

МУНДАРИЖА

Мажмуанинг қисқача аннотацияси.....4

I Маъруза мавзулари..... 6

II Амалий машғулотларни ўтказиш бўйича кўрсатмалар..... 111

2.1. Амалий машғулотлар режалари..... **112**

2.2.Амалий машғулотлар учун топшириқлар, кейс стади, вазиятли масалалар ва тестлар.....**117**

2.3. Назорат саволлари.....**158**

III Мустақил таълим машғулотлари.....**160**

3.1. Мустақил таълимни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни.....**161**

3.2. Тавсия этилаётган мустақил ишларнинг мавзулари.....**163**

3.3.Мустақил таълим мавзуларига оид адабиётлар, журналлар ва интернет тармоғидан олинган тарқатма материаллар.....**164**

3.4. Мустақил таълим мавзуларига доир хорижий мақолалар.....**165**

3.5. Мустақил таълим мавзуларига доир видео маърузалар, видео роликлар.....**168**

3.6. Тавсия этиладиган электрон журналлар ва интернет сайтлар.....**169**

IV Глоссарий.....**170**

V Иловалар.....**178**

5.1. Фан дастури.....**179**

5.2. Ишчи фан дастури **188**

5.3. Тестлар.....**207**

5.4. Баҳолаш мезонларини қўллаш бўйича услубий кўрсатма.....**219**

5.5. Мавзулар бўйича тақдимот слайдлари.....**224**

МАЖМУАНИНГ ҚИСҚАЧА АННОТАЦИЯСИ

Ўқув-услубий мажмуа – Гулистон давлат университетида бакалавриат ва магистратура таълим босқичиларининг Ўқув режаларида акс этган фанлар бўйича профессор-ўқитувчининг дарс жараёнига ўқув-услубий тайёрлигини тасдиқловчи энг муҳим мезон, меъёрий-услубий ҳужжатдир.

Мажмуанинг асосий мақсади – авваломбор фаннинг ўқитувчиси, худди шунингдек талаба учун, фанни ҳар томонлама сермазмун, чуқур назарий, услубий ва амалий тарзда етказиш (талаба учун – ўзлаштириш) учун ягона ўқув-услубий ва ахборот-ресурс манбаини яратиш ҳисобланади.

Ўқув-услубий мажмуа Гулистон давлат университети бакалавриат таълим йўналишлари учун мўлжалланган бўлиб, у жумладан қуйидаги таркибий тузилишга эга:

– ***фаннинг меъёрий-услубий таъминоти,***

– ***фаннинг мазмуни ва ахборот-ресурс таъминоти,***

– ***фанни ўқитишнинг интерактив технологиялари,***

– ***талабаларнинг билимини баҳолаш услубиёти,***

– ***қўшимча электрон таълим ресурсларини*** ўз ичига олган.

Илғор хорижий тажриба билан узвийлик.

Мазкур мажмуа илғор хорижий тажрибани кенг ўрганиш, умумлаштириш ва ундан таълим ва тадқиқотлар жараёнида самарали фойдаланиш маҳсулидир.

Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримовнинг 2016 йил 26 май қарорида олий ўқув юртлари “жаҳоннинг ривожланган мамлакатларидаги етакчи университетлар ва олий ўқув юртлари билан қалин ҳамкорлик доирасида кенг кўламда иштирок этган ҳолда 2016/2017 ўқув йили бошлангунга қадар барча ўқув режалари ва дастурлари тубдан қайта ишлаб чиқилишини ниҳоясига етказишни таъминласин, фанларни ўқитишнинг эскирган, умрини ўтаб бўлган ёндашув ва услубларидан батамом воз кечишни, бакалавриат ва магистратурада жаҳон фани ва илғор педагогик технологияларнинг замонавий ютуқларига асосланган янги ўқув режалари ва дастурларини жорий этишни, шунингдек, таълим жараёнида уларни амалга ошириш ҳамда олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини ошириш учун. етакчи хорижий олимлар ва ўқитувчиларни жалб этишни назарда тутсин”[1] деб алоҳида таъкидланган.

Ушбу қарорда белгиланган вазифаларни амалга ошириш мақсадида таълим ва тадқиқотларнинг мазкур ахборот-ресурс манбаини ишлаб чиқишда Данкин Университети, Массачусетс Технология институти ва Нью-Йорк Давлат Университети (АҚШ), Оксфорд Университети, Бат Университети ва Лондон Метрополитен Университети (Буюк Британия), Бремерхафен Университети (Германия), Васеда Университети (Япония), Кемёнг Университети (Корея Республикаси), Шанхай Университети (ХХР) ва бошқа етакчи хорижий университетлар бой ижобий тажрибасидан самарали фойдаланилди.

Мажмуани такомиллаштириш масалалари.

Электрон ўқув-услубий мажмуа ўқув йили мобайнида халқаро ва миллий иқтисодиёт тизимидаги ўзгаришлар ва тенденциялар, янги қабул қилинган қонунлар, фармонлар ва қарорларни, хорижда ва республикада чоп этилган янги ўқув ва илмий адабиётларни, фан-техника ва технология борасида эришилган янги ютуқларни ҳисобга олган ҳолда мунтазам такомиллаштирилиб борилади.

---

[1] Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримовнинг 2016 йил 26 майдаги “2016/2017 ўқув йилида Ўзбекистон Республикаси олий таълим муассасаларида ўқишга қабул қилиш тўғрисида”ги қарори. “Халқ сўзи” газетаси, 2016 йил 27 май, №103 (6538). Б.

“Инфратузилма иқтисодиёти” фани ўз ичига қуйидаги вазифаларни олади:

- биринчидан, талабаларга миллий инфратузилмалар рақобатбардошлигини ошириш учун зарур бўлган замонавий андозаларга жавоб берадиган назарий-амалий профессионал билимларни мустаҳкамлаш;

- иккинчидан, инфратузилманинг моҳияти, таркиби ва асосий тушунчаларини изоҳлаш;

- учинчидан, инфратузилма иқтисодиёти ва унинг таркибий қисмлари ҳамда иқтисодий негизларини асослаш;

- тўртинчидан, инфратузилма хизматлари ривожланишининг асосий йўналишларни таҳлил этиш;

- бешинчидан, инфратузилма иқтисодиёти самарадорлигининг асосий кўрсаткичларини таҳлил этишни, ва қарорлар қабул қилишни ўрганади.

Шунингдек, “Инфратузилма иқтисодиёти” фани фундаментал фанлардан бири бўлиб, бошқа иқтисодий фанларни чуқур ўрганишда асос бўлиб хизмат қилади.

I. МАЪРУЗА МАВЗУЛАРИ

1-мавзу. Инфратузилманинг моҳияти, таркиби ва туркумлаштириш

1. Инфратузилма иқтисодиёти фанининг предмети ҳамда асосий вазифалари. Инфратузилма иқтисодиёти фанининг бошқа иқтисодий фанлар билан ўзаро алоқаси.
2. Инфратузилманинг моҳияти, аҳамияти ва вазифалари. Инфратузилманинг туркумлаштирилиши, унинг таркиби
3. Ижтимоий инфратузилманинг асосий вазифаси.
4. Инфратузилманинг ижтимоий – иқтисодий ишлаб чиқариш учун нормал шарт-шароитларни таъминловчи тармоқ ва саноат мажмуи эканлиги.
5. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида инфратузилмани ривожлантиришнинг аҳамияти.

Таянч иборалар: инфратузилма, инфратузилма иқтисодиёти предмети, объект, субъект, инфратузилма иқтисодиёти, жараён, давлат дастурлари, йил якунлари.

1.1. Инфратузилма иқтисодиёти фанининг предмети ҳамда асосий вазифалари. Инфратузилма иқтисодиёти фанининг бошқа иқтисодий фанлар билан ўзаро алоқаси

Ҳозирги кунда тобора ривожланиб бораётган бозор иқтисодиёти шароити ўзининг тараққиёти давомида бозор қонуниятлари ва механизмларини амал қилишини тўғри баҳолай оладиган ўзининг ички тузилмалари ва хўжалик юритувчи сўбъектларига мухтожлик сезади. Шу билан бирга уларнинг ривожланиши ва мавжуд бўлишининг муҳим шарт-шароитлари ва қулай муҳити бўлишини давлат томонидан ташкил этишлишини талаб этади. Бу жараёнда эса иқтисодий қонунлар билан бирга ҳукумат томонидан олиб борилаётган иқтисодий ислоҳотлар уйғунлигини таъминлаш ва уларнинг бозор иқтисодиёти талабларидан келиб чиқилишини йўлга қўйиш муҳим саналади. Бозор инфратузилмасини шаклланиши ва уларнинг ривожланишини, маълум соҳа ва тармоқларда мавжуд муаммоларни илмий таҳлил этиш ва янги бозор инфратузилмасини яратаётган хўжалик субъектларини фаолиятини назарий тадқиқ этиш иқтисодий фанларнинг янги турини бўлишини талаб этади. Шу нуқтаий назардан келиб чиқиб, бозор инфратузилмаси назарияси фанини ўрганиш зарурати туғилади. Бу фаннинг шаклланиши учун ҳам бошқа фанлар каби амалий ҳаётдаги муаммолари ва ўрганилишни талаб этаётган қонуниятлари, очиб берилишини талаб этаётган ҳолатлар борки, улар фаннинг назарий ўрганишни замон тақозоси қилиб кўймоқда.

«Инфратузилма иқтисодиёти»фанини ўқитишнинг асосий мақсади бўлиб талабалар томонидан бозор инфратузилмаси назариясининг амал қилиш ва ривожланиш қонуниятларини ўрганиш ҳисобланади. Бу курснинг ўқитилиши орқали талабалар бозор инфратузилмасининг назарий асослари ва унинг табиати қонун қоидалари билан яқиндан танишадилар. Мазкур фан уларга бозор инфратузилмаси назариясининг иқтисодий қонунлари, ҳодиса ва жараёнларининг моҳиятини чуқур ва ҳар томонлама тушунишда зарур бўлган услубий ёндашувларни ўзлаштиришда аҳамиятли ёрдам беради. Шунингдек, талабаларда бозор инфратузилмаси ва тизимли-иқтисодий муносабатлар тўғрисида амалий тажрибаларни шакллантириш курснинг асосий вазифаларидан ҳисобланади. «Бозор инфратузилмаси назарияси»фани орқали олинган билимлар бўлғуси иқтисодчи-мутахассисларга иқтисодиётдаги назарий ва амалий масалаларни тўғри ҳал этиш кўникмасини ҳосил этишда ҳамда Президентимиз И.Каримовнинг “Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари”

номли асарларида кенг ва батафсил баён қилиб берилганмаърузасидан келиб чиқдиган долзарб вазифалар мазмун-моҳиятини ўрганишда ҳам аҳамиятли ёрдам беради.

Асарда жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг мазмун-моҳияти, намоён бўлиш шакллари, келиб чиқиш сабаблари, унинг Ўзбекистон иқтисодиётига таъсири, мазкур инқироз оқибатларини олдини олиш ва юмшатишга асос бўлган омиллар баён қилиб берилган. Шунингдек,асарда қишлоқ жойларда ижтимоий ва ишлаб чиқариш инфратузилмасини жадал ривожлантиришга, мамлакатни модернизация қилиш ва аҳоли бандлигини оширишнинг энг муҳим омили сифатида ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани янада ривожлантиришга кенг ўрин берилган бўлиб, уни мазмун ва моҳиятини ўрганишда бозор инфратузилмасининг назариясининг ўрнини очиб беришга эътибор берилган.

Умуман иқтисодий фанларнинг асосий ўрганиш объектлари бўлиб иқтисодий жараёнларни босқичлари ҳисобланади. Булар эса ишлаб чиқариш, тақсимлаш, айрибошлаш ва истеъмол жараёнларидир. Ушбу жараёнларни қисқача таҳлил этилса, ишлаб чиқариш жараёни шундай жараёнки, агар хомашё, айланма маблағ, ишчи кучи ва бошқа материаллар ёки ишлаб чиқариш омилларининг концентрацияси бўлса товар ишлаб чиқариш натижасини беради. Лекин бу ишлаб чиқарилган товарларни истеъмолчисини топиш замонавий иқтисодиётнинг олдидаги энг муҳим муаммолардан бири ҳисобланади. Айнан айрибошлаш ёки тақсимлаш жараёнини бозор таъминлаб, истеъмолчини топишга ёрдам беришда муҳим аҳамият касб этади. Ҳозирги кунда бозорларнинг меъёрдаги фаолиятини таъмимнлаш ва уларнинг самарадорлигини ошириш эса бозор инфратузилмалари олдида турган энг долзарб вазифалардан саналади. Шу нуқтаи назардан олсак, бозор инфратузилмаларининг мавжудлиги, самарали фаолияти ва давомийлигини таъминлаш нафақат иқтисодчи олимлар, балки, иқтисодиётнинг ҳар бир бўғини мутасадди раҳбарларининг далзарб вазифаларидан ҳисобланади. Шунингдек, иқтисодий фанларнинг ҳам муаммосига айланган. Бозор инфратузилмасининг назарий таҳлил қилиш иқтисодиётнинг бошқа инфратузилмаларидан маълум маънода алоҳида хусусиятга эга. Биз бу борада фикр юритишдан олдин умумий инфратузилмалар ҳақидаги тушнчага эга бўлишимиз керак.

Инфратузилма – бу ҳар қандай яхлит иқтисодий тизим ва тузилмаларнинг мавжуд бўлиш шарти ҳисобланган таркибий қисмидир. Сўзма-сўз ифодалаганда, инфратузилма – бу иқтисодий тизимнинг асоси, пойдевори, ички тузилмаси демакдир.

«Инфратузилма» атамаси лотинча «infra» - қуйи, ости; «structura» - тузилма, жойлашув сўзларидан пайдо бўлган. «Инфратузилма» атамасининг кенг қўлланилишига қарамай, бу тушунчани турлича талқин қилиш ҳоллари учраб туради. Бир гуруҳ олимлар инфратузилманинг функциясини ишлаб чиқариш ва аҳолига хизмат кўрсатишда деб қараб, уни хизмат кўрсатишнинг яхлит тизими сифатида белгилайдилар.

Бу фан бозор инфратузилмасининг ривожланиш босқичлари, ҳозирги замон бозор инфратузилмасининг аралаш иқтисодиёт тизими сифатида, мамлакатлар ва халқларнинг маданийлашган, ижтимоий-адолатли жамият сари ҳаракат босқичи сифатида тушунтирилиб, унинг характерли хусусиятлари ҳақида чуқур билимлар берувчи фан ҳисобланади. Бозор инфратузилмасини амал қилиши масалаларига, Ўзбекистон бозор инфратузилмасини ўрганишга, республика иқтисодиётида инфратузилманинг жаҳон хўжалигига қўшилиш масалаларига катта аҳамият берилади.

Фаннинг вазифалари- бозор инфратузилмаси инфратузилманинг янги тури бўлиб ҳисобланади. Иқтисодиётда бозор механизмининг ривожланиб бориши билан алоҳида бозорларнинг эҳтиёжларини қондириш бўйича фаолиятнинг махсус турини

яратиш зарурияти вужудга келади. Бозорнинг пайдо бўлиши унинг маданийлашган кўринишда амал қилишини таъминловчи янги ташкилотлар, муассасаларнинг шаклланишини тақозо этади.

Мустақил тизим сифатидаги бозорга нисбатан олганда, **инфратузилма – бу товар ва хизматларнинг ҳаракатини, олди-сотди жараёнига восита бўлиб хизмат қилувчи ташкилий-ҳуқуқий шаклларнинг йиғиндиси ёки бозорга хизмат кўрсатувчи ҳамда унинг амал қилишининг нормал шароитини таъминлаш бўйича маълум функцияларни бажарувчи муассасалар, тизимлар, хизматлар, корхоналарнинг мажмуидир.**

Инфратузилманинг қуйида келтирилган турли кўринишлари ва улар фаолияти йўналтирилган соҳа ҳамда тармоқлар ўртасидаги ўзаро алоқаларни янада яққолроқ тасаввур этиш учун чизма кўринишидаги тасвиридан фойдаланиш мумкин (1.1-чизма).

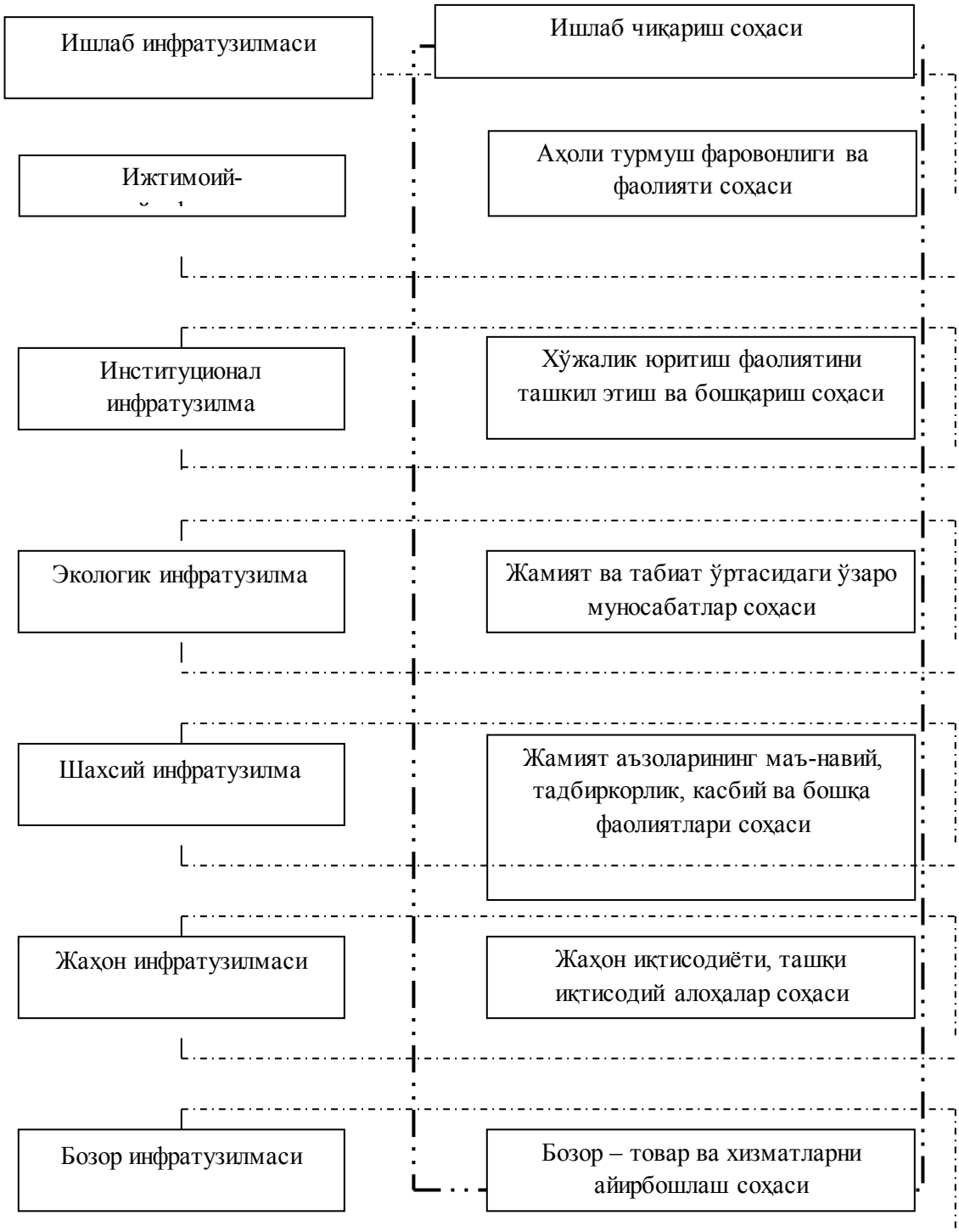

Бугунги кунда мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий тараққиётида бозор инфратузилмасининг аҳамияти тобора ошиб борар экан, унинг моҳияти, иқтисодий мазмунини ўрганиш муҳим ҳисобланади.

Инфратузилма иқтисодиёти фанининг предмети - инсонлар томонидан барпо этиладиган ва ўзаро ҳамкорликни таркибловчи сиёсий, иқтисодий ҳамда ижтимоий меъёрлар ва қоидалар ташкил топади

Инфратузилма – бу ҳар қандай яхлит иқтисодий тизим ва тузилмаларнинг мавжуд бўлиш шарти ҳисобланган таркибий қисмидир.

Инфратузилма иқтисодиёти фанининг вазифаси- бозор иштирокчилари ва унда асосий ўринни эгалловчи инфратузилмалар ривожланиши, қонуниятлари ва уларнинг ҳаракатлари моделларини оптималлаштиришдир.

Фанни ўқитишдан мақсад - инфратузилма тушунчаси ва турлари, иқтисодий фаолият ва ишлаб чиқариш, иқтисодий механизм ва тизимлар самарадорлигини ошириш муаммолари, республика иқтисодиёти инфратузилмасини чуқурроқ ўрганиб келгусида мустақил меҳнат фаолиятида амалий профессионал билимни шакиллантиришга йўналтиришдир.

Инфратузилма иқтисодиёти ишлаб чиқариш соҳаси учун бевосита шароит яратиб берадиган тармоқлардан бири ҳисобланади. Иқтисодиётда бозор механизмининг ривожланиб бориши билан алоҳида бозорларнинг эҳтиёжларини қондириш бўйича фаолиятнинг махсус турини яратиш зарурияти вужудга келади.[2]

Иқтисодий механизм бир неча унсурларнинг яхлитлигидан ташкил топади. Унга иқтисодий стимуллар (рағбат берувчи кучлар), ишлаб чиқариш, айирбошлаш ва истеъмолни ташкил этиш, иқтисодий фаолиятнинг ихтисослашуви, иқтисодий фаолият кооперацияси ва хўжалик алоқаларини ўрнатиш усуллари киради. Иқтисодий механизмнинг етакчи бўғини иқтисодий стимуллар ҳисобланади.

Инфратузилма иқтисодиёти фанининг вазифаси – бозор иштирокчилари ва унда асосий ўринни эгалловчи инфратузилмалар ривожланиши, қонуниятлари ва уларнинг ҳаракатлари моделларини оптималлаштиришдир. Фирма ёки корхонанинг маркетинг изланишларида ёки унинг иқтисодий стратегиясини белгилашда ва амалга оширишда турли моделлардан фойдаланиш истеъмолчиларнинг ўзгаришларга бўлган муносабатларини башорат қилишга ёки рақобатчиларнинг акс таъсирлари, хатти-ҳаракатларини маълум эҳтимоллик даражаси билан аниқлашга имкон беради.

Инфратузилма иқтисодиёти фанини мукаммал ўрганишнинг афзаллиги яна шу билан изоҳланадики, тўғри қарор қабул қилишда инсонлар доимо керакли ва ишончли назарий билимга ва маълумотга эга бўлишизарур. Агар улар ўз билимларига эга бўлмаса тажриба ва хатоларидан келиб чиққан, ҳолдаўзига қимматга тушган усулни қўллаши мумкин ёки бошқаларнинг тажрибаси, хатоларини ўрганиши мумкин, лекин, инфратузилма иқтисодиётидан олган билимларига мурожаат қилса уларнинг иши анча енгиллашади, белгилаган стратегияси ва режаси аниқ бўлади.

Инфратузилма иқтисодиёти ҳудудий инфратузилма, бозор иқтисодиёти асослари, бозор инфратузилмаси назарияси, макро ва микроиқтисодиёт, ишлаб инфратузилмаси, ижтимоий инфратузилма, чет мамлакатлар бозори. назарияси каби фанлар ўзаро боғланган.

Ушбу фан иқтисодий ўсиш масалаларига бевосита боғлиқдир. Ҳудудий инфратузилма ва уларнинг таркибий тузилишлари, бозор иқтисодиёти шароитида

---

[2] Язык бизнеса: термины. Под общ. ред. В.А.Чжена. Т.: ИПК «Шарқ», 1995, с.185.

инфратузилма тизимининг аҳамияти, ҳудудий иқтисодиёт ва унинг ривожланишига инфратузилма тизимининг таъсири бўйича амалий ва назарий тавсиялар беради.

Мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланишида бозор инфратузилмасининг ролига катта аҳамият қаратилмоқда. Жумладан, биринчи президентимиз И.А.Каримовнинг иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи сессияси сўзлаган нутқида мазкур соҳани ривожлантириш борасида алоҳида тўхталиб: «Бозор инфратузилмасига хос барча муассасаларнинг ривожланиши устувор аҳамият касб этмоғи зарур. Бунда бизнес хизмати билан узвий боғлиқ бўлган консалтинг, маркетинг, инжиниринг, лизинг, суғурта тизимлари ва бошқа тузилмалар фаолиятини кучайтириш муҳим аҳамият касб этади»[3], деб кўрсатиб ўтиши ҳам мазкур жараённинг нақадар аҳамиятли эканини эътироф этади. Шу билан бирга, биринчи президентимиз И.Каримов 2015 йилнинг асосий якунлари ва 2016 йилнинг энг муҳим устивор вазифаларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисида “Иқтисодиётни модернизация қилиш ва диверсификация қилиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни,хусусий мулкчиликни ривожлантириш дастурини амалга оширишда инвестицияларни жалб этиш, аввало, ички манбаларни сафарбар этиш ҳисобидан иқтисодиётимизнинг муҳим тармоқларини жадал модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш, транспорт коммуникацияларини янада ривожлантириш ва ижтимоий инфратузилма обектларини барпо этиш ҳал қилувчи устувор йўналишга айланди”[4] деб таъкидладилар.

Фаннинг мазмуни ва унинг бошқа фанлар билан боғлиқлиги

Инфратузилма иқтисодиёти фани бошқа фанлар каби иқтисодий фанлар билан узвий боғлиқ бўлиб, фанни ўрганиш жараёнида барча фанларнинг иқтисодий мазмуни ва назарий асосларини чуқур тадқиқ этиш талаб қилинади. Иқтисодиётда ҳар бир соҳани инфратузилмаси бўлгани ва уларни бошқаришда турли хил ёндашувларнинг мавжудлиги ҳам бу фанинг бошқа фанлар билан узвий боғлиқлигини таъминлайди. Шу ўринда айтиш мумкинки, биринчи ўринда бозор инфратузилмаси назарияси фани иқтисодий фанларнинг асоси бўлган иқтисодиёт назарияси фани билан чамбарчас боғликдир. Иқтисодиёт назарияси фанини ўрганишда қўлланилган услуб ва дастаклар айнан ва босқичма-босқич амал қилади. Бозор инфратузилмаси ҳар бир соҳани мавжуд бўлиши ва ҳаётийлик даврини белгилаб берувчи қуйи тизилмалар йиғиндиси бўлиб, уларнинг фаолиятини даромадлилик даражасини ортиши ҳудди шу соҳанинг ривожланиши билан чамбарчас боғликдир. Шундай экан бошқа соҳаларнинг ўрганувчи фанларнинг барчаси ҳам шу соҳанинг инфратузилмасини ўрганувчи фаннинг қонун қоидаларини ва амал қилиш механизмларини эътибордан четда қолдирмайди. Шунингдек, бозор инфратузилмаси барча тармоқ ва соҳаларнинг ўртасидаги савдо алоқаларини, улар ўртасидаги олди-берди муносабатларини шакллантирувчи инфратузилма бўлганлиги учун хўжалик юритувчи субъектлар томонидан ҳар бир тузилган шартнома маълум бир бозор инфратузилмасининг қуйи тизилмалари хизматидан фойдаланади.

Инфратузилма иқтисодиёти барча соҳалар сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, хизматлар ва давлат корхоналарининг мазмун моҳиятини ўрганишдаги қонун-қоидаларини ўрганишда фойдаланидаган фан сифатида шаклланмоқда. Шу билан бирга, инфратузилма назарияси фани менежмент, маркетинг, бизнес, тармоқлар

---

[3] Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт - пировард мақсадимиз. Биринчи президентимиз Ислом Каримовнинг иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи сессиясидаги маърузаси. 2000 йил 25 январь.

[4]. И.А.Каримовнинг «Бош мақсадимиз - мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислоҳотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир» Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. 16.01.2016й.

иқтисодиёти ва бошқа шу каби иқтисодий фанлари билан узвий боғлиликда ўрганилади.

Бошқа иқтисодий фанларда фаннинг иқтисодий қонуниятлари, моделлари, услублари ва ўрганишдаги ўзига хосликка эътибор берилса, шу билан бирга бозор инфратузилмаси назарияси фани фан сифатида уларнинг бозорга мослашувчанлиги ва инфратузилмаларининг қандай амал қилишини ва ривожлантиришга таъсир этувчи омилларни ёритишга эътибор қаратади.

Инфратузилмаларнининг ўзига хос хусусиятлари Инфратузилма мажмуига кирувчи соҳалар иқтисодий жараёнларга турлича таъсир кўрсатади ва ижтимоий такрор ишлаб чиқариш жараёнида ўзига хос ўрин эгаллайди. Шу нуқтаи-назардан ҳам, инфратузилма тармоқларини уларнинг муҳим белгилари жиҳатидан таснифлаш унинг алоҳида унсурлари ва асосий йўналишларининг такрор ишлаб чиқариш жараёнидаги ўрнини аниқлашга имконият яратиб беради. Инфратузилма мажмуасининг кенг қамровли хусусиятга эгалиги, бевосита уни ягона мезон бўйича таснифлаш имконини бермайди.

Шунга кўра, илмий манбаларда бозор иқтисодиёти шароитида инфратузилманинг асосий йўналишлари сифатида ишлаб чиқариш, ижтимоий-маиший, институционал, шахсий, экологик жаҳон ва бозор инфратузилмаси ажратиб кўрсатилади.[5] Инфратузилманинг бу кўринишларини бир-биридан ажратиш, фарқлаш ҳамда уларнинг асосий моҳиятларини ифодаловчи илмий таърифлаш нафақат назарий, балки инфратузилма мажмуасининг иқтисодий муносабатлар тизимида тутган ўрнини асослашда муҳим амалий аҳамиятга эгадир.

Ишлаб чиқариш инфратузилмаси таркибан моддий неъматлар ишлаб чиқарувчи тармоқ ва корхоналарга ишлаб чиқарилган маҳсулотларни истеъмолчига етказишга тайёрлаш, сақлаш, ўраш, қадоқлаш ёки жойлаштириш, товар жойланадиган ёки ўраладиган идишлар билан таъминлаш, ташиш, таъмирлаш ҳамда сотиш каби хизматлар кўрсатувчи, уларнинг тўхтовсиз ва самарали фаолият юритишини таъминловчи ташкилот ва корхоналар мажмуини ташкил этади. Ишлаб чиқариш инфратузилмасининг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, унинг таркибига кирувчи тузилмалар ишлаб чиқариш жараёнида бевосита қатнашмайди, балки такрор ишлаб чиқаришнинг мунтазам ва бир маромда кечиши учун фақат билвосита асосда зарурий шарт-шароитлар яратиб беради. Шунингдек, мазкур инфратузилманинг функционал хусусияти бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- ишлаб чиқариш инфратузилмаси тармоқларида сарфланган меҳнат унумли ҳисобланади, у миллий даромаднинг қийматини кўпайтиради;
- инфратузилма тармоқларида маҳсулот янги моддий-ашёвий шаклда яратилади;
- инфратузилма тармоғи маҳсулотини заҳирада сақлаш ёки омборга олиш мумкин эмас, чунки у ташиш, сақлаш ва ахборотни узатиш шаклида намоён бўлади;
- ишлаб чиқариш инфратузилмасини ёрдамчи, ва айниқса, иккинчи даражали соҳа сифатида тавсифлаш мумкин эмас.

Ижтимоий-маиший инфратузилма бевосита кишиларнинг ижтимоий, маънавий, маданий, маърифий, илмий ва шу каби фаолият йўналишларидаги ҳаракатлари, муносабатлари, ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлигини таъминлаш, ривожлантиришга хизмат кўрсатувчи тармоқ ва субъектлар мажмуидан иборат бўлган иқтисодиётнинг алоҳида бир бўғинидир. Яъни ижтимоий-маиший инфратузилма аҳолининг турмуш тарзига бевосита боғлиқ бўлган уй-жой қурилиш, соғлиқни сақлаш, таълим ва билим бериш, жисмоний тарбия ва спорт, маданий ва маиший, махсус алоқа ва транспорт, умумий овқатланиш хизматларини кўрсатиш

[5] Қаралсин: Муродов Ч. Ўзбекистон иқтисодиётини эркинлаштириш шароитида бозор инфратузилмасининг ривожланиши (аграр сектор мисолида). И.ф.д. илмий даражасини олиш учун дисс. – Т., 2001й.

ҳамда кишиларнинг ҳар томонлама ривожланишига таъсир этувчи бошқа соҳаларни ўз ичига олувчи, уларни боғловчи тизим сифатида ифодаланади.

Шунингдек, иқтисодий манбаларда ушбу соҳа «ноишлаб чиқариш соҳаси», «хизматлар соҳаси», «социал инфратузилма» ва шу каби номлар билан ҳам аталади. Шу туфайли ижтимоий-маиший инфратузилма соҳасига қарашларнинг бир хил эмаслиги моддий ишлаб чиқариш соҳаси ва хизматларни аниқ чегаралашда маълум қийинчилик туғдиради. Хизматлар ва маънавий неъматлар ишлаб чиқариш асосан ишлаб чиқариш соҳасининг бир қисмини ҳамда тақсимот ва истеъмол муносабатларини ўз ичига олади. Бу жараёнда жамият аъзоларининг ҳаёти ва фаолияти учун моддий, маданий-маиший ва ижтимоий шароитлар яратилади. Бу шароитлар эса жамиятда эришилган ишлаб чиқарувчи кучлар даражаси ва мавжуд ишлаб чиқариш муносабатларини ўзида акс эттиради. Ижтимоий-маиший инфратузилма аҳолининг ижтимоий ва шахсий ижтимоий-маиший эҳтиёжларини қондирувчи икки томонлама хизматларни ўзида мужассамлаштирган бўлиб, унинг тармоқларини ижтимоий ва маиший гуруҳларга бирлашишини тақозо этади. Ижтимоий инфратузилма инсоннинг ижтимоий ва шахсий эҳтиёжларини қондирувчи ижтимоий ва маънавий неъматлар ишлаб чиқаришнинг шарти бўлиб майдонга чиқади. Бунга халқ таълими, соғлиқни сақлаш, маданият ва санъат, жисмоний тарбия ва спорт киради. Маиший инфратузилма эса, аҳолининг ҳаёти ва фаолияти учун уй-жой, маиший шароит яратади. Бу соҳага асосан савдо, умумий овқатланиш, йўловчи ташувчи транспорт ва хизмат кўрсатувчи тармоқлар киради. Инфратузилманинг бу қисми ижтимоий инфратузилмадан кўра кўпроқ моддий ишлаб чиқаришнинг ривожланиш даражасига боғлиқ бўлади. Ижтимоий-маиший инфратузилма қандайдир асосий тузилма учун ёрдамчи ва узатувчи хизмат кўрсатувчи механизм ҳисобланмайди. Чунки, ижтимоий хизмат кўрсатиш объекти – аҳоли – ноишлаб чиқариш соҳаси билан ишлаб чиқариш, иқтисодиёт ва ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатувчи инфратузилма муносабатлари билан умумий алоқаси бўлмаган муносабатда бўлади.

Ижтимоий-маиший инфратузилманинг асосий функциялари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

-ўсиб келаётган авлодни тарбиялаш, таълим олиш, қайта малакасини ошириш (маориф, таълим);

-иш вақти давомида меҳнат унумдорлиги пасайишининг олдини олиш (умумий овқатланиш, пассажир транспорти);

-меҳнатга лаёқатлилик даврининг давомийлигини узайтириш;

-ходимларнинг дам олиш шарт-шароитларни яратиш, уларнинг маданий савиясини ошириш (турар жой хўжалиги, маданият, санъат).

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, ишлаб чиқариш ва ижтимоий-маиший инфратузилманинг ўхшаш томони ҳам мавжуд: ҳар иккала соҳада ҳам товар қийматининг ўзгариши хизмат кўрсатиш орқали амалга оширилади.

Институционал инфратузилма эса бевосита ижтимоий хўжалик юритиш фаолиятини ташкил этиш, бошқаришни амалга ошириш билан боғлиқ бўлган ҳуқуқий ва жисмоний шахслар ҳамда давлат муассасаларини ўз ичига олади. Институционал инфратузилманинг фарқлантирувчи хусусияти асосан унинг мустақил тармоқ ёки тармоқнинг ички тузилиши тарзида намоён бўлмай, балки уларга тизим ости бошқарувчи ролида хизмат кўрсатиши орқали ифодаланади. Ижтимоий ишлаб чиқариш тизимида бажарадиган бошқарувчилик вазифаларига кўра жамият, ҳудуд, тармоқ, ишлаб чиқариш ва бошқа шу каби даражалардаги институционал инфратузилмалар фарқланади. Ушбу инфратузилма турли-туман ва бир-бирига мустаҳкам боғлиқ бўлган элементларнинг мураккаб тизимини ташкил этади. Унинг бир қисм идоралари такрор ишлаб чиқариш жараёнини бошқаришда бевосита иштирок этади, яъни ижтимоий ишлаб чиқаришни бошқариш субъекти

ҳисобланади, бошқа қисми эса муомала соҳасига хизмат кўрсатади. Р.Иохимсен институционал инфратузилмага берган таърифига кўра, «институционал инфратузилма – бу мавжуд эркинликни таъминловчи, мулк муносабатлари, мерос қолдириш, ишга ёллаш ва бошқаларга оид муносабатларни тартибга солувчи ҳуқуқ-тартиботдир. Ушбу ҳуқуқ-тартибот давлат тузилишининг сиёсий, субъектларнинг иқтисодий манфаатлари, этник диний, ирқий ва касбий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қонуний мустаҳкамланган бўлмоғи керак».[6] Институционал инфратузилманинг вазифаси маълум хўжалик тизимида фаолият юритаётган субъектларга «яхши ва қулай имкониятларда», уларнинг натижалари тенг самаралар берадиган ички ҳуқуқ-тартибот асосларини ишлаб чиқишдир.

Экологик инфратузилма бевосита табиатни, атроф-муҳитни, атмосфера ифлосланишини олдини олиш, тоза ичимлик суви билан таъминлаш, инсоннинг табиатга ўтказадиган салбий таъсирини камайтиришга қаратилган давлат муассасалари, маҳаллий ҳокимият, муҳандислик иншоотлари, лабораториялар ва экология билан боғлиқ бўлган давлат, халқаро ва ижтимоий ташкилотларни ўз ичига олади. Экологик инфратузилма қишлоқ жамоасининг индустриал ривожланиши натижасида вужудга келган. Ушбу инфратузилма бевосита фан-техника тараққиёти натижасида содир бўлган салбий жараёнларга чек қўйиш асосида табиатнинг чекланган заҳираларидан самарали фойдаланиш борасида нафақат алоҳида ҳудуд, мамалакат, балки халқаро миқёсда ўзаро ҳамкорликда фаолият юргизишни ўз ичига олади.

Инфратузилма мажмуида «шахсий инфратузилма» ҳам муҳим роль ўйнайди. У ўзининг моҳиятига кўра хориж иқтисодиётида қўлланилган товар хўжалигининг самарали фаолият юргизиш воситаси бўлган «социал умумий капитал» ёки жамиятда кишиларнинг маънавий (ақлий), тадбиркорлиқ касбий ва бошқа фаолиятларини ташкил этувчи «инсон капитали» ҳисобланади. Шунинг учун ҳам шахсий инфратузилма меҳнат тақсимланган товар хўжалигида иштирокчиларнинг, уларнинг умумхўжалик фаолиятига интеграциялашувининг ошишини таъминловчи ва ишларини ҳисобга олган ҳолдаги сони ва сифати (тайёргарлик даражаси)ни қамраб олади.

Телекоммуникацион инфратузилма – компаниянинг телекоммуникацион инфратузилмаси – бу турли ахборотларни: автоматлашган бошқарув тизимлари маълумотлари, электрон хабарлар, интернет-графика, турли файллар ҳамда «овоз» ва видео кўринишидаги ахборотларни узатиш вазифасини ҳал қилувчи ўзаро алоқадор тизимчалар мажмуасидир.

Инфратузилма мажмуаси ижтимоий ишлаб чиқаришнинг таркибий қисми бўлиб, бевосита ўзининг умумиқтисодий вазифаси миқёсида ишлаб чиқаришга хизмат қилади ва унинг умумий шарти тарзида намоён бўлади. Пировард натижада эса, ишлаб чиқариш, тақсимот, айирбошлаш ва истеъмол жараёнида содир бўладиган иқтисодий муносабатларнинг амалга ошишида ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш, муомала жараёнини тезлаштириш, енгиллаштириш ва бевосита истеъмолни қондириш ва ниҳоят, такрор ишлаб чиқариш босқичларини узлуксизлигини таъминлайди.

Товарлар, ишчи кучи, молиявий воситаларнинг миллий чегаралар орқали тўхтовсиз ўсиб борувчи ҳаракати бутун жаҳон инфратузилмасининг ривожланиши ва такомиллашувини тезлаштиради. Жуда муҳим транспорт тизими (денгиз, дарё, ҳаво, темир йўл транспорти) билан бир қаторда жаҳон иқтисодиётининг ривожланишида ахборот коммуникациялари тармоғи тобора кўпроқ аҳамият касб этиб боради. Муносиб умумжаҳон инфратузилмаси бўлмаса, ҳозирги ишлаб чиқарувчи кучларнинг байналмилаллашувини ривожлантириб бўлмайди. Бундай

[6] Федько В.П., Федько Н.Г. Инфраструктура товарного рынка. Ростов н/Д: Феникс, 2000, 32-б.

инфратузилманинг айрим таркибий қисмлари жаҳон савдоси вужудга келаётган, жаҳон бозори ташкил топаётган вақтда пайдо бўлган.[7]

1.2. Инфратузилманинг моҳияти, аҳамияти ва вазифалари. Инфратузилманинг туркумлаштирилиши, унинг таркиби

Ижтимоий – иқтисодий тараққиётда ҳудудий инфратузилма соҳаси таркибига кирувчи тузилмалардан фойдаланиш амалда анча илгари бошланганлигига қарамай, унга мукаммал тизимга эга бўлган мустақил соҳа сифатида эътибор қаратиш нисбатан кеч рўй берди. Зеро, **"**инфратузилма**"** атамаси фанга киритилишининг аниқ санаси маълум бўлмай, кўпчилик тадқиқотларда ушбу тушунча XX аср 40 – йилларининг охирида пайдо бўлган дейилса, баъзиларида эса америкалик иқтисодчи П.Розенштейн-Родан томонидан 1955 йилда илмий атама сифатида қўлланилгани қайд этилган.[8] Маълумотларга кўра, XX аср бошларида "инфратузилма" атамаси иқтисодий таҳлилда қуролли кучларнинг ҳаётга лаёқатлилигини таъминловчи объект ва иншоотларни ифодалаш учун қўлланилган. 40 йилларда Ғарбда инфратузилма тушунчаси орқали моддий ишлаб чиқаришнинг етарли даражада амал қилиши учун хизмат қилувчи тармоқлар мажмуи тушунила бошланди.

Инфратузилма – бу ҳар қандай яхлит иқтисодий тизим ва тузилмаларнинг мавжуд бўлиш шарти ҳисобланган таркибий қисмидир.

"Инфратузилма **"** атамаси лотинча " инфра " – қуйи, ости, " струстура" – тузилма, жойлашув сўзларидан пайдо бўлган. " Ифратузилма" атамасининг кенг қўлланилишига қарамай, бу тушунчани турлича талқин қилиш ҳоллари учраб туради. Бир гуруҳ олимлар инфратузилманинг функциясини ишлаб чиқариш ва аҳолига хизмат кўрсатишда деб қараб, уни хизмат кўрсатишнинг яхлит тизими сифатида белгилайдилар.

Шунингдек, баъзилар "инфратузилмани " инсоннинг ҳаёти ва ижтимоий ишлаб чиқаришда хизматлар, ишлаб чиқаришдаги ўзига хос меҳнат жараёнлари мажмуаси"[9], моддий ишлаб чиқаришга ишлаб чиқариш хизматлари кўрсатувчи, халқ хўжалигида иқтисодий айланишни таъминловчи, аҳоли учун хизматлар ва маънавий неъматлар ишлаб чиқарувчи, атроф - муҳитни такрор ишлаб чиқариш ва муҳофаза қилиш учун мавжуд ҳалқ хўжалигининг тармоқлари ва тармоқ ичи соҳалари йиғиндиси "сифатида таърифласалар[10], баъзилари инфратузилманинг аҳамиятини" ишлаб чиқаришнинг умумий шарт-шароитларини яратиш", " асосий ишлаб чиқариш фаолиятини таъминлаш" орқали белгилаб, у орқали фақат ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатиш тизимини тушунадилар.

Инфратузилма – такрор ишлаб чиқариш шартларини таъминловчи ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш тармоқлари комплекси- йўллар, алоқа, транспорт, маориф, соғлиқни сақлаш. Асосий ишлаб чиқариш инфратузилмаси энерго-таъминот, транспорт ва алоқа тармоқларидир. Инфратузилма жамият ишлаб чиқариш кучларининг бўлинмас қисми ҳисобланади.

Р.Иохимсен инфратузилмани хўжалик фаолияти даражасини оширувчи, ҳудудларда хўжалик бирлигини ташкил этишга имконият яратувчи бир хилда сарф қилган харажатларига оладиган даромадларини тенглаштирувчи моддий, шахсий ва институционал фаолият турлари ва улар ташкилотларининг йиғиндиси сифатида талқин қилади.[11]

---

[7] Шодмонов Ш.Ш., Алимов Р.Х., Жўраев Т.Т. Иқтисодиёт назарияси. Т.: «Молия», 2002, 380-б.

[8] Стаханов В.И.Экономика инфраструктуры общественного производства. Учеб.пос.Ростов н\Д,1999,8-б.

[9] Стаханов В.И. Экономика инфраструктуры общественного производства.Учеб.пос.Ростов н.\,2001, 6-б.

[10] Шарипов А.Ю. Управление отраслями инфраструктуры в системе региона.М.,2007, 5 с.

[11] JochimsenR. ZheoriederInfrastruktur – Zubingen. Mohr, 1966, 51-б.

Яна шундай нуқтаи-назар ҳам мавжудки, унга кўра инфратузилма қулай фаолият майдонини таъминлашга қаратилган саноат корхоналарининг муваффақиятли амал қилиши учун зарур моддий-техникавий шароитларни таъминловчи объект ва иншоотларнинг йиғиндиси сифатидаги жамғарилган моддий бойликни ташкил этади.

Инфратузилма тўғрисида сўз борганда аввало шуни таъкидлаш лозимки, у қандайдир маҳсулотни ишлаб чиқаришда бевосита иштирок этмайди, балки фақат уни ишлаб чиқариш учун зарур бўлган шарт-шароитларни яратиб беради.

Иқтисодиётнинг инфратузилмага оид унсурлари иқтисодиёт томонидан инфратузилманинг зиммасига юклатилган ўзига хос вазифаларнинг ҳосиласи ҳисобланади. Бу вазифалар вақт ўтиши билан ўзгариб ҳамда асосий ишлаб чиқариш вазифаларидан тобора алоҳидалашиб боради. Шунга кўра, инфратузилманинг моҳиятини аниқлашда унинг дастлабки белгиси бўлиб ишлаб чиқаришни зарур шарт-шароит билан таъминлашдан иборат бўлган вазифаси майдонга тушмоғи лозим. Зеро, мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек«Инфраструктура комплекси – иқтисодиётимизнинг бутун структураси таянадиган пойдевордир. Республика бутун халқ хўжалик комплекси ишининг уйғунлиги, унинг самарадорлиги, шунингдек, чет эл сармояларини жалб қилиш ва ўзлаштириш имконияти бутунлай инфраструктура тизими ривожининг ҳолатига ва даражасига боғлиқдир»[12].

Ўзбекистонда бозор инфратузилмасининг шаклланиши Ўзбекистоннинг бозор иқтисодиётига ўтган илк йилларидаёқ намоён бўла бошлади ва уни самарали амал қилишини таъминлаш бўйича Президентимиз асарларида ва маърузаларида жуда кўп марта алоҳида этибор қаратилиши лозим бўлган муҳим устивор вазифалар сарасига киритилган.

Ҳозирги кунда инфратузилма таркибини белгилаш, мазкур тизимга кирувчи унсурларни кўрсатиб беришда маълум номувофиқликлар мавжуд. Жумладан, бир қатор иқтисодчи олимлар томонидан инфратузилма алоқаларини ўрнатишга ва самарали юритишга хизмат қилувчи корхона, ташкилот ва муассасалар мажмуи сифатида қараб, уни беш бўғинга ажратадилар:

1. ишлаб чиқаришга хизмат қилувчи инфратузилма (транспорт, алоқа, омбор хўжалиги, йўл хўжалиги, сув ва енергетика кабилар).

2. товарлар ва хизматлар муомаласига, яъни савдо-сотиқ ишларига хизмат қилувчи инфратузилма (биржалар, савдо уйлари, ауксионлар, тижоратчилик идоралари, реклама фирмалари ва агентликлари, давлатнинг савдо-сотиқ ва уларни назорат етувчи муассасалари).

3. молия - кредит муносабатларига хизмат қилувчи инфратузилма (тижорат банклари, ўз-ўзини кредитлаш идоралари, суғурта компаниялари, молия компаниялари, солиқ ундириш маҳкамалари, ҳар хил пул фондлари).

4. аҳолига хизмат қилувчи ёки сосиал инфратузилма (уй-жой, коммунал ва транспорт хизмати, маориф, маданият ҳамда соғлиқни сақлаш муассасалари, аҳолини ишга жойлаштириш фирмалари ва идоралари).

5. ахборот хизмати (иқтисодий фаолият учун зарур бўлган ҳар хил ахборотлар – маълумотлар ва хабарларни тўплаш, умумлаштириш ва сотиш билан шуғулланувчи турли компаниялар, фирмалар, маслаҳат идоралари, давлат муассасалари).[13]

Инфратузилма – бу иқтисодий категория бўлиб, сўнгги маҳсулотни катта миқдорда олиш имконини берувчи моддий ишлаб чиқариш соҳасининг бир қисмини ўзида акс эттиради. У корхоналарнинг меъёрий фаолиятини таъминловчи жамият

---

[12] Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. Т.: «Ўзбекистон», 1995, 240-б.
[13] Ўлмасов А., Шарифхўжаев М. Иқтисодиёт назарияси. Т.,2000, 189-190 б.

ишлаб чиқарувчи кучининг ажралмас қисми саналади. Инфратузилмани 2 гуруҳга бўлиш мақсадга мувофиқдир:

- ишлаб чиқариш инфратузилмаси;
- ижтимоий инфратузилма.

Ишлаб чиқариш инфратузилмасига қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни таъминловчи тармоқлар кирса, ижтимоий инфратузилмага ишлаб чиқаришга кўмаклашувчи - ишчи кучини тиклашга ёрдам берувчи тармоқлар киради.

Инфратузилманинг юзага келиши моддий ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлиб, унинг ривожланиши тармоқлар фаолият шаклларини таъминлайди ва интеграцион ишлаб чиқаришнинг янги турларини вужудга келтиради. Моддий ишлаб чиқариш соҳасидаги ижтимоий меҳнат интеграцияларининг ўсиши эса аҳолини таъминлаш учун жамият заҳираларининг катта қисмини озод қилади. Шундай қилиб, инфратузилманинг юзага келиши жамият ишлаб чиқариш кучининг тараққиёти натижаси ҳисобланади, унинг моҳияти эса тармоқлардаги ички иқтисодий бирдамлик ва маълум вазифавий таъминот билан белгиланади.

Ижтимоий инфратузилма бу ишлаб чиқаришда фукционал вазифа фаолиятининг турлари ва иқтисоднинг тармоқлари ҳамда аҳоли учун хизмат ва маънавий манфаатни амалга ошириш ҳисобланади. “Ижтимоий инфратузилма” атамаси иқтисодий адабиётларда яқин даврлардан қўлланила бошланди. Унинг остида аҳолига хизмат кўрсатиш соҳаси ёки хизмат соҳаси назарда тутилади.

Маънавий ишлаб чиқариш инфратузилмаси ва ижтимоий ҳаётнинг барча элементлари инфратузилмаси борасидаги масала долзарб масалалардан бўлиб, у “ижтимоий инфратузилма” тушунчаси билан бирлашувчи ҳамда ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларида инсоннинг ҳаётнинг барча жабҳаларида инсоннинг ҳаёт таъминоти тизимининг самарали ҳаракати учун шароит яратувчи моддий ва ашёвий элементларнинг мазмуни ва характери тушунчасини аниқлаш заруриятига олиб боради.

Биз ҳаёт таъминоти тизими ёки ҳаётий муҳит ҳақида гапирганимизда инсон ҳаёт фаолиятининг зарур шароитларини назарда тутамиз: уй-жой, озиқ-овқат маҳсулотлари, кийим-кечак, оёқ кийим, ҳаракат воситалари, таълим соҳаси, соғлиқни сақлаш, яшаш муҳити, тарбия, бўш вақт, инсоннинг ўзи ва оиласига хизмат кўрсатиши назарда тутилади.

Жамият ривожланиши, табиат билан инсон ўртасидаги ўзаро муносабатнинг мураккаблашуви, меҳнат мазмунининг ўзгариши даражасида бу билан боғлиқ ҳолда инсонга нисбатан интеллектуал, касбий талабларнинг ортиши, унинг ҳаёт таъминоти муҳити, ҳуқуқи, меҳнат қуроллари сингари мавжудлик ва фаолиятнинг объектив омиллари бўлиб қолади, буларсиз эса ишлаб чиқариш жараёни амалга ошмайди.

Ижтимоий инфратузилманинг ўзига хос вазифаларини тадқиқ қилиш вазифаси долзарб бўлиб қолмоқда, бирорта ижтимоий институт уни тўла бажара олмайди.

Ижтимоий инфратузилма вазифаларини таҳлил қилар эканмиз, жамиятда ҳар қандай объектнинг вазифалари ижтимоий тараққиётнинг якдил жараёни компонентлари ўртасида ўзаро алоқадорликнинг алоҳида шаклини акс эттиради. Бу бизни ижтимоий инфратузилма ривожланиши билан бевосита алоқадор аник жараёнларни тадқиқ қилишга йўллайди:

Ижтимоий инфратузилма вазифалари:

- Ўсиб бораётган авлодни тарбиялаш, малака олиш, малакасини қайта ошириш (маълумот, таълим);
- Ишга лаёқатлилик даврининг ортиши (соғлиқни сақлаш);
- Иш куни давомида меҳнат унумдорлиги пасайишини бартараф қилиш (ижтимоий истеъмол, пассажирлик транспорти);

•Ишчиларнинг дам олиши учун шароит яратиш, уларнинг маданийлик даражасини ошириш (уй-жой хўжалиги, маданият, санъат).

У ёки бу институт вазифалари муаммоси маълум мақсад борасидаги масала билан чамбарчас боғлиқ ва у ушбу мақсад туфайли ташкил қилинади ва инсонларнинг ижтимоий тараққиётига таъсир кўрсатади. Шунинг учун ҳам йирик назарий ва амалий аҳамиятга эга инфратузилманинг мақсадли вазифалари борасидаги масалани қўйиш тўғрироқ бўларди.

Мақсаднинг қандай белгиланганлиги, унинг ютуқлари, имкониятлари ва йўлларининг аниқ белгилангалиги сезиларли даражада ижтимоий тараққиётни мақбуллаштириш вазифасини муваффақиятли ҳал этиш, илмий-техникавий инқилоб ютуқларини амалга ошириш, замонавий жамиятнинг заҳира ва яширин имкониятларини қулай билиш билан боғлиқ.

Ижтимоий инфратузилма ишлаб чиқариш жараёнида ишчиларнинг самарали фаолият юритишлари учун зарур шароитларни ташкил этишга қаратилган жамият ишлаб чиқарувчи кучининг бир қисмини ўзида намоён этади. Ижтимоий инфратузилманинг асосий бош вазифаси бўлиб аҳоли ижтимоий-маиший шароитини келгусида яхшилаш ҳисобланади.

Ижтимоий инфратузилма тармоқлари сўнгги маҳсулотни яратишда бевосита иштирок этмайди, бироқ улар ишлаб чиқариш жараёнининг яхши ривожланиши учун замин яратади. Ижтимоий инфратузилманинг роли ишлаб чиқариш эҳтиёжларини талаб қилинадиган малакали кадрлар билан таъминлашга ёрдам беришдан, қишлоқ жойларида унинг пайдо бўлишини мустаҳкамланишига кўмаклашишдан, меҳнат ҳимояси ва хавфсизлик техникаси билан таъминлашдан иборат. Ижтимоий инфратузилма бўлимлари корхона ишчиларини ҳам, уларнинг оила аъзоларининг ҳам коммунал-маиший талабларини қондириш учун шароит яратишда иштирок этади.

Ижтимоий инфратузилма ижтимоий-маиший ва ижтимоий-маънавий инфратузилмани қамраб олади. Ижтимоий-маиший инфратузилмага савдо-сотиқдаги, ижтимоий истеъмолдаги моддий ишлаб чиқаришнинг айрим элементлари, маиший хизмат кўрсатишнинг ишлаб чиқариш хизматлари кабилар киради. Тармоқли гуруҳлашда ижтимоий инфратузилма таълим, соғлиқни сақлаш, жисмоний маданият ва санъат, улгуржи савдо ва ижтимоий истеъмол билан, уй-жой ва коммунал хўжалиги, маиший хизмат кўрсатиш, транспорт ва алоқа билан аҳолига хизмат кўрсатишда намоён бўлади. Ҳар бир тармоқ ўзининг ривожланиш ва жойлашиш хусусиятига эга.

Ижтимоий-маиший инфратузилманинг муҳим объектлари қаторига уй-жой ва коммунал хўжалиги киради. Уй-жой коммунал хўжалиги турар жойни, унинг қулай ва шинамлигини (электр, сув, канализация, газ таъминоти, иссиқлик ва иссиқ сув, телефон, лифт билан) таъминлаш билан шуғулланади. Кейинги ўн йилликда турар жой кўриниши давлат молиялаштируви ҳисобига корхона, ташкилот, хусусий шахсларнинг ишбилармонлик иштироки ҳисобига ҳамда аҳолининг шахсий маблағлари ҳисобига амалга оширилмоқда.

Аҳолининг уй-жой билан таъминланганлиги уйнинг умумий майдонининг квадрат метри талабидан келиб чиқиб белгиланади . У аҳолининг сонидан ва ҳар бир аҳоли пункти бўйича битта яшовчи учун санитар-гигиеник меъёрлардан келиб чиқади.

Шунингдек, уй-жой хўжалиги ривожланиш даражаси уй-жой фонди миқдори, қулай ва шинамлиги ва унинг даражасини ифодаловчи кўрсаткичлар билан ҳам белгиланади. Бу уй-жой иссиқлик билан: иссиқ сув, ванна ва душ, водопровод, канализация билан таъминланганлигига асосланади.

Маиший хизмат - бу тармоқларнинг кенг гуруҳи бўлиб, бунда аввало, моддий қадриятларни келтириб чиқарувчи, бир вақтнинг ўзида хизмат кўрсатиш соҳасига ва

моддий ишлаб чиқариш соҳасига тааллуқли “ишлаб чиқариш” тармоқларига ажратиш мумкин. Бу кўйлак, оёқ кийим, бош кийимларни алоҳида тикиш ателъеси, мебель тайёрлаш кабилардир.

Бошқа янада турли-туман гуруҳ ва шахсий гигиена (кирхона, ҳаммом, парикмахерская, химчистка, гўзаллик салонлари), шахсий транспорт, турли предметлар ижараси пунктлари, расмга тушириш, шунингдек, “ёнғин депоси”, мозор билан боғлиқ хизматлар киради.

Замонавий маиший хизмат аҳолининг турли эҳтиёжларини бажарувчи йигирмадан ортиқ алоҳида тармоқларнинг йиғиндисини ўзида намоён этади. Тармоқ миқдори ва сифат кўрсаткичлари бўйича ривожланишнинг турли даражасида туради ва бир хил бўлмаган моддий-техник асосга эга. Маиший хизмат корхоналари фаолияти маҳаллий хусусиятга эга, чунки хизматлар транспорт воситасида ташилмайди. Шунинг учун корхоналарнинг бандлик даражаси аҳолининг кундалик эҳтиёжидан келиб чиқади. Корхона талабига тақдим қилинувчи асосий талаб – истеъмолчига хизматнинг тобора яқинлик даражасидир. Маиший хизмат корхоналари ва ҳудудий – якка қабул пунктлари сони билан маиший хизматнинг моддий-техник базасининг ривожланиш даражаси 10.000 аҳолига нисбатан ҳисобланади. Маиший хизмат корхоналари фаолиятини баҳолашда битта яшовчига маиший хизматни амалга ошириш ҳажми кўрсаткичлари кенг қўлланилади.

Кундалик ҳаётнинг зарур ташкил этувчилари – бу магазинлар, киосклар, палаткалар, кўчма савдо-сотиқ, ошхона, кафе, ресторан каби тармоқларни ўз ичига қамраб олувчи савдо-сотиқ ва ижтимоий истеъмолдир. Ушбу тармоқлар хизматларига аҳолининг доимий эҳтиёжини истеъмолига бевосита яқин жойда савдо-сотиқ корхоналари ва ижтимоий истеъмолнинг жойлашувини шарт деб билади. Савдо-сотиқ моддий асосининг тараққиёт даражаси 10 минг аҳолига магазиннинг савдо майдони кўрсаткичини ифодалайди. Тармоқлар ишлаб туриши аҳоли яшаш даражасининг омилларидан бўлиб, аҳоли яшаш даражасининг омилларидан бирини акс эттирувчи кўрсаткич - битта яшовчи ҳисобига бўлган товар айланмаси ҳисобланади.

Ижтимоий-маиший соҳада алоҳида ўринни транспорт ва алоҳида хизмат кўрсатиш алоқаси - оилавий ахборот воситалари эгаллайди, чунки улар доимий яшашнинг микромуҳитидан аҳолининг ташқарига турли-туман “чиқишлари”ни таъминлайди.

Йўловчи транспорти хизмат соҳасида алоҳида ўринни эгаллайди: Йўловчи транспорт ёрдамига хизмат кўрсатиш соҳаларининг турли муассасаларига бориш учун ҳам, бевосита уйга айрим хизматларни (почта, шифокор ташрифи, маиший хизмат устаси чақирув кабеллар) етказиш учун ҳам мурожаат қиладилар. Алоқа хизматлари – булар почта, телеграф, телефон – автоматлар ва халқаро музокора пунктларидир. Алоқа хизматига эга бўлиш имконияти қуйидаги кўрсаткичларни акс эттиради: Почта корхоналари фаолияти битта яшовчига алоқа маҳсулоти миқдорининг кўрсаткичи (хат, посилка, бандерол, пул жўнатмалари) билан белгиланади. Аҳолининг телефон алоқаси билан таъминланганлиги телефон станциялари ва абонентлар сони билан аниқланади, бу эса аҳолининг ахборот алмашиш эҳтиёжини қондириш имконини беради.

Аҳолига тиббий хизмат кўрсатиш муассаса тизимлари (касалхона, поликлиника, аптека) орқали қонидирилади. Ижтимоий сиёсатнинг муҳим қисми сифатидаги соғлиқни сақлаш тизими, аввало, кишиларни тиббий-санитар ёрдамнинг барча сифатли, малакали турлари билан тўлиқ таъминланишни амалга оширишга қаратилган. Бунга, биринчи навбатда, аҳолига нисбатан тиббий муассаса ва хизматчиларни тўғри жойлаштириш орқали эришилади.

Соғлиқни сақлаш муассасаларига касалхона, махсус диспансер, даволаш–прафилактика ва амбулатор–поликлиникага оид муассасалар киради. Моддий асос

даражасини белгиловчи асосий миқдорий кўрсаткичлар бўлиб қўйидагилар киради: поликлиникага оид муассасалар сони (касалхона, туғруқхона, диспансер) ва улардаги ётоқ ўринлари сони; амбулатор–клиник муассаса сони: санаторийлар, дам олиш уйлари ва улардаги ётоқ ўринлари сони; 1000 яшовчига нисбатан аптека сони кабилар.

Сифат кўрсаткичларига аҳолининг касалхона ва касалхонадан ташқари ёрдам билан таъминланганлиги –1000 кишига мўлжалланган ётоқлар сони киради. Ушбу кўрсаткичлар мажмуаси соғлиқни сақлашнинг ривожланиш даражасини, кишиларнинг дори-дармонларга эҳтиёжининг қондирилиши даражаси ва тўлиқлигини белгилайди. Аҳолининг медикаментлар билан таъминланганлиги битта яшовчига нисбатан мўлжалланган аптекаларнингумумий товар айланмаси орқали ифодаланади.

Шахснинг ва жамиятнинг истиқболдаги тараққиётида халқ таълими объектлари асосисий ўрин эгаллайди. Ҳозирги кунда маънавият-маърифат тизими ўз ичига ўсиб бораётган авлод тарбияси, халқ хўжалиги учун кадрлар тайёрлаш ва унинг малакасини оширишга йўналтирилган турли хилдаги ташкилот ва муассасалар фаолиятини қамраб олади.

Таълим муассасаларига умумтаълим мактаблари, мактабгача ва мактабдан ташқари муассасалар, юқори ва ўрта махсус муассасалар, касбий– техник ўқув жойлари, лицей ва бошқалар киради. Болаларнинг мактабгача муассасалари – бу тарбиянинг дастлабки таркибий қисмидир. Уларнинг таркибига болалар боғчаси, ясли, ўйин майдончалари киради. Аҳолининг мактабгача таълим муассасалари билан таъминланганлигини баҳолаш учун асосий кўрсаткич сифатида болалар боғчаси ва яслиларга қатновчи болаларнинг сони қабул қилиниши мумкин. Бунда сифат кўрсаткичи бўлиб юқори ва ўрта таълим ҳамда махсус таълимнинг мавжуд кадрлар яъни раҳбарлар, тарбиячилар, мусиқа ва тиббий ходимлар билан таъминланганлиги ҳисобланади.

Таълим тизимида муҳим ролни умум таълим мактаблари ўйнайди. У жамиятнинг ҳар томонлама ривожланган аъзоларини тайёрлаши, ўқувчиларнинг одоб-аҳлоқи, жисмоний ва эстетик ривожланишини амалга ошириши шарт. Мактабларнинг моддий асосини ўқувчиларнинг синф хоналари билан таъминланлиги белгилайди. Ушбу кўрсаткич мактаб иншоотларининг ўқитувчи кадрлар, молиявий заҳираларга эҳтиёжини аниқлашда катта аҳамият касб этади. Синфлар миқдоридан кўпгина сифат кўрсаткичлари келиб чиқади. Масалан иккинчи сменада таълим олувчи болалар улуши, ўқитувчилар сони 1000 ўқувчига тўғри келиши керак

Маданий хизматга – томошага оид корхоналар тармоғи (театр, кинотеатр, концерт ва кўргазма заллари, цирк ва музейлар), шунингдек клуб ҳамда маданият уйлари киради. Ушбу соҳага сезиларли даражада нашриётлар фаолиятини (газета, журнал ва китоб билан боғлиқ), ОАВ радио ва телевидение, китоб савдоси ишларини киритиш мумкин.

Аҳолининг интелектуал даражасининг ошишида асосий ролни кутубхона хизмати ўйнайди. Кутубхона билан таъминланганлик даражаси 10000 яшовчининг кутубхонага сони кўрсаткичида акс этади. Аҳолининг маданий даражасининг ортиши кўпинча клублар, театрлар ва кинотеатр ходимларининг фаолиятига ёрдам беради. Ушбу корхоналарнинг асосий вазифаси аҳолининг маданий дам олишини ташкиллаштиришдир.

Аҳолининг клуб муассасалари билан таъминланганлигининг асосий кўрасткичлари томоша залларидаги жой сони ва аҳолининг маълум қатнови сони билан белгиланади.

Умуман, ижтимоий–маъданий инфратузилманинг ривожланиши ҳар қандай замонавий жамиятнинг ҳаётида катта аҳамиятга эга.

Шундай қилиб, ижтимоий инфратузилманинг турли объктлари фаолияти хусусиятларини кўриб чиқиб, шуни айтиш мумкинки, у нафақат ривожланиш даражасини кўрсатиб беради, балки янги хизматларни яратиш имкониятларини юзага келтиради. Аҳолининг интеллектуал тараққиёти ижтимоий соҳа объектларининг транспортга оид вақтинчалик эгалиги билан ҳам боғлиқ. Инфратузилманинг ривожланиш даражасини аниқлаш учун кўпгина миқдорий кўрсаткичлардан (аҳолининг маълум миқдори ҳисобига) фойдаланилади. Аҳолига хизмат кўрсатиш жараёни фаолиятини аниқлаш учун ўртага жон боши кўрсаткичидан фойдалинилади.

Ижтимоий инфратузилма ишчи кучини тиклаш учун шарт-шароит яратади, кишиларнинг соғлиғи ва саводхонлигини таъминлаши билан бир қаторда, савдо сотиқ корхоналари орқали уларни озиқ-овқат ва саноат моллари билан таъминлайди, кишиларнинг маданий-ахлоқий имкониятларини қўллаб-қувватлайди. Умуман, ижтимоий инфратузилма фаолияти кишилар эҳтиёжини қондиришга йўналтирилган.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, ижтимоий инфратузилманинг ривожланиш даражаси иқтисодий кўрсаткичлар ва иқтисодиёт ривожига юқори таъсир кўрсатади.

Ишлаб чиқариш инфратузилмаси моҳияти ва вазифалари.

Ишлаб чиқариш инфратузилмаси таркибига транспорт, электр энергияси узатиш линиялари, сув таъминоти ва канализация тизими, алоқа, моддий техника таъминоти, тайёрлов ва омбор, махсус хизмат ва бўлимлар, техник таъмирлаш кабилар киради.

Ишлаб чиқариш инфратузилмаси таркибан моддий неъматлар ишлаб чиқарувчи тармоқ ва корхоналарга ишлаб чиқарилган маҳсулотларни истеъмолчига етказишни тайёрлаш, сақлаш, ўраш, қадоқлаш ёки жойлаштириш, товар жойланадиган ёки ўраладиган идишлар билан таъминлаш, ташиш, таъмирлаш ҳамда сотиш каби хизматлар кўрсатувчи, уларнинг тўхтовсиз ва самарали фаолият юритишни таъминловчи ташкилот ва корхоналар мажмуини ташкил этади.

1.3. Ижтимоий инфратузилманинг асосий вазифаси

Ижтимоий инфратузилманинг вазифаси – объектив ижтимоий-иқтисодий жараёнларни ўрганиш асосида субъектлар ҳаракати моделларини оптималлаштиришдир. Шунингдек, у инсонларнинг нормал меҳнат фаолияти ва турмушини, дам олишини таъминлашга хизмат қилади. Умумий қараганда ижтимоий инфратузилмани иккига бўлиб туркумлаш мумкин.

1. Корхоналарда ишлаб турадиган бўлимлар ва хизмат соҳалари. Буларга дам олиш хоналари, буфетлар ва дўкончалар, тамаддихона ва дала ошхоналари, ҳаммомлар ва душлар, тиббий пунктлар, ишчиларни иш жойига етказувчи транспорт, меҳнат муҳофазаси хизмат соҳалари, ўқув-ишлаб чиқариш комбинатлари киради.

2. Аҳолига хизмат кўрсатувчи ташкилот ва муассасалар. Буларга уй-жой ва коммунал хўжаликлари, таълим ва маданият, спорт ташкилотлари, тиббиёт, савдо ва умумий овқатланиш, болалар боғчалари, аҳоли ташиш транспорти, ҳаммом ва кир ювиш комбинатлари киради.

Ижтимоий инфратузилма шахсий эҳтиёжни қондиришга, аҳолининг ҳаётий фаолияти ва интеллектуал ривожланишини таъминлашга йўналтирилган хизмат кўрсатиш соҳаси фаолият тармоқлари (аҳолига хизмат кўрсатиш борасидаги транспорт ва алоқа; таълим ва соғлиқни сақлаш) объектлари мажмуасини ўзида мужассамлаштирган тизим ҳисобланади.

Ижтимоий инфратузилма асосий тизим учун ёрдамчи ва қўшимча хизмат кўрсатувчи механизм ҳисобланмайди. Чунки у ишлаб чиқариш муносабатлари билан умумийликка эга бўлмаган, ишлаб чиқаришдан ташқари соҳа билан бўлган муносабатлардан иборат.

Бироқ, ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилманинг ўхшашлигини қайд қилиш зарур. Чунки юк ташишнинг ишлаб чиқариш соҳасида ҳам, ижтимоий соҳасида ҳам кўриш мумкин.

Ижтимоий инфратузилмани ташкил қилувчи ички қурилиш ва тасниф масаласига нисбатан турлича ёндашувлар мавжуд. Ижтимоий инфратузилма таркибига нисбатан ёндашувлардан бири уч вазифавий-мақсадли ҳолатни кўриб чиқади:

Ижтимоий-сиёсий ва интеллектуал-маданий фаолият (таълим, фан, маданият, санъат, оммавий ахборот, ижтимоий ташкилот, жамият, ассоциация ва бирлашмалар соҳасидаги фаолият);

Жисмоний соғлиқни тиклаш ва сақлаш (соғлиқни сақлаш, жисмоний маданият ва спорт, ижтимоий таъминот, туризм, атроф-муҳит ҳимояси);

Коммунал ва маиший хизмат (уй-жой ва коммунал хўжалиги, маиший хизмат, савдо-сотиқ ва ижтимоий истеъмол, йўловчи транспорти, аҳолига хизмат кўрсатувчи алоқа).

Ижтимоий инфратузилма вазифалари жамиятнинг ижтимоий ва иқтисодий ривожланиши мақсадлари билан белгиланади ва унга бўйсунади: бу жамиятнинг ижтимоий бирхиллигига эришиш ва шахснинг ҳар томонлама уйғун ривожланишидир. Ижтимоий инфратузилманинг тобора аҳамият касб этиб бораётган мақсадли вазифаларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

Демографик жараёнларда илғор ғояларни шакллантириш учун шарт-шароит яратиш;

Ишлаб чиқариш талаблари ва ривожланиш даражасига жавоб берувчи, сифатли ишчи кучини тиклаш;

Меҳнат заҳираларини самарали қўллаш;

Аҳолини мақбул уй-жой ва коммунал ҳамда маиший хизмат шароитлари билан таъминлаш;

Аҳолини жисмоний соғлиғини яхшилаш ва уни сақлаш;

Кишиларнинг бўш вақтидан унумли фойдаланишини таъминлаш.

Ижтимоий инфратузилма объектлари ишлашининг асосий мақсади бўлиб инсоннинг маиший, маънавий ва маданий, маиший, маънавий ва маданий эҳтиёжларини қондириш йўли орқали унинг тўлиқ ва ҳар томонлама ривожланишига эришиш ҳисобланади.

Ижтимоий инфратузилма тармоқларининг ривожланиши аҳоли ҳаёти сифатини яхшилашга, унинг фаровонлиги ва узоқ умр кўриш даражасини ошириш, соғлом ва ижодий фаол ҳаётни шакллантириш ҳамда тиклаш вазифаларини эътиборга олади.

Бу, аввало, уй-жой муаммосини ҳал этиш, коммунал кўчишни бартараф қилиш, аҳолининг сифатли уй-жой борасида ўсиб бораётган эҳтиёжини қондириш; ижтимоий инфратузилманинг ривожланиш даражаси сифатини ошириш, инсон ҳаёт фаолиятининг маданий соҳасини ташкиллаштириш; ҳаёт ва меҳнатнинг экологик шароитини яхшилаш; меҳнат унуморлиги ҳамда товар ва хизмат ҳажми ўсишини кенгайтириш каби кишиларнинг касбий даражасини ошириш; аҳолининг барча гуруҳлари, жумладан, ёшлар ва нафақахўрларнинг ижтимоий ҳимояланиши кафолатини яратиш; аҳолининг тўлов имконияти даражасини оширишда товар ва хизматлар билан аҳолининг эҳтиёжини қондириш.

1.4.Инфратузилманинг ижтимоий – иқтисодий ишлаб чиқариш учун нормал шарт-шароитларни таъминловчи тармоқ ва саноат мажмуи эканлиги

Бугунги кунда мамлакатимизни, аввало, иқтисодиётимизни ислоҳ етиш, эркинлаштириш ва модернизация қилиш, унинг таркибий тузилишини диверсификация қилиш борасида амалга оширилаётган, ҳар томонлама асосли ва чуқур ўйланган сиёсат бизни инқирозлар ва бошқа таҳдидларнинг салбий

таъсиридан ҳимоя қиладиган кучли тўсиқ, айтиш мумкинки, мустаҳкам ва ишончли ҳимоя воситасини яратди.

Шуни такрор айтиш жоизки, интегратциялашган глобал иқтисодий маконнинг узвий бир қисми сифатида Ўзбекистон жаҳон иқтисодий инқирозининг тобора кучайиб бораётган салбий оқибатларини ҳис этаётгани ва бундан кейин ҳам ҳис этишини биз ўзимизга яхши тасаввур қиламиз. Шундан келиб чиққан ҳолда, биз иқтисодиётимиздаги реал аҳвол ва шароитларни ҳисобга олиб, 2008 йилнинг иккинчи ярмидаёқ Инқирозга қарши чоралар дастурини ишлаб чиқишга киришган эдик.

Ҳозирги кунда жаҳон иқтисодий инқирози оқибатларининг олдини олиш ва уларни бартараф етиш бўйича Инқирозга қарши чоралар дастури тасдиқланиб, тармоқлар ва ҳудудлар бўйича аниқ ижрочиларга етказилди. Бунда инфратузилма соҳаларини ривожлантиришга алоҳида эътибо қаратилган. Чунки, инфратузилмани ривожлантириш орқали реал сектор корхоналарини қўллаб-қувватлаш, уларнинг фаолиятини ривожлантириш ҳамда экспорт салоҳиятини ошириш имконини беради.

Ишлаб чиқариш воситалари ва ресурслар бозори — ишлаб чиқариш учун зарур бўлган нарсалар бозори. бу бозорда улгуржи савдо-сотиқ юз беради. Мазкур бозор савдо фирмалари, савдо уйлари, биржалар фаолиятида, ер ва бошқа кўчмас мулк савдосида намоён бўлади. Бундай бозорда ресурсга талабгорлар ресурс етказувчилар билан контракт-шартномалар асосида алоқа қиладилар. Ресурс бозорининг бош бўғини товар биржаси ҳисобланади. Товар биржаси улгуржи савдо билан шугулланувчи тижорат корхонасидир.

Иш кучи ёки меҳнат бозори — иш кучи олди-сотди қилинадиган бозор. Иш кучи махсус товар бўлганидан унинг бозори ўз хусусиятига эга. Иш кучи инсоннинг ишлаш қобилияти. Агар оддий товар сотилганда унинг эгаси ўзгарса, иш кучи неча марта сотилмасин, ўз эгаси билан бирга қолади. Чунки,б уни инсон жисмидан ажратиб бўлмайди. Меҳнат бозори - меҳнат биржалари, ишчи ёлловчи воситачи фирмалардан ва ниҳоят, кишиларни бевосита ишга жалб этувчи корхоналарнинг ўзидан иборат. Шарққа хос бўлган тартибснз меҳнат бозори - бу мардикор бозоридир.

Товар ишлаб чикариш учун зарур ресусларни танлаш уларнинг нархлари асосида амалга оширилади. Бозор иксодиётидаги нархлар хакида кандайдир давлат идоралари бош котириб утиришмайди – уларни сотувчи билан харидорнинг узаро келишуви белгилайди. Бозор хужалиги шароитида иксодиётни ташкил етишнинг барча асосий вазифалари, куриб турибмизки, бозор тамойиллари асосида этилади.

Ижтимоий мехнат тақсимоти ишлаб чиқаришни ташкил этиш бозор шаклининг зарур (лекин хали етарли булмаган) шарт – шароитидир. У ёки бу иктисодий не’матларни ишлаб чикариш борасидаги вазифаларни одамлар, одамлар гурухлари ва минтакалар уртасида таксимламасдан туриб еркин товар алмашувнинг булиши мумкин емас.

Бозор мавжуд булишининг биринчи ва асосий шарти эркин тадбиркорликдир. Товар ишлаб чикарувчи мустакил равишда (бозор кон’йунктурасига ва уз имкониятларига таяниб) ишлаб чикаришнинг тузилиши ва хажмини белгилаши, хужалик йуритиш шакли ва усулларини такомиллаштириши лозим. Сотувчи ва харидор бир-бирларини бозорда узлари топадилар ва нарх хусусида келишадилар, Тадбиркорлик еркинлиги-бу асло одамлар талаблари ва ракобатдан емас, балки давлатнинг корхоналар хужалик фаолиятига туг’ридан туг’ри аралашувидан эркинликдир. Фойда ва бозор ракобати ишлаб чикарувчини жамиятга зарур махсулотни чикаришга буйруклар ва карорларга караганда анча яхширок мажбур килади.

Ишлаб чикариш омилларига (шу жумладан иш кучига хам) ега булиш хукуки уларни еркин тасарруф килиш хукукини хам уз ичига олади. Ишлаб чикариш

воситалари, иш кучи, ахборот бозорлари – ривожланган бозор хужалигининг зарур усуллари булиб, буларсиз у ме'ёрида ишлай олмайди.

Бозор хужалиги, кайд килиб утилганидек, ракобат булмаса ме'ёрида ишлай олмайди. Хар кандай манаполия (бозор муносабатлари суб'ектларининг ракобатни чеклайдиган тарзда бирлашиши) бозор конунларининг амал килишига туг'онок солади: ишлаб чикаришнинг тузилишини ва хажми хужалик йуритиш ва товарларни сотиш усуллари, нархлар – буларнинг бари монополистик тарзда тартибга солиш об'ектларига айланади бозор стихияли бошкарув амал киладиган макондан кисман (тула манаполия шароитида буткул) чикариб ташланади.

Ғарбга нисбатан Шарқ мамлакатларида тараққиёт анча олдин бошланган. Инсоннинг иқтисодиёт соҳасидаги фаолияти, бозор, савдо кабилар Осиё халқлари ичида жуда қадимги давлардаёқ бошланиб, сўнгра ғарбга, Оврўпа халқларига тарқала бошлаган.

Шарқ бозори, Марказий Осиё ва Ўзбекистондаги бозор ўзининг қадимийлиги билан бир қатор ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, бу ерларда қадим даврларданоқ инсон иқтисодий фаолияти анча юқори даражада эканлигини кўрсатади. Аввало шуни таъкидлаш зарурки, шарқ бозорида махсус савдо расталари, дўконлар, омборлар, карвон саройлар кабилар бўлган. Шу билан бирга савдогарлар ўз ватанларидан узоқ бўлган бир неча бозорларда олди-сотди ишларида қатнашишган, ҳатто бир неча мамлакатлар бозорларида иштирок этишган.

Турон бозорида «Ипак йўли»нинг таъсири катта эди. Бу йўл Хитойдан Жанубий Оврўпагача чўзилган бўлиб, шу йўл бўйидаги шаҳар бозорларини ўз ичига олар, яъни асосан шу «Ипак йўли ўтган жойлардаги» бозорларга таъсир этар эди. Бу бозор Фойдаланилган адабиётларқат Хитой моллари ва Жанубий Оврўпа моллари билан чегараланмай, йўл-йўлакай барча халқлар моллари савдосини ҳам таъминлар эди. Албатта, бунда Хитойнинг ипак моллари ва чинниси катта ўрин эгаллар, лекин Турон ҳунарманд ва дехқончилик молларининг салмоғи ҳам оз эмас эди. Бу моллар Узоқ Шарқ ва Оврўпагача олиб борилиб сотилар эди. Шу билан бирга «Ипак йўли» ўтган ҳудудлар учун номаълум бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқарилишининг бора-бора ўзлаштирилишда «Ипак йўли»нинг таъсири катта бўлган.

Ўзбекистон ҳудудида кейинги бозор тақдири Мовараннаҳр билан боғлиқ бўлган. Бунда Амир Темур даври ўз аҳамияти билан фарқланиб туради. Чунки, у йирик марказлашган давлат барпо этиб, бозор учун жуда қулай шароит яратган эди. Ўзбекистон асосидаги давлат Ғарбда Оврўпагача, Шарқда Хитой, Ҳиндистонгача чўзилган бўлиб, бозор учун кенг масофа яратилди. Бунда ички бозорга нисбатан ташқи бозор кенгроқ ривожланди.

Шаҳарлар кўпайиб, йирик-йирик савдо марказлари пайдо бўлди. Савдо авжи ҳунармандчилик ва харидоргир моллар ишлаб чиқаришни кенгайтирди. Бу вақтга келиб Самарқанд, Бухоро, Андижон, Наманган, Шаҳрисабз каби жаҳон аҳамиятига молик савдо марказлари юзага келди. Мовараннаҳр бозорлари Шарқ ва ғарб мамлакатлари савдогарларини ўзига жалб этди.

1.5. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида инфратузилмани ривожлантиришнинг аҳамияти

Инфратузилма – бу иқтисодий категория бўлиб, сўнгги маҳсулотни катта миқдорда олиш имконини берувчи моддий ишлаб чиқариш соҳасининг бир қисмини ўзида акс эттиради. У корхоналарнинг меъёрий фаолиятини таъминловчи жамият ишлаб чиқарувчи кучининг ажралмас қисми саналади. Инфратузилмани 2 гуруҳга бўлиш мақсадга мувофиқдир:

ишлаб чиқариш инфратузилмаси;

ижтимоий инфратузилма.

Ишлаб чиқариш инфратузилмасига қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни таъминловчи тармоқлар кирса, ижтимоий инфратузилмага ишлаб чиқаришга кўмаклашувчи - ишчи кучини тиклашга ёрдам берувчи тармоқлар киради.

Инфратузилманинг юзага келиши моддий ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлиб, унинг ривожланиши тармоқлар фаолият шаклларини таъминлайди ва интеграцион ишлаб чиқаришнинг янги турларини вужудга келтиради. Моддий ишлаб чиқариш соҳасидаги ижтимоий меҳнат интеграцияларининг ўсиши эса аҳолини таъминлаш учун жамият заҳираларининг катта қисмини озод қилади. Шундай қилиб, инфратузилманинг юзага келиши жамият ишлаб чиқариш кучининг тараққиёти натижаси ҳисобланади, унинг моҳияти эса тармоқлардаги ички иқтисодий бирдамлик ва маълум вазифавий таъминот билан белгиланади.

Ижтимоий инфратузилма бу ишлаб чиқаришда фукционал вазифа фаолиятининг турлари ва иқтисоднинг тармоқлари ҳамда аҳоли учун хизмат ва маънавий манфаатни амалга ошириш ҳисобланади. “Ижтимоий инфратузилма” атамаси иқтисодий адабиётларда яқин даврлардан қўлланила бошланди. Унинг остида аҳолига хизмат кўрсатиш соҳаси ёки хизмат соҳаси назарда тутилади.

Маънавий ишлаб чиқариш инфратузилмаси ва ижтимоий ҳаётнинг барча элементлари инфратузилмаси борасидаги масала долзарб масалалардан бўлиб, у “ижтимоий инфратузилма” тушунчаси билан бирлашувчи ҳамда ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларида инсоннинг ҳаётнинг барча жабҳаларида инсоннинг ҳаёт таъминоти тизимининг самарали ҳаракати учун шароит яратувчи моддий ва ашёвий элементларнинг мазмуни ва характери тушунчасини аниқлаш заруриятига олиб боради.

Биз ҳаёт таъминоти тизими ёки ҳаётий муҳит ҳақида гапирганимизда инсон ҳаёт фаолиятининг зарур шароитларини назарда тутамиз: уй-жой, озиқ-овқат маҳсулотлари, кийим-кечак, оёқ кийим, ҳаракат воситалари, таълим соҳаси, соғлиқни сақлаш, яшаш муҳити, тарбия, бўш вақт, инсоннинг ўзи ва оиласига хизмат кўрсатиши назарда тутилади.

Жамият ривожланиши, табиат билан инсон ўртасидаги ўзаро муносабатнинг мураккаблашуви, меҳнат мазмунининг ўзгариши даражасида бу билан боғлиқ ҳолда инсонга нисбатан интеллектуал, касбий талабларнинг ортиши, унинг ҳаёт таъминоти муҳити, ҳуқуқи, меҳнат қуроллари сингари мавжудлик ва фаолиятнинг объектив омиллари бўлиб қолади, буларсиз эса ишлаб чиқариш жараёни амалга ошмайди.

Ижтимоий инфратузилманинг ўзига хос вазифаларини тадқиқ қилиш вазифаси долзарб бўлиб қолмоқда, бирорта ижтимоий институт уни тўла бажара олмайди.

Ижтимоий инфратузилма вазифаларини таҳлил қилар эканмиз, жамиятда ҳар қандай объектнинг вазифалари ижтимоий тараққиётнинг яқдил жараёни компонентлари ўртасида ўзаро алоқадорликнинг алоҳида шаклини акс эттиради. Бу бизни ижтимоий инфратузилма ривожланиши билан бевосита алоқадор аник жараёнларни тадқиқ қилишга йўллайди:

У ёки бу институт вазифалари муаммоси маълум мақсад борасидаги масала билан чамбарчас боғлиқ ва у ушбу мақсад туфайли ташкил қилинади ва инсонларнинг ижтимоий тараққиётига таъсир кўрсатади. Шунинг учун ҳам йирик назарий ва амалий аҳамиятга эга инфратузилманинг мақсадли вазифалари борасидаги масалани қўйиш тўғрироқ бўларди.

Мақсаднинг қандай белгиланганлиги, унинг ютуқлари, имкониятлари ва йўлларининг аниқ белгилангалиги сезиларли даражада ижтимоий тараққиётни мақбуллаштириш вазифасини муваффақиятли ҳал этиш, илмий-техникавий инқилоб ютуқларини амалга ошириш, замонавий жамиятнинг заҳира ва яширин имкониятларини қулай билиш билан боғлиқ.

2. Ижтимоий инфратузилма тизими

Ижтимоий инфратузилма ишлаб чиқариш жараёнида ишчиларнинг самарали фаолият юритишлари учун зарур шароитларни ташкил этишга қаратилган жамият ишлаб чиқарувчи кучининг бир қисмини ўзида намоён этади. Ижтимоий инфратузилманинг асосий бош вазифаси бўлиб аҳоли ижтимоий-маиший шароитини келгусида яхшилаш ҳисобланади.

Ижтимоий инфратузилма тармоқлари сўнгги маҳсулотни яратишда бевосита иштирок этмайди, бироқ улар ишлаб чиқариш жараёнининг яхши ривожланиши учун замин яратади. Ижтимоий инфратузилманинг роли ишлаб чиқариш эҳтиёжларини талаб қилинадиган малакали кадрлар билан таъминлашга ёрдам беришдан, қишлоқ жойларида унинг пайдо бўлишини мустаҳкамланишига кўмаклашишдан, меҳнат ҳимояси ва хавфсизлик техникаси билан таъминлашдан иборат. Ижтимоий инфратузилма бўлимлари корхона ишчиларини ҳам, уларнинг оила аъзоларининг ҳам коммунал-маиший талабларини қондириш учун шароит яратишда иштирок этади.

Ижтимоий инфратузилма ижтимоий-маиший ва ижтимоий-маънавий инфратузилмани қамраб олади. Ижтимоий-маиший инфратузилмага савдо-сотиқдаги, ижтимоий истеъмолдаги моддий ишлаб чиқаришнинг айрим элементлари, маиший хизмат кўрсатишнинг ишлаб чиқариш хизматлари кабилар киради. Тармоқли гуруҳлашда ижтимоий инфратузилма таълим, соғлиқни сақлаш, жисмоний маданият ва санъат, улгуржи савдо ва ижтимоий истеъмол билан, уй-жой ва коммунал хўжалиги, маиший хизмат кўрсатиш, транспорт ва алоқа билан аҳолига хизмат кўрсатишда намоён бўлади. Ҳар бир тармоқ ўзининг ривожланиш ва жойлашиш хусусиятига эга.

Ижтимоий-маиший инфратузилманинг муҳим объектлари қаторига уй-жой ва коммунал хўжалиги киради. Уй-жой коммунал хўжалиги турар жойни, унинг қулай ва шинамлигини (электр, сув, канализация, газ таъминоти, иссиқлик ва иссиқ сув, телефон, лифт билан) таъминлаш билан шуғулланади. Кейинги ўн йилликда турар жой кўриниши давлат молиялаштируви ҳисобига корхона, ташкилот, хусусий шахсларнинг ишбилармонлик иштироки ҳисобига ҳамда аҳолининг шахсий маблағлари ҳисобига амалга оширилмоқда.

Аҳолининг уй-жой билан таъминланганлиги уйнинг умумий майдонининг квадрат метри талабидан келиб чиқиб белгиланади . У аҳолининг сонидан ва ҳар бир аҳоли пункти бўйича битта яшовчи учун санитар-гигиеник меъёрлардан келиб чиқади.

Шунингдек, уй-жой хўжалиги ривожланиш даражаси уй-жой фонди миқдори, қулай ва шинамлиги ва унинг даражасини ифодаловчи кўрсаткичлар билан ҳам белгиланади. Бу уй-жой иссиқлик билан: иссиқ сув, ванна ва душ, водопровод, канализация билан таъминланганлигига асосланади.

Маиший хизмат - бу тармоқларнинг кенг гуруҳи бўлиб, бунда аввало, моддий қадриятларни келтириб чиқарувчи, бир вақтнинг ўзида хизмат кўрсатиш соҳасига ва моддий ишлаб чиқариш соҳасига тааллуқли “ишлаб чиқариш” тармоқларига ажратиш мумкин. Бу кўйлак, оёқ кийим, бош кийимларни алоҳида тикиш ателъеси, мебель тайёрлаш кабилардир.

Бошқа янада турли-туман гуруҳ ва шахсий гигиена (кирхона, ҳаммом, парикмахерская, химчистка, гўзаллик салонлари), шахсий транспорт, турли предметлар ижараси пунктлари, расмга тушириш, шунингдек, “ёнғин депоси”, мозор билан боғлиқ хизматлар киради.

Замонавий маиший хизмат аҳолининг турли эҳтиёжларини бажарувчи йигирмадан ортиқ алоҳида тармоқларнинг йиғиндисини ўзида намоён этади. Тармоқ миқдори ва сифат кўрсаткичлари бўйича ривожланишнинг турли даражасида туради ва бир хил бўлмаган моддий-техник асосга эга. Маиший хизмат корхоналари фаолияти маҳаллий хусусиятга эга, чунки хизматлар транспорт воситасида

ташилмайди. Шунинг учун корхоналарнинг бандлик даражаси аҳолининг кундалик эҳтиёжидан келиб чиқади. Корхона талабига тақдим қилинувчи асосий талаб – истеъмолчига хизматнинг тобора яқинлик даражасидир. Маиший хизмат корхоналари ва ҳудудий – якка қабул пунктлари сони билан маиший хизматнинг моддий-техник базасининг ривожланиш даражаси 10.000 аҳолига нисбатан ҳисобланади. Маиший хизмат корхоналари фаолиятини баҳолашда битта яшовчига маиший хизматни амалга ошириш ҳажми кўрсаткичлари кенг қўлланилади.

Кундалик ҳаётнинг зарур ташкил этувчилари – бу магазинлар, киосклар, палаткалар, кўчма савдо-сотиқ, ошхона, кафе, ресторан каби тармоқларни ўз ичига қамраб олувчи савдо-сотиқ ва ижтимоий истеъмолдир. Ушбу тармоқлар хизматларига аҳолининг доимий эҳтиёжини истеъмолига бевосита яқин жойда савдо-сотиқ корхоналари ва ижтимоий истеъмолнинг жойлашувини шарт деб билади. Савдо-сотиқ моддий асосининг тараққиёт даражаси 10 минг аҳолига магазиннинг савдо майдони кўрсаткичини ифодалайди. Тармоқлар ишлаб туриши аҳоли яшаш даражасининг омилларидан бўлиб, аҳоли яшаш даражасининг омилларидан бирини акс эттирувчи кўрсаткич - битта яшовчи ҳисобига бўлган товар айланмаси ҳисобланади.

Ижтимоий-маиший соҳада алоҳида ўринни транспорт ва алоҳида хизмат кўрсатиш алоқаси - оилавий ахборот воситалари эгаллайди, чунки улар доимий яшашнинг микромуҳитидан аҳолининг ташқарига турли-туман “чиқишлари”ни таъминлайди.

Йўловчи транспорти хизмат соҳасида алоҳида ўринни эгаллайди: Йўловчи транспорт ёрдамига хизмат кўрсатиш соҳаларининг турли муассасаларига бориш учун ҳам, бевосита уйга айрим хизматларни (почта, шифокор ташрифи, маиший хизмат устаси чақирув кабеллар) етказиш учун ҳам мурожаат қиладилар. Алоқа хизматлари – булар почта, телеграф, телефон – автоматлар ва халқаро музокора пунктларидир. Алоқа хизматига эга бўлиш имконияти қуйидаги кўрсаткичларни акс эттиради: Почта корхоналари фаолияти битта яшовчига алоқа маҳсулоти миқдорининг кўрсаткичи (хат, посилка, бандерол, пул жўнатмалари) билан белгиланади. Аҳолининг телефон алоқаси билан таъминланганлиги телефон станциялари ва абонентлар сони билан аниқланади, бу эса аҳолининг ахборот алмашиш эҳтиёжини қондириш имконини беради.

Аҳолига тиббий хизмат кўрсатиш муассаса тизимлари (касалхона, поликлиника, аптека) орқали қонидирилади. Ижтимоий сиёсатнинг муҳим қисми сифатидаги соғлиқни сақлаш тизими, аввало, кишиларни тиббий-санитар ёрдамнинг барча сифатли, малакали турлари билан тўлиқ таъминланишни амалга оширишга қаратилган. Бунга, биринчи навбатда, аҳолига нисбатан тиббий муассаса ва хизматчиларни тўғри жойлаштириш орқали эришилади.

Соғлиқни сақлаш муассасаларига касалхона, махсус диспансер, даволаш–прафилактика ва амбулатор–поликлиникага оид муассасалар киради. Моддий асос даражасини белгиловчи асосий миқдорий кўрсаткичлар бўлиб қўйидагилар киради: поликлиникага оид муассасалар сони (касалхона, туғруқхона, диспансер) ва улардаги ётоқ ўринлари сони; амбулатор–клиник муассаса сони: санаторийлар, дам олиш уйлари ва улардаги ётоқ ўринлари сони; 1000 яшовчига нисбатан аптека сони кабилар.

Сифат кўрсаткичларига аҳолининг касалхона ва касалхонадан ташқари ёрдам билан таъминланганлиги –1000 кишига мўлжалланган ётоқлар сони киради. Ушбу кўрсаткичлар мажмуаси соғлиқни сақлашнинг ривожланиш даражасини, кишиларнинг дори-дармонларга эҳтиёжининг қондирилиши даражаси ва тўлиқлигини белгилайди. Аҳолининг медикаментлар билан таъминланганлиги битта яшовчига нисбатан мўлжалланган аптекаларнингумумий товар айланмаси орқали ифодаланади.

Шахснинг ва жамиятнинг истиқболдаги тараққиётида халқ таълими объектлари асосисий ўрин эгаллайди. Ҳозирги кунда маънавият-маърифат тизими ўз ичига ўсиб бораётган авлод тарбияси, халқ хўжалиги учун кадрлар тайёрлаш ва унинг малакасини оширишга йўналтирилган турли хилдаги ташкилот ва муассасалар фаолиятини қамраб олади.

Таълим муассасаларига умумтаълим мактаблари, мактабгача ва мактабдан ташқари муассасалар, юқори ва ўрта махсус муассасалар, касбий– техник ўқув жойлари, лицей ва бошқалар киради. Болаларнинг мактабгача муассасалари – бу тарбиянинг дастлабки таркибий қисмидир. Уларнинг таркибига болалар боғчаси, ясли, ўйин майдончалари киради. Аҳолининг мактабгача таълим муассасалари билан таъминланганлигини баҳолаш учун асосий кўрсаткич сифатида болалар боғчаси ва яслиларга қатновчи болаларнинг сони қабул қилиниши мумкин. Бунда сифат кўрсаткичи бўлиб юқори ва ўрта таълим ҳамда махсус таълимнинг мавжуд кадрлар яъни раҳбарлар, тарбиячилар, мусиқа ва тиббий ходимлар билан таъминланганлиги ҳисобланади.

Таълим тизимида муҳим ролни умум таълим мактаблари ўйнайди. У жамиятнинг ҳар томонлама ривожланган аъзоларини тайёрлаши, ўқувчиларнинг одоб-ахлоқи, жисмоний ва эстетик ривожланишини амалга ошириши шарт. Мактабларнинг моддий асосини ўқувчиларнинг синф хоналари билан таъминланлиги белгилайди. Ушбу кўрсаткич мактаб иншоотларининг ўқитувчи кадрлар, молиявий заҳираларга эҳтиёжини аниқлашда катта аҳамият касб этади. Синфлар миқдоридан кўпгина сифат кўрсаткичлари келиб чиқади. Масалан иккинчи сменада таълим олувчи болалар улуши, ўқитувчилар сони 1000 ўқувчига тўғри келиши керак

Маданий хизматга – томошага оид корхоналар тармоғи (театр, кинотеатр, концерт ва кўргазма заллари, цирк ва музейлар), шунингдек клуб ҳамда маданият уйлари киради. Ушбу соҳага сезиларли даражада нашриётлар фаолиятини (газета, журнал ва китоб билан боғлиқ), ОАВ радио ва телевидение, китоб савдоси ишларини киритиш мумкин.

Аҳолининг интелектуал даражасининг ошишида асосий ролни кутубхона хизмати ўйнайди. Кутубхона билан таъминланганлик даражаси 10000 яшовчининг кутубхонага сони кўрсаткичида акс этади. Аҳолининг маданий даражасининг ортиши кўпинча клублар, театрлар ва кинотеатр ходимларининг фаолиятига ёрдам беради. Ушбу корхоналарнинг асосий вазифаси аҳолининг маданий дам олишини ташкиллаштиришдир.

Аҳолининг клуб муассасалари билан таъминланганлигининг асосий кўрасткичлари томоша залларидаги жой сони ва аҳолининг маълум қатнови сони билан белгиланади.

Умуман, ижтимоий–маъданий инфратузилманинг ривожланиши ҳар қандай замонавий жамиятнинг ҳаётида катта аҳамиятга эга.

Шундай қилиб, ижтимоий инфратузилманинг турли объктлари фаолияти хусусиятларини кўриб чиқиб, шуни айтиш мумкинки, у нафақат ривожланиш даражасини кўрсатиб беради, балки янги хизматларни яратиш имкониятларини юзага келтиради. Аҳолининг интеллектуал тараққиёти ижтимоий соҳа объектларининг транспортга оид вақтинчалик эгалиги билан ҳам боғлиқ. Инфратузилманинг ривожланиш даражасини аниқлаш учун кўпгина миқдорий кўрсаткичлардан (аҳолининг маълум миқдори ҳисобига) фойдаланилади. Аҳолига хизмат кўрсатиш жараёни фаолиятини аниқлаш учун ўртага жон боши кўрсаткичидан фойдалинилади.

Ижтимоий инфратузилма ишчи кучини тиклаш учун шарт-шароит яратади, кишиларнинг соғлиғи ва саводхонлигини таъминлаши билан бир қаторда, савдо сотиқ корхоналари орқали уларни озиқ-овқат ва саноат моллари билан таъминлайди,

кишиларнинг маданий-ахлоқий имкониятларини қўллаб-қувватлайди. Умуман, ижтимоий инфратузилма фаолияти кишилар эҳтиёжини қондиришга йўналтирилган.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, ижтимоий инфратузилманинг ривожланиш даражаси иқтисодий кўрсаткичлар ва иқтисодиёт ривожига юқори таъсир кўрсатади.

2-Мавзу. Инфратузилмалар ривожланиши ва макроиқтисодий ўсишнинг ўзаро алоқадорлиги

1. Инфратузилманинг иқтисодий ривожланишдаги роли
2. Макроиқтисодий ўсиш ва унинг турлари.
3. Инфратузилмалар билан макроиқтисодий ўсиш ўзаро алоқалари
4. Ялпи ички маҳсулот ва бошқа макроиқтисодий кўрсаткичларда инфратузилма соҳаларининг ўрни.

Таянч иборалар: иқтисодий ривожланишг, макроиқтисодий ўсиш,ялпи ички маҳсулот, , ялпи миллий маҳсулот, соф фойда.

2.1. Инфратузилманинг иқтисодий ривожланишдаги роли

Бозор муносабатларининг шаклланишида инфратузилмалар асосий роль ўйнайди. Инфратузилма муассасаларининг ривожи эса ишлаб чиқарувчи кучларининг жойлашуви, улар салоҳияти ва аҳолининг тадбиркорлик фаоллиги билан белгиланади.

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида инфратузилма турли хил вазифаларни бажарувчи таркибий қисмлар, унсурлардан иборат тизимни намоён этади. Шунга мос ҳолда, инфратузилманинг таркибий қисмларини белгилаб олиш, уларнинг ҳар бирининг аҳамиятини ўрганиш, иқтисодий табиатини очиб бериш муҳим ҳисобланади.

Президентимиз И.А.Каримов ўз асарларида энг муҳим устувор вазифалардан бири – бу мамлакатимизни модернизация қилиш ва аҳоли бандлигини оширишнинг муҳим омили сифатида ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани янада ривожлантиришдан иборат эканлигини белгилаб бердилар.

Мазкур устувор вазифага алоҳида этибор қаратишнинг бир қатор сабаблари мавжуд. Жумладан:

Биринчидан, инфратузилмани ривожлантириш янги корхоналарни жойлаштириш ва бутун иқтисодиётни тараққий еттириш учун зарур қулай шарт-шароитлар яратади, мамлакатимизнинг бой минерал-хомашё ресурсларини ўзлаштириш имкониятларини кенгайтиради.

Иккинчидан, ишлаб чиқариш инфратузилмаси, авваламбор, автомобил ва темир йўлларнинг ривожланган тизими, уларнинг самарали фаолияти ишлаб чиқаришдаги умумий харажатларни камайтиришнинг муҳим шарти ва омилидир. Бу еса, ўз навбатида, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот ва бутун иқтисодиётимизнинг рақобатдошлигини оширади.

Учинчидан, ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш, аҳолини тоза ичимлик суви, енергия билан таъминлаш, ижтимоий соҳа объектларини барпо етиш, пировард натижада аҳолининг турмуш даражасини оширишга хизмат қилади.

Тўртинчидан, инфратузилмани ривожлантириш кўп меҳнат талаб қиладиган кенг кўламли соҳа ҳисобланади. Бу янги иш ўринларини ташкил етиш, аҳолининг, айниқса, ёшларнинг иш билан бандлигини таъминлаш, одамларнинг даромади ва фаровонлигини ошириш имконини беради.

Бундан кўринадики, мамлакатимизда барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш, иқтисодиётнинг реал секторини янада ривожлантириш кўп жиҳатдан хўжалик

юритувчи субъектларнинг ишлаб чиқариш инфратузилмаси билан таъминланганлик даражасига боғлиқ.[14]

Ривожлантиришни таъминлаш, шу асосда иқтисодиётни изчил ва барқарор юксалтириш учун қулай шарт-шароит яратиш мақсадида сўнгги йилларда ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани янада ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида махсус дастурлар қабул қилинди ва унинг бажарилиши кескин назоратга олинди.

Ҳозирги кунда инфратузилма мамлакатимизнинг иқтисодий-ижтимоий ривожланишида муҳим аҳамиятга эга. Чунки, инфратузилмани ривожлантириш иқтисодий ўсиш, аҳолининг бандлик даражасини ошириш, мамлакатни тараққиётига эришишда муҳим аҳамиятга эга. Жумладан, 2008 йилдан бошланган жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозини салбий оқибатларини бартараф этиш дунёнинг кўплаб давлатлари, шу жумладан ривожланган давлатларда ҳам бу соҳага жиддий эътибор қаратилди. Президентимиз И.А.Каримов ўз асарларида энг муҳим устувор вазифалардан бири – бу мамлакатимизни модернизация қилиш ва аҳоли бандлигини оширишнинг муҳим омили сифатида ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани янада ривожлантиришдан иборат эканлигини белгилаб бердилар.

Жумладан, сўнгги йилларда хизматлар соҳасини, траснпорт тизими ва банк тизими ва ахборот-коммуникация тизимларини ривожлантириш бўйича амалга оширилган чора-тадбирлар инфратузилмани такомиллашувига хизмат қилди.

Бозор тамойиллари ва асослари - бутун бир иқтисодий тизим ва мураккаб муносабатлар мажмуи ҳисобланади. Бунинг маъноси шуки, бозор муносабатларини доимо ўрганиб бориш асосидагина муваффақиятли хўжалик юритиш, юксак натижаларга эришиш, ўз мулкимиздан самарали фойдаланиш натижасида фаровон ва тўқ хаёт кечириш мумкин. Одамларда бозор қўникмаларни ҳосил қилиш эса бизнес асосларини эгаллаш орқалигина таъминланади.

Бозор иқтисодиётининг асл маъноси - иқтисодиётни ташқаридан тартибга солиш тажрибасидан воз кечиб, ўзини - ўзи тартибга солиш, йўналтиришдир. Унинг марказида бозорга барқарор ўсиш суръатлари бахш этиб турадиган янги бозор механизми тадбиркор инсон туради, инсон омили ёки иш куни ётади. Бошқача айтганда, шундай сифатдаги бизнес асослари тайёрланиши керакки. У ўзида ҳозирги замон илмий-техника инқилобий ютуқларини бартараф қиладиган хусусиятларини гавдалантирган бўлиши керак, айни вақтда бу янги иш кучи омили ўзида юксак миллийлик. Ўз ватанини имкониятларидан унумли фойдалана билиш хислатларини ҳам эгаллаши даркор.

Иқтисодий механизм бир неча унсурларнинг яхлитлигидан ташкил топади. Унга иқтисодий стимуллар (рағбат берувчи кучлар), ишлаб чиқариш, айирбошлаш ва истеъмолни ташкил этиш, иқтисодий фаолиятнинг ихтисослашуви, иқтисодий фаолият кооперацияси ва хўжалик алоқаларини ўрнатиш усуллари киради. Иқтисодий механизмнинг етакчи бўғини иқтисодий стимуллар ҳисобланади.

Анъанавий ёки натурал иқтисодий тизим. Бу ўта кўҳна ва қолоқ иқтисодий тизим, узоқ вақтгача ўзгармай қолгани учун архаик (эски) тизим деб баҳоланади. Бу тизимда қўл меҳнати ҳукмрон, ишлаб чиқариш натурал характерга эга; меҳнат унумдорлиги ва турмуш даражаси ғоят паст.

Соф бозор иқтисодиёти тизими. Бу бозордага талабни қондиришга қаратилган,бозор орқали ҳамкорликни тақозо этувчи эркин ва демократик иқтисодий тизим. У хусусий мулкчилик, бозор учун ишлаш, чекланмаган иқтисодий танлов, наф кўриш ва рақобат каби тамойилларга асосланади.

---

[14] И.А.Каримов.Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози,Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари.Т.,"Ўзбекистон",2009,24-25 б.

Режали ёки буйруқбозлик-маъмурий иқтисодиёт тизими. Бу тўла-тўкис давлатлаштирилган иқтисодий тизимдир. Унинг асоси давлат мулки ҳисобланади, ишлаб чиқариш давлатнинг режа-топшириқларига биноан юргизилади, нима ишлаб чиқариш масаласи давлатнинг буйруғига биноан ҳал этилади.

Аралаш иқтисодий тизим. Бу ҳар хил даражада бозор ва режа (нобозор) алоқа-муносабатларининг қоришмасидан иборат тизимдир. Бу тизимда бозор воситалари билан биргаликда режалаштириш, ҳамкорлик ва саховатга асосланган иқтисодий алоқалар мавжуд бўлади.

Товар ишлаб чикариш учун зарур ресусларни танлаш уларнинг нархлари асосида амалга оширилади. Бозор иксодиётидаги нархлар хакида кандайдир давлат идоралари бош котириб утиришмайди – уларни сотувчи билан харидорнинг узаро келишуви белгилайди. Бозор хужалиги шароитида иксодиётни ташкил етишнинг барча асосий вазифалари, куриб турибмизки, бозор тамойиллари асосида этилади.

Ижтимоий мехнат тақсимоти ишлаб чиқаришни ташкил этиш бозор шаклининг зарур (лекин хали етарли булмаган) шарт – шароитидир. У ёки бу иктисодий не'матларни ишлаб чикариш борасидаги вазифаларни одамлар, одамлар гурухлари ва минтакалар уртасида таксимламасдан туриб еркин товар алмашувнинг булиши мумкин эмас.

Бозор мавжуд булишининг биринчи ва асосий шарти эркин тадбиркорликдир. Товар ишлаб чикарувчи мустакил равишда (бозор кон'йунктурасига ва уз имкониятларига таяниб) ишлаб чикаришнинг тузилиши ва хажмини белгилаши, хужалик йуритиш шакли ва усулларини такомиллаштириши лозим. Сотувчи ва харидор бир-бирларини бозорда узлари топадилар ва нарх хусусида келишадилар, Тадбиркорлик еркинлиги-бу асло одамлар талаблари ва ракобатдан емас, балки давлатнинг корхоналар хужалик фаолиятига туг'ридан туг'ри аралашувидан эркинликдир. Фойда ва бозор ракобати ишлаб чикарувчини жамиятга зарур махсулотни чикаришга буйруклар ва карорларга караганда анча яхширок мажбур килади.

2.2. Макроиқтисодий ўсиш ва унинг турлари

Иқтисодий ўсиш бевосита ялпи ички маҳсулот ҳажмининг мутлақ ва аҳоли жон бошига ҳамда иқтисодий ресурс харажатлари ҳар бирлиги ҳисобига ўсиши, сифатининг яхшиланиши ва таркибининг такомиллашувида ифодаланади. Иқтисодий ўсишнинг барча тавсифи йиллик ўсиш суръатларининг фоиздаги ўлчовида тўлиқ ўз ифодасини топади.

$$ЎС = \frac{ЯИМ_{жорийдавр} - ЯИМ_{базисдавр}}{ЯИМ_{базисдавр}} \times 100\%$$

Бу ерда: ЎС-иқтисодий ўсиш суръати, фоизда;

ЯИМ базис давр-таққосланаётган давр(йил)даги реал ЯИМ ҳажми;

ЯИМ жорий давр-жорий давр(йил)даги реал ЯИМ ҳажми.

Ўзбекистонда мустақиллик йилларида олиб борилган ислоҳотлар орқали иқтисодиётнинг барқарор ўсиши таъминланди, макроиқтисодий ва молиявий барқарорлик мутаҳкамланди, иқтисодиёт ва унинг айрим соҳалари ўртасидаги мутаносиблик кучайди, бозор механизмининг таркибий қисмлари қарор топди ва унинг инфратузилмалари вужудга келтирилиб, ривожлантирилди.

Мамлакатимизда иқтисодий ўсишнинг юоқри суръатларини таъминлаш мақсадида қуйидаги жараёнларнинг амалга оширилишига катта эътибор қаратилди:

- кенг кўламда тизимли бозор ислоҳотларини изчил амалга ошириш;
- хорижий инвестицияларни жалб қилиш чора-тадбирларини кучайтириш;
- иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш;

- ишлаб чиқаришни модернизация қилиш ва янгилаш;
- экспортга ихтисослашган янги тармоқ ва корхоналарни барпо этиш;
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантиришга қаратилган ҳар томонлама пухта ўйлаган сиёсатни амалга ошириш.

2.3. Инфратузилмалар билан макроиқтисодий ўсиш ўзаро алоқалари

Инфратузилмани макроиқтисодий ўсишга билвосита таъсири ишлаб чиқариш омилларини рағбатлантириш ёки уларни самарадорлигини оширишда намоён бўлади.

Moody's Economy бош иқтисодчиси Марк Занди фикрига кўра, давлатнинг инфратузилмага қиладиган инвестициялар хусусий инвестицияларни рағбатлантиради. Инфратузилмага сарфланган ҳар бир доллар 1.59 доллар даромад келтиради.

Бундан ташқари, яхши ҳолатдаги инфратузилма ишлаб чиқариш омиллари самардорлигини оширади. Масалан, қатъий энергия таъминоти бўлганда машина ва асбоб-ускуналарни самарадорлиги тез ортади.

Агар соғлиқни сақлаш ва таълим каби ижтимоий инфратузилмалар юқори салоҳиятли ва соғлом ишчи кучини етиштириб берса меҳнат унумдорлиги ва самарадорлик ортади.

Инфратузилманинг аксарият соҳалари юқори даромадли бўлганлиги туфайли инвестиция имкониятларини оширади ва инвестициялар кўпайишига хизмат қилади.

2016 йилги макроиқтисодий кўрсаткичларга эришиш омиллари:

- макроиқтисодий сиёсатни янада такомиллаштириш, банк тизими имкониятини мустаҳкамлаш ва уни қайта ислоҳ қилиш, ҳамда банк инфратузилмасини ривожлантириш;
- иқтисодиёт тармоқларидаги модернизация, техник ва технологик янгилаш ишларини давом эттириш ва натижада унинг ЯИМдаги улушини ошириш.
- салбий ташқи омилларга нисбатан мамлакат иқтисодиётининг барқарорлигини оширишга йўналтирилган чора-тадбирларни давом эттириш орқали республика иқтисодиётинингмувозанатли ривожланиши ва барқарор иқтисодий ўсишини таъминлаш.

Мамлакатимизда 2015 йилда иқтисодий соҳада амалга оширилган ишлар 506 та мулк комплекси танлов асосида, инвестиция киритиш шарти билан «ноль» қийматида янги мулкдорларга сотилди. Бу борада ана шу инвесторлар қарийб 1 триллион сўм ва 40 миллион АҚШ доллари миқдорида инвестиция киритиш, шунингдек, 22 мингга яқин янги иш ўрни яратиш мажбуриятини олди. 245 та кам рентабелли ва фаолият кўрсатмаётган ташкилот тўлиқ тугатилди. Фойдаланилмаётган ва қурилиши тугалланмаган 353 та давлат мулки объекти бузилиб, бунинг натижасида 120 гектар ҳажмидаги ер майдони бўшади. Бу ерларнинг қарийб 80 гектари ишлаб чиқариш корхоналари ташкил этиш ва хизматлар кўрсатиш объектлари қуриш учун тадбиркорлар тасарруфига берилди.

Давлат мулки шаклидаги яна 319 та ана шундай объект инвентаризация қилиниб, хусусий мулк шаклига ўтказиш учун савдога қўйилди ва ўтган йили уларнинг 102 таси янги мулкдорларга сотилди. Бундан ташқари, 378 та акциядорлик жамиятининг давлат улуши баҳоланди ва чет эллик стратегик инвесторларга сотиш учун очиқ савдога қўйилди.

2.4. Ялпи ички маҳсулот ва бошқа макроиқтисодий кўрсаткичларда инфратузилма соҳаларининг ўрни

Бугунги ўта мураккаб вазият барчамиздан эртанги кунимизни кўришда, истиқболимизни белгилаб олишда, аввало, эскича қарашлар қолипидан воз кечишни, умрини ўтаб бўлган, айтиш мумкин, инерсион усуллардан тўлиқ воз кечишни талаб этади.

Биз учун асосий вазифа – ишлаб чиқаришни техник ва технологик жиҳатдан узлуксиз янгилаб бориш, доимий равишда ички имконият ва захираларни излаб топиш, иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, саноатни модернизатсия ва диверсификатсия қилишни изчил давом эттиришдан иборат бўлиши зарур.

Айни шундай янгича қараш ва ҳаракатлар бутун фаолиятимизнинг негизини ташкил этиши шарт.

Шу борада ички имконият ва захираларимизни ишга солишнинг энг муҳим йўналиши бизнинг заминимиздаги бой минерал хомашё ва ўсимлик дунёси ресурсларини чуқур қайта ишлашни босқичма-босқич ошириб бориш, шунингдек, юқори қўшимча қийматга эга бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқаришнинг ҳажми ва турини кенгайтиришдан иборат бўлиши керак.

Бошқача айтганда, хомашёни жаҳон бозорида талаб катта бўлган маҳсулотга айлантириш учун қайта ишлашнинг 3-4 босқичли тизимига ўтишимиз зарур. Бу тизимнинг маъно-моҳияти шундан иборатки, у биринчи босқичда хомашёни дастлабки қайта ишлаш, яъни ярим фабрикатлар тайёрлаш, кейинги босқичда саноат асосида ишлаб чиқариш учун тайёр материалларга айлантириш, учинчи, якуний босқичда эса истеъмол учун тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришни назарда тутади.

Бу борадаги дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишда ҳар бир турдаги бирламчи хомашё, яъни ярим фабрикатларни чуқур қайта ишлашдан тортиб, уни истеъмол учун тайёр маҳсулотга айлантиришгача бўлган якуний босқичга қадар бутун ишлаб чиқариш жараёнини кузатиб бориш зарурати пайдо бўлмоқда.

Мухтасар айтганда, ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг бутун жараёнини – хомашёни чуқур қайта ишлашдан токи уни тайёр маҳсулотга айлантиришгача бўлган йўлини – сиклини, сарфланган харажатларнинг мақсадга мувофиқлиги ва нечоғлиқ ўзини қоплашини асослаб берган ҳолда, прогноз қилишни таъминлаш даркор.

Ҳисоб-китоблар шуни кўрсатмоқдаки, юқори қўшимча қийматга эга бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқариш натижасида 2030-йилда, янги турдаги товарлар тайёрлашни ўзлаштириш асосида нефт-газ-кимё соҳасида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми 3,2 баробар, рангли металл маҳсулотлари 2,2-марта, қора металлдан тайёрланадиган буюмлар 2,3 карра, кимё саноати маҳсулотлари, жумладан, минерал ўғитлар 3,2 баробар кўпайиши мумкин.

Замонавий технологиялар асосида пахта толасини ва мева-сабзавот маҳсулотларини чуқур қайта ишлаш ташқи ва ички бозорда талаб юқори бўлган тайёр, экологик тоза тўқимачилик ва енгил саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини 2030-йилда 5,6-марта, мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш ҳажмини эса 5,7 карра ошириш имконини беради.

Ташқи бозорларда харидоргир, юқори қўшимча қийматга эга бўлган замонавий тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кўпайтириш ва янги босқичга кўтариш тайёр маҳсулотлар экспортининг барқарор юқори ўсиш суръатларига эришишда, ҳеч шубҳасиз, катта замин туғдиради.

Шуни айтиш керакки, бугунги кунда мамлакатимизда бу борадаги ишлар бошлаб юборилган. Айни вақтда бу ишлар юқори салоҳиятга эга бўлган ҳар бир турдаги истиқболли хомашё ва ярим фабрикат бўйича чуқур қайта ишлашнинг 2020, 2025, 2030-йилларга мўлжалланган аниқ дастурига эга бўлиш учун мутлақо янги дастурий комплекс ёндашувни талаб этади.

Айни шу кўз билан қарайдиган бўлсак, яъни, жаҳон иқтисодиётининг ривожланиш жараёнларини чуқур таҳлил қилган, ўзимизнинг ресурс ва имкониятларимизни реал баҳолаган ҳолда, биз олдимизга аниқ мақсадни – яъни, 2030-йилга бориб мамлакатимизда ялпи ички маҳсулот ҳажмини камида 2 баробар ошириш вазифасини қўйишимиз учун бугун, ҳеч шубҳасиз, барча асосларимиз бор.

Бу йўлда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ҳисобидан саноатни жадал ривожлантириш ва ялпи ички маҳсулотда унинг улушини 2015-йилдаги 33,5 фоиздан 40 фоизга етказиш, қишлоқ хўжалиги улушини эса 16,6 фоиздан 8-10 фоизга камайтириш, энергияни тежайдиган замонавий технологияларни кенг жорий этиш эвазига ялпи ички маҳсулот учун сарфланадиган энергия ҳажмини тахминан 2 баробар қисқартиришга эришмоғимиз керак.

Биз ўз олдимизга қўйган вазифалар қанчалик асосли эканини қуйидаги ҳисоб-китоблар кўрсатиб турибди. Мамлакатимиз ялпи ички маҳсулотининг 2016-2030-йилларда 2 баробар кўпайишига эришиш учун ўртача йиллик ўсиш суръатлари 4,8 фоиз даражасида бўлишини таъминлаш зарур. Агар кейинги 11-йилда бу кўрсаткич 8 фоиздан юқори бўлиб келганини ҳисобга оладиган бўлсак, бу вазифани амалга ошириш учун мустаҳкам асос ва замин борлиги яққол аён бўлади.

Мамлакатимизни демократлаштириш ва модернизатсия қилиш борасида бошланган тизимли ислоҳотларни, иқтисодиётимизда, авваламбор, саноат ва қишлоқ хўжалигида туб таркибий ўзгаришларни сўзсиз давом эттириш, хусусий мулк, тадбиркорлик ва кичик бизнесни жадал ривожлантириш ва бу соҳа вакиллари манфаатларини ҳимоя қилиш, макроиқтисодий мутаносибликни таъминлаш 2016-йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишига айланиши зарур.

Жорий йилда ялпи ички маҳсулотнинг ўсиш суръатлари 7,8 фоиздан иборат бўлишини таъминлаш, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини 8,2 фоиз, қишлоқ хўжалигида 6,1 фоизга ошириш, чакана савдо айланмасини 14 фоиз, хизматлар кўрсатиш ҳажмини 17,4 фоизга кўпайтириш вазифаси қўйилмоқда. Инфлатсия даражасини 5,5-6,5 фоиз доирасида сақлаб қолиш, аҳолининг реал даромадларини 9,5 фоизга, ўртача иш ҳақи, пенсия, стипендия ва нафақаларни, солиқ имтиёзларини инобатга олган ҳолда, 15 фоизга ошириш кўзда тутилмоқда.

Ана шу вазифаларни амалга оширишда 2016-йилга мўлжалланган Инвеститсия дастурининг ҳаётга татбиқ этилиши ўта муҳим ўрин тутади. Нега деганда, бу дастур саноатда, бутун иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларнинг энг муҳим воситаси бўлиб хизмат қилади.

2016-йил учун белгиланган, умумий қиймати 5 миллиард доллардан зиёд бўлган 164 та йирик инвеститсия лойиҳасини белгиланган муддатларда сўзсиз ишга туширишни таъминлаш бўйича зарур чора-тадбирларни кечиктирмасдан амалга ошириш лозим.

Биринчи навбатда, Тошкент – Самарқанд – Бухоро тезюрар темирйўл қатновини йўлга қўйиш бўйича ишларни якунига етказиш, Толлимаржон иссиқлик электр стансиясида ҳар бири 450 мегаватт қувватга эга бўлган иккита буғ-газ турбинаси, Ангрен иссиқлик электр стансиясида 150 мегаватт қувватга эга бўлган энергия блоки, Муборак газни қайта ишлаш заводида 6 миллиард куб метр газ ишлаб чиқарадиган учта олтингугурт тозалаш блоки, Олмалиқ кон-металлургия комбинатида 70 минг тонна мис эритиш қувватига эга бўлган янги печ қурилишини тугаллаш кўзда тутилмоқда. Шунингдек, Жиззах вилоятидаги семент заводининг қувватини 1 миллион тоннагача портландсемент ишлаб чиқариш даражасида кенгайтириш, «Женерал моторс – Ўзбекистон» акциядорлик жамиятида янги «Авео» (Т-250) енгил автомобили ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш режалаштирилмоқда.

2016-йилда қишлоқ жойларда 1 миллион 800 минг квадрат метрдан зиёд ҳажмдаги 13 мингта уй-жой барпо этиш, узунлиги 900 километр ичимлик суви, газ ва электр тармоқлари, 325 километр йўл қуриш мўлжалланмоқда.

Бир сўз билан айтганда, 2016-йилда иқтисодиётимизни ривожлантириш, модернизатсия қилиш ва таркибий ўзгаришларни амалга ошириш учун 17 миллиард 300 миллион доллар қийматидаги инвеститсиялар йўналтириш, уларнинг ўсиш суръатини 109,3 фоизга етказиш белгиланган. Ана шу инвестицияларнинг 4

миллиард доллардан ортиғини хорижий инвеститсиялар ташкил қилади, бу 2015-йилга нисбатан 20,8 фоиз кўпдир.

Шу борада муҳим бир масалага эътиборингизни алоҳида жалб этмоқчиман. Яъни, илгари тушимизда ҳам кўрмайдиган инвеститсиялар, аввало, чет эл инвеститсияларини иқтисодиётимиз тараққиётига жалб этар эканмиз, биз аввало, шулар ҳисобидан хориждан олиб келадиган техника ва технологиялар замон талабига жавоб берадиган энг юқори даражада бўлиши шарт.

Ўтган йили шу мақсадда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Янгидан қурилаётган ва реконструксия қилинаётган ишлаб чиқариш қувватлари лойиҳаларининг техник-иқтисодий асосланишини, техника ва технологияларни эксперт баҳолаш агентлиги ташкил этилди. Барча буюртмачиларнинг мазкур талабларга сўзсиз риоя этиши биринчи навбатда ушбу агентликдан қатъий талаб қилинади.

Яқинда Вазирлар Маҳкамасининг махсус комиссияси томонидан енгил ва тўқимачилик саноати корхоналарида ушбу масала ўрганиб чиқилганида, қатор жиддий камчиликлар борлиги аниқланди. Бундай текширувларни давом эттириш керак.

Шу билан бирга, эскирган, талабга жавоб бермайдиган асбоб-ускуналарни олиб келиш ва ишга тушириш юзасидан буюртмачиларнинг жавобгарлигини кучайтириш бўйича Маъмурий жавобгарлик кодексига ва Жиноят кодексига аниқ моддалар киритиш зарур.

2015-2019-йилларда муҳандислик-коммуникатсия ва йўл-транспорт инфратузилмасини модернизация қилиш ва ривожлантириш дастурининг асосий қоида ва йўналишларини сўзсиз бажариш бўйича бошланган ишларни 2016-йилда ҳам давом эттириш энг муҳим вазифамиздир.

Бу борада Ўзбекистон миллий автомагистралини модернизатсия қилиш ишларини якунига етказиш масаласи диққатимиз марказида бўлиши зарур. Бунинг учун жорий йилда қарийб 513 километр автомобил йўлларини қуриш ва реконструксия қилиш лозим.

Темир йўл транспорти соҳасида темир йўллар тармоғини янада ривожлантириш, Самарқанд – Бухоро темир йўл участкасининг электрлаштирилишини таъминлаш, Қарши – Термиз участкасини электрлаштириш ишларини давом эттириш ҳал қилувчи йўналишга айланади. Қамчиқ довони орқали ўтадиган 19 километрлик туннел қурилишини якунига етказиш ва Ангрен – Поп йўналиши бўйича темир йўл қатновини йўлга қўйиш, ҳеч шубҳасиз, жорий йилнинг муҳим воқеаси бўлади. Бу йўлнинг ишга туширилиши Фарғона водийси вилоятлари ва мамлакатимизнинг бошқа ҳудудлари ўртасида темир йўл орқали юк ва йўловчи ташиш имконини яратади.

Шу муносабат билан яна ва яна бир бор таъкидлаб айтмоқчиман: бу қурилиш биз учун нафақат стратегик ва иқтисодий аҳамиятга эга бўлган лойиҳа, айни вақтда у коммуникатсия ва транспорт соҳасида эришган юксак тараққиётимиз даражасини яққол намоён этади.

Ҳурматли мажлис қатнашчилари!

Қишлоқ хўжалиги соҳасида амалга оширилаётган ислоҳотлар ва таркибий ўзгаришларни янада чуқурлаштириш, ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш 2016-йил ва яқин истиқболга мўлжалланган иқтисодий дастуримизнинг принсипиал муҳим йўналишидир.

Айтиш керакки, мазкур тармоқда хўжалик юритишнинг фермерлик тизимига ўтилиши муносабати билан фермерлар учун ижара мулки ҳуқуқи асосида ажратиладиган ер майдонларини оптималлаштириш масаласи долзарб бўлиб қолмоқда.

Бу тадбирни амалга ошириш, биринчи навбатда, суғориладиган деҳқончилик шароитида, сув тақчиллиги ва ерларнинг аксарият қисми кучли шўрланган бир вазиятда Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва қишлоқ туманларида экин майдонлари амалда тупроқ унумдорлиги ва ер бонитети бўйича кескин фарқ қилиши билан боғлиқ.

Турли минтақаларда ташкил қилинган фермер хўжаликларининг тўплаган ривожланиш тажрибаси, самарадорлиги ва рентабеллигини ҳисобга олган ҳолда, уларни оқилона ва қулай миқдордаги ер участкалари билан таъминлаш учун қаттиқ иш олиб боришга тўғри келди.

Шу борада ер майдонлари ҳажмини аниқлашда субектив ёндашувларга йўл қўймаслик ва бундай ҳолатларнинг олдини олишда ана шу ўта муҳим ишни амалга ошириш масъулияти депутатлар корпуси, Фермерлар кенгаши ва жамоатчилик зиммасига юклатилгани ҳал қилувчи омил бўлди.

Ер майдонларининг оптималлаштирилиши натижасида 17 минг 500 дан ортиқ янги фермер хўжалиги ва 250 мингдан зиёд иш ўрни ташкил этилди. Тошкент, Жиззах, Наманган, Самарқанд, Қашқадарё, Фарғона, Андижон вилоятлари ва Қорақалпоғистон Республикасида энг кўп фермер хўжаликлари фаолияти йўлга қўйилди.

Фермер хўжалигини юритиш учун ер майдонлари ажратиш ва тақсимлашнинг янги механизми жорий этилди. Унга мувофиқ, қарорни туман ҳокими эмас, балки Фермерлар кенгаши ва Ер участкалари тақдим этиш масалаларини кўриб чиқиш комиссияси хулосаси бўйича халқ депутатлари туман кенгашлари қабул қилмоқда.

Яна бир ўта долзарб ва узоқни кўзлаган масалага алоҳида тўхталиб ўтмоқчиман.

Бу ўринда 2020-йилгача пахта хомашёсини етиштириш ва уни давлат томонидан харид қилиш ҳажмини 3 миллион 350 минг тоннадан 3 миллион тоннага босқичма-босқич қисқартириш ҳақида сўз бормоқда.

Ҳисоб-китоблар шуни кўрсатмоқдаки, шундай ҳажмдаги етиштириладиган пахта ҳосили, бир томондан, хомашёни ўзимизда чуқур қайта ишлашни инобатга оладиган бўлсак, аввало, тўқимачилик ва енгил саноатнинг ана шу хомашёга бўлган эҳтиёжини нафақат тўла таъминлайди, балки Ўзбекистоннинг жаҳон бозорига пахта толаси ва ундан тайёрланадиган маҳсулотлар етказиб берадиган мамлакат сифатидаги мустаҳкам мавқеини сақлаб қолиш имконини ҳам беради.

Пахта етиштириш ҳажмини 350 минг тоннага қисқартириш ҳисобидан 170 минг 500 гектар суғориладиган ер пахтадан бўшайди. Бу жараёнда, албатта, аввало мамлакатимиз бўйича пахта ҳосилдорлиги гектаридан ўртача 26,1 сентнерни ташкил этиб турган бир пайтда ҳосилдорлиги 12-15 сентнердан ошмайдиган паст бонитетли ерларни пахтадан бўшатишга эътибор қаратилади. Асосан шўрланган, шунингдек, пахта етиштиришга яроқсиз бўлган тоғолди ерларига ғўза экилмайди.

Бундай қарорга келишимизнинг яна бир сабаби борки, у ҳам бўлса, сўнгги йилларда жаҳон бозорида пахта толасининг нархи ва унга бўлган талабнинг кескин пасайиб кетиши билан боғлиқдир.

Пахтадан бўшаган экин майдонларида аввало, сабзавот ва картошка, шулар қаторида озуқа экинлари, ёғ-мой олинадиган ва бошқа ўсимликлар экилади, боғ ва узумзорлар барпо этилади.

Айни пайтда ана шу турдаги озиқ-овқат маҳсулотларини экспорт қилиш ҳажми сезиларли даражада ортишини ҳам ҳисобга олиш зарур.

Ижтимоий соҳани ривожлантириш, аҳолининг ҳаёт даражаси ва сифатини янада ошириш билан боғлиқ масалалар бундан буён ҳам эътиборимиз марказида бўлиб қолади.

2016-йилда ижтимоий соҳага давлат бюджети жами харажатларининг 59,1 фоизи ёки ўтган йилга нисбатан кўпроқ маблағ ажратилади. Жумладан, таълим-

тарбия соҳасига давлат бюджети харажатларининг 33,7 фоизи, соғлиқни сақлаш тизимига 14 фоизи йўналтирилади. Таълим-тарбия соҳасини таъминлаш ва ривожлантириш сарф-харажатлари ўтган йилга қараганда 16,3 фоизга, соғлиқни сақлаш тизимида 16 фоизга кўпайди.

Мамлакатимиз олий ўқув юртларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлашга йўналтирилаётган маблағлар ҳажми тобора ортиб бораётганини алоҳида таъкидлашни истардим. Жорий йилда 13 та олий таълим муассасаси, жумладан, Қорақалпоғистон, Бухоро ва Самарқанд давлат университетлари, Фарғона политехника институтидаги қурилиш ва реконструксия ишларига 355 миллиард сўм ажратиш кўзда тутилмоқда. Шунингдек, Тошкент давлат стоматология институти бинолари, Тошкент шаҳридаги Инҳа университети ва Сингапур менежментни ривожлантириш институти филиалларининг янги ўқув корпуслари қурилади.

Аҳоли бандлигини таъминлаш масаласи ҳам энг муҳим вазифамиз бўлиб қолади. 2016-йилда 990 мингга яқин янги иш ўрни яратиш мўлжалланмоқда, жумладан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, хизмат кўрсатиш соҳасини изчил ривожлантириш ҳисобидан 660 мингдан зиёд иш ўрни яратилади. 2016-йилда олий ўқув юртлари, литсей ва коллежларнинг 510 мингдан ортиқ битирувчиларини иш билан таъминлашимиз даркор.

Ёшларимиз, фарзандларимизнинг, айниқса, қишлоқ жойларда бандлик муаммоси биз учун энг долзарб вазифалардан бири бўлиб қолаётганини назарда тутган ҳолда, туман, шаҳар ва вилоят ҳокимликлари раҳбарларига бу борадаги ишлар учун улар шахсан жавобгар эканини яна бир бор таъкидлашни ўринли деб биламан.

Ҳар йили касб-ҳунар коллежлари ва литсейларга қабул режасини ишлаб чиқишда 3-4-йилдан сўнг туман, шаҳар ва вилоятлар ҳудудида қандай янги обектлар ишга туширилиши, уларда меҳнат қилиш учун қайси мутахассисликлар бўйича қандай кадрлар кераклигини ҳар томонлама ҳисобга олиш ва шу асосда қабул режасига тегишли ўзгартиришлар киритиш ғоят муҳим масала эканини эслатиб ўтмоқчиман.

Жаҳон бозорларида рақобат тобора кучайиб бораётган бугунги шароитда иқтисодиётимизнинг рақобатдошлигини тубдан ошириш, экспортга маҳсулот чиқарадиган корхоналарни қўллаб-қувватлашни кучайтириш, фермер хўжаликлари, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субектларининг экспорт фаолиятидаги иштирокини ҳар томонлама рағбатлантириш устувор аҳамият касб этади.

Айнан ана шу соҳаларда ҳали фойдаланилмаган улкан имконият ва салоҳият кўп. Экспортга маҳсулот чиқарадиган саноат корхоналаридан фарқли равишда кичик бизнес субектлари ва фермерлар ўз маҳсулотларини экспорт қилишдан олган валюта тушумларининг 50 фоизини банкларга сотиш мажбуриятидан озод қилингани ва уларнинг экспортга маҳсулот етказиб беришдан, аввало, ўзларининг манфаатдор бўлишини эътибордан четда қолдирмаслигимиз даркор.

Биринчи навбатда, экспортга маҳсулот чиқарадиган корхоналар учун тақдим этилаётган имтиёзлар тизимини яна бир марта танқидий кўриб чиқиш, божхона тартиб-таомилларини янада соддалаштириш, уларни амалга ошириш муддатларини қисқартириш ва ташқи савдо операцияларини бажариш учун тарифларни пасайтиришга доир қўшимча чоралар кўриш лозим. Маҳсулот экспорти билан боғлиқ барча ҳужжатлар ва рухсат бериш тартиб-таомилларини расмийлаштиришнинг электрон шаклини кенг жорий этиш керак.

Бу масалаларни ҳал этишда Ташқи иқтисодий алоқалар, инвеститсиялар ва савдо вазирлигининг қайта ташкил этилган тузилмалари зиммасига жиддий масъулият юкланади.

Бугунги кунда ана шу тузилмалар экспортни мувофиқлаштириш ва экспорт фаолиятига янги иштирокчиларни жалб қилиш, юртимизда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларни экспортга етказиб бериш қўламини кенгайтириш ва янги бозорларга кириб бориш учун масъулдир.

2013-йили Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки ҳузурида ташкил этилган Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субектларининг экспортини қўллаб-қувватлаш жамғармаси томонидан ушбу йўналишда амалга оширилаётган ишлар алоҳида эътиборга лойиқдир. Мазкур жамғарма тадбиркорлик субектларига товар ва хизматларни ташқи бозорларга олиб чиқиш бўйича ҳуқуқий, молиявий ва ташкилий хизматлар кўрсатадиган ноёб тузилмадир.

Жорий йилда жамғарма устав капиталини камида икки баробар кўпайтириш ҳисобидан унинг молиявий имкониятларини, ваколатлари, вазифа ва кўрсатаётган молиявий хизматлари рўйхатини кенгайтириш, мамлакатимиз минтақаларида жамғарманинг таркибий бўлимларини ташкил қилиш масаласини кўриб чиқиш зарур, деб ҳисоблайман.

Бугунги шароитда, Интернет ва электроника даврида иқтисодиёт тармоқларида замонавий ахборот-коммуникатсия технологияларини кенг жорий этиш, «Электрон ҳукумат» тизими фаолиятини янада ривожлантириш устувор аҳамиятга эгадир.

Жаҳон тажрибаси шундан далолат берадики, айни пайтда глобал иқтисодиётда компутер ва телекоммуникатсия технологиялари, дастурий таъминот маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва улар асосида кенг турдаги интерфаол хизматлар кўрсатишни ўз ичига олган ахборот-коммуникатсия технологиялари соҳасининг роли ва аҳамияти тобора ортиб бормоқда.

Ахборот-коммуникатсия технологияларининг ривожланиши мамлакатнинг рақобатдошлик даражасига таъсир кўрсатиши, катта ҳажмда ахборот тўплаш ва уни умумлаштириш имконини бериши, бошқаришни стратегик даражада ташкил этиш учун кенг имкониятлар очиб беришини унутмаслигимиз зарур.

Шуни таъкидлаш лозимки, бугунги кунда жаҳон миқёсида яратилаётган ялпи ички маҳсулотнинг тахминан 5,5 фоизи ахборот-коммуникатсия технологиялари соҳасига тўғри келмоқда. Нуфузли халқаро экспертларнинг фикрига кўра, 2020-йилда бу кўрсаткич 9 фоиздан ошади.

Масалан, Корея Республикасининг ялпи ички маҳсулотида ахборот-коммуникатсия технологияларинингулуши 11,8 фоиздан зиёдни, Шветсияда 7 фоизни, Америка Қўшма Штатларида эса 6,8 фоизни ташкил этади.

Сўнгги йилларда иқтисодиётимизнинг мазкур тармоғи жадал суръатлар билан ривожланиб бораётганига қарамасдан, ҳозирги вақтда биз бу борада дастлабки босқичда турганимизни тан олишимиз даркор. Яъни, мамлакатимиз ялпи ички маҳсулотининг атиги 2 фоизга яқини ахборот-коммуникатсия технологиялари ҳиссасига тўғри келмоқда.

Замонавий инфратузилма ишлаб чиқариш харажатларини камайтириш мумкин. Инфратузилмани яхши ривожланмаганлиги корхона харажатларини оширади. Бу эса маҳсулот баҳосини оширади. Ушбу муаммо айниқса, транспорт ва йўл инфратузилмасида ҳам жуд долзарбдир. Айрим ҳисоб-китобларга кўра йўлларнинг ёмонлиги туфайли Россия ЯИМ 6 фоизи баробарда иқтисодий йўқотишга учрайди.

Мамлакатимизда ҳам инфратузилма объектларини модернизация қилиш, уларни замонавий талаблар асосида ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Айниқса, айрим шаҳарлар инфратузилмасида жумладан, энергия ва сув таъминотини яхшилаш масаласи долзарб ҳисобланади. Чунки, аҳоли сони ва ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиб бориши энергия манбаларига бўлган талабни оритишига олиб келмоқда. Хусусан, электр энергияси ишлаб чиқаришни кўпайтириш лозим.

Инфратузилмани ривожлантириш мақсадида бир неча дастурлар қабул қилинди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 26 ноябрьдаги “2011 — 2015 йилларда республика молия-банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва барқарорлигини ошириш ҳамда юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг устувор йўналишлари тўғрисида”ги ПҚ-1438-сон қарори бозор инфратузилмасини ривожлантиришга, хусусан, нобанк тоашкилотларини ривожлантиришга хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 21 декабрдаги “2011 — 2015 йилларда инфратузилмани, транспорт ва коммуникация қурилишини ривожлантиришни жадаллаштириш тўғрисида” ПҚ-1446-сон қароритранспорт тизимини такомиллаштириш, ўзбек миллий автомагистрал йўлини замонавий талабларга мос ҳолда қуриш, йўл бўйи инфратузилмасини ривожлантиришни кўзда тутади.

3-мавзу. Бозор инфратузилмаси ва унинг таркибий тузилиши

1. Бозор инфратузилмаси ва унинг функциялари.
2. Кредит тизимини ўзига хос хусусиятларини илмий тадқиқ этиш.
3. Суғурта фаолиятини ташкил этиш ва илмий баҳолаш.
4. Биржалар фаолиятини бошқариш ва таҳлил этиш.
5. Реклама агентликлари хизмати ва уларни илмий тадқиқ этиш.
6. Савдо воситачилик корхоналарини фаолиятини илмий баҳолаш.

Таянч иборалар: бозор инфратузилмаси, банк, молиявий муассасалар, суғурта , суғурта агентликлари, биржа, товар хом-ашё биржаси, фонд биржалари, реклама.

3.1. Бозор инфратузилмаси ва унинг функциялари.

Бозор инфратузилмаси маҳсулот (хизмат) ишлаб чиқарувчиси ва истеъмолчини ягона бозор маконида боғловчи, ишлаб чиқариш миқёси ва истеъмол ўртасидаги зиддиятни бартараф этувчи, унинг барча иштирокчиларига қўйилган мақсадларига эришишни таъминловчи муассасалар ва воситачилик тузилмалари тизимини намоён этади.

Бозор инфратузилмасининг мақсади – бу чекланган тўловга қобил талаб шароитида, бозор иштирокчилари манфаатлари мувозанатини таъминлаш борасидаги келишув асосида фойдасини максималлаштиришдан иборат.

Бозор инфратузилмасининг вазифалари сифатида қуйидагиларни келтириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

бозор муносабатлари иштирокчилари манфаатларининг амалга оширилишини енгиллаштириш;

инфратузилма субъектларининг ўз фойдасини юқори даражага етказиш мақсадида бозор иштирокчилари харажатларини минималлаштириш;

- иқтисодиётнинг алоҳида субъектлари ва фаолият турларининг ихтисослашуви асосида бозор муносабатлари субъектлари ишининг тезкорлиги ва самарадорлигини ошириш;
- бозорда таркиб топган конъюнктурадан келиб чиққан ҳолда маҳсулот тайёрлашга бўлган буюртмаларни кўпайтирган ёки камайтирган ҳолда ишлаб чиқариш учун бозор талаби индикатори вазифасини бажариш;
- бозор муносабатларини ташкилий жиҳатдан расмийлаштириш;
- биржа механизмидан фойдаланган ҳолда истеъмол моллари, кўчмас мулк, ишлаб чиқариш воситаларининг ижтимоий-зарурий нархини белгилаш;
- бизнесни давлат ва жамоат томонидан тартибга солиш, ҳуқуқий ва иқтисодий жиҳатдан назорат қилиш шаклларини енгиллаштириш;

- товар ва хизматларнинг бозор маркетинги асосида барча истеъмолчилар номидан майдонга тушувчи буюртмачи

- функциясини бажариб, ишлаб чиқаришни тартибга солиш ва бошқариш имконини яратиш.

- Бироқ, бозор инфратузилмасининг санаб ўтилган вазифалари доимо ҳам бир хил даражада муваффақиятли амалга ошавермайди. Бунда, энг аввало, муайян мамлакат иқтисодиётининг ривожланганлик даражаси, иқтисодий тизимнинг таркибий тузилиши, инфратузилма унсурларининг ҳаракат доираси учун шароитларнинг етарлилиги, бозор механизмига тўсқинлик қилувчи омилларнинг мавжудлиги каби ҳолатлар жиддий таъсир кўрсатади.

- Бозор инфратузилмаси ривожланиши дастлабки босқичининг натижалари сифатида Республикамизда 1994 йилдан бошлаб кредит ресурслари бозори фаол ишлай бошлади. Молия бозорида акциядорлик жамиятлари сифатида иш олиб борувчи давлатга қарашли бўлмаган 30 дан ошиқ суғурта компаниялари фаолият кўрсатмоқда. Ўзбекистонда иқтисодий ислоҳотларнинг биринчи босқичида ишсизлар сонининг кўпайишига йўл қўймаслик мақсадида 240 дан ортиқ меҳнат биржасини ўз ичига олувчи катта тармоқ тузилди. Республиканинг ҳар бир туманида меҳнат биржалари ташкил этилди. Ишсизларни рўйхатга олиш, уларнинг касбини ўзгартириш механизми яратилди, ишсизлик бўйича нафақа тўлаш тизими йўлга қўйилди. Натижада расман рўйхатга олинган ишсизлар меҳнат ресурсларининг 1%дан камроғини ташкил этди.

- Иккинчи босқич (1996-2000 йиллар) – бозор инфратузилмасининг барча субъектлари мажмуаси шаклланиши, ривожланиши ва ўз фаолиятини атрофлича ташкил этиш ҳамда янада такомиллашуви жараёнларини ўз ичига олади. Бу босқич авваламбор, иқтисодиётда пул-кредит дастакларидан фаол фойдаланиш билан таснифланади. Шунингдек, бу босқичда Президентимиз бозор инфратузилмасини яратиш борасида эришилган натижаларга таянилган ҳолда, мамлакатдаги ижтимоий-иқтисодий жараёнларни мақсадга мувофиқ ҳолда йўналтириш имконини берувчи замонавий тузилмаларни яратишга эътибор қаратади. Зеро, «Замонавий инфраструктурани яратиш бозор муносабатларига ҳақиқий маданий-маърифий характер бахш этиш, стихияга ва бошбошдоқликка йўл қўймаслик имконини беради».[15]

Худди шу мақсадда тузилган Ўзбекистон товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар Палатаси (1996 йил 12март), Деҳқон ва фермер хўжаликлари уюшмаси(1998 йил 22 апрел) каби инфратузилма унсурлари мамлакатдаги тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва мувофиқлаштиришга қаратилди. Шунингдек, бу босқичда бозор инфратузилмасини ривожлантириш аҳолининг молиявий маблағларини самарали сафарбар этиш ва жойлаштиришни таъминлашга йўналтирилган инвестиция ислоҳотлари орқали олиб борилди. Қисқа муддат ичида тадбиркорларга товар ва моддий бойликлар, акциялар, кўчмас мулк савдоси, кредит, қимматбаҳо қоғозлар чиқариш ва муомаласини ташкил этиш борасида хизмат кўрсатувчи бозор муассасалари тармоғи ташкил этилди (3.1-жадвал).[16]

3.1.-жадвал

Ўзбекистон Республикасида 1996-1999 йилларда бозор инфратузилмасини	***1992-1995 йй.***	***1996 й.***	***1997 й.***	***1998 й.***	***1999 й.***	***1992-1999 йй. бўйича жами***

[15] Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т.: Ўзбекистон, 1996, 36-б.

[16] Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики/ Под ред. А.Х.Хикматова.-Т.: «Ўзбекистон», 2001, 82-83-б.

нг ривожланиши ***Кўрсаткичлар***						
Ташкил этилган брокерлик идоралари: -кўчмас мулк савдоси	157	100	106	32	62	457

3.2. Кредит тизимини ўзига хос хусусиятларини илмий тадқиқ этиш.

Кредит тизими ҳам ўзига хос хусусиятларга эгадир. Бундаги кредит фоизи муҳим вазифани бажаради. Кредит бозорида турли тўлов воситалари (пуллар, облигасиялар ва қимматбаҳо қоғозлар) таклиф этилади. Бу кредит, ссуда қарзларга бўлган талаб асосида амалга ошади. Кредитлар, қарзлар ма'лум муҳлат ва ма'лум баҳода амалга ошади. Кредит операсияларини банклар ва бошқа кредит бозорининг муассасалари амалга ошириб, пуллар ортиқча бўлган иқтисод қисмидан уларга муҳтож бўлган жойга ўтказилади. Корхоналарнинг ўзлари вақтинча ортиқча бўлган ресурсларни бир-бирига бериши мумкин, лекин кредитдан муҳтожлик туғилган вақтдагина фойдаланилади.

Кредит тизимида давлатнинг роли катта. У кредит институтларидан кредит пулини олиб, бу пулларни қарзга бериш йўли билан давлат кредит ҳажми, уни фоиз каби кредит бозоридаги даражаларига таъсир кўрсатади. У кредитга бўлган талабни ё кўтариши, ё пасайтириши шу йўл билан аҳолининг талабини ўзгартириши, ишлаб чиқаришнинг кенгайиши кабиларга таъсир кўрсатиши мумкин.

Пластик карточкалар сони (минг дона)

Аҳолининг банк хизматларидан фойдаланиш имкониятларини янада ошириш ҳамда накд пулсиз ҳисоб-китоблар тизимининг замонавий тури ҳисобланган банк пластик карточкаларини кенг жорий этиш мақсадида жойларга8 млн. донадан ортиқ пластик карточкалардан фойдаланиб келинмоқда. Шундан 6,8 млн.дан ортиғи 59 мингдан зиёд корхона ва ташкилотлар ходимларига берилган иш ҳаки лойиҳасидаги пластик карточкалар ҳиссасига туғри келади. Пластик карточклар орқали амалга оширилган пул ҳаракатининг қиймати охирги беш йилда 40 марта ошган ва ўтган 2010 йил давомида ушбу пластик карточкаларига 5,7 трлн. сум миқдордаги маблағлар кирим қилинган бўлиб, шундан 85 фоиз тўловлар савдо ва хизмат кўрсатиш корхоналарига ўрнатилган ҳисоб-китоб терминаллари орқали ишлатилган. Шу билан бирга 86 мингдан ортиқ тўлов терминаллари ҳамда аҳолига қулай бўлган 700 тадан зиёд ўзига-ўзи хизмат кўрсатувчи банкомат ва инфокиёскалар ўрнатилган. Банкомат ва инфокиёскалар кечаю-кундуз фаолият кўрсатади, аҳоли хоҳлаган вақдда коммунал (газ, электр-энергия, иссиқ ва совуқ сувлар) ва телефон хизматларига тўловларни амалга ошириш ҳамда накд пул олиши мумкин бўлади.

Ҳозирги кунда банклар томонидан нақсиз пул айланишини тезлаштириш мақсадида мобил ва электрон пул ўтказишнинг яни усуллари жорий этилмоқда. Бу эса банк хизматлари бозорида бозор инфратузилмасининг янги кўринишлари ва уларнинг самарадорлигини оширишга ҳаракат қилимоқда.

Бундан ташқари ҳозирда аҳолининг зич жойлашган ҳудудларида коммунал хизматларига тўловлар ва бошқа тўловларни амалга ошириш учун инфокиёсклар ва банкоматлар ўрнатилмоқда.

Мамлакатимизда фаолият кўрсатаётган тижорат банклари томонидан бу борада олиб борилаётган ишлар натижасида, замонавий алоқа-ахбороттехнологияларидан кенг кўламда фойдаланган холда, замонавий банк хизматлари таклиф қилинмоқда. Республика банклари 17 та йирик хорижий давлатларнинг 70 дан ортиқ етакчи

банклари билан вакиллик муносабатлари ўрнатган бўлиб, мамлакатимиз аҳолиси, Шунингдек, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига хохлаган хорижий давлатдаги шериклари билан молиявий муносабатларни ўрнатиш имкониятлари яратилган.

Банклар ва бутун молия-банк тизими фаолиятига ёндашувларни ҳамда баҳолаш тизимини тубдан ўзгартириш, халқаро меъёрлар, стандартлар ва баҳолаш кўрсаткичларига мувофиқ банк фаолиятини ташкил этишнинг янада юқорироқ даражасига чиқишни таъминлаш учун Президентимизнинг "2011-2015 йилларда республика молия-банктизимини янада ислоҳ қилиш ва барқарорлигини ошириш ҳамда юкрри халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг устувор йуналишлари тўғрисида"ги қарорига кура, келгусида қуйидаги устувор вазифаларни амалга ошириш белгилаб олинди:

•банк фаолиятининг меъёрий-ҳуқуқий базасини янада такомиллаштириш;

• халқаро Базель қўмитаси томониданбелгиланган халқаро стандартларталабларига мувофиқ, тижоратбанкларини янада капиталлаштириш, ушбу соҳага хусусий капиталнижалб этиш, банкларнинг ресурс базасиникўпайтириш, активлар сифатиниях шилаш, банк ишини такомиллаштириш ҳисобига банкларнинг молиявийбарқарорлиги ва ликвидлигини ошириш;

•етакчи халқаро рейтинг компаниялари томонидан қўлланиладиганхалқаро меъёрлар, мезонлар ва стандартларга асосланган республика банктизими фаолиятини баҳолаш ва таҳдилқилишнинг замонавий тизимини жорийэтиш;

•омонатчилар учун кафолатларни кучайтириш ва банктизимигааҳоли ҳамда хорижий инвесторларнинг ишончини янада мустаҳкамлаш,янги, жозибали омонатлар ва депозитариижорий қилиш, кўрсатилаётганбанк хизматларининг турива кўламини кенгайтириш йули биланаҳоли ҳамдахўжалик субъектларининг бўш маблағларини банк айланмасига кенг кўламда жалб этишбўйича тизимли чора-тадбирларниамалга ошириш;

•кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни молиялаштириш, аҳолибандлиги ва фаровонлигини оширишнингғоят муҳим воситаси сифатида микромолиялаш соҳаси ривожланишини рағбатлантириш;

• нобанк молия ташкилотлари,кредит уюшмалари ролини янадаошириш ҳамда тармоғини ривожлантириш, халқаро меъёрлар вастандартларга мувофиқ уларнингбарқарорлиги ва самарадорлигинитаъминлаш, улар томонидан кўрсатиладиган хизматлар тури ва кўламиникенгайтириш кабилардан иборат.

Дарҳакиқат, яратувчан халқимизмустақилликнинг 20 йили давомидазамонавий ривожланиш кўникмаларини ўзлаштириб, тараққиёт йулига илдам қадам куйди. Яъни,мамлакатимизда юртбошимизнингмашҳур "Беш тамойили" барча ижтимоий-иқтисодий соҳаларга кенгкўламда жорий этилиши, "Жаҳонмолиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартарафэтишнинг йуллари ва чоралари" асарида ҳаётий мантиққа асосланганилмий-амалий фикрларининг банктизимига фаол татбиқ этилаётганлигиреспубликамиз иқтисодий кудратиюксалишида, халқимиз турмуш тарзиянада фаровонлашувида, диёримизгуллаб-яшнашида асосий омилбўлмоқда.

3.3.Суғурта фаолиятини ташкил этиш ва илмий баҳолаш

Суғурта – ривожланган бозор муносабатларининг кучли таянчларидан бири. Унинг ривожланиши давлатнинг ижтимоий-иктисодий тизими, жисмоний ва хукукий шахслар томонидан суғурта хизматига талаб ва ишончга боглик булади. Суғурта бозори ривожланишининг хукукий асоси булиб, Олий Мажлис томонидан 1993 йил 6-майда кабул килинган ва 23 сентябр 1994 йил хамда 26 декабр 1997 йилда маълум узгартиришлар ва кушимчалар киритилган «Суғурта тугрисида» ги конундир. Суғурта сохасида давлат суғурта ташкилоти негизида «Узагросуғурта»

давлат акциядорлик суғурта компанияси ташкил этилиб, бу сохада давлат монополиясига бархам берилди. Бугунги кунда турли мулк шаклларига асосланган хорижий сармояларни суғурталовчи «Узбекинвест» экспорт-импорт миллий суғурта компанияси, кичик ва урта бизнесни суғуртавий химоя этишни таъминловчи «Мадад» суғурта Агентлиги. «Кафолат» суғурта компанияси, «Банк –суғурта » банклараро суғурта жамият. «Лизинг-Стинвит» акционерлик компанияси, «Умид», «Метро», «Мехр нури», «Йуловчи», «Алеком», «Сайёх», темир йул суғурта компанияси ва «Англо-Тошкент» воситачилик компаниялари фаолият юритмоқдалар. Бирок Ўзбекистонда мавжуд суғурта бозори бозор иктисодиёти шароитида хали узининг тулик урни ва мавкеига эга эмас.

Суғурта фаолияти бошка тадбиркорлик фаолияти шаклларидан узининг мухим жихатлари билан фарк килади. Шу нуктаи назардан хам давлат томонидан суғурта фаолиятини назорат килиш ташкилотларини тузиш ва суғурта конунчилик тизимини ишлаб-чикиш зарур. Давлатнинг суғурта бозорига таъсир этиш жараёнлари куйидагилар билан изохланади.

Биринчидан, жамият хаётий фаолиятида риск омили доимий мавжудлиги учун бу жараён жамиятнинг барча жисмоний ва хукукий шахсларини камраб олади.

Иккинчидан суғурталовчи ва суғурталанувчилар маълум риск асосида махсус суғурта манфаатларини акс эттирадилар. Бу орда суғурталовчиларнинг суғурталанган ташкилотларга нисбатан манфаатлари устиворлиги амал килиши керак.

Учинчидан, суғурталанувчи бозорда махсус товар «Суғурта хизматини » таклиф килади. Унинг истеъмол киймати асосида суғурта тулови тарзида сугарта химоясини таъминлаш ётади. Бу эса суғурта назорат ташкилотларининг диккат марказидаги обеъкт булишини таказо этади.

Туртинчидан, суғурта хизмати суғурта таърифи акс этган бакода таклиф килинади. Тугри хисобланган таъриф ставкаси эса суғурта операцияларининг молиявий бархарорлигшини таъминлайди. Тарифлар микдори риск микдорига мос келиб, статистик маълумотларга асосланган ва табакаланган булиш лозим. Бу эса уз навбатида тариф назорати урнатиш заруриятини тугдиради.

Бешинчидан, суғурта компаниялари узларининг фаолият хусусиятларига кура маъсум вакт мабайнида муайян микдордаги пул маблаглари жамлайди ва уларни Сар моялаш йули билан даромад омилда фойдаланиши мумкин.

Олтинчидан, суғурталанувчи зиммасига олган мажбуриятнинг бажарилишини таъминлаш чоралари курилади.

Еттинчидан, давлатнинг суғурта бозорига аралашуви суғурта бевосита ахолии ва товар ишлаб чикарувчиларнинг ижтимоий химояланишини кучайтириш хамда хар хил офатларни тезда бартараф килишга сарф килиш билан боглик.

Бундан таликари суғурта компанияларининг меъёрий хужжатларини ишлаб-чикиш, уларнинг уз мажбуриятларини бажаришини назорат килиш суғурта компаниялари фаолиятини акс эттирувчи маълумотларни кенг халк оммасига етказиб беришни таъминлаш хам мухим вазифалардан биридир.

Чунки бозор талаблари шароитида суғурта субеъктлари уртасида ракобат албатта мавжуд булиши керак. Холбуки, бу жараён хали кенг ривожланмаган. Суғурталанувчи компанияни танлаши учун унинг фаолият доираси, молиявий-иктисодий курсатгичлари хакида тасаввурига эга булиши лозим. Бунинг учун мамлакат микёсидаги суғурта компаниялари фаолиятини бахолаб беришни кенг йулга куйиш ва мулк шаклидан катъий назар, барча суғурта компаниялари фаолияти учун тенг шароитлар яратилиши даркор.

Суғурта бозорида миллий суғурта ташкилотлари асосий йрин тутади. Хозирги суғурта бозорининг шаклланишида уларни куллаб-кувватлаш, мамлакатимизга хориждан кириб келаётган йирик суғурта компаниялари билан буладиган ракобатни

меъёрга солиш максадида сармоядорлар улуши микдори ва фаолият доирасини чеклаш чора тадбирлари ишлаб чикилиши керак. Бу биринчидан, миллий суғурта бозорининг ривожланишини таъминласа, иккинчидан, валюталарни четга чикиб кетишни камайтиради ва нихоят миллий суғурта бозорининг Дуне суғурта бозорига якинлашувига ёрдам беради.

Суғурта бозорининг ривожланишида реклама ката роль уйнайди. Мамлакатимизда бу сохадаги камчилик рекламалар сифат даражасининг пастлиги билан изохланади. Вахоланки, реклама-суғурта хизматининг афзаллиги, зарурлиги, кулайлиги ва ишончлилигини камайиш килади.

Суғурта бозорининг ривожланишида малакали, бозор иктисодиёти билимлари ва тажрибаларини эгаллаган, уз сохасини чукур биладиган мутахасислар ката ахамиятга эга. Бу сохада мавжуд укув масканларини билим бериш сифатини уларнинг моддий – техника базасини кучайтириш ва малакали укитувчилар билан таъминлаш учун ёш, иктидорли кадрларни хориж мамлакатларида малака оширишларини йулга куйиш керак.

Бугунги кунда суғурта ташкилотилари бюжетга туланиши лозим булган даромад солиғининг хисобланган суммаси суғурта бадалларининг усиши хажми ва суръатига мос келмайди.

Реал пул окимини назорат килишнинг мураккаблашуви даромадни солиққа тортишдан яширишга йул очади, суғурта ташкилотининг даромадл олиш имконияти тулик ишга солинмай колишга сабабчи булади., амалдаги солиққа тортиш тизими узининг бу борада олдига куйилган вазифаларни бажара олмайди.

Солиқ инспекцияси томонидан суғурта ташкилоти тулаган даромад (фойда) солиғи базаси тугри аникланганлигини текшириш одатда куп вакт ва моддий харажат Лар талаб этади, бунда хусусан:

-Суғуртачи томонидан даромадлилик меъёрларига амал килинишлик

- давлат назорати томонидан лицензияланган суғурталаш коидасига унинг иши мувофик келиши:

-суғуртачи мижозида айрим маълумотнома ва асослар мавжуд булмаган холатларга кура, рад этиш имконияти булгани холда суғурта копламасини тулашга булган хукукий масаласи:

-суғурталанувчига копламани Ким тулаганлиги.

-суғурта ташкилотининг айбдор шахсга нисбатан регрис талабини куйиш ва уни тулатиш саъй-харакатларини олиб бориши масаласи:

-валюта келишуви кайд этилган шартномалар буйича суғурта суммаси ва суғурта копламаси тугри амалга оширилганги

- суғурта шартнома каерда тузилганлиги

-шартномада кафт курувчи тугири курсатилганлиги.

-даромад солиғи урнига тулик суғурта бадалларидан солиқ туловига утиш

-суғурта баддалларидан солиқнинг аванс туловларини жорий этиш.

-суғурта бадалларидан солиқдан даромад (фойда) солиғининг аванс тулови сифатида фойдаланиши ва йил якунида даромад солиғини тулашда уни хисобга олиш.

-суғурта бадалларидан солиқни факат умумий суғурта тармогига жорий этиш.

-даромад солиғини саклаб колган холда суғурта фаолиятига яна бир кушимча – суғурта бадалларидан солиқни жорий этиш оркали эгри ва тугри солиқларнинг узаро нисбатини мувофиклаштириш ва шу кабилар.

Ўзбекистон суғурта бадалларидан солиқ жорий этишда суғурта классларига кура, унинг табакаларштирилган ставкасимни куллаш, Айни вактда суғурта ташкилотининг инвитиция ва бошка фаолиятидан олган даромадларини даромад солиғи тортиш механизими саклаб колишни керак Суғурта бадалларидан солиқ

суғурта фаолиятидан солиқ суғурта фаолиятидан ундириладиган асосий солиқ булиши белгилаб куйилиши керак.

Бу солиқни жорий этишда дуч келинадиган долзарб муамолардан бири-суғурта ташкилотининг сотувдан ташкари даромадларини солиққа тортиш масаласи хисобланади.

Суғуртачининг суғурта хизматларини сотувидан ташкари олган даромадлар асосан уз филиалларига иш қоғозларини таёрлаб бериш уларнинг Янги махсулоти ни реклама килиш кабилар хисобига олинади. Айрим холларда ижара муносабатлари оркали хам улар шакллантирилади.

Суғурта ташкилоти ундирилган суғурта бадалларининг барча суммасидан белгиланган ставкаларда солиқ тулаши лозим. Кайта суғурталовчи ташкилот хам, уз навбатида кайта суғурталашга кабул килинган рисклар буйича бадаллар хисобидан мазкур солиқни тулаши керак.

Мажбурий суғурта турлари буюджет ёки бюджетдан ташкари маблаглар хисобидан амалга оширилган холларда бу сумма унчалик ката эмаслиги хамда солиқнинг бюджет хисобидан туланишидан келиб чикиб, бу солиққа тортилишдан озод этилиш тугри булади.

Суғурта бадалларидан солиқ жорий этишда унинг салбий окибатлари бартараф килинишини таъминлаш учун бошка катор олишларини хам хисобга олиш талаб этилади.

Суғурта фаолияти-суғурта ходисаси юз бериши окибатида суғурталанувчининг зарарини коплаш билан боглик булган узига хос иктисодий фаолият туридир. Суғурта ходисасининг йиллари буйича юз бериши эхтимолига турличадир. Айрим аник бир йилда бу ходисаларнинг сони куп булиши мумкин.

Статистик маълумотларгиа асосланиб кайд этиш мумкинки, суғуртанинг куп турлари буйича амалга оширилган суғурта копламаси ундирилган бадаллар суммасига нисбатан паст фоизларни ташкил этади.

Ўзбекистонда бугунги кунда суғурта маданияти шаклланиши даврида суғурта бадалларидан солиқни жорий этишда унинг максимал ва минимал ставкалари чегарасини белгилаб олиш лозим :

-умумий суғурта тармогида максимал ставкани 4,0, минимал ставкани 2,0 фоиз микторида.

-Хаёт суғурта килиш тармогида максимал ставкани 2,0 минимал ставкани 0,1 фоиз микторида белгилаш максадга мувофиқдир.

Хаётни суғурта килиш тармогида шартнома бекор килинган холларда имтиёзлар хам истисно этилиши шарт.

Бозор инфратузилмасини ривожлантиришнинг навбатдаги босқичларида тадбиркорлик фаолиятини, айниқса, кичик бизнесни турли хавф-хатарлардан суғурталаш ишларини такомиллаштириш зарур бўлади. Бироқ, аксарият ҳолларда кичик бизнес объектларини суғурталаш хавф-хатарнинг юқорилиги сабабли фойдали эмас. Шунга кўра, минимал даражадаги тариф ва солиқ имтиёзлари яратилган кичик бизнесни ҳимоялашга йўналтирилган ихтисослаштирилган суғурта компанияларини ташкил этиш зарур. Кичик бизнесни маълум хавф-хатарлардан суғурталашни таъминлашнинг ўта муҳим йўли бўлиб нотижорат асосида амал қилувчи ўзаро суғурталаш жамиятларини барпо этиш ҳисобланиши мумкин. Бундай жамиятлар ҳозирда Ғарбий Европада кенг тарқалган. Ўзаро суғурталаш жамиятлари – бу ўз фаолиятини суғурталаш йўли орқали муҳофазалаш мақсадида тузилган ҳуқуқий ёки жисмоний шахсларнинг бирлашмасидир. Бундай жамиятни таъсис этишда иштирок этувчи барча шахслар бир вақтнинг ўзида унинг эгалари ва суғурталовчилари ҳисобланадилар. Улар биргаликда маблағларни шакллантириш ва фойдаланиш тартибини белгилайдилар. Заҳира (кафолат) жамғармалари жамият аъзолари учун инвестиция манбаига айланиши мумкин.

Демак, кичик тадбиркорлик соҳасини ривожлантириш томон тутилган йўл ва бу борадаги натижаларга эришиш энг биринчи навбатда унга хизмат кўрсатувчи ва етарли фаолият шароитини таъминлаб берувчи бозор инфратузилмасининг ривожланиши борасидаги муаммоларни ўз вақтида бартараф этиш орқали амалга ошиши мумкин.

Молиявий соҳада ўз аҳамияти билан ажралиб турувчи яна бир тузилма – суғурта компанияларидир. Ўзбекистонда суғурта бозори ривожланишининг ҳуқуқий асоси бўлиб 1993 йил 6 майда қабул қилинган ва 23 сентябрь 1994 йил ҳамда 1997 йилда маълум ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритилган «Суғурта тўғрисида»ги Қонун ҳисобланади. Республикамиздаги суғурта ташкилотлари 3 гуруҳ буйича ташкил этилди: давлат акциядорлик суғурта компаниялари, хусусий суғурта компаниялари ва Республика суғурта назорати ташкилотлари.

Суғурта компаниялари – суғурталовчи ролида майдонга тушувчи, яъни суғурта ҳодисаси рўй берган чоғда суғурталанган шахснинг зарарларини қоплаш мажбуриятини ўзига олувчи ташкилотлар. Суғурта компаниялари акциядорлик суғурта компаниялари, ўзаро суғурта компаниялари ва бошқа кўринишларда ташкил этилади. Айниқса, бозор иқтисодиёти шароитида тижорат ҳавф-хатаридан суғурталаш, яъни тижорат операциялари ва хўжалик фаолиятини зарар кўришдан суғурталаш ишларини амалга оширувчи муассасаларнинг аҳамияти юқори бўлади.

3.4. Биржалар фаолиятини бошқариш ва таҳлил этиш

Қадимдан «Биржа» сўзи қуйидаги уч хил воқеаликни ифодалаш учун қўлланилади: биринчидан, сотувчи ва сотиб олувчиларни бир жойда йиғилишини: иккинчидан бундай йиғилишларни ўтказиш жойини ва учинчидан шу вақтда амалга ошириладиган савдо-сотиқлар йиғиндисини. Бу фикрларнинг ҳаммаси жамланса. Маълум тарзда ташкил этилган бозор ёки биржа деган маъно чиқади. Биржанинг ўзига хос хусусияти шундаки, у ҳар доим улгуржи тарзда олиб борилади, савдо буюми бўлим эса маълум бўлган хусусиятлари, тавсилотлари аввалдан кўрсатилган, лекин сотиш жойида йўқ бўлган қимматбаҳо буюмлар, хом ашё ва маҳсулотлар, қимматбаҳо қоғозлар, хизмат ишлари, иш кучи ва бошқалар бўлиши мумкин. Биржа бозори учун хос бўлган нарсалардан яна бири шуки, бу ерда ишбилармонларнинг муомала ёки олди-берди операциялари хар доим кўпчилик олдида, аввалдан белгиланган вақтда ва белгиланган жойда олиб борилади. Бундан мақсад шука, хохлаганларнинг барчаси бундай савдода иштирок этиш имкониятига эга бўлсинлар. Умуман «Биржа» сўзи лотинча «BURSA» ва немисча «BORSE» сўзидан келиб чиққан «чўнтак» маъносини билдиради. XV асрда Нидерлндиянинг Брюгге шахридаги Ван дер Бурс исмли савдогарнинг уйи олдидаги майдонда турли хил мамлакатлардан келган савдогарлар сотиладиган ва олинадиган товарларни аслини аниқ кўрсатмай туриб савдо тўғрисидаги маълумотлар билан фикр алмашиши ва чет эл векселларини сотиб олиш ва савдо операцияларини бажариш учун тўпланганлар.

Ван дер Бурснинг тамғасига туширилган яна шу чарм чўнтакнинг учта шакли унинг уйи дарвозасига жойлаштирилган эди, натижада «биржа» сўзи одатга кириб бутун Европа континенти бўйлаб Росссияда хам ёйилиб кетди.

Биржа энг қадимий савдо институти бўлиб, ҳозирги биржа ташкилотларини яратилиши, савдонинг ривожланиши, йирик савдо марказларининг таркиб топиши, савдогарлар гуруҳларини кўплаб юзага келиши билан боғлиқдир. Демак, ҳозирги биржаларнинг авлоди бўлиб, бозор ва ярмаркалар ҳисобланади. Бозорда савдо муттасил олиб борилар эди, аммо биржадан фарқ қилган ҳолда бозорда товарнинг асли сотилиб, одатда харид қилувчилар бўлиб товарни истеъмол қилувчилар ҳисобланар эди. Ярмаркаларда товарни ўзи бўлмай унинг намунаси, улгуржи партиялари бўйича савдо қилинар эди ва уни савдо воситачилари харид қилар эдилар. Ярмаркаларда энг камёб ва чаққон товар бўлиб пул ҳисобланар эди.

Ярмаркалар бир йилда бир неча марта ўтказилар эди. Одатда. Ярмаркалар ҳалқаро савдони ривожлантиришга хизмат қилар, бозор эса чекланган районларда савдо оборотини тахминлар эди.

Саноатнинг ривожлана бориши билан доимий улгуржи бозорга мухтожлик, зарурият туғилади. Бундай бозор ривожланаётган хўжалик сохалари ўртасидаги алоқани боғлаш имконини берар эди. Бундай бозор биржа шаклида XVI асрда Испания билан Голландия ўртасидаги савдони ривожланиши билан таркиб топди. Демак, биржа қимматбаҳо қоғозлар фондига эга бўлган, стандарт талабларга жавоб берадиган товарлар ёки уларни намуналарни, талаб ва таклифларга биноан қонуний равишда нархи белгиланган валюталар асосида савдо амалга ошириладиган, ташкил этилган доимо амал қилиб турадиган бозордир.

Биржа операцияларини бажариш объекти бўйича қуйидаги биржалар тури ажратилади: товар биржалари шу жумладан компенсация қилувчи, яъни ўрнини тўлдирувчи ёки бартерли фонд қўйилган ҳолда валюта биржалари, фракта биржалари ва шунга ўхшашлар бўлиб, унда савдо буюми бўлиб турли хил хизматлар, масалан «ғоя биржаси» деб аталувчи биржалар илмий-техник ишловчилар ва инженерлар хизматларини бажарадилар. Меҳнат биржаси ва бошқалар.

Биржалар аниқ таркиб топган ихтисослашувга эга бўлиши лозим. Масалан, автомобиллар, дон маҳсулотлари, металл, қимматбаҳо қоғозлар индекси билан савдо қилувчи биржалар.

Шуни айтиш керакки, биржа савдо қилишнинг дастлабки шакли уни товар шакли бўлмай, балки валюта-вексель биржаси шакли бўлган. Биржада қимматбаҳо буюмлар объекти бўлиб ҳисобланган, улар ва векселлар айирбошлашнинг талабларига энг кўп даражада жавоб берган. Товарлар билан битим тузиш ўша даврларда фақат ярмаркаларда бўлар эди. Транспорт воситаларни ривожланиш билан бундай шаклда савдо қилиш сусайиб борди ва биржани ривожланишини кейинги босқичи ҳисобланган товар биржалари таркиб топди.

Дастлабки биржалар XY-XYI асрларда Италияда, Венеция, Генуя, Флоренция, Голландия, Англия ва шунингдек бошқа мамлакатларнинг йирик савдо шаҳарларида пайдо бўлиб, бу ерларда мануфактуралар асосида ташқи савдо ривожланган.

Антерпендаги биржа дастлабки ҳалқаро биржа бўлиб, унга 1531 йили асос солинган. Унинг биносини кираверишига «Барча ҳалқлар ва тилдагиларнинг савдогар лдамлари учун» деган афсонавий ёзув битилган.

Антерпен биржасида икки турдаги товар, айниқса муҳим ўрин тутар эди: англия жуни ва хинд қалампири. Улар юқори даражадаги айирбошлаш қобилиятига эга бўлиб, ҳаттоки биржада бўлмаган товарлар билан ҳам битим тузиш имконини берар ва улар хозирги замон товар биржасини яратдилар. Янада тез суръатда валюта-вексель билан савдо қилувчи биржалар ривожлана бошлади. Улар аста-секинлик билан операцияларни бажариш объекти бўлиб аввалги вексель биржаларидагидек тўловлар эмас, балки инвестиция қоғозлари - облигация ва акциялар бўлган фонд биржаларига яқинлашиб борадилар.

Бу қимматбахо қоғозлар Антерпен биржасида иш кўришнинг асоси бўлиб хизмат қилдилар. Ўша даврда облигациялар билан савдо қилишнинг йирик маркази бўлган ва 1549 йили юзага чиққан Лион биржасидир.

Ост-Индия кампанияси ва қимматбахо коғозлар акция бозорини шаклланиши. XVII аср бошида биржа фаолиятини кутилмаган даражада ривожланишига олиб келди. Унинг маркази 1608 йили юзага келган Европадаги энг йирик Амстердам биржаси «Нидерландия» бўлди.

Амстердам биржаси универсал биржа бўлган. Бунда нон, туз, балиқ, ширинликлар, ўрмон ёғочлари ва бошқа товарлар пул, облигация билан савдо бўлар эди.

Кўплаб иштирокчиларнинг тезда бойиб кетишга чанқоқ бўлганлиги шунга олиб келдики, Амстердамдаги биржа ташкилотлари XVII асрда тарихда биржа учун биринчи маҳсус бино қурдилар. Шундай килиб, биринчи бор ҳозирги замон биржасининг ажралмас қисми - биржа зали пайдо бўлди.

Нидерланд биржалари эстафетасини XVII асрнинг охири ва XVIII аср бошида 1 570 йили юзага келган Лондон биржаси олди. Унинг гуллаб яшнаб кетиши Жанубий денгиз савдо кампаниялари ташкил этилишига боғлиқдир. Кейинчалик Лондон биржаси ёпиқ уюшмага «корхонага» айланиб, унда фақат катта савдогар коммерсант»ларнинг бир қисми учун эшик очиқ бўлган.

1742 йили Парижнинг вексель фонд биржаси таъсис этилади. Бундан кейинги энг кўзга кўринган фонд биржаларидан Франкфуртдаги биржа бўлган. Дастлабки вақтларда биржа ишларни олиб бориш объекти бўлиб, хар қандай қимматбаҳо қоғозлар, шу жумладан, векселлар, варрантлар, акциялар, облигациялар ҳисобланган. Кейинчалик бу хил операцияларни олиб бориш банклар ихтиёрига берилган. Натижада қисқа муддатли кредит бериш унча катта ахамиятга эга бўлмай қолади ва биржалар ломбардга ўхшаш операцияларни бажариш билан чекланиб қолган. XIX аср охиридан то хозиргача фонд биржаларида биржа битимларини амалга оширишнинг энг асосий объекти акция ва облигациялар-давлат макоми бошқарув ташкилотлари, йирик банклар ва коммерция ташкилотлари қарзлари, мажбуриятлари ҳисобланиб келинмоқда. XVI асрда юзага келган товар биржалари фонд биржалари каби унча катта роль ўйнамайди. Кейинчалик XIX асрнинг охирларида маълум хил товарлар бўйича ихтисослашган товар биржаларини гуллаб-яшнаши қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришни ривожланиши билан узвий боғлиқ эди. Йирик товар биржалари дон, шакар, кофе ва бошқа товарлар билан савдо қилишга ихтисослашган эдилар. Бу қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва ярим тайёр маҳсулотлар биржа савдоси учун кўпроқ ярокли бўлган. Бунга сабаб уларни қисқа вақтда етиштирилиши ва уларга бўлган доимий талабнинг мавжудлигидир. Шунинг учун бу маҳсулотларга баҳони барқарорлаштириб туриш қийин.

Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари стандарт бўйича биржа савдо системасига яхши мослашади намунаси кўрсатилмайди, стандарт бўйича фақат номи берилади.Бу хил объектлар хозиргача товар биржаларида олди-сотди операциялари олиб боришнинг асосий буюми ҳисобланиб келмоқда.

Россияда биржаларнинг пайдо бўлиши Улуғ Петр номи билан боғлиқдир. 1721 йили Санк-Петербургда биринчи рус биржасини яратди. У кейинчалик Европада энг йирик биржалар қаторидан ўрин олган. Хукумат томонидан қурилган биржа биносини Александр1 Петербург зодагонларига топширди. XX аср бошларида Россияда 50 дан ортиқ товар биржалари, бир қанча умумевропа аҳамиятига эга бўлган фонд биржалири (жами 115) актив фаол кўрсатганлар. Биржа савдосининг кўлами бўйича Россия энг ривожланган Европа давлатларига тенг келган. XX аср бошларида Германияжда 20 та , Францияда таҳминан 70 та биржа мавжуд эди.

Россияда биржа савдо институти тадбиркорларининг ўзлари яратган ижтимоий ташкилотлари доирасида ривожланган ўша даврда Россияда биржа фаолияти умумҳуқуқ доирасида бошқарилмаган. Бу даврда давлат коммерсантларни ўзларининг обрў ва касб усталигига таянган.

Биржалар иқтисодий муносабатларнинг ўз-ўзини ижтимоий бошқариш кўп тармоқли системада қўшилиб кетган эди. Бошқа ижтимоий савдо ташкилотлари ёки ярмаркалар, савдо ва савдо саноат палаталари, задогонлар йиғилишлари, саноатчилар бирлашмалари билан бир қаторда рус биржалари талаб ва таклифни бараварлаш, баҳони белгилаш, регионлар ва халқлар ўртасида мустаҳкам савдо алоқаларини ўрнатиш, эмиссия ва қимматли қоғозлар устидан назорат ўрнатиш соҳаларида зарур вазифаларни бажарганлар.

Биринчи жахон уруши бошланишида биржалар маъмурий тарзда тақиқланган эди. Янги иқтисодий сиёсат «ЯИС» даврига биржалар яна тикланди. Улар шунда юздан ортиқ эди. Шу даврда кўзга кўринганлари Москва марказий товар биржаси «29 декабрь 1921 йил очилган», Саратов, Пермь, Вятка, Нижгород, Ростов-Дон биржалари ва ҳоказолар.

Биржаларнинг вазифалари. Биржа ва брокерлик идоралари, одатда кенг доирадаги фаолият турларини амалга оширади. Аввало улар савдо битимларини тузиш, улгуржи савдони ташкил этиш ва амалга ошириш бўйича жуда кўп хилдаги воситачилик хизматларини бажарадилар. Одатда, улар катта хажмда нашриётчилик фаолиятини олиб борадилар. Биржа бюллетенлари, қўлланмалар, норматив хужжатлар ва бошқаларни чиқаради. Булардан ташқари, улар турли хил товарлар, баҳолар бозори товарларга бўладиган келаси даврда талаб ва таклифни ўзгариш ҳолати тўғрисидаги маълумотларни тўплайдилар. Биржалар кенг доирада консультация, маслахат бериш ва шу каби бошқа хизматларни бажарадилар. Улар билан яхши ва доимий муносабатларни сақлаб туриш мақсадга мувофиқдир. Шу мақсадда корхоналар биржалар билан маълум хил шартномалар тузишлари мумкин. Биржалар ва брокерлик идоралари фаолияти фақат шулар билан қопланиб қолмайди. Улар кўпгина маҳсулот ишлаб чиқариш, ишлар ва хизматларни бажариш сохасида жуда кўп хилдаги фаолият турларини бажара оладилар, қўшимча корхоналар яратадилар, суғурта, молия-кредит ва коммерция операцияларини бажарадилар. Кўп ҳолларда биржа ва брокерлик идоралари кўп қиррали фаолияти амалга оширувчи ташкилотдир. Шунинг учун уларни яратишда ана шу кўп қиррали фаолиятни имкони бўйича Уставда акс эттириш зарур. Брокерлар ва биржа мижозлари шуни ёдда тутишлари зарурки, биржа анчагина катта хуқуқга эга. Биржалар уз Уставида хуқуқ доирасида фаолиятининг тартиб ва қоидаларини белгилашга хақдир. Уларга риоя қилмаслик ёмон салбий оқибатларга олиб келади. Биржалар, шунингдек ўзига сотиладиган товарлар рўйхатини аниқлаши, хусусий биржа стандартларини, ўхшаш биржа контрактларини ишлаб чиқиши, биржадаги талашув - тортишув бўйича қарорлар қабул қилиши, вақтинча савдони тўхтатиб қўйиш, ўз хизмати учун тўловлар белгилаш, Уставни ва савдо қоидасини, шунга ўхшашларини бузганлиги учун санкциялар юклаши мумкин. Аммо бир биржа шу ва бошқа масалаларни ўзича хал этиши мумкин. Демак, турли хил биржалардаги қоида ва талаблар бир хил эмас. Яна шуни айтиш керакки, биржа ва уларда амал қилаётган брокерлик идоралари мустаҳкам хуқуқий шахс ҳисобланадилар. Улар ўз фаолиятларида боғлиқдирлар, лекин бир-бирларининг мажбуриятлари бўйича бермайдилар.

Биржалар ва биржа фаолияти тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси қонунида кўрсатилишича биржа савдосини ташкил этиш ва уни тартибга солиб туришга доир фаолият билан шуғулланишга хақлидир.

Биржа олди-сотди, савдо-воситачилик фаолияти билан бевосита шуғулланиши мумкин эмас. Биржа фаолиятининг асосий қоидалари қуйидагилар:

-савдони ўтказиладиган жойи ва вақтини олдиндан тартибга солинган йўли биржа савдо-сотиғи самарадорлигини таъминлаш;

-биржа товарлари бозорини шакллантириш;

-эркин равишда юзага келадиган бозор нархларини қўллаш;

-савдо-сотиқни ошкора ва омма олдида ўтказиш;

-биржа битимларини тасдиқлаган қоидаларга асосан эркин равишда тузиш ва уларни рўйхатдан ўтказиш;

-товарлар нархини белгилаш ва уларга доир маълумотларни эътироф қилиш;

-монополияга қарши кураш тўғрисидаги қонунларга риоя этиш қоидалари асосида амалга оширилади.

Мулкчиликнинг барча шаклдаги корхоналар, ташкилотлар, хўжалик уюшмалари, брокерлик ва фирмалари, брокерлар, диллерлик бошқа юридик ва

жисмоний шахслар шу жумладан чет эл юридик жисмоний шахслари биржа фаолиятининг иштирокчилари ҳисобланади.

Биржалар қадимдан маълум. қадимги Римда жуда ўлкан империянинг турли томонларидан савдогарлар ўз товарларини Римга олиб келардилар ва катта очиқ ва ёпиқ майдонларда уларни сотардилар. Бу жойларда «фора вяндалио» (сотиб юбориш бозорлари) деб аталар эди. Хатто машхур рим форумининг биноси ҳам савдо марказига мослаб қурилган эди.

Товар биржалари - товарлар улгуржи бозорининг доимий фаолият кўрсатадиган энг ривожланган шаклларидан биридир. Одатда у маълум бир товарни сотишга ихтисослашган булади.

Масалан, Лондон қимматбахо металлар биржасида платина, олтин, кумуш каби қимматбахо рангли металлар сотилса, Париж товар биржаси асосан шакар билан савдо қилади. Чикаго биржасида эса дунё бўйича буғдой битимларининг 90%и тузилади.

Товар биржаси универсам булгани билан унда дуч келган товар сотилавермайди, балки 70 та гурухга киритилган товарларни баъзи бирлари сотилади, бу товарлар дунё биржа бозорида харакатда мавжуд бўлиши шарт. Бундай товарлар биржа товарлари дейилади, улар маълум бир белгиларга эга булган, стандартларга жавоб берадиган товарлар булиши лозим.

Товар биржаси - юридик шахс хуқуқидаги акционерлик жамияти шаклидаги ташкилотдир, мамлакат ва чет эл фуқаролари ва фирмалари унинг аъзолари бўлиши мумкин, фақат улар биржа уставида кўрсатилган талабларга жавоб бериши, етарли даражада бошланғич капиталга эга бўлиши лозим. Биржа улгуржи савдонинг аукцион, ярмарка ва кўргазма каби шаклларидан ўзининг ихтисосий ўзига хосликлари билан фарқ қилади. Бу савдонинг доимий шакли булиб, унинг ўтказиладиган жойи ва вақти аниқ бўлади. Биржа аниқ бир товар савдосига йўналган. Жисмонан қараганда биржада товар ва пул, ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчи мавжуд бўлмайди.

Бозор иқтисодиётида товар биржаларининг ахамияти беқиёсдир. Биринчидан, у кўплаб товарларнинг баҳолари хақидаги очиқ ахборот манбаидир, бу кўп товарлар бахосининг шаклланишга, тартибга солинишига таъсир қилади. Иккинчидан биржалар ўзига хос индикаторлардир, уларни товарларнинг таклифи ва талабини юзага чиқаради ва яна улар воситачилик фаолиятининг очиқ-ойдин бўлишини таъминлайдилар, бошланғич капиталнинг жамғарилишига ва тадбиркорликнинг ривожланишига зарур шарт-шароитларни яратадилар.

Келажакдаги биржа савдолари - бу электрон биржалардир, улар каттароқ худудларни қамраб оладилар ва уларда хохлаганча брокерлар ва мижозлар мавжуд бўла олади.

Ўзбекистонда турли хил мулкчилик шаклидаги товар ишлаб чиқарувчиларга тенг реализация шароитларини яратадиган механизмни юзага келтириш ғояси бозор муносабатларига ўтишни чуқурлаштириш жараёнида пайдо бўлди. 1994йилда Республика Товар-хом ашё биржаси (ЎзРТХАБ), очиқ турдаги хиссадорлик жамияти (ОТҲЖ) шаклида ташкил этилади. Унинг таъсисчилари «Ўзулгуржибиржасавдо» ассициациясининг ва «Ўзмолияинвест»нинг республикадаги 24 та фирмалари худудий корхоналари бўлишди. Товар-хом ашё биржасининг асосий вазифаси мамлакатимизда ва чет элларда ишлаб чикарилган хом ашё, материал ва товарларнинг эркин улгуржи савдосини амалга ошириш учун шарт-шароитлар яратишдир. Унга доимий фаолият кўрсатувчи Республика ярмаркаси бириктириб қўйилгандан сўнг, РТХАБ бор қуввати билан ишлай бошлади. Биржа бир қатор биржалар билан, чунончи: Россия товар-хом ашё биржаси билан, қозоқ халқаро агросаноат биржаси билан, Тожикистон товар-хом ашё биржаси билан ва бошқа бир қатор биржалар билан хамкорлик қилиш тўғрисида шартномалар имзолади. Биржа

фаолиятининг ривожланишига Ўзбекистон Республикаси президенти фармони билан қабул қилинган қарорлар, яъни экспорт контрактларини божхона тўловларидан озод қилиш, валютага сотилган товардан тушган валютанинг бир қисмини қатъий равишда сотиш кабилардан озод қилиниши катта таъсир қилди.

Хозирги вақтда биржада 260 дан ортиқ брокерлик конторалари мавжуд бўлиб уларда 500 дан ортиқ брокерлар фаолият кўрсатмоқда, улар турли хил тармоқ ва ҳар хил мулкчилик шаклидаги корхоналар номидан, шунингдек чет эл фирмалари номидан фаолият юритишади, савдога турли хил товарлар қўйилади, фақат квоталаниши мажбурий бўлган товарлардан ташқари (пахта, металл, нефть ва нефть маҳсулотлари).

Биржа инфратузилмаси хам ривожланиб бормоқда: мижозларга товарларни сақлашга халқаро даражада жихозланган терминаллар таклиф этилади, хиссадорлик транспорт-экспедиция агентлиги кенг имкониятларга эга. Ўзбекистонда биринчи кучли биржа банки «Трастбанк» ташкил этилди ва у РТХАБ мижозларини қизиқтирган лойихаларни инвестиция қилишга тайёр.

ЎзРТХАБ борган сари ўз имиджига эга бўлиб бормоқда, бу эса тадбиркорлик муваффақиятининг гаровидир.

Ўзбекистон иқтисодиётидаги ўзгаришлар, уни тартибга солиш механизмларининг ўзгариб бориши, бозор муносабатларининг ривожланиб бориши ресурсларни тақсимлаш шаклларининг янги иқтисодий мухитга мос келадиганларини қуллаш, жорий этиш вазифаларини қўймоқда. Ғарб давлатларида бозор механизмини жорий қилишнинг самарали воситаларидан бири товар биржаларидир. Бозор муносабтларининг ривожланиши ва такомиллашуви нафақат биржалар пайдо бўлишини тақазо қила бошлади, балки реал товарлар секторида бирламчи биржаларнинг пайдо бўлишига туртки берди: транспорт воситалари, алоқа ва товарларни сақлаш воситалари яхшилана бошлади, хом ашё сифатининг ишончлилиги ва уни аниқлаш усуллари такомиллашди.

Бахолар бозори сифатида биржа йирик ишлаб чиқарувчилар қўядиган талабларга, умуман бозор иқтисодиёти қўядиган талабларга тўла жавоб беради. Биржанинг реал товарлар бозоридан савдога хизмат кўрсатадиган, савдо ва кредит-молия операциялари билан боғлиқ бўлган харажатларни қисқартиришга қаратилган институтга айланишига ўтказувни концентрациялашга бўлган интилиш, биржага хос товарларнинг ишлаб чиқарилиши ва савдоси сабаб бўлди. Ҳозирги вақтда фьючерс савдолари энг кичикдан тортиб энг катта компанияларнинг ҳам талабларини қондиради.

Бундан ташкари баъзи бозорларда (нефть, тропик товарлар) биржалар самарали фаолият кўрсатиб, уларда ТМКларнинг таъсирини камайтирди ва бу оркали ривожланган давлатларнинг ривожланаётган экспортёр-давлатларга салбий таъсирини деярли йўққа чиқарди.

Товар биржаларининг ўрни ва ахамияти қандай ўзгараётганлигини тўғри талқин қилиш фақат назарий қизиқиш билан эмас, балки амалий ахамиятлилиги билан ҳам ажралиб туради, чунки биржа механизмидан тўғри фойдаланиш худди шу назарий ва амалий хулосаларга таянади.

Товар бозорларига хизмат кўрсатувчи биржа, ихтисослашган молиявий институт сифатида мос холда товарларнинг «бахолар бозори» бўлиб хам хизмат қилади, яъни биржа котировкаларига катта таъсир қилади, бу билан фирманинг рақобатбардошлигига хам ўз таъсирини ўтказади.

Бундан ташқари биржалар молиявий институт сифатида товарларни ишлаб чиқариш, сақлаш ва сотиш босқичларида банк томонидан бериладиган кредитларни тўлдириб боради ва бу босқичларнинг кам харажатлар амалга оширилишини рағбатлантиради, биржа озод маблағларни товар ишлаб чиқаришга жалб қилишга ва бу билан уларнинг қайта тақсимлашда хам фаол иштирок этади.

Биржа савдосининг умумий ривожланиш анъаналарини тахлил қила туриб шунга амин бўлиш мумкинки, биржа фьючерс савдолари орқали йирик компаниялар ва молиявий капиталнинг, шунингдек кичик ва ўрта бизнеснинг хам манфаатларига тўла мос келади ва келажакда у янада ривожланади. Шунга мос холда биржа механизмларидан фойдаланиш хам кенгаяди.

Ҳозирги даврга келиб биржаларни ташкил этиш ишлари ниҳоятда авж олиб кетди. Бутун мустақил давлатлар бўйича тўрт юздан ортиқ ташкилотлар ўзларини биржа деб ҳисоблайдилар. Россиядан икки юздан ортиқ биржалар бугунги кунда рўйхатдан ўтказилган.

Энг йирик биржалар қаторида «Россия товар - хом ашё биржаси» деб аталувчи акционерлик жамиятини кўрсатиш мумкин. Бу биржа 1990 йилнинг октябрь ойида юзага келди. Бажарадиган ишларнинг ҳажми бўйича «Россия товар - хом ашё биржаси» мустақил давлатлар кенгашидаги энг йирик биржадир. Бунда операциялар кенг турдаги маҳсулотлар, хом-ашёлар, қимматбахо қоғозлар билан иш олиб борилади. Россия товар-хом ашё биржаси мамлакатдаги жуда кўп биржалар билан алоқа қилади.

1990 йилнинг май ойида яна бир катта «Москва товар биржаси» номли акционерлик жамияти ташкил этилган. Бу жамиятдан қишлоқ хўжалик маҳсулотлари, қурилиш материаллари ва металл буюмлари, нефть ва нефть маҳсулотлари, ҳисоблаш техникаси, уй-рузгор, электроника буюмлари, машинасозлик дастгохлари, кенг халқ истеъмол товарлари ўтади. Волга бўйидаги ташкил этилган энг йирик биржалардан «Самара биржаси»дир. Бунда турли хилдаги барча операциялар кенг халқ истеъмол товарлари, озиқ-овқат маҳсулотлари, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари; ишлаб чиқариш техника мақсадларидаги буюмлар, жумладан қурилиш материаллари, дастгохлар, автомобиллар ва бошқалар; хом ашё, кимирламайдиган бинолар, иншоатлар сотилади.

1991 йили «Тюмень товар фонд биржаси» ташкил этилди. Уни ташкил этувчилар магистраль нефть қувурлари бошқармаси. «Тюмень ўрмон саноати» ишлаб чиқариш бирлашмаси, «Нижневатовск нефть-газ», «Тюмень саноат» ассоциацияси, «Серп ва молот» «Харьков» ишлаб чиқариш бирлашмаси, «Туристинвест» акционерлик жамиятлари бўлдилар.

1992 йилнинг март-апрель ойининг 12 кунида республикамизда 30 та биржа рўйхатдан ўтказилган бўлса, кейинчалик уларнинг сони камайиб, кўплари тугатилиб, айримлари савдо уйлари ёки бошқа ташкилотларга айлантирилди. Бунга сабаб шуки, улар қонунга кўра 50 млн сўмлик Устав фондига эга бўла олмаган. Уларнинг кўплари давлат моддий техника таъминоти системасида воситачи бўлиб хизмат қилган, айримлари янгича ном билан бозорда ўз мавқеларини сақлаб қолишга интилувчи коммерция типидаги ўртада турган ташкилотлар бўлган.

1993 йилнинг бошларига келиб Ўзбекистон Республикасининг «Биржалар ва биржа фаолияти тўғрисидаги» қонунига мувофиқ агросаноат акционерлик жамиятининг «Ўзбекистон» биржаси. ««Андижон» товар хом-ашё биржаси, «Наманган» акционерлик жамияти, универсал товар биржаси, +ашқадарё «Насаф» товар хом-ашё биржаси, Ургенчда регионалларарo «Хоразм» товар хом-ашё биржаси рўйхатдан ўтказилади. Ўзбекистон Республикасининг «Биржалар ва биржа фаолияти» тўғрисидаги қонунга асосан республика молия инвестиция холдинг уюшмаси акционерлик жамияти таркибига киритилган, чекланган хуқуқга эга бўлган жамият ҳисобланган, «Тошкент» универсал товар фонд биржаси товарлар ва қимматбахо қоғозлар билан иш кўради.

«Тошкент» биржасини Холдинг уюшмаси таркибига киришнинг афзаллиги шундаки, биржа тижорат фаолияти хуқуқига эга бўлади. Холдинг компанияси бир қанча турдаги биржалардан иборат бўлади:

- товар биржаси;

- фьючерс биржаси;
- фондига эга бўлган биржа;
- суғурта компанияси ;
- банк;
"Карвон" номли савдо уйи.

Ўзбекистон Республикаси хукуматининг ташқи иқтисодий фаолияти тўғрисидаги кўрсатмасига асосан халқаро пахта биржасини ташкил этиш мўлжалланган. Бугунги кунда биржа савдосининг кенг хуқуқий асосларини шакллантириш республика ташкилотларининг энг долзарб хуқуқшунослик фаолияти масалаларидандир. Лекин шу вақтгача фаолият кўрсатиб келаётган биржалар тўғрисидаги қонуний хужжатлар тўлиқ ва биржа амалиётига кўпгина муҳим масалаларга тегишли бўлмаган. Шуларни ҳисобга олиб, 1992 йилнинг 2 июлида Ўзбекистон Республикаси «Биржалар ва биржа фаолияти тўғрисида»ги қонунни қабул қилди.

Биржани ташкил этиш ва биржа фаолияти билан боғлиқ муносабатлар ушбу қонун, акционерлик жамиятлари, Ўзбекистонда товар биржалар фаолиятини лизенция қилиш тартиби тўғрисида қўлланма, корхоналар ва тадбиркорлик тўғрисида, кооперациялар, давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисидаги қонун, биржа Устави каби хужжатлар билан тартибга солиб турилади.

Иқтисодий нуқтаи назардан биржа бу махсус тарзда ташкил этилтан улгуржи бозор, хуқуқий нуқтаи назардан эса бу ўзига хос ташкилот бўлиб, тадбиркорликни шу бозорга чиқиш имкониятини беради. Бундай ташкилот унинг доирасида ишловчи ходимлар орқали воситачиларни - биржа маклерларини, сотувчиларни ва харидорларни ёки уларнинг ёрдамчиларини доимо учраштириб туради. Бунинг учун биржа бошқа субъектлар жисмоний ва тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи-биржа аъзоларига маълум шартлар асосида унга келувчиларга - тез ва фойдали равишда битимларни амалга ошириш учун махсус инфраструктура яратди.

Биржа юридик шахс сифатида ташкил этилади, яъни ўз мулкига эга бўлади, ўз номидан мулкий ва хусусий номулкий хуқуқ ва мажбуриятлар олиши, шартномалар ва бошқа битимлар тузиш, давлат арбитражида, арбитраж судида даъвогар жавобгар бўлиб чиқиши мумкин. Биржани ташкил этишнинг типик шакли- бу юридик шахсдир. Ривожланган хуқуқий давлатларда, одатда, хусусий-хуқуқий, яъни давлат ихтиёри билан эмас, алоҳида фуқаролар ва уларни бирлашмалари ихтиёри юзага келадиган икки типи маълумдир.

Биринчидан, қуйилган мақсадга эришиш учун маълум миқдордаги мулкга эгалик қилиш хуқуқини ажратиб олиш асосида яратиладиган ташкилот, яъни юридик шахс.

Ташкилот - турли хил шахслар ажратиб берадиган мулкдан, одатда жамият манфаатида фойдаланиш учун алохида субъект сифатида пайдо бўлади.

Иккинчидан, маълум мақсадга эришиш учун бирлашадиган ва уларнинг умумий ишларини мустақил равишда бошқарадиган жисмоний, кўпинча хуқуқий шахслар тўпламидан ташкил бўладиган хуқуқий шахс. Хуқуқшунослик тўғрисидаги хужжатларда охирги йилларгача юридик шахсларни бундай тартибда ажратилмаган. Бунга сабаб, давлат корхоналари ва бошқа давлат ташкилотларини хўжалик ҳисобида бўлиш, давлат ташкилотларини мустақил слитага эга «ва бошка» давлат бюджетида туриш; колхоз ва бошқа кооператив ташкилотларини мавжудлиги; давлат-колхоз ва давлат кооператив ташкилотларини мавжудлигидир. Шундай қилиб, колхоз ва кооператив ташкилотлардан ташқари барча юридик шахслар бундай ташкилотлар типига киритилади. Яқиндагина аҳвол ўзгариб, мамлакатдаги қонунчилик умум дунё қонун стандартларига яқинлашадилар, лекин хали бу етарли даражада ривожланмаган. Эпидемикда бизнинг қонунчилигимизга асосан шахсларнинг турли хилдаги хўжалик тирикчилик асосида бирлашишлари маълум.

Улар қуйидагилар:

- Ўзбекистон Республикасининг корхоналар ҳамда тадбиркорлик тўғрисидаги қонунларга мувофиқ тўлиқ равишдаги тирикчилик деб аталувчи фаолият соҳаси, хақиқатда оддий шерикчилик уюшмаси деб аталади;

- аралаш тарздаги ҳамкорлик. Бунда уюшманинг хақиқий аъзолари ўз мажбуриятлари бўйича ўзларини қўшган улушлари миқёсида жавоб берадилар;

- чекланган тарзда жавобгарликка эга бўлган шерикчилик жамияти.

Бу жамиятнинг устав фондлари уни таъсис этувчиларнинг улушлари ҳисобига яратилади.

- ёпиқ типдаги акционерлик жамият. Бунда акциялар фақат уни таъсис этувчилар ўртасида эмас, балки очиқ равишда ёзилган маълум доирадаги шаҳслар ўртасида хам тақсимланади.

- очиқ типдаги акционерлик жамияти. Бунда акциялар фақат уни таъсис этувчилар ўртасида эмас, балки очиқ равишда ёзилган маълум доирадаги шаҳслар ўртасида хам тақсимланади.

Бу хилдаги шерикчилик жамиятларидан ташқари қонунда айтилмаган артеллар хам бор. Буларга ижарага берилган ва жамоа корхоналари киритилади. Чекланган жавобгарликка эга бўлган жамиятларга эса ишлаб чиқариш кооперативлари деб аталувчи шаҳсларнинг уюшмаси киради.

Биржа савдосини таъминловчи ташкилот сифатида биржа мулки эгаларининг давлат, якка тартибдаги тадбиркор, биржа ассоциацияси ва шунингдек ўз фаолиятидан келиб тушадиган:

- биржа аъзоларини взнослари; биржа мажлисига келган иштирокчиларнинг тўловлари; арбитраж комиссияларидан йиғилган пуллар; биржа воситачиларини даромадларидан қилинган ажратмалар ва шунга ўхшаш пул маблағлари ҳисобида молиялаштириб турувчи ташкилотлар шаклида яратилади.

Биржа ташкилотининг бошқа шакли бу - хўжалик ҳисобланмаган корпорация, пайчилар ёки акционерлик жамиятларидир.

Биржа - савдо фирмаси эмаски, сотиш учун сотиб олмайди, яъни коммерция фаолияти билан шуғулланмайди. Даромад олиш мақсадида биржанинг ўзи хеч нарса сотиб олмайди ва сотмайди хам. Биржанинг асосий вазифаси биржа битимлари ва шу билан боғлиқ хизмат ишларини бажаришдир.

Биржа – бошқаларга коммерция билан шуғулланишга ёрдам берадиган ташкилот эмас. Ташкилотларга келсак, уларни мулк эгаси ёхуд кимга шундай хуқуқ берилган бўлса ўша ташкил этади.

Шаҳсларни бирлашиши пайчилар ёки акционер жамиятлари сифатидаги биржаларни амал қилиб турган қонунчиликка асосан бундай жамиятларни ёки уларни иштирокчиларини таъсис этувчилар сифатидаги субъектларгина ташкил этишга хақлидир.

Республикадаги биржалар ихтисосланишига қараб, қуйидаги турларга бўлиниши мумкин:

-товар биржалари, шу жумладан универсал ва ихтисослаштирилган биржалар;

-фонд биржалари;

-валюта;

-интеллектуал мулк объектлари билан савдо-сотик килувчи биржалар;

-аралаш биржалар; фонд ва валюта биржалари товар-фонд биржаларининг фонд булимлари фаолиятининг узига хос имкониятлари махсус конунлар билан тартибга солиб турилади.

Биржаларни яратиш узоқ давом этадиган машшаққатли ва қимматга тушадиган ишдир. Одатдаги бу иш ташаббускор кишиларни тўпланиши, шакилланишидан бошланади ва унга кирган аъзолар кейинчалик биржани таъсис этувчилари бўлиб қолади ва биржа раҳбариятига киради. Улар бўлажак биржанинг қандай бўлиши

кераклигини белгилайдилар ва унинг фаолияти концепциясини ишлаб чиқадилар. Ҳозирги яратилаётган биржалар аслини олганда универсал биржалар ҳисобланади. Уларда турли-туман товарлар билан савдо қилинади. Фақат ихтисослаштирилган биржалар яҳши истиқболга эга бўлади. Биржаларни яратишда уларни таъсис этувчилар сони ва таркибини аниқлаш масаласи хал қилувчи аҳамиятга эгадир. Юқорида кўрсатилгандек, биржа турлича хуқуқий статистикага эга бўлиши мумкин; ёпиқ ёки очиқ шаклдаги акционерлик жамияти, аралаш тарздаги шерикчилик уюшмаси ва хаттоки давлат корхонаси бўлиши мумкин.

Биржалар юридик ҳамда жисмоний шахслар томонидан таъсис этилиши мумкин. Ўзбекистон Республикаси раҳбарлик қилувчи ташкилотлар кам товар биржаларини таъсис этиш хуқуқига эгадирлар. Биржаларни таъсис этувчилар сони қанча кўп бўлса, уларнинг молиявий-моддий аҳволи хам шунча мустақил бўлади, улар биржага шунча кўп ёрдам кўрсатишлари мумкин. Лекин биржа раҳбарлари сонини кўп бўлиши, унга раҳбарлик қилишни мураккаблаштиради. Хар бир яратиш вариантини инсоний ва салбий томонлари хам бордир. Буларни хаммасини аввалдан чамалаб кўриш керак, ўзининг аниқ шарт-шароитлари билан солиштириб энг яхши вариантларини танлаш лозим.

Таъсис этувчилар сони аниқланиб бўлингандан сўнг, улар ўзаро таъсис шартномаси тузадилар. Шартномада биржа номи, устав фонди, қиймати, фаолият сохаси ва йуналишларини, биржани яратиш бўйича молиявий харажатларни бадалларини қўйиш усуллари ва шаклларини, жавобгарлик ва шунга ўхшашлар бўйича хуқуқ ва вазифаларни аниқ белгилайдилар. Таъсис хужатларни тайёрлаш, биржаларнинг устав фондини аниқлаш, акцияларга обуна бўлиш ва брокерлик жойларини сотиш ишлари муҳим аҳамиятга эгадир.

Шартномада иштирокчилардан бирига таъсис ҳужжатларини тайёрлаш, ташкил этилаётган биржани рўйхатдан ўтказиш топширилди. Шуни билиш керакки, биржа аъзолари сифатида унинг таркибига бир вақтнинг ўзида биржани таъсис этувчилар киради. Тайёрлов ишлари бўйича сарф-харажатлар жамият ёки бошқача қатнашчилари маблағлари ҳисобига уларни қўшган улушларига мос миқдорда аванслаштиради. Шу асосда умумий ишларни олиб бориш учун ишонч коғози берилади.

Биржанинг устав фонди республикамизда 50 млн. сўмдан кам бўлмаслиги керак. Устав фондининг аниқ миқдори биржанинг йириклигига ва вазифаларига, унинг оборотига, иштирокчилар сонига ва ҳоказоларга боғлиқ бўлади. Устав фондининг энг кам миқдори хар йили нарх-наво даражасининг ўзгаришига мувофиқ равишда қонунларда белгиланган тартибда индексация қилиниши, яъни даврлар нисбати олиниши мумкин. Биржаларни пайчилар ёки акционерлик жамиятлари сифатида яратилиши тўғрисидаги қарорни таъсис конференцияси қабул қилади. Конференция биржа уставини тасдиқлайди: устав фондини камайтириш ёки ошириш тўғрисида, қарор қабул қилади; биржа ташкилотини сайлайди; ёки биржани яратиш жараёнидаги таъсис этувчилар битимини маъқуллайди; натура шаклида қўйилган киримларнинг қийматини баҳолайди.Таъсис конференцияси, шунингдек товар биржасидаги товар секциялари турини кўрсатади ва биржа савдоси қоидаларини тасдиқлайди.

Биржа фаолияти давлат томонидан тартибга солиб турилади. Бунинг учун қуйидаги ишлар бажарилади:

-биржани ва биржа фаолияти иштирокчиларини давлат рўйхатидан ўтказиш;

-лицензиялар бериш;

-биржа фаолиятини солиқ солиш йўли билан бошқариш;

-биржага доир қонунларга риоя этилиши устидан назорат қилиш. Давлат тасарруфида бўлмаган тузилмаларнинг биржалари ва биржа қатнашчилари

фаолиятини рўйхатдан ўтказиш ва уларга лицензия бериш ишларига аралашувига йўл қўймайди.

Биржани давлат рўйхатидан Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ўтказади. Биржа фаолиятини қатнашчилари рўйхатдан ўтказиш эса «Ўзбекистон Республикасидаги корхона тўғрисида»ги қонунга мувофиқ амалга оширилади. Давлат рўйхатидан ўтказганлик учун Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Вазирлар маҳкамаси томонидан белгиланган қатъий суммаларда давлат божи ундирилади.

Белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилган биржа ўз фаолиятини бошлаши учун лицензиялар олиши зарур. Биржа фаолиятига лицензия бериш тартибини Ўзбекистон Републикаси Президенти ҳузуридаги Вазирлар маҳкамаси белгилаб беради.

Лицензия олиш учун қуйидаги хужжатлар тайёрланади:

-лицензия олиш тўғрисидаги қўлланмада қабул қилинган шаклдаги ариза;

-таъсис шартномаси;

-биржа устави ва давлат рўйхатидан ўтганлик тўғрисидаги гувоҳнома;

-биржадаги савдо қоидалари;

-устав капиталини 50 фоиздан кам бўлмаган миқдорини ўтказганлик хақида банк справкаси «маълумоти».

-савдони олиб бориш жойидан фойдаланиш хуқуқини тасдиқловчи хужжат.

Биржа фаолиятини солиқ олиш йўли билан тартибга солиб туриш корхоналари, бирлашмалар ва ташкилотлардан олинадиган солиқлар тўғрисидаги Ўзбекистон Республикасининг қонунига мувофиқ қуйидаги идоралар, муассасалар, бирлашмалар биржа бўлиши мумкин эмас:

-давлат хокимияти ва бошқарувчининг олий ҳамда махаллий идоралари;

-давлат банклари ва давлат кредит муассасалари бунда банклар фонд ва валюта биржаларинг муассасалари бўлиши мумкин.

-давлат суғурта ва давлат инвестиция кампаниялари хамда фондлари;

-жамоат, диний ва хайрия бирлашмалари «ташкилотлари» хамда фондлари;.

-қонунларга кўра тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиши ман этилган жисмоний шахслар.

Ҳозирги кунда биржанинг нисбатан кенг тарқалган турлари сифатида товар, фонд, меҳнат биржаларини келтириш мумкин.

Товар биржаси – олдиндан белгиланган қоидаларга мувофиқ равишда улгуржи ва халқаро савдони ташкил этиш шакли.

Фонд биржаси мунтазам равишда амал қилувчи қимматли қоғозлар, аксарият ҳолда акция ва облигация бозорини намоён этиб, уларни сотиш ва харид қилиш бўйича битимлар бир вақтнинг ўзида нарх белгилаш орқали тузилади. Фонд биржаларида қимматли қоғозлар савдоси аукцион, яъни нисбатан юқорироқ нархни таклиф этувчи сотиб олиш ҳуқуқини қўлга киритувчи очиқ савдо тамойили бўйича олиб борилади. Фонд биржаларига валюта биржалари яқин бўлиб, уларда талаб ва таклиф таъсири остида қарор топувчи курслари бўйича миллий валюталарнинг эркин савдоси амалга оширилади. Фонд биржалари савдо жараёнларидаги талаб ва таклифнинг ўзаро таъсири натижасида қимматли қоғозларнинг биржа курси ўрнатилиб, у одатда акция, облигациялар бозор нархларининг улар номинал қийматига нисбати орқали аниқланади. Баъзида товар ва фонд биржалари ягона товар-фонд биржаларига бирлашадилар.

Меҳнат биржаси – бу махсус товар сифатидаги ишчи кучининг олди-сотди жараёнларини ташкил этишга ихтисослашган биржанинг ўзига хос тури. Бошқача айтганда, меҳнат биржалари ишга ёлловчилар билан иш қидирувчилар ўртасида воситачи сифатида майдонга тушади.

Биржанинг барча шаклларида келишувнинг хусусиятли белгиси товар, акция ва валюта курсларига, баҳонинг тебраниб туришига чайқов йўли билан таъсир қилишдир. Биржалар ихтисослашган ёки универсал бўлиши мумкин. Ихтисослашган биржаларда айрим турдаги ёки бир гуруҳ товарлар, универсал биржаларда ҳар хил товарлар сотилади.

Биржада унинг қатнашчилари айирбошлаш тўғрисида битим тузади, лекин товар етказиб бериш ва унинг ҳақини тўлаш биржадан ташқарида юз беради. Бунда товар эгаси ва харидорлар қатнашиши шарт эмас. Улар номидан ишни брокерлар юритади. Брокер ёки маклер – бу товар, фонд ва валюта биржаларида олди-сотди битимларини тузишда воситачилик қиладиган шахс ёки махсус фирма. Улар одатда мижозлар топшириғига кўра ва унинг ҳисобига иш юритади, кафолат берувчи ҳисобига ўз номидан савдо битимлари тузиши ҳам мумкин.

Биржанинг яна бир хусусияти шундаки, бу ерда ҳали ишлаб чиқарилмаган, лекин тайёрланиши аниқ бўлган, олдин сотиб олиниб, эгаси ихтиёрига келиб тушмаган товарлар ҳам сотилади.

3.5. Реклама агентликлари хизмати ва уларни илмий тадқиқ этиш

Реклама агентликлари, ахборот марказлари ва оммавий ахборот воситалари агентликларининг бозор инфратузилмаси сифатидаги роли ҳам аҳамиятли ҳисобланади. Реклама – товар ёки кўрсатиладиган хизмат тўғрисидаги холис ахборот, талабни кўпайтириш мақсадларида харидорларга товарларнинг хоссалари, афзалликлари ва сотиб олиш шартларини етказиш ва ошкор этиш воситаси бўлиб, уни махсус фирмалар маълум ҳақ эвазига ташкил этади ёки бевосита товарни сотувчи фирманинг ўзи уюштиради. Махсус реклама агентликлари, ахборот марказлари ва оммавий ахборот воситалари агентликлари реклама жараёнларини уюштиришда қуйидаги йўналишлардан фойдаланади:

- матбуот, радио, телевидение орқали махсус реклама матнларини жойлаштириш, фильмларини намойиш этиш;
- плакатлар, буклетлар, товар каталогларини тайёрлаш ва тарқатиш;
- сайловолди йиғилишлар ва катта томошаларда реклама ахборотларини тарқатиш;
- кўргазмалар ўтказиш, ярмаркаларда иштирок этиш, товарларни намойишкорона сотиш, махсус реклама фильмларини чиқариш орқали ташқи савдо рекламасини ўтказиш ва бошқалар.

3.6. Савдо воситачилик корхоналарини фаолиятини илмий баҳолаш

Савдо ифратузилмаси бозор инфратузилмасининг энг муҳим таркибий қисмидир. Унинг асосий вазифаси – савдо бозорининг ишончли амал қилишини ҳамда талаб ва таклифнинг рақобатли ўзаро муносабатларини таъминлашдир.

Ўзбекистондаги улгуржи савдо инфратузилмасининг асосий вазифаларидан бири –мулкчилик шаклидан қатъий назар, корхона ва ташкилотларга, шу жумладан тадбиркорларга тижорат – воситачилик, савдо, ишлаб чиқариш, лизинг, транспорт, молия, аудит, ахборот хизматлари кўрсатиш, улгуржи, биржа , ярмарка ва кимошди (ауксион) савдоларни ташкил этиш ва барча юридик ҳамда жисмоний шахсларга товар-хом ашё ресурслари бозорида савдо битимлари тузишда қулай шароитлар яратиш.

Савдо палатаси – бу маҳаллий тадбиркорлар уюшмаси бўлиб, товарларни ишлаб чиқариш, сотиш, экспорт қилиш ва бошқа шарт-шароитлар тўғрисидаги маълумотлар билан таъминлаш йўли орқали ўз аъзоларига тадбиркорлик фаолияти юритишда ёрдам кўрсатади. Бозор иқтисодиётининг ижобий томонларидан бири – иқтисодий субъектларнинг ва улар фаолиятининг эркинлиги ҳисобланади. Агар Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси ўз мажбурият ва вазифаларини

етарли даражада бажарганларида бугунги кунда уларнинг аъзолари сони жами тадбиркорларнинг 27,2 фоизидан кўпроқ бўлиши шубҳасиз эди. Шунингдек, бу тузилма билан боғлиқ яна бир муаммо – улар томонидан кўрсатилаётган хизмат даражасининг нисбатан пастлигидир. Палатага хизматидан унга аъзо бўлган тадбиркорларнинг 43,7 фоизи қисман қониқаётганлиги, 19,1 фоизи эса умуман қониқиш ҳосил қилмаганлиги мазкур тузилма таркибида жиддий ўзгаришларни амалга ошириш лозимлигини англатади.

Умуман олганда, бозор инфратузилмасининг ривожланиши кўп қиррали жараён бўлиб, унинг хусусиятлари мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёти даражаси, иқтисодиётининг таркибий тузилиши, илмий-техникавий ва ишлаб чиқариш салоҳияти, ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланганлик даражаси каби омилларга боғлиқ. Ҳар бир мамлакатда бозор инфратузилмасининг ривожланиш хусусиятларини ўрганиш ўз навбатида мазкур соҳани янада тараққий эттиришнинг асосий йўналишларини очиб беришга имкон яратади.

Ҳозирги кунда республикада товар ҳомашё ишлаб чиқарувчиларни фаолиятини рағбатлантириш мақсадида кенг қамровли ислоҳотлар олиб борилди. Натижада уларнинг самарали фаолияти йўлга қўйилди ва ишлаб чиқрувчиларни товарларини сотиш ва бу борада импортни ўрнини босиш ҳамда экспортни рағбатлантириш устивор вазифага айлантирилди.

4-мавзу. Ёқилғи энергетика мажмуи ва унинг инфратузилма иқтисодиётидаги роли

1. Иқтисодиётни ривожланишида ёқилғи-энергетиканинг роли.

2. Иқтисодиёт тармоқларини энергия билан таъминлашнинг ҳозирги ҳолати.

3. Энергоресурслардан самарали фойдаланиш кўрсаткичлари.

4. Муқобил энергия манбаларидан фойдаланишни кенгайтириш йўллари.

Таянч иборалар: Ёқилғи-энергетика мажмуи, ёқилғи-энергетика баланси, энергоресурс, муқобил энергетика.

4.1. Иқтисодиётни ривожланишида ёқилғи-энергетиканинг роли.

Энергетика инсон ва жамият ҳаётида муҳим ўрин тутади, уларнинг турли эҳтиёжларини қондириш имкониятларини кўпайтириш имконини беради. Инсон цивилизациясининг ривожланиши фойдаланилаётган энергия ҳажми ва турлари билан ҳар доим чамбарчас боғлиқ бўлган.

Ҳозирги авлод кўз ўнгида содир бўлаётган глобал фожиа сабаби шундан иборатки, XX аср давомида, айниқса, сўнгги 40 йил ичида одамларнинг иқтисодий ривожланиш мақсадида энергиядан фойдаланиш миқдори анча ошди. Бу эса атроф-муҳитга салбий таъсир кўрсатмоқда. Чунки иқлимнинг дунё миқёсида глобал исиб кетиши ёқилғининг органик турларидан фойдаланадиган иссиқлик электр станцияларининг ишлаши натижасида юзага келадиган, шунингдек, тобора кўпайиб бораётган ички ёниш двигателларининг атмосферага чиқараётган газлар билан бевосита боғлиқ.

Кейинги 40 йилда бутун инсоният тарихидагидан кўра кўпроқ органик ёқилғи қазиб олинди. Жорий юз йиллик ҳам бундан мустасно эмас. Бугунги кунда дунёда ёқилғидан фойдаланиш миқдори йилига 12 миллиард тонна нефть эквивалентини ташкил этади (тахминан бир кишига 2 тонна нефть эквиваленти). Органик ёқилғига бўлган талаб эса жадал суръатларда янада ортиб бораверади.

Агар энергетика билан таъминлашнинг қарор топган анъанавий усуллари ва иқтисодиётнинг ҳозирги жадалликда ривожланиши, аҳоли сони кўпайишининг

атроф-муҳитга салбий таъсири сақланиб қолса, энергетика ресурсларини истеъмол қилишни тегишли равишда оширишни талаб қилиши муқаррар. Экологик тоза энергетика технологиялари эса ҳозирча ушбу муаммони ҳал қилишга сезиларли даражада таъсир кўрсата олмаяпти.

4.2. Иқтисодиёт тармоқларини энергия билан таъминлашнинг ҳозирги ҳолати

Инқирозга қарши чоралар дастурида 2009 йилда барча турдаги энергия манбалари ва коммунал хизматларнинг асосий турлари бўйича нархларнинг кўтарилишини чеклаш, яъни уларни 6—8 фоиздан оширмаслик механизми ишлаб чиқилган. Айни вақтда бу соҳаларнинг ишлаб чиқариш рентабеллигини сўзсиз таъминлаши керак.

Электроенергетика тизимини модернизация қилиш, энергия истеъмолини камайтириш ва энергия тежашнинг самарали тизимини жорий этиш чораларини амалга ошириш. Иқтисодиётимизнинг рақобатдошлигини янада кучайтириш, аҳоли фаровонлигини юксалтириш кўп жиҳатдан бизнинг мавжуд ресурслардан, биринчи навбатда, электр ва энергия ресурсларидан қанчалик тежамли фойдалана олишимизга боғлиқдир.

Жаҳон бозорида талаб пасайиб бораётган бир шароитда, ички бозорда талабни рағбатлантириш орқали маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш иқтисодий ўсишнинг юқори сур'атларини сақлаб қолишда ғоят муҳим аҳамиятга ега.

Бу вазифани бажаришда ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастурини кенгайтириш катта ўрин тутади. Ушбу дастур доирасидаги лойиҳалар ҳажмини 3—4 баробар кўпайтириш мўлжалланмоқда.

2008 йилда ишга туширилган ва ҳозирги кунда қурилаётган йирик ишлаб чиқариш иншоотлари қаторида Фарғона водийсини электр энергияси билан мунтазам таъминлаш имконини берадиган, узунлиги 165 километрлик Янги Ангрен иссиқлик электр стансияси — "Ўзбекистон" юқори кучланишли электр узатиш линияси барпо этилганини алоҳида таъкидлаш жоиз. Сирдарё иссиқлик электр стансиясини "Сўғдиёна" кучлантириш стансияси билан боғлайдиган, ўузор-Сурхон юқори кучланишли электр узатиш линиялари ва Тошкент шаҳри электр таъминоти объектлари лойиҳаларини амалга ошириш ишлари давом этирилмоқда.[17]

4.3. Электр энергияси таъминоти ва уни ривожлантириш йўллари

Ўзбекистондаги электр станцияларининг умумий ўрнатилган қуввати 12,4 ГВт дан ошади. Тармоқ асосини "Ўзбекэнерго" давлат акционерлик компанияси, Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги, Олмалиқ кон-металлургия комбинати ва "Ўзкимёсаноат" бирлашмасига қарашли умумий қуввати 10,7 ГВт га эга 12 та иссиқлик электр станцияси ва умумий қуввати 1,7 ГВт га эга 31 та гидроэлектр станция ташкил этади.

Фойдали иш коэффиценти 35 фоиздан ошмайдиган иссиқлик электр станциялари улушига мамлакатда ишлаб чиқарилаётган умумий электр энергиясининг (гидроэлектростанцияларнинг ишлаб чиқариш ҳажмига қараб) 84-92 фоизи тўғри келади. Ўзбекистон иссиқлик электр станциялари учун табиий газ асосий ёқилғи тури ҳисобланади. 2002 йилда иссиқлик электр станциялари томонидан ишлатилган умумий ёқилғининг 84,7 фоизи табиий газ улушига, суюқ ёқилғи - мазут улушига 11,1 фоизи, кўмир улушига атиги 4,2 фоизи тўғри келади. , Мамлакатимизда 2015 йилда Тошкент иссиқлик электр стансиясида 370 мегаватт қувватга эга бўлган буғ-газ қурилмаси барпо этилди, Чорвоқ ГЕСи гидрогенераторлари модернизатсия

[17] И.А.Каримов.Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари". Т., "Ўзбекистон",2009, 15-17 б.

қилинди, Қўнғирот сода заводида калсийлаштирилган сода ишлаб чиқариш кенгайтирилди, «Самарқандкимё» аксиядорлик жамиятида 240 минг тонна қувватга эга бўлган мураккаб таркибли янги ўғитлар ишлаб чиқариш корхонаси ишга туширилди. Шунингдек, «Мотор заводи» аксиядорлик жамиятининг фаолият кўрсатмаётган ишлаб чиқариш майдонларида трактор тиркамалари, жумладан, катта ҳажмли тиркамалар, маиший техника учун таркибий қисмлар ва бошқа маҳсулотлар ишлаб чиқариш ташкил этилди.

4.4.Энергоресурслардан самарали фойдаланиш кўрсаткичлари

Бугун Ўзбекистоннинг айрим олис ва бориш қийин бўлган қарийб 1500 аҳоли пунктидан ташқари деярли ҳамма ҳудуди марказлаштирил-ган электр таъминоти билан таъминланган. Ишлаб чиқарилган электр энергиясини транспортировка қилиш ва тақсимлаш умумий узунлиги 230 минг километрдан зиёд 0,4-500 кВ кучланишга эга электр узатиш линиялари орқали амалга оширилмоқда.

Истиқлол йилларида республикада электр энергиясини ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш бир мунча камайди ва 48-50 ТВт соат даражасида сақланиб турибди. Асосий электр энергия истеъмолчилари саноат ва қишлоқ хўжалиги корхоналари ҳисобланади. Сўнгги йилларда умумий фойдаланиш тармоқларида электр энергиясини йўқотиш мунтазам ортиб бораётгани кузатилмоқда ва бу йўқотишлар умумий истеъмол қилишнинг 17,7 фоизини ташкил этади.

2001 йилгача мавжуд бўлган электр энергиясини марказлаштирилган бошқарув тизими электр энергиясини ишлаб чиқариш ва сотиш самарадорлигини ошириш бўйича тармоқ олдида турган вазифаларни ҳал қилиш имконини бермас эди. электр энергетика соҳасида электр ва иссиқлик энергияси ҳамда кўмир тармоғи учун назорат қилувчи орган сифатида “Ўздавэнергоназорат” давлат назорат агентлиги ташкил этилди ва кейинчалик Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги “Ўздавэнергоназорат” давлат инспекциясига айлантирилди.

2004 йилдан тармоқни ислоҳ қилишнинг янги босқичи бошланди. “Ўзбекэнерго” давлат акционерлик компанияси “Ўзэлектртармоқ” шўъба корхонасининг магистрал электр тармоқлари негизида электр энергиясини транспортировка қилиш бўйича бешта ҳудудий бўлим ташкил этилди.

Республика Ҳукумати томонидан 2015 йил учун тасдиқланган устувор вазифалар ўз вақтида ва сифатли рўёбга чиқарилишини таъминлаш борасида 2016 йилнинг I чорагида «Ўзбекнефтгаз» миллий холдинг компанияси тарафидан режали иш олиб борилди:

- республика тармоқлари ва ахолисини табиий газ, нефт маҳсулотлари ва нефт-газ соҳасининг бошқа маҳсулотлари билан таъминлаш, углеводород хом-ашёси захираларини кўпайтиришга қаратилган «Ўзбекнефтгаз» компаниясининг 2015 йилга мўлжалланган ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурининг муҳим устувор йўналишларини сўзсиз рўёбга чиқариш бўйича аниқ чора-тадбирлар комплекси амалга оширилмоқда;

- корхоналарни модернизациялаш, техникавий ва технологик жиҳатдан қайта ускуналаш, юксак қўшимча қийматли маҳсулотларни ишлаб чиқаришга қаратилган 2015 йилга мўлжалланган Инвестицион дастур лойиҳаларини, маҳаллий хом-ашё базасида тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш Дастурини бажариш, Халқаро саноат ярмаркаси ва Кооперация биржасида тузилган шартномаларни бажариш;

- Ўзбекистон Республикаси Президентининг 21.12.2010 йилдаги ПҚ-1446-сонли «2011-2015 йилларда инфратузилмани, транспорт ва коммуникация қурилишини ривожлантиришни жадаллаштириш тўғрисида»ги Қарори билан тасдиқланган чора-тадбирлар Дастурини «Ўзбекнефтгаз» МХКда, жумладан, темир йўлларни таъмирлаш, ҳаракат таркибини янгилаш борасида бажариш бўйича ишлар давом эттирилди;

- қишлоқ жойларида намунавий лойиҳалар бўйича якка уй-жой қуриш дастурига мувофиқ қишлоқ массивларидаги якка уй-жойларда газ тармоқларини қуриш бўйича ишлар амалга оширилмоқда;

- янги, жумладан, касаначиликда ҳам иш жойларини яратиш бўйича иш олиб борилмоқда, соҳа корхоналарида касб-ҳунар коллежлари битирувчилари ишга жойлаштирилмоқда;

- Ўзбекистон Республикасининг 2015 йилга мўлжалланган «Кексаларни эъзозлаш йили» Давлат дастурига мувофиқ кекса кишиларнинг турмуш даражаси ва сифатини янада яхшилаш бўйича чора-тадбирлар комплексини амалга оширишга доир тармоқ тадбирлари амалга оширилмоқда.

Асосий ишлаб чиқариш кўрсаткичларини бажариш якунлари.

«Ўзбекнефтгаз» Компанияси томонидан 2015 йилнинг 1-чорагида геофизикавий тадқиқотлар натижаси бўйича 6 та тузилма қидирув бурғилашига тайёрланди (прогнозга нисбатан 100,0%), 4 та истиқболли майдонча чуқур қидирув бурғилашга туширилди (200,0 %), қидирув-разведка бурғилаш ҳажми 100,0% га бажарилди; 7 та қидирув-разведка қудуғини қуриш якунланди (116,7%); геология-қидирув ишлари натижасида 1 та янги Арслон газ-конденсат кони очилди; прогнозга нисбатан табиий газ захиралари 100%га, нефт-конденсат захиралари 100%га кўпайди.

Компаниянинг нефтни қайта ишлаш заводлари томонидан нефт, конденсат, газойл, бевосита ҳайдалган бензин қайта ишланиб, автобензин, дизел ёқилғиси, авиакеросин, мазут, нефт битуми ва бошқа нефт маҳсулотлари ишлаб чиқарилган.

Газни қайта ишлаш заводлари томнидан суюлтирилган газ, полиэтилен, олтингугурт ишлаб чиқарилган.

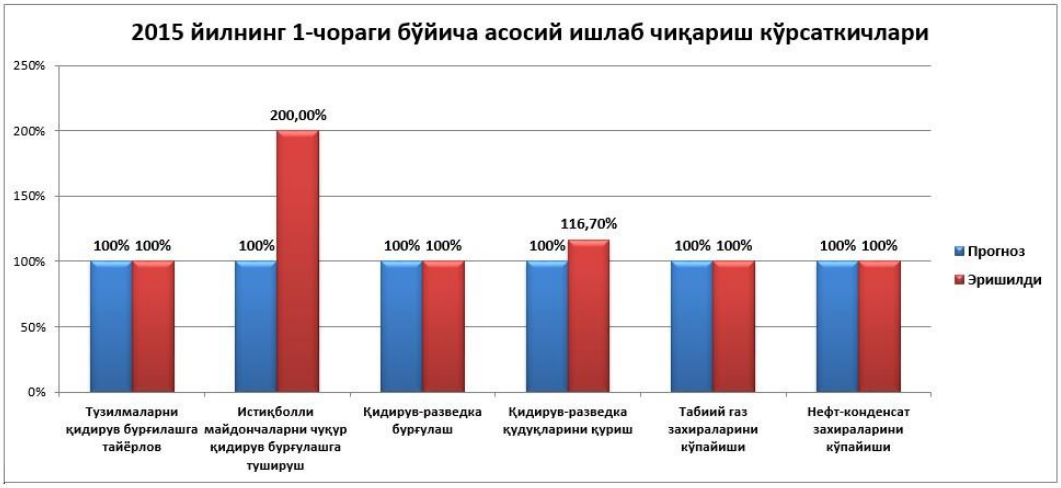

Тармоқ корхоналарининг молиявий аҳволи тўғрисида.

«Узбекнефтегз» Компанияси томонидан ваколатли идоралар билан биргаликда қарздорликни қисқартириш борасида жоиз бўлган барча чора-тадбирлар кўрилмоқда.

«Ўзбекэнерго» ДАК ва «Ўзкимёсаноат» ДАК олдидаги қарздорликлар асосан, Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг сув хўжалиги объектларини сақлаш учун ажратилаётган бюджет маблағлари, электр энергиясини муқобил етазиб бериш ҳисобига ўзаро ҳисоб-китоблар ҳамда Молия вазирлиги қошидаги Жамғарма траншлари бўйича ажратилаётган маблағлар ҳисобига қопланмоқда. Қишлоқ хўжалик корхоналари бўйича қарздорлик, асосан, Молия вазирлиги қошидаги Жамғарма траншлари бўйича ажратилаётган маблағлар ҳисобига қопланмоқда.

Навоий КМК ва «Тошшаҳартрансхизмат» Уюшмаси бўйича қарздорлик республика бюджетидан махсус мақсадли схемалар бўйича ажратилаётган маблағлар ҳисобига қопланмоқда.

Янги иш жойларини ҳамда касаначилик меҳнати иш жойларини яратиш.

Ҳисобот чораги мобайнида тармоқдаги корхоналарда 380 та (прогноздагидан 2,7 марта кўп) иш жойлари, жумладан, 4 та касаначилик меҳнати иш жойлари (прогнозга нисбатан 119,4%) яратилди.

Кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш, касб-ҳунар коллежлари билан ишлаш.

Ҳозирги пайтда «Ўзбекнефтгаз» Миллий холдинг компанияси тизимида 125 минг нафар киши меҳнат қилмоқда.

Ёш мутахассислар И.М.Губкин номидаги Россиф давлат нефт ва газ университетининг Тошкентдаги филиалида, Тошкент давлат техника университетида, Тошкент кимё-технология институтида, Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институтида, Бухоро муҳандислик-технология институтида, Тошкент давлат архитектура-қурилиш институтида, Самарқанд давлат архитектура-қурилиш институтида ва бошқа ўқув даргоҳларида тайёрланмоқда.

Ҳозирги кунда Филиалда нефт-газ тармоғининг устувор йўналишлари бўйича 649 нафар талаба таълим олмоқда. 2015 йилда 216 нафар ёш мухассисларнинг тўртинчи битируви бўлади. Барча битирувчилар ишга жойлаштириш учун тармоқ корхоналарида тақсимланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 27 декабрдаги ПҚ-1667-сонли «Сургил конини ободонлаштириш ва унинг базаси асосида Устюрт газ-кимё комплексини қуриш» лойиҳасини молиялаштиришни ва қуриш ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарорига мувофиқ, 2012/2013 ўқув йилидан бошлаб Тошкент кимё-технология институтининг Қўнғирот сода заводи қошидаги махсус сиртқи бўлими базасида «Uz-Kor Gas Chemical» Ўзбекистон-Корея ўшма корхонасининг талабномаси бўйича таълимнинг кундузги шаклида талабаларни ўқитиш бошланди. Ҳозирги пайтда бу ерда таълимнинг асосий 4 йўналиши бўйича 272 талаба (1-босқичда 94 та, 2-босқичда 95та, 3-босқичда 83та) таҳсил олмоқда.

4.5.Муқобил энергия манбаларидан фойдаланишни кенгайтириш йўллари

Одатда қайта тикланадиган энергия манбалари катта аҳоли пункти, ташкилот ёки саноат корхонаси эҳтиёжларига жавоб берадиган катта ҳажмдаги энергияни мунтазам ишлаб чиқаришни таъминлай олмайди. Бу манбалар олис ва бориш қийин бўлган туманларда жойлашган объектлар учун кичик ҳажмдаги энергия ишлаб чиқаришни таъминлаши мумкин ёки анъанавий (қайта тикланмайдиган) энергия манбалари билан тўлдирилиши лозим.

Бундан ташқари кўплаб турдаги қайта тикланадиган энергия манбалари билан боғлиқ экологик сарф-харажатлар ҳам кўпайиб бораётганини эсдан чиқармаслигимиз керак. Электр энергия ишлаб чиқариш учун фойдаланиладиган турли қувватга эга қуёш фотоэлектр тизимлари ва шамол генераторлари ўрнатилган жойлар атрофида салбий омилларни камайтириш мақсадида уларни тўғри лойиҳалаштириш даркор. Водород энергетикаси эса, ҳозирча унчалик экологик тоза эмас, деб ҳисобланмоқда. Бироқ водород олиш жараёнларини янада ривожлантириш ва такомиллаштириш бу вазиятни ижобий томонга ўзгартириши мумкин.

4.6.Энергетика инфратузилмасини такомиллаштириш йўналишлари. масалалари

Давлат саноатнинг асосий тармоқлари, чунончи ёқилғи-энергетика мажмуи корхоналарига катта ёрдам берди. Бу борадаги давлат сиёсати энергетика стратегиясининг асосий йўналишларини амалга оширишга йўналтирилган бўлиб, қуйидагиларни назарда тутган эди:

нефть ва газ конденсатини қазиб олишни кўпайтириш орқали ёқилғи мустақиллигини таъминлаш;

энергетика тармоғининг ишончли хомашё базасини ташкил этиш;

аҳолининг табиий ва суюлтирилган газ, электр энергияси ва замонавий ёқилғи турларидан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш;

энергетика тармоғининг молиявий барқа-рорлигини сақлаш ва қўшимча сармоялар жалб этиш;

меъёрий-ҳуқуқий базани ишлаб чиқиш, нарх белгилаш шартлари ва энергетиканинг бир-бирига яқин соҳалар билан муносабатини ҳисобга оладиган молия-солиқ тизимни такомиллаштириш;

энергетика ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш;

энергетикада мукаммал бозор субъектлари ва бозор инфратузилмасини ташкил этиш орқали рақобат муҳитини босқичма-босқич шакллантириш.

5-мавзу. Транспорт тизими ва иқтисодиётнинг транспорт инфратузилмаси

1. Транспорт инфратузилмасининг ривожланиш тенденциялари.
2. Транспорт инфратузилмасининг иқтисодий кўрсаткичлари.
3. Темир йўл траснпорти тизими ва унинг иқтисодиётдаги роли.
4. Автомобиль транспорти тизими.
5. Ҳаво транспорти тизими ва уни ривожланитириш йўллари.

Таянч иборалар: транспорт инфратузилмаси, йўл айланмаси, юк ташиш айланмаси, автомобиль йўли, хаво кодекси.

5.1. Транспорт инфратузилмасининг ривожланиш тенденциялари

Инфратузилманинг энг йирик тармоқларидан бири транспорт коммуникасия тизимлари ҳисобланади. Ишлаб чиқариш ҳаракати жараёнини транспортсиз тасаввур қилиш қийин. Бу борада ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатаётган транспортлар фаолияти узоқ даврни ўз ичига олади.

Биз транспорт инфратузилмасини, биринчи навбатда автомобил ва темир йўлларни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратмоқдамиз. 2007-2010 йилларда умумий фойдаланишда бўлган автомобил йўлларини ривожлантириш дастурининг амалга оширилиши бугунги кунда республикамизнинг барча минтақалари ўртасида йил давомида ишончли транспорт алоқасини таъминламоқда.

Жумладан, ўтган йил давомида 1108,0 млрд. сўмлик темир йўл транспорти хизматлари, 397,2 млрд. сўмлик автомобил йўллари қуриш ва реконструкциялаш ишлари, 1375,0 млрд. сўмлик алоқа хизматлари, 1786,1 млрд. сўмлик электр энергияси таъминоти хизматлари кўрсатилди. Бунинг натижасида мамлакатимиздаги корхона ва ташкилотлар ишлаб чиқариш фаолиятининг ривожи ва узлуксизлиги таъминланди

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015-2019 йилларда инфратузилмани, транспорт ва коммуникация қурилишини ривожлантиришни жадаллаштириш тўғрисидаги ПҚ-2313 сонли қарори

Ишлаб чиқариш, транспорт ва муҳандислик-коммуникация инфратузилмаси тармоқларининг республика иқтисодиёти тармоқлари ва ҳудудларини истиқболда ривожлантириш борасида амалга оширилаётган дастурлар билан узвий боғлиқ ҳолда илдам ривожланишини таъминлаш ҳамда бунинг негизида янги иш жойларини яратиш, аҳолининг бандлиги ва турмуш даражаси узлуксиз ўсиб боришини таъминлаш мақсадида:

1. Қуйидагилар 2015 — 2019 йилларда инфратузилмани, транспорт ва коммуникация қурилишини ривожлантиришнинг асосий устувор йўналишлари этиб белгилансин:

хорижий ва ички молиялаштириш манбаларини, замонавий технологияларни жалб этиш кўламини кенгайтириш, қурилиш ва индустриал ишлаб чиқариш комплексларини янгилаш асосида транспорт коммуникациялари, замонавий телекоммуникация тизимлари, муҳандислик инфратузилмаси объектларини комплекс равишда ва илдам ривожлантириш ҳамда қуриш;

республиканинг барча минтақаларини пухта бирлаштирадиган ягона миллий автомобиль транспорт тизимини яратиш бўйича лойиҳаларни амалга оширишни жадаллаштириш, Ўзбекистон миллий магистрали таркибига кирадиган, халқаро стандартларнинг юксак талабларига жавоб берадиган, замонавий цемент-бетон ва асфальт-бетон қопламалар билан таъминланган тўрт полосали йўл участкаларини қуриш ва реконструкция қилишни кенгайтириш, Қамчиқ довонидан ўтадиган автомобиль йўлларини реконструкция қилиш;

республиканинг темир йўл транспортини жадал ривожлантириш ва модернизация қилиш, темир йўллар реконструкциясини амалга ошириш, Тошкент-Самарқанд юқори тезликдаги темир йўл линиясини жиҳозлаш ҳамда ишга тушириш, Бухоро ва Қарши шаҳарларигача бўлган темир йўл участкаларини электрлаштириш, ҳаракатдаги темир йўл таркибини замонавий юқори унумли локомотивлар, юк ташувчи ва йўловчиларга мўлжалланган вагонлар билан янгилаш;

ҳаво кемалари паркини дунёнинг етакчи Боинг ва Аэрбас авиакомпанияларининг замонавий, ҳар жиҳатдан қулай ва тежамли самолётлари билан тубдан янгилаш ҳисобига авиацияда ташишнинг моддий-техника базасини янада ривожлантириш ва мустаҳкамлаш, уларга сервис хизмати кўрсатишни ташкил этиш, Тошкент шаҳри ва республиканинг вилоят марказларида аэропортлар қуриш ва реконструкция қилиш ҳамда унинг негизида транзитни ҳам ҳисобга олганда юк ташиш ҳажмларини ошириш, авиацияда йўловчилар ташиш даражаси ҳамда сифатини ошириш, асосийси эса — уларнинг хавфсизлигини таъминлаш;

замонавий телекоммуникация тармоқлари ва иншоотларини модернизация қилиш ва жадал ривожлантириш, уяли алоқа ҳамда маълумотларни кенг йўлакли узатиш тармоқларини кенгайтириш, республика минтақаларида рақамли телевидениега босқичма-босқич ўтиш;

транспортда юк ташишни ташкиллаштириш ва бошқариш тизимини янада такомиллаштириш, халқаро талаб ва стандартларга жавоб берадиган, кўп мақсадли замонавий самарадор транспорт-транзит инфратузилмасини яратиш, ҳар хил транспорт турлари - автомобиль, темир йўл ва авиация транспорти томонидан транспорт хизмати кўрсатишда туташликни таъминлаш, Ангрен шаҳридаги ва Навоий шаҳри аэропорти негизидаги логистика интермодаль марказларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва фаолият юритиш самарадорлигини ошириш;

халқаро транспорт коммуникацияларига қисқа йўллар билан чиқишни ва транзит юк ташиш кўпайишини, минтақавий ҳамда дунё бозорларига чиқишни кенгайтиришни, экспорт салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш ва миллий маҳсулотларни сотиш бозорларини кенгайтиришни таъминлайдиган янги транспорт йўлакларини шакллантириш;

миллий автомагистрал ёқаси ва темир йўллар бўйлаб инфратузилма ва сервис объектларини қуриш ҳамда реконструкция қилиш, автомобиль ва темир йўл магистралларида қатновчилар учун халқаро стандартларга жавоб берадиган шарт-шароитларни яратиш, бунинг негизида янги иш жойларини шакллантириш ҳамда аҳолининг бандлигини ошириш;

Ўзбекистон миллий автомагистралини реконструкция қилиш ва ривожлантириш учун қўшимча замонавий йўл-қурилиш техникасининг ўз вақтида харид қилинишини таъминлаш, йўл қурилишида замонавий қурилиш технологияларини, ускуналар ҳамда сифатли материалларни қўллаш;

республика минтақаларида, айниқса қишлоқ жойларда, муҳандислик-коммуникация тармоқларини — сув таъминоти, канализация, электрлаштириш тизимлари ва бошқаларни қуриш, модернизация ва реконструкция қилишни кенгайтириш, бунинг негизида аҳолини ва хўжалик юритувчи субъектларни сув ва электр энергияси билан таъминлаш даражаси ҳамда сифатини ошириш, шаҳарларда ва аҳоли пунктларида санитария-эпидемиология ҳолатини яхшилаш;

хомашё, материаллар ва энергия ресурсларидан тежамкор фойдаланишни таъминлайдиган, энергия ҳамда ресурсларни тежайдиган замонавий технологияларни қўллаш йўли билан ишлаб чиқариш инфратузилмаси, транспорт ва коммуникация объектларини қуриш ва фойдаланишда ишлаб чиқариш харажатлари ҳамда таннархини изчил пасайтириб бориш.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 6 августдаги Р-3475-сон фармойиши билан тузилган Ишчи гуруҳи томонидан Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги, Молия вазирлиги, Давлат архитектура ва қурилиш қўмитаси, «Ўзбекистон темир йўллари» ДАК, «Ўзавтойўл» ДАК, «Ўзбекистон ҳаво йўллари» МАК ва бошқа манфаатдор идоралар билан ҳамкорликда ишлаб чиқилган «2015 — 2019 йилларда инфратузилмани, транспорт ва коммуникация қурилишини ривожлантиришни жадаллаштириш тўғрисида»ги Дастур (кейинги ўринларда-Дастур) маъқуллансин, у қуйидагиларни ўз ичига олади:

2015 — 2019 йилларда инфратузилмани, транспорт ва коммуникация қурилишини ривожлантиришни жадаллаштириш Дастурининг асосий мақсадли кўрсаткичлари.

Ўзбекистон миллий автомагистрали таркибига кирувчи автомобиль йўллари участкаларини қуриш ва реконструкция қилишнинг мақсадли параметрлари 2-иловага* мувофиқ;

инфратузилмани, транспорт ва коммуникацияларни комплекс ривожлантиришнинг мақсадли параметрлари 3-иловага* мувофиқ;

*3-илова берилмайди.

Ўзбекистон миллий автомагистрали бўйлаб йўл ёқаси инфратузилмаси ва сервисини ривожлантиришнинг мақсадли параметрлари 4-иловага* мувофиқ;

инфратузилмани, транспорт ва коммуникацияларни ривожлантириш бўйича инвестиция лойиҳалари рўйхати 5-иловага*мувофиқ.

Давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, бирлашмалар ҳамда корхоналар, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари, бошқа манфаатдор ташкилотлар раҳбарлари зиммасига «2011 — 2015 йилларда инфратузилмани, транспорт ва коммуникация қурилишини ривожлантиришни жадаллаштириш тўғрисида»ги Дастурда белгиланган мақсадли кўрсаткичларнинг тўлиқ ҳажмда ва белгиланган муддатларда сифатли амалга оширилиши юзасидан шахсий жавобгарлик юклатилсин.

3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига Иқтисодиёт вазирлиги, Молия вазирлиги тақдимномаларига кўра бозор конъюнктураси ҳамда транспорт ва коммуникация тармоқлари ривожидаги эҳтимол тутилган ўзгаришларни назарда тутиб, Дастурнинг тасдиқланган параметрларига зарур ҳолларда аниқлик ва қўшимчалар киритиш ҳуқуқи берилсин.

4. Ўзбекистон Республикаси Давлат геология ва минерал ресурслар қўмитаси Қорақалпоғистон Республикаси, Хоразм ва Бухоро вилоятларида 2015 йил ҳамда кейинги йилларда геология-разведка ишларининг ҳар йили тасдиқланадиган дастурлари доирасида Ўзбекистон миллий автомагистрали участкаларини

реконструкция қилиш ва қуриш учун инерт материаллар захирасини аниқлаш бўйича геология-разведка ишларини олиб боришни таъминласин.

5. «2015 — 2019 йилларда инфратузилмани, транспорт ва коммуникация қурилишини ривожлантиришни жадаллаштириш тўғрисида»ги Дастурга киритилган инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш учун Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланадиган рўйхатлар бўйича олиб келинадиган, республикада ишлаб чиқарилмайдиган ускуналар, хомашё ва материаллар, эҳтиёт қисмлар, бутловчи буюмлар ва узеллар, технологик ҳужжатлар ва жиҳозлар 2016 йилнинг 1 январига қадар муддатга божхона тўловлари тўлашдан (божхона расмийлаштируви йиғимларидан ташқари) озод этилсин.

6. Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги, Молия вазирлиги, Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги ҳар йили Инвестиция дастурини шакллантиришда «2015 — 2019 йилларда инфратузилмани, транспорт ва коммуникация қурилишини ривожлантиришни жадаллаштириш тўғрисида»ги Дастурда назарда тутилган инвестиция лойиҳалари белгиланган тартибда унга киритилишини назарда тутсин.

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг 6-иловага мувофиқ айрим қарорлари ўз кучини йўқотган деб ҳисоблансин.

5.2. Транспорт инфратузилмасининг иқтисодий кўрсаткичлари

Транспорт тизими ишлаб чиқариш инфратузилмаси учун юк ташишда, ижтимоий инфратузилма учун эса йўловчи ташиш муҳим аҳамият касб этади. Транспорт инфратузилмасини иқтисодий кўрсаткичлари қуйидагилардан иборат:

- йўл тармоғининг узунлиги;
- транспорт инфратузилмасида банд бўлганлар сони;
- йўловчи ва юк ташиш айланмаси.

Ўзбекистонда ЯИМтаркибида транспорт улуши 2005 йил 9,6 фоиздан 2015йил 11,6 фоизга етди.

Траснспорт ифратузилмасип ривожланишида илмий техника тараққиёти муҳим аҳамиятга эга. Натижада, транспортнинг янги турлари пайдо бўлди ва ҳаракатланиш тезлиги ортди. Энг муҳим жиҳатлардан бири транспорт сиғими ва юк ташиш имкони ортди.

Транспорт-коммуникация тармоқларининг инсон танасини кон билан таъминлайдиган хаётбахш томирларга ўхшатилиши бежиз эмас, албатта.

Бугунги кунда юксак тараққий топган замонавий мамлакатни иқтисодиёт ривожини, шахарлар ва ахоли пунктларининг хаётий фаолиятини таъминлайдиган магистрал коммуникацияларнинг кенг тармоғисиз тасаввур этиб бўлмайди.

Барчамиз, аввало, вилоят ва ҳудудий тузилмалар раҳбарлари транспорт ва коммуникация, биринчи навбатда, йўл қурилиши соҳаси, шунингдек, ижтимоий ва ободонлаштириш ишлари кўп мехнат талаб этадиган ва айни вақтда яхши ҳақ тўланадиган, ахолини иш билан таъминлаш имконини берадиган тармоқлар эканини доимо ёдимизда тутишимиз зарур. Шу нуқтаи назардан қараганда, мамлакатимизнинг барча ҳудудларини ишончли равишда боғлайдиган, минтақавий ва жаҳон бозорларига чиқишни таъминлайдиган Ўзбек миллий автомагистрали таркибига кирадиган йўлларни қуриш ва реконструкция қилиш лойиҳаларини жадал амалга ошириш биз учун ғоят муҳим аҳамиятга эга.

Шу мақсадда 2012 йилда 517 километрлик автомобил йўллари, иккита йирик транспорт боғламаси, 544 погон-метр кўприк ва йўл ўтказгичларни қуриш ҳамда реконструкция қилиш мўлжалланмоқда. Бунинг учун Республика йўл жамғармасидан 360 миллион АҚШ долларидан ортиқ қийматдаги, ўтган йилга нисбатан 12,5 фоиз кўп маблағ йўналтириш режалаштирилмоқда.

Ўзбек миллий автомагистралини модернизация қилиш нафақат мамлакатимиз, балки бутун Марказий Осиё минтақаси учун улкан стратегик аҳамиятга эга эканини инобатга олган ҳолда, ушбу лойиҳани амалга оширишда Осиё тараққиёт банки, Ислом тараққиёт банки, Араб Мувофиқлаштириш гуруҳи аъзолари сингари халқаро молия тузилмалари фаол иштирок этмоқда.

Мазкур ташкилотлар томонидан 742 километрлик автомобил йўлларини қуриш ва реконструкция килиш, йўл қурилиши бўйича замонавий техника сотиб олиш учун

1 миллиард 400 миллион долларга яқин имтиёзли кредитлар ажратилди.

Фақат 2012 йилнинг ўзида ушбу мақсадлар учун 109 миллион доллар миқдоридаги маблағни ўзлаштириш, 165 километр цементбетон қопламали йўлларни фойдаланишга топшириш, жумладан, Қамчиқ довони орқали ўтадиган йўлни реконструкция қилиш мўлжалланмоқда.

Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликларига ажратилаётган маблағларни самарали ўзлаштириш ҳамда автомобил йўлларини қуриш, реконструкция қилиш ва таъмирлаш юзасидан белгиланган кўрсаткичларни сўзсиз бажариш бўйича амалий чоралар кўриш вазифаси топширилади.

Темир йўллар коммуникацияларини янада ривожлантириш, Мароканд — Қарши ва Қарши — Термиз темир йўл участкаларини электрлаштириш бўйича лойиҳалар амалга оширилишини жадаллаштириш зарур. Шу билан бирга, Тошкент — Самарканд темир йўл линияси участкасида ободонлаштириш ишларини давом эттириш ҳамда юқори тезликда ҳаракатланадиган йўловчи поездларнинг ишончли ва хавфсиз қатновини таъминлашга алоҳида эътибор қаратиш даркор. "Ўзбекистон темир йўллари" компанияси манфаатдор вазирлик ва идоралар билан биргаликда мазкур ишларни амалга ошириш бўйича тармоқ жадвалларини ишлаб чиқиши ва тасдиқлатиши, уларнинг ўз вақтида бажарилишини таъминлаши лозим.

5.3. Темир йўл траснпорти тизими ва унинг иқтисодиётдаги роли

Темир йўл тизими Ўзбекистонда нисбатан яхши ривожланган. Унинг ижобий томонлари йўловчи ва юк ташиш имкони кўплиги, нисбатан кам харж эканлигдир.

Темир йўл тармоқларини қуришни давом еттириш ҳам биз учун катта аҳамият касб етади. Жорий йилда янги Тошгузар – Бойсун – Қумқўрғон темир йўл линиясида ободонлаштириш ишларини ниҳоясига етказиш зарур.

Деҳқонобод калий ўғитлари заводининг қайта ишлаш комплексига олиб борадиган янги темир йўл тармоғини барпо этиш, Жиззах – Янгиер йўналиши бўйича електрлаштирилган икки йўлли линия ва Янгиер – Фарҳод йўналиши бўйича електрлаштирилган бир йўлли линия қурилиши юзасидан кўзда тутилган қўшимча чора-тадбирларни амалга ошириш керак.

Темир йул инфраструктураси: харакатланишнинг ўртача тезлигини 20 км/соатга ошириш, эксплуатация харажатларини 40% қисқартириш, поезд оғирлигини 40% ошириш, юкларни етказиб бериш муддатини ўртача 2 соатга қисқартириш.

Темир йўл транспорти: имтиёз ва имкониятлар

Темир йўл транспорти иқтисодиётнинг асосий қон томири ҳисобланади. Дунё океанига чиқадиган денгиз йўлларидан олисда жойлашган, халқаро транзит йўлларидан четда бўлган Ўзбекистон учун бу транспорт тури янада муҳим аҳамиятга эга. Шуни ҳисобга олиб, истиқлолнинг дастлабки йилларидаёқ Юртбошимиз томонидан мамлакатнинг яхлит ва ягона темир йўл тизимини яратиш ғояси илгари сурилиб, соҳа инфратузилмасини замон талаблари даражасида шакллантириш, халқаро андозаларга мослаштиришга алоҳида эътибор қаратилди. Ана шу саъй-

ҳаракатлар самараси ўлароқ, бугун Ўзбекистоннинг 4 минг километрдан зиёд узунликдаги асосий темир йўллари халқаро талабларга тўла жавоб беради. Айни вақтда мамлакатимизда юк ташишнинг қарийб 70 фоизи, экспорт ва импорт учун юк ташиш умумий ҳажмининг эса 80 фоизи темир йўл ҳиссасига тўғри келмоқда. Соҳанинг мамлакатимиз тараққиётидаги ўрни, фуқароларимиз турмушидаги аҳамиятидан келиб чиқиб, журналимизнинг ушбу рукни «Ўзбекистон темир йўллари» ДАК фаолияти билан боғлиқ саволларга мутахассисларнинг жавоблари асосида тайёрланди.

Темир йўл қатновларининг турлари

– Темир йўл қатновларининг қандай турлари мавжуд?

– «Темир йўл транспорти тўғрисида»ги Қонуннинг 8-моддасида темир йўл қатновларининг қуйидаги турлари кўзда тутилган:

– ички қатновлар – юклар, йўловчилар, багаж ва юк багажини Ўзбекистон доирасида ташиш;

– халқаро қатновлар – юклар, йўловчилар, багаж ва юк багажини Ўзбекистон ва бошқа давлатлар ўртасида ташиш;

– тўғри аралаш қатновлар – юкларни ягона транспорт ҳужжати бўйича транспортнинг ҳар хил турларида ташиш. Тўғри аралаш қатновлар ҳам ички, ҳам халқаро бўлиши мумкин.

Алоҳида муҳим давлат эҳтиёжларини, шу жумладан, мудофаа эҳтиёжларини қондириш учун юкларнинг махсус турлари ташилишини таъминловчи ташишлар махсус ташишлар жумласига киради.

Ташувчининг мажбуриятлари

– Қонунчиликда темир йўл транспорти хизматини тақдим этувчи корхоналарга қандай мажбуриятлар юкланган?

– «Темир йўл транспорти тўғрисида»ги Қонуннинг 12-моддасига биноан темир йўл транспорти корхоналари йўловчилар, багаж, юк багажининг ўз вақтида манзилига етказилишини, вокзалларда ва поездларда йўловчилар хавфсизлигини, уларга хизмат кўрсатиш учун зарур қулайлик ва шароитлар яратилишини, багаж ва юк багажининг сақланишини таъминлаши шарт.

Йўловчилар поездларнинг жўнаш ва келиш вақти, йўл ҳақи, багаж, юк багажи ташиш ҳақи, вокзалхоналарда жойлашган темир йўл чиптаси кассалари, сақлаш камераларининг иш вақти, йўловчиларга кўрсатиладиган хизматлар тўғрисида вақтида ишончли ахборот билан, шунингдек, темир йўл транспорти корхоналари ва ташкилотларининг иши тўғрисидаги бошқа зарур ахборот билан таъминланишлари керак.

Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 13 апрелдаги 109-сонли қарори билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикаси темир йўл транспортида йўловчилар, багаж ва юк багаж ташиш қоидаларининг 18-бандида ташувчи темир йўл транспорти хизматидан фойдаланувчилар (йўловчи, юк жўнатувчи, юк қабул қилувчи)ни қуйидаги ахборотларни ўз ичига олган маълумотлар билан ўз вақтида ва ишончли таъминлаши шартлиги белгилаб қўйилган:

а) иш ва хизматлар рўйхати, уларнинг қиймати;

б) йўловчи ташиш поездларининг жўнаш ва келиш вақтлари;

в) йўловчи чиптасининг тўлиқ қиймати, ортиқча қўл юкини ташиш, шунингдек, багаж ва юк багажини ташиш қийматлари;

г) чипталарни сотиш муддатлари;

д) йўловчи ташиш поездларида ташиш тақиқланган ва чегараланган хавфли моддалар ва буюмлар рўйхати;

е) чипта ва багаж кассалари, товар идоралари, юк сақлаш хоналарининг иш вақти;

ж) йўналиш бўйича бориш йўлида қайта ортишсиз багажни кўзда тутилган станцияга етиб келиш вақти;

з) вокзал хоналари, темир йўл станциялари умумий фойдаланиш жойлари, қўл юкини тарозида бепул тортиш жойларининг жойлашиши;

и) узоқ муддат дам олиш хоналари ҳамда она ва бола хоналарида жой бериш тартиби;

к) қонун ҳужжатларига мувофиқ имтиёзлар ва афзалликлар бериладиган фуқаролар тоифалари рўйхати;

л) мажбурий ва ихтиёрий суғурталаш тартиби;

м) юқори даражадаги қулайлик вагонларида ҳаракатланиш учун чиптанинг тўлиқ қийматига кирувчи қўшимча ишлар ва хизматлар рўйхати;

н) даъволарни қабул қилишга ваколатланган ташувчи раҳбариятининг номи ва юридик манзили.

Кўрсатилган маълумотлар йўловчилар, багаж, юк багаж жўнатувчилар ва қабул қилувчилар, юк жўнатувчилар, юк қабул қилувчиларга темир йўл станциялари, темир йўл вокзаллари, поездлар ва бошқа хизмат кўрсатиш жойларида давлат тилида, шунингдек, маҳаллий аҳоли манфаатларидан келиб чиққан ҳолда бошқа тилларда ҳам тақдим қилиниши мумкин (қулай ва кўринарли жойларда), бундай шароит бўлмаган тақдирда, фойдаланувчиларнинг биринчи талабига биноан тақдим қилиниши керак.

Ушбу ишларни ташкил этиш учун автоматлаштирилган тизимлар, турли хилдаги информация ташувчилар, бепул маълумотлар бюроси, баланд сўзлашувчи алоқа ва йўловчиларни хабардор қилишнинг бошқа воситаларидан фойдаланилади.

Ўзбекистон Республикаси темир йўл транспортида йўловчилар, багаж ва юк багаж ташиш қоидаларининг 234-бандида ташувчининг йўловчилар, багаж ва юк багаж ташишлари бўйича мажбуриятларини бажармагани ёки зарур даражада бажармаганликлари учун қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ва миқдорда жавоб бериши белгилаб қўйилган.

Имтиёзга эга шахслар

– Темир йўл транспортидан фойдаланишда имтиёзга эга шахслар ҳақида маълумот берсангиз.

– Темир йўл транспортидан фойдаланишда имтиёзга эга шахсларнинг ҳуқуқлари МДҲ давлатлари раҳбарларининг 1993 йил 12 мартдаги «Ногиронлар ва Улуғ ватан уруши қатнашчилари, шунингдек уларга тенглаштирилган шахсларнинг имтиёзли юриш ҳуқуқларини ўзаро тан олиш тўғрисида»ги битими, Ўзбекистоннинг қонунлари, давлатимиз раҳбарининг 1992 йил 22 декабрдаги «Ўзбекистон Республикаси ўқувчилари ва талабаларининг ҳар йилги қишки таътили тўғрисида»ги Фармони, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда мустаҳкамлаб қўйилган.

Жумладан, Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 13 апрелдаги 109-сонли қарори билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикаси темир йўл транспортида йўловчилар, багаж ва юк багаж ташиш қоидаларига кўра қуйидаги шахсларга темир йўлларда йилига бир марта бепул юриш ҳуқуқи (бориш ва келишга) берилган:

– Совет иттифоқи қаҳрамонлари ва «Шуҳрат» орденининг учта даражаси билан тақдирланган шахсларга (МДҲ бўйлаб бориш-келиш);

– ярадор бўлган ҳарбий хизматчилар, ишчилар ва хизматчилардан 1- ва 2-гуруҳ уруш ногиронлари ва уларга тенглаштирилган шахсларга (МДҲ доирасида бориш-келиш);

– Чернобиль АЭСдаги авария бартараф этган-ногиронларга (Ўзбекистон ҳудудида).

Темир йўлларда чиптанинг тўлиқ қийматидан эллик фоиз чегирмалар билан йилига бир марта юриш ҳуқуқи (бориш ва келишга) талонларга алмаштириш ва гувоҳнома тақдим этиш бўйича қуйидагиларга берилган:

– 3-гуруҳ уруш ногиронларига;

– уруш қатнашчилари ва уларга тенглаштирилган шахсларга (МДҲ доирасида).

Темир йўлларда чипта тўлиқ қийматидан эллик фоиз чегирмалар билан йилига бир марта (бориш ва келишга) юриш ҳуқуқига эга шахсларга, уларнинг хоҳишига кўра икки йилда бир марта икки йиллик талонлар (жорий ва олдинги ёки жорий ва кейинги йилги) ўрнига йилига бир марта бепул юриш (бориш ва келишга) тақдим қилинади. Бу ҳолда тўғри йўналишда бундай юриш «бориш» икки талони ўрнига, қайтишга эса – «келиш» икки талони ўрнига расмийлаштирилади. Ушбу тартиб 3-гуруҳ уруш ногиронлари ва уруш қатнашчиларига тенглаштирилган шахсларга ҳам татбиқ этилади.

1-гуруҳ уруш ногиронларини кузатиб келаётган шахсларга (биттадан кўп бўлмаган кузатувчига), талонлар ўрнига йилига бир марта (бориш ва келишга) чиптанинг тўлиқ қийматидан эллик фоиз чегирма берилади. Кузатувчи шахсга чипта расмийлаштирилаётганда фақат жорий йил талонлари ҳисобга қабул қилинади. Ўтган ва кейинги йил талонлари ҳисобга қабул қилинмайди. Кузатувчи шахсга талонлар ўрнига бепул чипта расмийлаштириш амалга оширилмайди.

Имтиёзли чипта олиш учун чипта кассасига чегирма олиш ҳуқуқини берувчи қуйидаги ҳужжатлар тақдим қилиниши керак: «Уруш ногирони гувоҳномаси», «Уруш қатнашчиси гувоҳномаси» ёки «Имтиёз ҳуқуқи тўғрисида гувоҳнома».

«Фахрий темирйўлчи» нишони билан тақдирланган темир йўл транспорти ходимлари йил мобайнида МДҲ бўйлаб бепул юриш ҳуқуқига (бориш ва келишга) эгадир, бунинг учун хизмат гувоҳномаси ва ёзиб берилган темир йўл чиптаси тақдим қилиниши зарур.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси доирасида биринчи даражали «Соғлом авлод учун» ордени билан мукофотланган шахслар йилда бир марта бепул, олий таълим муассасаларининг талабалари ҳар йили 20 декабрдан 10 январгача, ўқувчилар 10 октябрдан 1 майгача эллик фоиз чегирмалар билан бориш-келиш чиптасини олишлари мумкин.

Бундан ташқари, Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 2 апрелдаги 78-сонли қарори билан тасдиқланган «Халқ депутатлари вилоят ва туман кенгаши депутатининг йўловчилар транспортида бепул юриши ҳамда транспорт ташкилотлари билан шу билан боғлиқ ҳисоб-китобларни амалга ошириш тартиби ва шартлари тўғрисида»ги низомга мувофиқ Халқ депутатлари вилоят ва туман кенгаши депутати ўзи депутат бўлган тегишли вилоят, туман ҳудудида йўловчилар транспорти, жумладан, темир йўл транспортида (такси ва шаҳар йўловчилар транспортидан ташқари) бепул юриш ҳуқуқига эга.

5.4. Автомобиль транспорти тизими.

Респбликанинг табиий-географик жойлашуидан келиб чиқиб автомобил транспорти энг яхши ривожланган траспорт тури ҳисобланади. Жумладан, республикамизда ташиладиган юкнинг 85 фоизга яқини темир йўл орқали ташилди. Йўловчи ташишда 96 фоиздан ортиғи автомобилар орқали ташилди. Бу эса бошқа транспорт турларини етарли даражада ривожланманлигин намоён қиладию

Мамлакатимизда жахон андозаларига мос келадиган турли ишноотлар мажмуасини яратиш буйича кенг куламдаги ишлар амалга оширилмокда. Президентимиз И.А.Каримов давлатимиз мустакиллигинг дастлабки йиларидаёк жахон бозорига чикишнинг, ташки дунё билан савдо-иктисодий алокаларни ривожлантиришга ахамият берди. Шу жумладан транспорт иншоотларини –

автомобил йўлларини, кўприк ва тонелларни, аэропорт ва аэродромларни қуриш ва қайта тамирлаш ишлари жадаллик билан олиб борилмоқда. Ушбу дастур янги йўналишлардаги автомобиль йўлларини қуриш, қайта тамирлаш ва унга қўйиладиган талабларни камраб олган.

М-37 "Самарканд – Бухора - Туркманбоши" автомобиль йулидан 10км узунликдаги автомобил йўлини реконструкция ишчи лойиҳасини ишлаб чиқиш. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 21 декабрдаги ПҚ-1446-сонли қарори, Ўзбекистон Республикаси Бош вазири ўринбосарининг 23 сентябр 2011 йилдаги 5/1-320 сонли баёни, ҳамда Республика йўл жамғармаси томонидан 2012 йил 30-январда тузилган шартнома ҳисобланади.

Йўллар элларни, халқларни бир-бирига яқинлаштиради, ўзаро дўстлик, ҳамжиҳатлик, тотувлик деб аталмиш ришталарни янада кучайтиришга хизмат қилади. Биз XXI асрни қарши олаётган бир даврда йўллар ҳам айнан мана шу замон талабларига жавоб бера оладиган кенг, текис, шинам бўлмоғи керак. Қолаверса, мана шу заминда умргузаронлик қилаётган заҳматкаш халқ ҳам ўз меҳнатининг самарасидан баҳра олмоғи лозим. Бугун мамлакатимизда тор ва ўнқир-чўнқир йўллар ўрнини кенг ва ҳар томонлама замон талабларига жавоб бера оладиган йўллар эгалламоқда. Демоқчи бўлганимиз, ўнқир-чўнқир йўлларнинг фақатгина халқ хотирасида қолиб кетиши учун юртимизда кўплаб хайрли ишлар амалга оширилмоқда. Мақсадга ўтадиган бўлсак, кейинги йилларда давлатимиз раҳбарининг ташаббуси билан транспорт коммуникация тармоқларини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Ўтган йиллар давомида магистрал йўллар қуриш, ҳорижий давлатлар билан транспорт алоқаларини йўлга қўйиш, йўл хўжалигида замонавий техника ва технологияларни жорий этиш, бугунги кун талабига жавоб бера оладиган мутахассислар тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишдек кенг кўламли ишлар амалга оширилди.

Хусусан, юртимиз йўлларини Трансевропа ҳамда Евроосиё йўлларига қўшиш орқали дунё портларига чиқиш борасида дадил қадамлар ташланди. Ўзбекистонда умумий фойдаланиладиган автомобиль йўллари техник кўрсатгичлар бўйича МДҲ давлатлари ўртасида етакчи ўринга чиқиб олди.

Соҳа ходимлари автомобиль йўлларида транспорт ҳаракатини тўхтатмаган ҳолда, қисқа муддатларда йирик йўл ўтказгичлар, маҳобатли кўприклар, кўпқаторли замонавий магистраллар қуришни ўзлаштирди. Сўнгги йилларда Германия, Италия, Швеция, Россия каби йўл қурилиши соҳасида етакчи ҳисобланган давлатлардан халқаро талабларга жавоб бера оладиган техника ва жиҳозлар харид қилинди. Натижада тармоқ ривожланиб, йўллар равонлиги ва автоуловларнинг узлуксиз ҳамда хавф-хатарсиз ҳаракатини таъминлашга эришилмоқда. Бу эса ўз навбатида ҳайдовчилар билан бир қаторда йўловчиларга ҳам қатор қулайликлар яратмоқда. Уларнинг узоғи яқин, оғири енгил бўлаяпти, вақти ва маблағи тежалмоқда. Мисол учун "Тошкент-Ўш" йўлининг "Қамчиқ" ва "Резак" давонларидан ўтган тоннеллар миллионлаб кишиларнинг пойтахтимизга келиб-кетиши билан боғлиқ сарф-харажатларни камайтириб, ортиқча масофа ва йўл азобига чек қўйди.

Яқин ўтган тарихга мурожаат қиладиган бўлсак, давлатимиз раҳбари томонидан 2009 йилнинг 28 октябрда имзоланган "Ўзбекистон Республикасининг 2010 йилги Инвестиция дастури тўғрисида"ги қарорига асосан жами 284 км, шундан "Ўзбек миллий автомагистрали" объектларида 269 км узунликдаги автомобиль йўлларини қуриш ва реконструкция қилиш ишлари режалаштирилган эди. Режага мувофиқ "Ўзавтойўл" ДАК корхоналари томонидан 174 км (шундан, 159 км Ўзбек миллий автомагистрали таркибидаги магистрал йўллар) автомобиль йўлларини қуриш ва реконструкция қилиш ишлари амалга оширилиши белгиланганди. Компания ходимлари ўз олдиларига қўйилган мақсадни астойдил бажаришга

киришдилар ва 2010 йилда 253 км автомобиль йўли реконструкция қилиниб, фойдаланишга топширилди.

Келгусида эса яна қанчадан-қанча режаларнинг амалга оширилиши кўзда тутилмоқда. Биргина Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 22 апрелдаги “2009-2014 йилларда Ўзбек миллий автомагистралини ривожлантириш ва реконструкция қилиш чора-тадбирлари тўғрисида” ги қарори билан 5 йиллик Дастур тасдиқланди.

Дастурнинг ижросини таъминлаш мақсадида “Ўзавтойўл” компанияси тасарруфидаги корхона ва ташкилотлар томонидан 2009 йилда Ўзбек миллий автомагистрали таркибига кирувчи халқаро ва давлат ахамиятидаги автомобиль йўлларида жами 74 км масофада асфальт бетон қопламалар ётқизилди, 138 км масофада эса 1-тоифали тупроқ кўтармасини барпо этиш ишлари бажарилди.

Бундан ташқари, мазкур Дастурга қўшимча равишда 2010 йилнинг 21 декабридаги ПҚ-1446-сонли “2011-2015 йилларда транспорт ва коммуникациялар қурилиши инфратузилмасини ривожланишини янада жадаллаштириш тўғрисида”ги қарор билан 2015 йилгача бўлган яна бир 5 йиллик Дастур тасдиқланди.

5.5. Ҳаво транспорти тизими ва уни ривожланитириш йўллари

Навоий аэропорти базасида эркин индустриал-иқтисодий зонани ташкил этиш, шунингдек, Навоий шаҳрида янги барпо этилган аэродромни халқаро оператор – Кореянинг «Кореан Эйр» компанияси бошқарувига бэриш тўғрисидаги қарорнинг қабул қилиниши туфайли олдимизда катта истиқболлар очилади.

Ҳаво транспорти ҳам асосан давлатга қарашли. Хусусий сектор эса юк ташишда, ички ва денгиз кемачилигида асосий ўринни тутади.

Авиа транспорт хакида тушунча ва уларни ташкил килиш»

- “Ўзбекистон Ҳаво Йўллари” МАКси Республикамиз Президенти И.Каримов Фармонига биноан 28 январ 1992йил ташкил этилди.
- Ўзбекистоннинг авиаташуви ҳаво трассалари 1100дан ва умумий узунлиги 100000км ташкил этади.Хаво транспорти давлатлар ва халқлар ўртасидаги сиёсий, иқтисодий ва маданий алоқаларнинг ривожланишига ёрдам беради. Самолётларимиз 75 давлатнинг 90 пунктларига парвозини амалга оширади.

Авиа транспорт хақида тушунча ва уларни ташкил қилиш

- Ҳаво транспортини асосий қатнашчилари:
  - Хукумат ва авиацион маъмурият;
  - Авиакомпания ва авиакорхоналар;
  - Аэропортлар;
  - Турфирмалар, агентликлар;
  - Юк жўнатувчи фирмалар
  - Аэропортларни хамкор ташкилотлари(ёқилғи,озиқ-овқат,транспорт,мехмонхона ва хк.);

Асосий мақсадларидан – фуқаро авиациясини хавфсиз ва тартибли ривожланиши; йўловчиларни доимий, сама-рали, фойдали транспорт билан таъминлаш; халқаро авианавигацияда учиш хавфсизлиги.

Халқаро ташувлар 150дан ортиқ давлатларни ўз ичига олади.

Авиа транспортнинг асосий хизмат турлари

Бу хизмат турларига йўловчиларни ташуви хамда юклар ташуви киради.

-аэропортларда хизмат кўрсатиш;

- биринчи, бизнес ва эконом класс йўлов-чилари учун учиш даврида хар хил дастурлар (фильмлар, радиоканаллар) мавжуд
- хамда хизмат курсатишнинг мухим омилларидан бири овқатлантириш ташкил этилади;

юк ташишда – тезкорлик, аниқлик ва сифат

Ўзбекисонда авиа хизматларнинг таҳлили”

- Охирги етти йил кўрсатгичлари:
- Йўловчи айланмаси - 19%га купайиб 4618,9 млн. йўловчини ташкил этди;
- Юк ташишлар 28377,5 т. хосил қилди;

Умумий динамикани кўрадиган бўлсак йўловчи айланмасида, юклар айланмасида, ўриндиқлар бандлигида ва тижо-ратга оид бандликда йилданйилга хал-қаро ташишлар купайб бормоқда.

Халқаро йўловчилар авиаташуви 12 октябр 1929 йилда имзоланган Варшава конвен-цияси «Халқаро ҳаво ташувларни унифи-кациялашуви учун асосий коидалар Келишуви» орқали юритилади. 1955 ва 1975 йилларда ўзгартириш ва қўшимчалар киритилган ва шу билан бир қаторда IATA ва ICAO ташкилотларида ишлаб чиқилган қоида ва нормативлари хам қўлланилмоқда.

Самолёт парки

- Boeing 757-200
- Boeing 767-300-ER
- A 310-300
- A 320
- RJ85
- IL114 -100
- IL 76-TD

Ўзбекистон аэропортлари

Ўзбекистон аеропортлари давлат транспорти инфратизилмасининг муҳим қисмидан бири бўлиб, республика шаҳарлари орасида ҳамда чет ел мамлакатлари билан тезкор боғланишни та'минлайди. "Ўзбекистон ҳаво йўллари" миллий авиакомпанияси таркибига 11 аеропорт киради. Улардан олтитаси - Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Урганч, Термез, Навоий халқаро аеропорт мақомига ега.

Ишлаб чиқариш инфратузилмаси, яъни транспорт, алоқа тизими кабилар иқтисодиётнинг энг муҳим секторларидан биридир. Бошқа аксарият тармоқлардан фарқли равищда, ишлаб чиқариш инфратузилмаси соҳасида давлат раҳбарларининг устунлиги яққол сезилиб туради.

Хусусан, дунёдаги кўпчилик мамлакатларда асосий темир йўллар давлатникидир. Айрим жойлардаги хусусий темир йўллар эса иккинчи даражали аҳамиятга ега. ЙЎловчи ташувчи шаҳар транспортининг деярли ҳаммаси давлат қарамоғидадир. Ҳаво транспорти ҳам асосан давлатга қарашли. Хусусий сектор эса юк ташищда, ички ва денгиз кемачилигида асосий ўринни тутади.

Ишлаб чиқариш инфратузилмаси объектлари давлатнинг кучли назорати остида бўлиши лозимлиги хусусида анчагина далил- исботларни келтириш мумкин. Буларнинг энг муҳимлари устида тўхталиб ўтамиз.

Давлатнинг алоҳида роли зарурлигини белгилаб берадиган ишлаб чиқариш инфратузилмаси соҳасидаги бозорнинг ўзига хос жиҳати қуйидагилардан иборат.

6-мавзу. Автомобил йўли инфратузилмаси

1. Йўл инфратузилмасининг моҳияти ва асосий тушунчалари
2. Рақобат ва товарнинг рақобатбардошлиги ҳақида тушунча
3. Транспорт ва юк ташиш тизимида йўл инфратузилмасининг роли
4. Халқаро автомагистрал ва ягона миллий автомобиль транспорт тизимини яратиш

Таянч иборалари: автомобиль йўли инфратузилмаси, йўл, автомагистраль, йўл узунлиги, транспорт тизими.

6.1. Йўл инфратузилмасининг моҳияти ва асосий тушунчалари

Йўл – транспорт воситалари қатнови учун қурилган ёки мослаштирилган ва худди шу мақсадда фойдаланиладиган ер минтақаси ёхуд сунъий иншоот юзаси.

Йўл ўз ичига автомобиль йўлларини (умумий фойдаланишдаги ва идоравий автомобиль йўлларини) шаҳарлар, шаҳарчалар ва қишлоқ аҳоли яшаш жойларининг кўчалари ва йўлкаларини, шунингдек, шаҳар электр транспорти йўлларини олади.

Автомагистраль – транспорт воситаларининг юқори тезлик ва хавфсиз ҳаракатланишини таъминловчи йўл бўлиб, 5.1 (яшил рангдаги) белги билан белгиланади. Автомагистралдаги барча белгилар яшил рангда бўлади.

Асосий йирик хизмат кўрсатувчи тармоқлардан бири йўл хўжалигидир. нг кўп тарқаоган ва асосий тармоқ автомобмл йўллари ҳисобланади. Тармоқлараро характерга эга бўлган йўллар худудларда ишлаб чиқарилган маҳсулотларни истеъмолчиларга етказиш каби кенг кўламли ва салмоқли вазифаларни бажаришади, ички тармоқ характеридаги йўллар эса худудлар ичидаги барча ички муаммоларни ҳал этишда ўзига хос ўрин тутади. Худудлар ичидаги йўллар маҳсулот ишлаб чиқариши билан боғлиқ бўлган барча фаолиятларга хизмат қилади. Худудларда йўлларнинг жойлашиши, асосий объектларга қулай туриши, асфалтланганлик даражаси ва текислилиги ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишда ўз таъсирини кўрсатади.

Ишлаб чиқариш инфратузилмаси таркибида автомобил йўллари тармоғи ҳам муҳим аҳамият касб етади. Бугунги кунда мазкур тармоқнинг умумий узунлиги 183,6 минг километрни ташкил етиб, шундан 23,2% умумий фойдаланишдаги автомобил йўлларини, 36,6% хўжаликлараро қишлоқ йўлларини, 33,6% қишлоқ ва шаҳар кўчаларини, 3% корхоналарга қарашли йўлларни, 3,6% турли идораларга қарашли йўлларни ташкил етади

6.2. Рақобат ва товарнинг рақобатбардошлиги ҳақида тушунча

Транспорт ва юк ташиш тизимида йўл инфратузилмаси, энг аввало, автомобиль йўллари ривожланиши корхоналарда ишлаб чиқаришдаги умумий харажатлар улушини камайтиради,бу эса,албатта,маҳсулотлар ва бутун иқтисодиёт рақобатбардошлиги ошишида муҳим омил бўлиб ҳисобланади.

Шуларни инобатга олиб, республикамиз ҳукумати автомобиль йўллари сифатини янада ошириш, автотрассалар тармоғини қабул қилинган миллий ва халқаро стандартларга мувофиқ уларни реконструкция қилиш, модернизациялаш ва янги автомобиль йўллари қурилишига алоҳида эътибор қаратмоқда.

Ҳар йили автойўл хўжалигини ривожлантириш учун давлат бюджетидан катта миқдордаги инвестициялар йўналтирилмоқда. Автойўл хўжалигини ривожлантириш учун давлат томонидан ажратилаётган йирик миқдордаги сармоялар улардан самарали фойдаланишни назарда тутади. Бу биринчи навбатда, бутун тармоқ ва унинг алоҳида кичик тизимларини ривожлантиришнинг бошқарув жиҳатлари билан боғлиқ бўлиб, машина паркини турли хилдаги замонавий ю.ори технологик жи.озлар асосида

янгилаш кабилардан иборатдир.

Автойўл тармоғи ривожланиши бутун иқтисодиёт,хусусан, транспорт тармоғи ривожланишининг ички ва ташқи омилларига боғлиқдир. Ривожланишнинг ташқи омиллари жумласига глобаллашув жараёнлари, транспорт оқимларидаги ва улар хусусиятларидаги туб силжишлар билан боғлиқ ҳолатларни киритиш мумкин. Минтақавий автомобиль магистралларининг ягона транспорт тармоғига босқичма – босқич интеграциялашуви бунга асос бўлиб хизмат қилади.

Халқаро автомагистрал ва ягона миллий автомобиль транспорт тизимини яратиш.

Миллий автомагистрал ёқаси ва темир йўллар бўйлаб инфратузилма ва сервис объектларини ташкил этиш ва такомиллаштириш.

6.3. Транспорт ва юк ташиш тизимида йўл инфратузилмасининг роли

Автомобиль транспорти – денгиз портларига тўғридан-тўғри чиқиш йўлларидан узоқда жойлашган республикамиз иқтисодиёти учун стратегик аҳамиятга эга. Шу нуқтаи назарда мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов 2010 йил якунларига бағишланган Вазирлар Ма.камаси мажлисидаги маърузасида таъкидлаб ўтганидек: «…Ўзбекистон миллий автомагистрали таркибига кирадиган автомобиль йўлларини қуриш ва реконструкция қилиш, мамлакатимизнинг барча ҳудудларини ўзаро ишончли боғлайдиган ягона миллий автомобиль транспорт тизимини ташкил этиш лойиҳаларини жадал амалга оширишни таъминлашга биринчи даражали аҳамият қаратилиши лозим»[18].

Ушбу таклифлар амалга оширилиши автойўл хўжалигини ривожлантириш, уни ресурслар билан қўллаб -қувватлаш, янги автомобиль йўллари тармоқларини лойиҳалаштириш ва уларни шакллантириш мониторинги, амалдаги автомагистралларни реконструкция қилиш моделини шакллантириш йўналишлари билан боғлиқ бўлиб,унинг амалга оширилиши самарали ахборот таъминоти билан қўллаб -қувватланиши лозим. Йўл қурилиши ишларини амалга оширишда янги самарали техникалардан, маркетинг йўли билан бош.ариш усулидан фойдаланиш чегаралари кенгайиши, автомагистраллар қурилиши молиявий имкониятлари кенгайиши билан бевосита боғлиқ бўлади. Улар молиялашнинг янги самарали йўналишларидан ҳамда янги йўл инфратузилмасини шакллантиришда хусусий секторнинг фаоллигидан фойдаланиш билан шартланган.

2015 йил 6 мартда Ўзбекистон Республикаси биринчи Президентининг “2015-2019 йилларда муҳандислик-коммуникация ва йўл-транспорт инфратузилмасини ривожлантириш ва модернизация қилиш дастури тўғрисида”ги ПҚ-2313-сонли қарори қабул қилинди. Ўзавтойўл давлат-акциядорлик компанияси ахборот хизмати хабар бермоқда.

Ушбу Қарор асосида 2015-2019 йилларда “Ўзбек миллий автомагистрали” таркибига кирувчи республикадаги автомобил йўллари қисмлари ва умумий фойдаланишдаги автомобил йўлларини қуриш ва реконструктсия қилиш ҳамда йўл ташкилотларининг ишлаб чиқариш базаларини техник ривожлантириш чора-тадбирларининг манзилли рўйхати тасдиқланган.

1) Республика йўл жамғармаси маблағлари ҳисобидан 2015-2019 йиллар давомида “Ўзбек миллий автомагистрали” таркибига кирувчи, умумий ҳисобда 1227,8 км узунликдаги автомобил йўллари ва ундаги транспорт ечимлари, кўприклар ва йўл ўтказгичларни қуриш ва реконструктсия кўзда тутилган. Кўрсаткичлар йиллар кесимида қуйидагича:

- 2015 йилда – 204,6 км;
- 2016 йилда – 257,8 км;
- 2017 йилда – 213,5 км;
- 2018 йилда – 277,9 км;
- 2019 йилда – 274,0 км.

2) Бундан ташқари Халқаро молия институтлари маблағлари ҳисобидан ҳам юқоридаги таснифдаги, яъни “Ўзбек миллий автомагистрали” таркибига кирувчи автомобил йўллари қисмларини ва ундаги транспорт ечимлари, кўприклар ва йўл

[18] 2015 йил 6 мартда Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.Каримовнинг “2015-2019 йилларда муҳандислик-коммуникация ва йўл-транспорт инфратузилмасини ривожлантириш ва модернизация қилиш дастури тўғрисида”ги ПҚ-2313-сонли қарори

ўтказгичларнинг 1172,5 км қисмида қурилиш ва реконструктсия олиб борилиши белгиланган. Бу умумий кўрсаткич йиллар бўйича қуйидагича:

- 2015 йилда – 156,5 км;
- 2016 йилда – 191,0 км;
- 2017 йилда – 258,0 км;
- 2018 йилда – 303,0 км;
- 2019 йилда – 264,0 км.

3) Республика йўл жамғармаси ва Жаҳон банки маблағлари ҳисобидан ҳам 299,5 км узунликдаги йўлларда қуриш ва реконструктсия қилиш ишлари ҳам белгилаб берилган бўлиб, бу миқдорни йиллар кесимида қуйидагича амалга ошириш кўзда тутилмоқда:

- 2015 йилда – 15,2 км;
- 2016 йилда – 64,1 км;
- 2017 йилда – 90,3 км;
- 2018 йилда – 71,9 км;
- 2019 йилда – 58,0 км дир.

Шунингдек, қарорда умумий фойдаланишдаги автомобил йўлларини жорий таъмирлаш ва сақлаш мақсадлари учун жами 993 дона, шундан: 2015 йилда – 150 дона, 2016-2018 йиллар давомида ҳар бир йилда 200 донадан, 2019 йилга бориб эса – 243 дона жихозлар ва йўл-қурилиш техникаларини харид қилиш белгилаб берилган.

Юқоридагилардан ташқари, 2016 йилдан то 2019 йилга қадар “Ўзавтойўл” ДАК таркибига кирувчи саноат корхоналари учун жами бўлиб - 28 жамланмада асфалт-бетон, цемент-бетон заводлари, бетон қориштириш ускуналари, тош майдалаш ва саралаш линиялари ҳамда бошқа техникаларни харид қилиш, шу йўл билан ишлаб чиқариш қувватларини янгилаш ишларини амалга ошириш кўзда тутилган.

6.4. Халқаро автомагистрал ва ягона миллий автомобиль транспорт тизимини яратиш

Ўзбекистонда автомобиль йўлларини ривожлантиришга нафақат ички ёки ташқи юклар ташишни кенгайтириш,балки,бутун автомобиль йўли бўйлаб хизмат кўрсатиш инфратузилмаларини барпо этиш орқали аҳоли бандлиги ва улар даромадларини оширишнинг яна бир манбаси сифатида қаралади. Мамлакатимиз Президенти И.Каримов ўз маърузаларида ишлаб чиқариш инфратузилмаларини, айниқса, автомобиль йўллари қуришни ривожлантириш янги иш ўринларини яратиш, аҳоли бандлигини таъминлашнинг муҳим манбаси эканлигини алоҳида таъкидлаган эдилар.

Ўзбекистонда 2011-2015 йиллар давомида йўл инфратузилмасида қуйидаги объектларни қуриш ва ривожлантириш кўзда тутилган. Жумладан:

- Кемпинглар;
- Кичик меҳмонхоналар;
- Ёнилғи қуйиш ва газ тўлдирувчи шоҳобчалар;
- Техник ва тиббий ёрдам шоҳобчалари;
- Автомобилларни қисқа муддатга тўхтатиш майдонлари;
- Йўл четидаги туризм инфратузилма объектлари.

Айрим ҳисоб-китобларга кўра, Ўзбекистон миллий автомагистрали бўйлаб янги жойлаштириладиган 271 та хизмат кўрсатиш инфратузилма объектларида (биринчи вариант)2011 -2015 йилларда 906 та олий ва ўрта малакали мутахассислар,жами ишчилар билан 2070 киши талаб этилади.Талаб этиладиган мутахассисларнинг 12 -15 фоизи иш ташкил этувчи – бошқарувчи менежерлари бўлиб, қолганлари касбий ихтисосликка эга мутахассислар бўлиши лозим.

2010 йилнинг 21 декабридаги ПҚ-1446-сонли “2011-2015 йилларда транспорт ва коммуникациялар қурилиши инфратузилмасини ривожланишини янада жадаллаштириш тўғрисида”ги қарор билан 2015 йилгача бўлган яна бир 5 йиллик Дастур тасдиқланди.

Ушбу муҳим Дастур нафақат Ўзбек миллий автомагистралларини ривожлантиришни ва республиканинг барча минтақаларини ишончли автомобиль транспорти алоқасини таъминловчи тўрт тасмали цементобетон ва асфальтобетон қопламалар билан қуришни, балки уни транспортнинг бошқа турлари, жумладан темир йўл, ҳаво транспортининг ривожланишига мутаносиблигини, бу эса коммуникация тизимларининг бир бутунликда ҳаракат қилишини таъминловчи омил эканлигини белгилаб берди.

Дастурнинг ижросини таъминлаш учун 2011 йилда жами 302 км узунликдаги автомобиль йўлларини қуриш ва реконструкция қилиш белгиланган бўлиб, ҳозирда жойларда 127 км асфальтобетон қопламали йўл ва 175 км цемент бетон қопламали йўллар қурилиши бошлаб юборилди.

Қарорнинг яна бир муҳим жиҳати шундаки, Ўзбек миллий автомагистрали таркибидаги кичик автомобиль йўлларини қуриш ва реконструкция қилиш ҳам 2011-2015 йилларга мўлжалланган мақсадли дастурига киритилди ва беш йилда жами 2306 км. узунликдаги магистрал автомобиль йўлини халқаро меъёр ва замонавий талаблар асосида янгидан қуриш режаси ишлаб чиқилди. Демак режага кўра, йўлнинг 1410 километри икки тўрт тасмали қилиб (шундан 474 км цементобетон, 648 км асфальтобетон қоплама билан), 288 километри эса икки тасмали (асфальтли бетон қоплама билан) қурилади. Бундан ташқари, ушбу автомагистралда 1910 п.м. кўприк ва йўл ўтказгичлар, 7 та жойда транспорт боғланмалари мажмуи яъни узеллари барпо этилади.

Режани йўналишлар бўйича кўрадиган бўлсак, у асосан қуйидаги йўналишларга бўлинади.

1. Бейнов–Қўнғирот–Бухоро–Навоий–Самарқанд–Тошкент–Андижон йўналишида 1008 км автомобиль йўлини қуриш ва реконструкция қилиш;

2. Бухоро–Қарши–Ғузор–Термиз йўналиши бўйича 190 километрлик йўлни қуриш ва реконструкция қилиш;

3. Самарқанд–Ғузор йўналиши бўйича 73 километрлик йўлни қайта қуриш ва реконструкция қилиш;

4. “Камчиқ” довони бўйича;

А-373 “Тошкент–Ўш” автомобиль йўлининг 108-208- километрларида 100 километрлик йўлни қайта қуриш ва реконструкция қилиш, 1442 дона қор кўчкисидан муҳофазаловчи металл тўсиқлар ўрнатиш, шунингдек довондаги Камчиқ ва Резак тоннелларнинг ёритиш, шамоллатиш ҳамда ёнғинни ўчириш тизимларини модернизация қилиш; Маълумот ўрнида айтиш мумкики бу ишларнинг аксариятини 2011 йилда бажариш кўзда тутилган.

5. Тошкент айланма йўлини қуриш бўйича;

4Р1 Тошкент халқа автомобиль йўлининг 63-километридан бошланиб 4Р12 автомобиль йўлининг 1-километрига қадар Сирғали туманини 22 километрлик айланиб ўтиш йўлини қуриш ва таъмирлаш Дастур бўйича 2015 йилда тугалланади;

6. 4Р161 “Ургенч–Чолиш–Беруний” автомобиль йўлининг Амударё билан кесишган жойида қурилаётган 680 п.метрлик кўприк 2012 йилда қуриб фойдаланишга топширилади;

7. М-37 “Самарканд – Бухора - Туркманбоши” автомобиль йулидан 10км узунликдаги автомобил йўлини реконструкция ишчи лойиҳасини 2012 йилда қурилиб фойдаланишга топширилди;

8. Бейнов–Қўнғирот–Бухоро–Навоий–Самарқанд–Тошкент–Андижон йўналишидан 548 км, Бухоро–Олот йўналишидан 59 км, Бухоро–Қарши– Ғузор–

Термиз йўналишидан 256 километр, Самарқанд–Ғузор йўналишидан 33 километр, жами – 896 километрлик Ўзбек миллий автомагистраллари таркибига кирувчи автомобиль йўлларининг қопламалари ва геометрик ўлчамлари транспорт ўқига тушадиган 10 тонналик оғирлик меъёрий бирликдан 13 тонналик оғирлик бирлигига ўтказилади.

Шунингдек, мазкур қарорнинг 3-иловасидаги 2011-2015 йилларда транспорт ва коммуникациялар инфратузилмасини кенг қамровли ривожлантириш мақсадли кўрсаткичларига мувофиқ беш йилда тенг миқдорларда "Ўзавтойўл" давлат акциядорлик компанияси йўл қурилиш техникаларини янгилаш бўйича жами 444 та йўл қурилиш ва сақлаш техникалари (17 та - соатига 100 тонна асфальтобетон қоришмасини ишлаб чиқарувчи ускуна, 127 та зичлагич механизмлар, 8 та йўл фрезаси, 51 та автогрейдер, 52 та эксковатор, 33 та автогудронатор, 156 та автомобиль йўлларини сақлаш бўйича машина ва механизмлар) ажратилиши белгилаб қўйилган.

Бундан ташқари компания тизимидаги 24 та корхонанинг ишлаб чиқариш ва саноат базаларини модернизация қилиш кўзда тутилган. Бу эса тизимнинг ривожланиши ва самарали фаолият кўрсатишини янада яхшилайди.

Қарорнинг яна бир муҳим жиҳати - унинг 4-иловасида кўрсатилган 2011 - 2015 йилларда Ўзбек миллий автомагистрали бўйлаб йўл ёқаси инфраструктураси ва сервисини ривожлантиришнинг мақсадли кўрсаткичлари бўлиб, унга кўра 2011-2015 йилларда йўл ёқасида жами - 240 та объект, яъни, 19 жойда кемпинг, 18 жойда мотель, 36 жойда кўпёнилғили автомобилларни ёқилғи билан таъминловчи шахобчалар, 49 жойда автогаз тўлдирувчи компрессорли станциялар, 78 жойда авария чақирув ва тез тиббий ёрдам хизмати пункти, 31 жойда санитар гигиена шарт-шароитларига эга бўлган автомобилларнинг қисқа тўхташ майдончалари ва 9 жойда туризмнинг барча хизмат турларини ўз ичига оладиган объектлар қурилади.

Бугунги кунда, автомобиль йўлларини қуриш ва фойдаланиш «Ўзавтойўл» давлат-акциядорлик компанияси меҳнат жамоалари томонидан 42654 км. узунликдаги умумфойдаланувдаги автомобиль йўлларини сақлаш ва таъмирлаш ишларини бажарган ҳолда, автомобиль йўлларининг транспорт оқимига хизмат кўрсатиш даражасини мунтазам равишда ошириб келмоқдалар.

2011 йилнинг ўтган 6 ойи давомида компания таркибидаги корхона ва ташкилотлар томонидан умумий фойдаланишдаги автомобиль йўлларида автотранспорт воситаларининг доимий равишда узлуксиз ҳаракатланиши таъминланди, ҳамда умумий фойдаланишдаги автомобиль йўлларини жорий таъмирлаш ва сақлаш ишлари бўйича жами 51,9 млрд.сўмлик ишлар амалга оширилди.

2011 йил Инвестиция дастурига асосан "Ўзбек миллий автомагистрали" объектларида Компаниянинг корхона ва ташкилотлари томонидан жами 127 км узунликдаги асфальтобетон қопламали ва 13 км узунликдаги цементобетон қопламали автомобиль йўлларини қуриш ва реконструкция қилиш белгиланган бўлиб, ўтган 6 ой давомида жами 107,7 млрд.сўмлик йўл ишлари бажарилишига эришилди, ҳамда Компания томонидан 55 км. узунликдаги халқаро аҳамиятга эга бўлган автомобиль йўллари тўлиқ реконструкция қилинди ва фойдаланишга топширилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 15 декабрдаги ПҚ-1446-сонли қарорига мувофиқ, 2011-2015 йилларда инфратузилмани, транспорт ва коммуникация қурилишини жадаллаштириш дастурига асосан компания корхона ва ташкилотлари томонидан жорий йилнинг январь-июнь ойларида 75,4 млрд.сўмлик йўл ишлари бажарилди ҳамда ярим йиллик шартномавий мажбуриятга нисбатан амалга оширилган ишлар 107,0 фоизни ташкил этди.

Мазкур ишларни бажарилишида Компания томонидан “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили” давлат дастуридан келиб чиқиб, жорий йилнинг январь-июнь ойларида амалга оширилган йўл қурилиши ишларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик вакиллари кенг жалб қилинмоқда ва уларни ушбу соҳада кенг фаолият юритиши учун барча ҳуқуқий асослар яратилганлиги натижасида кичик бизнес вакиллари билан бир қатор шартномалар имзоланди.

Ўз навбатида, юқоридаги йўл ишларини бажарилиши натижасида жорий йилнинг январь-июнь ойларида компания корхона ва ташкилотлари томонидан жами 614 та янги иш ўринлари яратилди.

Шунингдек, соҳада йўл қурилиши ва таъмирлаш ишлари қўламининг ошиши билан бир қаторда тизимдаги саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхоналар томонидан йўл ва кўприклар қурилиши учун зарур бўлган материал ва конструкцияларни ишлаб чиқариш цехлари модернизация қилиниб, маҳсулот ишлаб чиқариш қувватлари оширилди ҳамда бугунги кунда пудратчи корхоналар учун етарли миқдорда маҳсулотлар билан таъминлаб келмоқда.

Хусусан, жорий йилнинг 6 ойлиги мобайнида компания тизимидаги саноат ишлаб чиқариш корхоналари томонидан ўтган йилнинг шу даврига нисбатан қиёсий нархларда 115,0 фоизга ортиқ, яъни 660,5 минг тн асфальтобетон маҳсулотлари ва 41,8 минг м3 темир бетон конструкциялари ва жиҳозлари ишлаб чиқарилиши таъминланди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 29 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2011 йилги Инвестиция дастури тўғрисида”ги ПҚ-1455-сонли қарори асосида “Ўзавтойўл” ДАК корхона ва ташкилотлари томонидан 2011 йилнинг январь-июнь ойларида жами 107,7 млрд.сўмлик йўл ишлари бажарилди, ҳамда ушбу кўрсаткич 2011 йилнинг январь-июнь ойлари шартномавий мажбуриятига нисбатан 104,8 фоизни ташкил қилди. Хусусан, халқаро аҳамиятдаги автомобиль йўллари бўйича:

- М-37 “Самарканд – Бухора – Туркманбоши ” автомобиль йўлининг 116-126 км қисмида 25,1 млрд.сўмлик;
- А-373 “Тошкент – Ўш” автомобиль йўлининг Қўқон шаҳрини айланиб ўтиш қисмида 14,3 млрд.сўмлик;
- М-39 “Алмати – Бишкек – Тошкент – Термиз” автомобиль йўлининг 1240-1330 км қисмида 8,2 млрд.сўмлик йўл ишлари бажарилишига эришилди.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 17 мартдаги “2011 йилда халқаро аҳамиятга ва давлат аҳамиятига эга бўлган умумий фойдаланиладиган автомобиль йўлларини таъмирлаш дастурлари тўғрисида”ги 78-сонли қарори бўйича “Ўзавтойўл” ДАК корхона ва ташкилотлари томонидан 2011 йилнинг январь-июнь ойларида 26,2 млрд.сўмлик йўл ишлари (шартномавий мажбуриятга нисбатан 101,0 %) бажарилди. Жумладан, объектлар бўйича:

- 4Р40 “Даштобод ш. – Зомин ш. – Бахмал к. – Ғаллаорол ш.” автомобиль йўлининг 17,5-23,5 км қисмида 2,2 млрд.сўмлик;
- 4Р112 “Фарғона халқа йўли” автомобиль йўлининг 82-89 ва 304-310 км қисмида 9,5 млрд.сўмлик;
- 4Р46 “Самарқанд – Жума – Каттақўрғон” автомобиль йўлининг 0-5,2 км қисмида 2,6 млрд.сўмлик мукаммал таъмирлаш ишлари бажарилди.

Бундан ташқари, маҳаллий аҳамиятдаги умумий фойдаланишдаги автомобиль йўлларини таъмирлаш бўйича жами 1,3 млрд.сўмлик ички хўжалик йўлларини таъмирлаш, шаҳар кўчаларини таъмирлаш ва бошқа пудрат ишлари бўйича 4,5 млрд.сўмлик йўл ишлари бажарилди.

Компания томонидан республикадаги барча йўл хўжаликларида мунтазам иш олиб бориш эвазига, 2011 йилнинг ўтган 6 ойи мобайнида умумфойдаланувдаги автомобиль йўлларини ривожлантириш ва такомиллаштириш, йўл маблағларини

самарадорлигини ошириш, хорижий техника ва технологияларни йўл хўжалиги фаолиятига кенг жорий этиш, ходимларни тайёрлаш, маҳаллий ашёларни сифатини оширган ҳолда йўлларни сақлаш ва таъмирлаш ишларида қўллаш каби барча йўналишларда ўтган йилнинг шу даврига нисбатан анча ўсишга эришилди.

2012 йилда энг муҳим устувор вазифалардан бири транспорт ва муҳандислик-коммуникация инфратузилмасини жадал ривожлантиришни таъминлашдан иборат бўлиб қолади.

Транспорт-коммуникация тармоқларининг инсон танасини кон билан таъминлайдиган хаётбахш томирларга ўхшатилиши бежиз эмас, албатта.

Бугунги кунда юксак тараққий топган замонавий мамлакатни иқтисодиёт ривожини, шахарлар ва ахоли пунктларининг хаётий фаолиятини таъминлайдиган магистрал коммуникацияларнинг кенг тармоғисиз тасаввур этиб бўлмайди.

Барчамиз, аввало, вилоят ва ҳудудий тузилмалар раҳбарлари транспорт ва коммуникация, биринчи навбатда, йўл қурилиши соҳаси, шунингдек, ижтимоий ва ободонлаштириш ишлари кўп мехнат талаб этадиган ва айни вақтда яхши хақ тўланадиган, ахолини иш билан таъминлаш имконини берадиган тармоқлар эканини доимо ёдимизда тутишимиз зарур. Шу нуқтаи назардан қараганда, мамлакатимизнинг барча ҳудудларини ишончли равишда боғлайдиган, минтақавий ва жаҳон бозорларига чиқишни таъминлайдиган Ўзбек миллий автомагистрали таркибига кирадиган йўлларни қуриш ва реконструкция қилиш лойиҳаларини жадал амалга ошириш биз учун ғоят муҳим аҳамиятга эга.

Шу мақсадда 2012 йилда 517 километрлик автомобил йўллари, иккита йирик транспорт боғламаси, 544 погон-метр кўприк ва йўл ўтказгичларни қуриш ҳамда реконструкция қилиш мўлжалланмоқда. Бунинг учун Республика йўл жамғармасидан 360 миллион АҚШ долларидан ортиқ қийматдаги, ўтган йилга нисбатан 12,5 фоиз кўп маблағ йўналтириш режалаштирилмоқда.

Ўзбек миллий автомагистралини модернизация қилиш нафақат мамлакатимиз, балки бутун Марказий Осиё минтақаси учун улкан стратегик аҳамиятга эга эканини инобатга олган ҳолда, ушбу лойиҳани амалга оширишда Осиё тараққиёт банки, Ислом тараққиёт банки, Араб Мувофиқлаштириш гуруҳи аъзолари сингари халқаро молия тузилмалари фаол иштирок этмоқда.

Мазкур ташкилотлар томонидан 742 километрлик автомобил йўлларини қуриш ва реконструкция килиш, йўл қурилиши бўйича замонавий техника сотиб олиш учун 1 миллиард 400 миллион долларга яқин имтиёзли кредитлар ажратилди.

Фақат 2012 йилнинг ўзида ушбу мақсадлар учун 109 миллион доллар миқдоридаги маблағни ўзлаштириш, 165 километр цементбетон қопламали йўлларни фойдаланишга топшириш, жумладан, Қамчиқ довони орқали ўтадиган йўлни реконструкция қилиш мўлжалланмоқда.

Янги йўлларнинг барпо этилиши ва эскиларининг қайта таъмирланиши ҳудудларга янги хаёт нафасини олиб келади. Катта ҳажмдаги қурилиш, бунёдкорлик ишлари амалга оширилади. Хизмат кўрсатиш тармоқлари билан бирга янги уй-жойлар барпо этилади. Демак, йўлларнинг кенгайиши инсонларни бир-бирига яқинлаштириш билан бирга улар учун кўплаб имкониятлар ҳам яратиб беради. Ҳали яна неча асрлар оша бу йўллар мана шу заминда истиқомат қилаётган халқларга хизмат қилади ва ўша пайтга келиб уларга нисбатан – буюк ўзбек йўли қурилишининг бошлниши - дея тариф берилса, ажаб эмас.

Ишчи лойиҳани амалга оширишда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани янада ривожлантириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2009йил 20-январь ПҚ-1041-сонли қарори ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009-2014 йилларда “Ўзбек миллий автомагистралларини қуриш, реканструкция қилишни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1103-сонли қарорида кўзда тутилган техник

мукаммал, технологик амалга оширила оладиган ва иқтисодий асосланган лойиҳа ечимлари, қабул қилинган.

Асосланган лойиҳа ечимларини ишлаб чиқиш мақсадида тегишли муҳандислик-қидирув ишлари, керакли қурилиш материаллари ва конструкциялари, маҳаллий материаллардан устувор фойдаланишни таъминлайдиган материалларни олиниш манбалари, талаб қилинадиган машина-механизмлар ва харакат хавфсизлигини таъминлаб ишнинг туридан келиб чиқиб қурилиш ишларини ташкил қилиш, устама харажатлар ва бошқалар, шу жумладан атроф-муҳитни ҳимоялаш учун тегишли маълумот ва материалларни ўрганиб лойиҳа ечимлари амалга оширилган.

Амалга оширилиши мўлжалланаётган йўл қурилишининг экологик талабларга мувофиқлигини, атроф муҳитнинг ҳолатига ва фуқаролар соғлигига зарарли таъсир кўрсатиши мумкин бўлган экологик хавфлилик даражасини, атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш бўйича назарда тутилаётган тадбирларнинг етарлилиги ва асослилигини ўз ичига олган Атроф-муҳитга таъсир ҳақидаги баёнотнома (ЗВОС) ишлаб чиқилган.

Ишчи лойиҳани ишлаб чиқишда геодезик ишлар, камерал қайта ишлаш, лойиҳалаш замонавий электрон асбоб-ускуналар, махсус компьютер дастурларида бажарилди, жумладан Leica электрон тахеометри, Trimble M3 электрон тахеометри, CREDO CAD автомобил йўлларини лойиҳалаш компьютер программаси, ABC 4PC смета ҳисоблаш компьютер дастури, AutoCAD 2007, CorelDRAW 12 каби график дастурий таъминотлар қўлланилган.

Ишчи лойиҳани ишлаб чиқувчилари, Республика йўл жамғармаси ва "Ўзавтойўл" давлат-акциядорлик компаниясига, "Ўзавтойўл" ДАК ва Республика йўл жамғармасининг ҳамкорликдаги илмий-техник кенгашига ушбу ишчи лойиҳани ишлаб чиқишда амалий ёрдам кўрсатганлари учун миннатдорчилик изҳор қилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 21.12.2010 й. ПК-1446-сон карорига халкаро талаблар ва стандартларга жавоб берадиган, Ўзбекистон миллий автомагистрали таркибига кирувчи II тоифали тўрт йўлакли халқаро автомобил йўлларини қуриш хамда реконструктсия килиш йўли билан республиканинг барча минтакаларини ишончли бирлаштирадиган ягона миллий транспорт тизимини яратиш, унинг негизида автотранспортда юк ташиш хажмларини кЎпайтириш ва самарадорлигини ошириш, янги иш жойларини шакллантириш хамда ахолининг бандлиги оширилишини таъминлаш максадида:

1. Ўзбекистон Республикаси Иктисодиёт вазирлиги, Молия вазирлиги, Республика йўл жамғармаси ва "Ўзавтойўл" ДАК томонидан ишлаб чикилган 2009 - 2014 йилларда Ўзбекистон миллий автомагистралини реконструктсия килиш ва ривожлантиришнинг куйидагиларни ўз ичига оладиган параметрлари

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 21.12.2010 й. ПК-1446-сон карорига мувофик.

2009 - 2014 йилларда Ўзбекистон миллий автомагистрали таркибига кирувчи автомобил йўллари участкаларини куриш ва реконструктсия килиш дастури 1-иловага мувофик;

"Ўзбекистон миллий автомагистрали" лойихасини амалга оширишнинг биринчи навбатдаги чора-тадбирлари комплекси 2-иловага мувофик маъкуллансин.

2009 - 2014 йилларда Ўзбекистон миллий автомагистралини ривожлантириш бЎйича тасдикланган параметрлар тўлик хажмда хамда белгиланган муддатларда амалга оширилишини таъминлаш учун шахсий жавобгарлик Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги хузуридаги Республика йўл жамгармаси ижрочи директори ва "Ўзавтойўл" ДАК раиси зиммасига юклансин.

2. Куйидагилар: Ўзбекистон миллий автомагистрали таркибига кирувчи автомобил йўллари участкаларини куриш ва реконструктсия килиш бўйича

буюртмачи этиб - Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги хузуридаги Республика йўл жамғармаси;

Ўзбекистон миллий автомагистрали таркибига кирувчи автомобил йўллари участкаларини куриш ва реконструктсия килиш бўйича зарур хужжатларни ишлаб чикиш бЎйича бош лойихаловчи ташкилот этиб - "Йўл лойиха бюроси" МЧЖ лойиха институти;

Ўзбекистон миллий автомагистрали таркибига кирувчи ва Коракалпоғистон Республикаси хамда вилоятлардан

Ўтадиган автомобил йўллари участкаларини куриш ва реконструктсия килиш бЎйича бош пудрат ташкилотлари этиб -"Ўзавтойўл" ДАКнинг тегишли худудий бЎлинмалари белгилансин.

Шундай тартиб Ўрнатилсинки, унга мувофик халкаро ва хорижий хукумат молия ташкилотларининг кредит маблаглари хисобидан молиялаштириладиган автомобил йўллари участкалари бЎйича бош пудрат ташкилоти тузилган халқаро шартномага мувофик танлов асосида аникланади.

3. Ўзбекистон Республикаси Ташки иктисодий алокалар, инвеститсиялар ва савдо вазирлиги Молия вазирлиги билан биргаликда: уч ой муддатда Ўзбекистон миллий автомагистралини реконструктсия килиш ва ривожлантириш лойихаси амалга оширилишини жадаллаштириш учун халкаро молия институтларининг маблагларини, ушбу маблагларни факат цемент-бетон қопламали участкалар курилишига максадли йўналтирган холда жалб этиш масалаларини ишлаб чиксин;

6 тўпламдан иборат ихтисослаштирилган мобил асфалт-бетон комплексларини Ўзбекистон Республикаси Тикланиш ва тараккиёт жамгармасининг Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги хузуридаги Республика йўл жамгармаси ресурсларидан 5 йил давомида тўланадиган кредит маблағлари хисобига 2010 йилнинг биринчи чорагида етказиб берилишини хисобга олган холда уларни харид килиш бўйича белгиланган тартибда тендер савдоларим ўтказилишини таъминласин.

4. Ўзбекистон Республикаси Иктисодиёт вазирлиги, Молия вазирлиги, Ташки иктисодий алокалар,инвестициялар ва савдо вазирлиги хар йили Ўзбекистон Республикаси Инвеститсия дастурини шакллантиришда Ўзбекистон миллий автомагистрали таркибига кирувчи автомобил йўлларини куриш ва реконструктсия килиш обектлари мазкур карорга 1-иловага мувофиқ белгиланган тартибда Инвеститсия дастурига киритилишини таминласин.

5. "Давархитектқурилиш" кўмитаси, Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Иктисодиёт вазирлиги, Молия вазирлиги, Коракалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар хокимликлари, "Ўзавтойўл" ДАК ва бошка манфаатдор вазирликлар хамда идоралар билан биргаликда 2009 йил 1 августгача мотеллар ва кемпинглар, АЁКШ, автомобилларга техник хизмат кўрсатиш стантсиялари хамда бошка обектларнинг ягона меъморий киёфасини хисобга олган холда, аник инвесторларни ва уларни молиялаштириш манбаларини белгилаш билан уларнинг комплекс курилишини назарда тутувчи

Ўзбекистон миллий автомагистрали бўйлаб йўл инфратузилмаси ва сервисини ривожлантириш дастури лойихасини тасдиклаш учун Вазирлар Махкамасига киритсин.

6. "Давархитектқурилиш" кўмитаси 2009 - 2014 йилларда Ўзбекистон миллий автомагистралини реконструкция қилиш ва ривожлантириш лойиҳасини амалга оширишнинг бутун даври ичида бажарилаётган йўл-курилиш ишлари,шунингдек халқаро ва миллий талабларга мувофиқ даражада қўлланадиган курилиш материаллари сифати устидан тизимли назорат ўрнатсин.

7. Мазкур карорнинг бажарилишини назорат килиш Ўзбекистон Республикасининг Бош вазири Ш.М. Мирзиёев зиммасига юклансин.

2012 йилда энг муҳим устувор вазифалардан бири транспорт ва муҳандислик-коммуникация инфратузилмасини жадал ривожлантиришни таъминлашдан иборат бўлиб қолади.

Транспорт-коммуникация тармоқларининг инсон танасини кон билан таъминлайдиган хаётбахш томирларга ўхшатилиши бежиз эмас, албатта.

Бугунги кунда юксак тараққий топган замонавий мамлакатни иқтисодиёт ривожини, шахарлар ва ахоли пунктларининг хаётий фаолиятини таъминлайдиган магистрал коммуникацияларнинг кенг тармоғисиз тасаввур этиб бўлмайди.

Барчамиз, аввало, вилоят ва ҳудудий тузилмалар раҳбарлари транспорт ва коммуникация, биринчи навбатда, йўл қурилиши соҳаси, шунингдек, ижтимоий ва ободонлаштириш ишлари кўп мехнат талаб этадиган ва айни вақтда яхши ҳақ тўланадиган, ахолини иш билан таъминлаш имконини берадиган тармоқлар эканини доимо ёдимизда тутишимиз зарур. Шу нуқтаи назардан қараганда, мамлакатимизнинг барча ҳудудларини ишончли равишда боғлайдиган, минтақавий ва жаҳон бозорларига чиқишни таъминлайдиган Ўзбек миллий автомагистрали таркибига кирадиган йўлларни қуриш ва реконструкция қилиш лойиҳаларини жадал амалга ошириш биз учун ғоят муҳим аҳамиятга эга.

Шу мақсадда 2012 йилда 517 километрлик автомобил йўллари, иккита йирик транспорт боғламаси, 544 погон-метр кўприк ва йўл ўтказгичларни қуриш ҳамда реконструкция қилиш мўлжалланмоқда. Бунинг учун Республика йўл жамғармасидан 360 миллион АҚШ долларидан ортиқ қийматдаги, ўтган йилга нисбатан 12,5 фоиз кўп маблағ йўналтириш режалаштирилмоқда.

Ўзбек миллий автомагистралини модернизация қилиш нафақат мамлакатимиз, балки бутун Марказий Осиё минтақаси учун улкан стратегик аҳамиятга эга эканини инобатга олган ҳолда, ушбу лойиҳани амалга оширишда Осиё тараққиёт банки, Ислом тараққиёт банки, Араб Мувофиқлаштириш гуруҳи аъзолари сингари халқаро молия тузилмалари фаол иштирок этмоқда.

7-мавзу. АКТ тизими ва унинг ривожланиш тенденциялари

1. Ўзбекистон телекоммуникациялари тизими.

2. Ахборот инфратузилмасининг ривожланиш кўрсаткичлари таҳлили

3. Уяли алоқа инфратузилмаси

4. Ахборот инфратузилмасининг ривожланиш кўрсаткичлари таҳлили.

5. Уяли алоқа инфратузилмаси.

Таянч иборалар: Телекоммуникация, ахборот инфратузилмаси, электрон ҳукумат, интернет технологиялари, UZINFOCOM маркази, электрон ҳукумат.

7.1. Ўзбекистон телекоммуникациялари тизими.

Коммуникация (лотинча communicatio – алоқа, боғланиш) – хабар бериш ва алоқа, ахборот алмашинув бўйича боғланиш воситалари мажмуи. Телекоммуникация – симли, радио, оптик ёки бошқа электромагнит тизимлардан фойдаланиб сигнал, белги, матн, тасвир ва товушларни ёки бошқа кўринишдаги ахборотни узатиш, қабул қилиш ва унга ишлов бериш жараёни.

Телекоммуникацион инфратузилма – компаниянинг телекоммуникацион инфратузилмаси – бу турли ахборотларни: автоматлашган бошқарув тизимлари маълумотлари, интернет-графика, турли файллар ҳамда «овоз» ва видео кўринишидаги ахборотларни узатиш вазифасини ҳал қилувчи ўзаро алоқадор тизимчалар мажмуи.

Ахборот коммуникация технологиялари - хусусий, умумий ва ишлаб чиқариш коммуникациясида ахборотлар тайёрлаш, қайта ишлаш ва етказиб бериш билан боғлиқ бўлган бъектлар, ҳаракатлар ва қоидалар, шунингдек барча технологиялар ҳамда санаб ўтилган жараёнларни бирлашган равишда таъминловчи соҳалар мажмуаси.

Телекоммуникация тизими – алоқа воситалари, алоқа линиялари, модемлар, тармоқ аппарат таъминоти.

Ўзбекистон республикасининг телекоммуникациялар тўғрисидаги қонуни

(Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1999 й., 9-сон, 219-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 37-сон, 408-модда; 2005 й., 37-38-сон, 279-модда; 2006 й., 14-сон, 113-модда; 2007 й., 35-36-сон, 353-модда; 2011 й., 52-сон, 557-модда; 2013 й., 1-сон, 1-модда, 18-сон, 233-модда)

1-модда. Ушбу Қонуннинг мақсади

Ушбу Қонуннинг мақсади телекоммуникацияларни яратиш, ишлатиш ва ривожлантириш соҳасидаги ижтимоий муносабатларни тартибга солишдан иборатдир.

2-модда. Асосий тушунчалар

Ушбу Қонунда қуйидаги асосий тушунчалар қўлланилади:

телекоммуникациялар — сигналлар, белгилар, матнлар, тасвирлар, товушлар ёки ахборотнинг бошқа турларини ўтказгичли, радио, оптик ёки бошқа электрмагнит тизимларидан фойдаланган ҳолда узатиш, қабул қилиш, қайта ишлаш;

телекоммуникациялар тармоғи — узатишларнинг бир ёки бир неча турини: телефон, телеграф, факсимиль турларини, маълумотлар узатиш ва ҳужжатли хабарларнинг бошқа турларини, телевизион ва радиоэшиттириш дастурларини трансляция қилишни таъминловчи телекоммуникация воситаларининг мажмуи;

телекоммуникация воситалари — электрмагнит ёки оптик сигналларни ҳосил қилиш, узатиш, қабул қилиш, қайта ишлаш, коммутация қилиш ҳамда уларни бошқариш имконини берувчи техник қурилмалар, асбоб-ускуналар, иншоотлар ва тизимлар;

телекоммуникация иншоотлари — телекоммуникация тармоқлари ва воситаларининг ишлаши ҳамда улардан фойдаланишни таъминловчи бинолар, қурилмалар, телекоммуникация линиялари, мосламалар, таянчлар, мачталар ва бошқа иншоотлар;

Олдинги таҳрирга қаранг.

охирги (терминал) асбоб-ускуналар — телекоммуникациялар тармоқлари билан ўзаро боғланадиган, телекоммуникациялар тармоқлари орқали узатиладиган ёки қабул қилинадиган сигналларни ҳосил қилиш, ўзгартириш, қайта ишлаш учун мўлжалланган телекоммуникациялар хизматларидан фойдаланувчиларнинг техник воситалари;

(2-модданинг олтинчи хатбошиси Ўзбекистон Республикасининг 2011 йил 30 декабрдаги ЎРҚ-314-сонли Қонуни таҳririда — ЎР ҚҲТ, 2011 й., 52-сон, 557-модда)

тармоқлараро уланишлар — телекоммуникация тармоқларининг ўзаро технологик ҳамкорлиги бўлиб, у турли телекоммуникациялар операторларининг фойдаланувчилар ўртасида ахборотни узатиш ва қабул қилишни таъминлайди;

телекоммуникация оператори (бундан буён матнда оператор деб юритилади) — мулк ҳуқуқи ёки бошқа ашёвий ҳуқуқ асосида телекоммуникациялар тармоғига эга бўлган, унинг ишлаши, ривожланишини таъминловчи ва телекоммуникация хизматлари кўрсатувчи юридик шахс;

телекоммуникация хизматлари провайдери (бундан буён матнда провайдер деб юритилади) — фойдаланувчиларга операторлар тармоғи орқали тижорат асосида телекоммуникация хизматларини кўрсатувчи юридик шахс;

(2-модданинг саккизинчи ва тўққизинчи хатбошилари Ўзбекистон Республикасининг 2005 йил 22 сентябрдаги ЎРҚ-7-сонли Қонунитаҳririда — Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2005 й., 37-38-сон, 279-модда)

телекоммуникациялар хизматлари — оператор ва провайдернинг сигналлар ҳамда бошқа ахборот турларини телекоммуникация тармоқлари орқали қабул қилиш, узатиш, қайта ишлашга доир фаолияти маҳсули;

рақамлаш тизими — операторлар, провайдерлар ва фойдаланувчиларнинг охирги (терминал) асбоб-ускуналари ўртасида рақамларни тақсимлаш ва уларга рақам (рақамлар ёки белгилар комбинациясини) бериш тартиби;

рақамлаш режаси — операторлар, провайдерлар ва фойдаланувчиларнинг охирги (терминал) асбоб-ускуналари ўртасидаги аниқ рақамларнинг берилиши;

телекоммуникациялар хизматларидан фойдаланувчи (бундан буён матнда фойдаланувчи деб юритилади) — телекоммуникациялар хизматларининг истеъмолчиси ҳисобланган юридик ёки жисмоний шахс;

универсал хизматлар — умумий фойдаланишдаги телекоммуникация тармоқлари орқали барча фойдаланувчиларга кўрсатиладиган белгиланган сифатдаги мажбурий хизматлар тўплами (фойдаланувчиларнинг бу тармоқдан фойдаланишини таъминлаш, маҳаллий, шаҳарлараро ва халқаро телефон сўзлашувлари, телеграммалар жўнатиш ва бошқалар).

домен номи — ахборот ресурсига ёки ахборот тизимига берилган, уларни Интернет жаҳон ахборот тармоғида идентификациялаш учун хизмат қиладиган ноёб ном;

(2-модда Ўзбекистон Республикасининг 2011 йил 30 декабрдаги ЎРҚ-314-сонли Қонунига асосан ўн бешинчи хатбоши билан тўлдирилган — ЎР ҚҲТ, 2011 й., 52-сон, 557-модда)

домен номлари тизими — Интернет жаҳон ахборот тармоғида домен номларини бериш, рўйхатдан ўтказиш ва улардан фойдаланиш тартиби;

(2-модда Ўзбекистон Республикасининг 2011 йил 30 декабрдаги ЎРҚ-314-сонли Қонунига асосан ўн олтинчи хатбоши билан тўлдирилган — ЎР ҚҲТ, 2011 й., 52-сон, 557-модда)

телекоммуникациялар тармоқларини аттестациядан ўтказиш — телекоммуникациялар тармоқлари ҳимояланганлик ҳолатининг ахборот хавфсизлиги соҳасидаги давлат стандартлари ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар талабларига мувофиқлигини аниқлашга қаратилган ташкилий-техник тадбирлар мажмуи.

(2-модда Ўзбекистон Республикасининг 2011 йил 30 декабрдаги ЎРҚ-314-сонли Қонунига асосан ўн еттинчи хатбоши билан тўлдирилган — ЎР ҚҲТ, 2011 й., 52-сон, 557-модда)

3-модда. Телекоммуникациялар тўғрисидаги қонун ҳужжатлари

Телекоммуникациялар тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ушбу Қонундан ва бошқа қонун ҳужжатларидан иборатдир.

Телекоммуникациялар тармоқларининг мудофаа, миллий хавфсизлик ва ҳуқуқ-тартибот органлари эҳтиёжлари учун ишлаши билан боғлиқ муносабатлар алоҳида қонун ҳужжатлари билан тартибга солинади.

Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида Ўзбекистон Республикасининг телекоммуникациялар тўғрисидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади.

4-модда. Телекоммуникация тармоқларига доир мулкчилик

Ўзбекистон Республикасида телекоммуникация тармоқлари оммавий ёки хусусий мулкда бўлиши мумкин.

Телекоммуникация тармоқларининг барча мулкдорлари тенг ҳуқуқларга эга ва қонунда кафолатланган тенг ҳимоядан фойдаланадилар.

5-модда. Телекоммуникация тармоқларининг ерлари

Телекоммуникация иншоотлари ва объектларидан фойдаланиш, уларни сақлаш, қуриш, қайта қуриш, таъмирлаш бўйича ўз зиммасига юклатилган вазифаларни бажариш учун операторларга доимий фойдаланишга бериб қўйилган ерлар телекоммуникация тармоқларининг ерлари ҳисобланади.

Телекоммуникациялар фаолиятини таъминлаш учун ерлар қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда берилади.

Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Ер кодексининг 70-моддаси.

Телекоммуникацияларнинг кабел, радиореле ва ҳаво тармоқларидан фойдаланишни таъминлаш мақсадида муҳофаза тегралари белгиланади.

Муҳофаза тегларини ўрнатиш тартиби, уларнинг ўлчамлари, мазкур мақсадлар учун ажратилган ерлардан фойдаланиш режими Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

6-модда. Телекоммуникация тармоқлари

Телекоммуникация тармоқлари белгиланган мақсадига кўра умумий фойдаланишдаги, идоравий ва ажратилган телекоммуникациялар тармоқларига бўлинади.

Телекоммуникация хизматлари кўрсатишнинг ягона принциплари, уларни тақдим этиш ва ҳақ тўлашнинг тартиби асосида Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги барча юридик ва жисмоний шахсларга телекоммуникация хизматларини кўрсатиш учун мўлжалланган телекоммуникациялар тармоғи умумий фойдаланишдаги телекоммуникациялар тармоқларига киради. Умумий фойдаланишдаги телекоммуникациялар тармоғида телекоммуникация хизматлари кўрсатиш қоидалари телекоммуникациялар соҳасидаги махсус ваколатли орган томонидан белгиланади.

«Ўзбекистон уяли ҳаракатдаги алоқа тармоқлари операторлари томонидан роуминг хизматини ташкил қилиш ва кўрсатиш тартиби тўғрисида»ги Низом (рўйхат рақами 968, 13.09.2000 й.), «Таксофон орқали телефон алоқа хизматларини кўрсатиш» Қоидалари(рўйхат рақами 2140, 06.09.2010 й.), «Умумий фойдаланиш телекоммуникация тармоғида телефон алоқаси хизматларини тақдим этиш»Қоидалари (рўйхат рақами 1323, 15.03.2004й.)., «Ўзбекистон Республикаси телевидение ва радиоэшиттириш дастурларини узатиш ҳамда тарқатиш хизматларини кўрсатиш тўғрисида»ги Низом (рўйхат рақами 1409, 15.09.2004й.), «Маълумотларни узатиш тармоқлари, шу жумладан Интернет хизматларини кўрсатиш» Қоидалари (рўйхат рақами 1417, 5.10.2004й.), «Алоқа соҳасида ахборот-маълумот хизматларини кўрсатиш тўғрисида»ги Низом (рўйхат рақами 1412, 23.09.2004 й.), «Жамоат фойдаланиш жойларида интернет тармоғидан ахборот олиш имконини бериш тартиби тўғрисида»ги Низом (рўйхат рақами 1393, 30.07.2004 й.), «Мобиль алоқа хизматларини кўрсатиш»Қоидалари (рўйхат рақами 1900, 06.02.2009 й.) ва «Ўзбекистон Республикасида рақамли телевидение хизматларини кўрсатиш» Қоидалари(рўйхат рақами 2794, 07.06.2016 й.).

Юридик ва жисмоний шахсларнинг ишлаб чиқариш ва махсус эҳтиёжлари учун мўлжалланган, уларнинг ихтиёрида бўлган ва улар томонидан фойдаланиладиган телекоммуникациялар тармоқлари идоравий телекоммуникациялар тармоқларига киради. Идоравий телекоммуникация тармоқлари бошқа фойдаланувчиларга телекоммуникация хизматларини кўрсатиш учун ҳам ишлатилиши мумкин.

Ажратилган телекоммуникация тармоқлари жумласига фойдаланувчиларнинг муайян доирасига хизматлар кўрсатиш учун юридик шахсларнинг тижорат мақсадларида яратган телекоммуникация тармоқлари киради.

(6-модданинг тўртинчи қисми Ўзбекистон Республикасининг 2005 йил 22 сентябрдаги ЎРҚ-7-сонли Қонуни таҳririда — Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2005 й., 37-38-сон, 279-модда)

Идоравий ва ажратилган телекоммуникация тармоқларининг операторлари томонидан хизматлар кўрсатиш қоидалари ушбу телекоммуникацияларнинг операторлари ёки провайдерлари томонидан қонун ҳужжатларига мувофиқ белгиланади.

7-модда. Телекоммуникациялар соҳасида давлат томонидан тартибга солиш ва бошқариш

Телекоммуникациялар соҳасида давлат томонидан тартибга солиш лицензиялаш, сертификатлаш, солиқ солиш, ягона илмий-техника сиёсатини шакллантириш йўли билан, шунингдек қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа воситалар орқали амалга оширилади.

Телекоммуникациялар соҳасида давлат томонидан бошқарув телекоммуникациялар соҳасидаги махсус ваколатли орган томонидан амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Телекоммуникациялар ва почта алоқаси соҳасида бошқарув тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2000 йил 22 ноябрдаги 458-сонли қарори билан Ўзбекистон Республикаси Алоқа, ахборотлаштириш ва телекоммуникация технологиялари давлат қўмитаси алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида давлат бошқаруви бўйича махсус ваколатли орган этиб белгиланган.

Шунингдек, қаранг: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 20 февралдаги ПҚ-589-сонли «Ўзбекистон Республикаси телекоммуникациялар тармокларини бошқариш тизимини такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарори.

8-модда. Телекоммуникациялар соҳасидаги махсус ваколатли орган

Телекоммуникациялар соҳасидаги махсус ваколатли орган:

телекоммуникациялар соҳасида давлат сиёсатини юритади;

телекоммуникацияларни ривожлантириш миллий дастурларини ишлаб чиқади;

телекоммуникациялар соҳасида стандартлар, нормалар ва қоидаларни ишлаб чиқади;

юридик шахсларнинг телекоммуникациялар соҳасидаги фаолиятини лицензиялашни амалга оширади;

(8-модданинг биринчи қисми бешинчи хатбошиси Ўзбекистон Республикасининг 2005 йил 22 сентябрдаги ЎРҚ-7-сонли Қонунитаҳririда — Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2005 й., 37-38-сон, 279-модда)

телекоммуникациялар хизматларининг айрим турлари, шунингдек тармоқлараро уланишлар тарифларини тартибга солади;

операторлар ва провайдерларнинг фаолият кўрсатиши учун тенг шароитлар яратилишига кўмаклашади;

телекоммуникациялар техник воситаларининг сертификатланишига доир ишларни ташкил этади;

телекоммуникация хизматлари бозорини шакллантириш ва ривожлантиришга кўмаклашади;

операторлар ва провайдерларнинг телекоммуникациялар тармоқларининг ахборот хавфсизлигини таъминлаш борасидаги фаолиятини мувофиқлаштиради;

фойдаланувчиларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилади, операторлар, провайдерлар ва фойдаланувчилар ўртасидаги ўзаро муносабатлар масалаларини кўриб чиқади;

телекоммуникациялар тармоқларини рақамлаш тизимини ишлаб чиқади ва рақамлаш режасини бошқаришни амалга оширади;

Олдинги таҳрирга қаранг.

Интернет жаҳон ахборот тармоғи миллий сегментининг манзил маконидан фойдаланиш тартибини ишлаб чиқади ва тасдиқлайди, домен номлари тизимини белгилайди;

(8-модданинг биринчи қисми ўн учинчи хатбошиси Ўзбекистон Республикасининг 2011 йил 30 декабрдаги ЎРҚ-314-сонли Қонунитаҳririда — ЎР ҚҲТ, 2011 й., 52-сон, 557-модда)

телекоммуникациялар тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилишини таъминлайди;

давлат бошқаруви органлари, операторлар ва провайдерларнинг телекоммуникациялар тармоқлари ва хизматларини ривожлантириш масалаларига доир фаолиятини мувофиқлаштиради;

кадрларни ўқитиш ва малакасини оширишни ташкил этади;

телекоммуникациялар соҳасида халқаро ҳамкорликни амалга оширади;

давлат бошқаруви соҳасида замонавий телекоммуникациялар тармоқларини жорий этиш, ривожлантириш ва улардан фойдаланиш, ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда юридик ва жисмоний шахсларга интерактив давлат хизматлари кўрсатиш тизимини шакллантириш масалалари бўйича таклифлар ҳамда тавсиялар ишлаб чиқади;

(8-модда Ўзбекистон Республикасининг 2011 йил 30 декабрдаги ЎРҚ-314-сонли Қонунига асосан ўн саккизинчи хатбоши билан тўлдирилган — ЎР ҚҲТ, 2011 й., 52-сон, 557-модда)

қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

Шунингдек, қаранг: Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 10 апрелдаги 87-сонли қарори билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги тўғрисида»ги низом.

Телекоммуникациялар соҳасидаги махсус ваколатли органнинг ўз ваколати доирасида қабул қилган норматив ҳужжатлари барча юридик ва жисмоний шахслар томонидан бажарилиши мажбурийдир.

81-модда. Давлат ва хўжалик бошқаруви органларининг, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг телекоммуникациялар соҳасидаги мажбуриятлари

Давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда юридик ва жисмоний шахсларга интерактив давлат хизматлари кўрсатиш мақсадида умумий фойдаланишдаги телекоммуникациялар тармоқларининг самарали ишлаши ҳамда ривожлантирилиши учун шарт-шароитлар яратиши шарт.

(81-модда Ўзбекистон Республикасининг 2011 йил 30 декабрдаги ЎРҚ-314-сонли Қонунига асосан киритилган — ЎР ҚҲТ, 2011 й., 52-сон, 557-модда)

9-модда. Телекоммуникациялар соҳасидаги фаолиятни лицензиялаш

Юридик шахсларнинг телекоммуникациялар соҳасидаги айрим фаолият турлари махсус рухсатномалар (лицензиялар) асосида амалга оширилади.

(9-модданинг биринчи қисми Ўзбекистон Республикасининг 2005 йил 22 сентябрдаги ЎРҚ-7-сонли Қонуни таҳririда — Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2005 й., 37-38-сон, 279-модда)

Қуйидагилар лицензияланиши шарт:

телекоммуникациялар тармоқларини лойиҳалаштириш;

телекоммуникациялар тармоқларини қуриш;

телекоммуникациялар тармоқларидан фойдаланиш;

телекоммуникациялар тармоқларига хизмат кўрсатиш.

(9-модданинг иккинчи қисми Ўзбекистон Республикасининг 2013 йил 30 апрелдаги ЎРҚ-352-сонли Қонуни таҳririда — ЎР ҚҲТ, 2013 й., 18-сон, 233-модда)

Телекоммуникациялар соҳасида муайян фаолият турини амалга ошириш учун бериладиган лицензиялар намунавий ёки якка тартибда бўлиши мумкин.

Олдинги таҳрирга қаранг.

Юридик шахсларга телекоммуникациялар соҳасидаги фаолиятни амалга ошириш учун ягона талаблар ва шартлар асосида бериладиган лицензиялар намунавий лицензиялар ҳисобланади.

Юридик шахсларга телекоммуникациялар соҳасидаги фаолиятни амалга ошириш учун алоҳида талаблар ва шартлар асосида бериладиган лицензиялар якка тартибдаги лицензиялар ҳисобланади.

(9-модданинг тўртинчи ва бешинчи қисмлари Ўзбекистон Республикасининг 2005 йил 22 сентябрдаги ЎРҚ-7-сонли Қонуни таҳririда — Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2005 й., 37-38-сон, 279-модда)

Лицензияларни бериш тартиби ва шартлари, уларнинг амал қилиш муддатлари, амал қилишини тўхтатиш ёки тугатиш тартиби ва шартлари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 22 ноябрдаги 458-сонли қарори билан тасдиқланган «Телекоммуникациялар соҳасидаги фаолиятни лицензиялаш тўғрисида»ги Низом.

Телекоммуникациялар соҳасидаги айрим фаолият турлари учун лицензиялар бериш танлов (тендер) асосида амалга оширилиши мумкин. Танловлар (тендерлар)ни ўтказиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 20 декабрдаги 592-сонли қарори билан тасдиқланган «Радиочастоталарни танлов йўли билан тақсимлаш ва телерадиоэшиттириш соҳасида фаолиятни амалга ошириш ҳуқуқига якка тартибдаги лицензиялар бериш тартиби тўғрисида»ги Низом.

Лицензияларнинг эгалари қонун ҳужжатларини бузганлари тақдирда лицензиялар тўхтатилиши ёки бекор қилиниши мумкин.

10-модда. Телекоммуникациялар соҳасида сертификатлаш

Телекоммуникацияларнинг техник воситалари, шу жумладан Ўзбекистон Республикасидаги телекоммуникация тармоқларида фойдаланиладиган охирги (терминал) асбоб-ускуналар белгиланган стандартларга, техник шартларга ва қонун ҳужжатларига биноан бошқа нормаларга мувофиқлиги юзасидан сертификатланиши лозим.

(10-модда Ўзбекистон Республикасининг 2006 йил 6 апрелдаги ЎРҚ–31-сонли Қонуни таҳririда — Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 14-сон, 113-модда)

101-модда. Телекоммуникациялар тармоқларини аттестациядан ўтказиш

Давлат сирлари ёки махфий ахборотни ўз ичига олган ахборотни қайта ишлаш учун мўлжалланган телекоммуникациялар тармоқлари мажбурий аттестациядан ўтказилиши керак.

Ушбу модданинг биринчи қисмида назарда тутилмаган телекоммуникациялар тармоқларини аттестациядан ўтказиш ихтиёрий тусга эга бўлади.

Телекоммуникациялар тармоқларини аттестациядан ўтказиш қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади.

(101-модда Ўзбекистон Республикасининг 2011 йил 30 декабрдаги ЎРҚ-314-сонли Қонунига асосан киритилган — ЎР ҚҲТ, 2011 й., 52-сон, 557-модда)

11-модда. Телекоммуникациялар тармоқларини рақамлаш тизими ва режаси, домен номлари тизими

Телекоммуникациялар тармоқларини рақамлаш тизими ва режаси, шунингдек Интернет жаҳон ахборот тармоғи миллий сегменти домен номларининг тизими телекоммуникациялар соҳасидаги махсус ваколатли орган томонидан тасдиқланади.

Телекоммуникациялар тармоқларини рақамлаш ресурсларини ва домен номларини ҳисобга олиш, тизимлаштириш ва улардан фойдаланишни назорат қилиш телекоммуникациялар соҳасидаги махсус ваколатли орган томонидан амалга оширилади.

Телекоммуникациялар тармоқларини рақамлаш ресурсларидан операторлар ва провайдерларнинг, шунингдек домен номларидан юридик ва жисмоний шахсларнинг фойдаланиши пуллидир.

Телекоммуникациялар тармоқларини рақамлаш ресурсларидан ва домен номларидан фойдаланганлик учун тўловларнинг миқдорлари ҳамда уларни тўлаш тартиби, шунингдек уларга доир имтиёзлар қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

(11-модда Ўзбекистон Республикасининг 2011 йил 30 декабрдаги ЎРҚ-314-сонли Қонуни таҳririда — ЎР ҚҲТ, 2011 й., 52-сон, 557-модда)

12-модда. Телекоммуникациялар соҳасида рақобатни ривожлантириш

(12-модданинг номи Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 29 декабрдаги ЎРҚ-345-сонли Қонуни таҳririда — ЎР ҚҲТ, 2013 й., 1-сон, 1-модда)

Телекоммуникациялар соҳасида инвестиция фаолиятини амалга оширувчи операторлар, провайдерлар, юридик ва жисмоний шахслар, шунингдек асбоб-ускуналарни тайёрловчилар ва етказиб берувчилар телекоммуникация тармоқларини ҳамда хизматлар бозорини ташкил этиш ва ривожлантиришда қатнашишнинг тенг имконини қўлга киритадилар.

Телекоммуникациялар соҳасидаги махсус ваколатли орган монополияга қарши давлат органи билан биргаликда телекоммуникациялар соҳасида рақобатни ривожлантиришга кўмаклашади, инсофсиз рақобат ва рақобатни чеклаш ҳолларига барҳам бериш юзасидан қонун ҳужжатларида белгиланган чора-тадбирларни кўради.

(12-модданинг иккинчи қисми Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 29 декабрдаги ЎРҚ-345-сонли Қонуни таҳririда — ЎР ҚҲТ, 2013 й., 1-сон, 1-модда)

Инсофсиз рақобат, фойдаланувчиларнинг манфаатларини камситиш, рақобатга тўсиқ бўлувчи ёки уни чекловчи бошқа бирор-бир хатти-ҳаракатларга йўл қўйганлик учун операторлар ва провайдерлар қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда жавобгар бўладилар.

(12-модданинг учинчи қисми Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 29 декабрдаги ЎРҚ-345-сонли Қонуни таҳririда — ЎР ҚҲТ, 2013 й., 1-сон, 1-модда)

Ўзбекистон Республикасининг «Рақобат тўғрисида»ги Қонунининг 5-боби («Рақобат тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш»), Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 178-моддаси ва Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 183-моддаси.

13-модда. Телекоммуникацияларнинг универсал хизматлари

Умумий фойдаланишдаги телекоммуникация тармоқларининг операторлари ва провайдерлари лицензия асосида барча фойдаланувчиларга чекланмаган тарзда телекоммуникацияларнинг универсал хизматларини белгиланган сифатда кўрсатадилар.

Универсал хизматларнинг рўйхати ва уларнинг сифатига доир талаблар телекоммуникациялар соҳасидаги махсус ваколатли орган томонидан белгиланади.

14-модда. Телекоммуникация хизматларига доир тарифлар

Телекоммуникация хизматларига доир тарифлар бундай хизматни кўрсатиш учун кетган харажатларни ҳисобга олган ҳолда шартнома асосида қонун ҳужжатларига мувофиқ белгиланади.

Телекоммуникацияларнинг универсал хизматлари учун тарифлар фойдаланувчиларнинг манфаатларини ҳисобга олган ҳолда, қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда телекоммуникациялар соҳасидаги махсус ваколатли орган томонидан тартибга солиб турилади.

Қўшимча маълумот учун қаранг: «Телекомуникация хизматлари тарифларини шакллантириш ва тартибга солиш тартиби тўғрисида»ги Низом (рўйхат рақами 959, 18.08.2000 й.).

Фавқулодда тезкор хизматларни (ёнғинга қарши, милиция, тез тиббий ёрдам, газ тармоғининг авария хизмати ва бошқа хизматларни) чақириш барча фойдаланувчилар томонидан бепул амалга оширилади. Фавқулодда тезкор хизматларнинг рўйхати қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

Ўзбекистон Республикаси Алоқа ва ахборотлаштириш агентлигининг 2003 йил 19 декабрдаги 359-сон буйруғи билан тасдиқланган «Умумий фойдаланиш телекоммуникация тармоғида телефон алоқаси хизматларини кўрсатиш» Қоидалари (рўйхат рақами 1323, 15.03.2004 й.)

15-модда. Телекоммуникация тармоқлари орқали узатиладиган телефон сўзлашувлари, телеграф ва бошқа хабарларнинг сир тутилиши

Телекоммуникация тармоқлари орқали узатиладиган телефон сўзлашувлари, телеграф ва бошқа хабарларнинг сир тутилишини бузишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Барча операторлар ва провайдерлар ушбу сўзлашувлар ва хабарларнинг сир тутилишига риоя этилишини таъминлашлари шарт.

Телекоммуникациялар тармоқлари орқали узатилаётган хабарлар тўғрисидаги маълумот, шунингдек хабарларнинг ўзи фақат бундай хабарларни жўнатувчилар ва уларни олувчиларга ёки уларнинг қонуний вакилларига берилиши мумкин.

Телекоммуникация тармоқлари орқали узатиладиган телефон сўзлашувларини эшитишга, хабарлар билан танишишга, улар тўғрисида маълумотлар олишга, шунингдек сўзлашувлар ва хабарларнинг сир тутилишини бошқача чеклашларга фақат қонунда назарда тутилган ҳолларда ва тартибда йўл қўйилади.

Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 21-боби.

Ушбу модда қоидаларининг бузилишига йўл қўйган мансабдор ва бошқа шахслар қонунга мувофиқ жавобгарликка тортиладилар.

Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 143-моддаси.

16-модда. Телекоммуникациялар тармоқлари ва воситаларини ривожлантириш ҳамда қайта қуриш

Телекоммуникация тармоқлари ва воситаларини ривожлантириш ҳамда қайта қуриш уларнинг эгалари томонидан ўз маблағлари, манфаатдор юридик ва жисмоний шахсларнинг маблағлари ҳамда қонун ҳужжатлари билан таъқиқланмаган бошқа манбалар ҳисобидан амалга оширилади.

Умумдавлат вазифаларини ҳал қилишга мўлжалланган телекоммуникациялар тармоқлари ва воситаларини ривожлантириш ҳамда қайта қуриш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланадиган ва қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда молиялаштириладиган ривожлантириш миллий дастурлари асосида амалга оширилади.

Телекоммуникациялар тармоқлари ва воситаларини ривожлантириш ҳамда қайта қуриш лойиҳаларини амалга оширишда қатнашувчи юридик шахсларга қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда солиққа оид ва бошқа имтиёзлар берилиши мумкин.

(16-модданинг учинчи қисми Ўзбекистон Республикасининг 2011 йил 30 декабрдаги ЎРҚ-314-сонли Қонуни таҳririда — ЎР ҚҲТ, 2011 й., 52-сон, 557-модда)

Шаҳарлар, шаҳарчалар ва бошқа аҳоли пунктлари, турар-жой районлари ва мажмуалари, алоҳида бинолар ва иншоотларни лойиҳалаш ҳамда ривожлантириш

пайтида маҳаллий давлат ҳокимияти органлари белгиланган нормативларга мувофиқ телекоммуникация воситаларини жойлаштириш учун бинолар ёки алоҳида хоналар қуришни назарда тутишлари керак.

Юридик шахслар бинолар ва телекоммуникация иншоотларини шу мақсад учун берилган ер участкаларида белгиланган тартибда барпо этишга, шунингдек бинолар ва иншоотларнинг томларига (таянчлар, кўприклар, коллекторлар, ер ости йўллари ва бошқа иншоотларга) ушбу ер участкалари, бинолар ва иншоотларнинг мулкдорлари (эгалари, ижарачилари) билан келишилган ҳолда телекоммуникациялар воситаларини ўрнатиш ва хизмат кўрсатишга ҳақлидирлар.

(16-модданинг бешинчи қисми Ўзбекистон Республикасининг 2011 йил 30 декабрдаги ЎРҚ-314-сонли Қонуни таҳririда — ЎР ҚҲТ, 2011 й., 52-сон, 557-модда)

Аҳоли пунктлари ва айрим бинолар, йўллар, кўприклар ва бошқа объектларни янгидан қуриш, кенгайтириш, қайта қуриш, янги ерларни ўзлаштириш, мелиорация тизимларини ўзгартириш, фойдали қазилмаларни қазиб олиш туфайли телекоммуникация воситаларини кўчириш ёки қайта қуриш қурилишнинг буюртмачиси томонидан ўз маблағлари ҳисобига операторлар ва провайдерларнинг техник шартлари бўйича амалга оширилади.

Телекоммуникацияларнинг мавзе ичкарисидаги тармоқлари ва иншоотлари қурилишнинг буюртмачилари томонидан лойиҳалаштирилади ва барпо этилади.

17-модда. Тармоқлараро уланишлар

Тармоқлараро уланишлар телекоммуникация турли тармоқларининг фойдаланувчилари ўртасида ахборот узатиш ва қабул қилиш учун амалга оширилади.

Операторлар ва провайдерлар ўз тармоқларига бошқа операторлар ва провайдерларнинг тенг ҳуқуқли асосда кира олишларини таъминлашлари шарт.

Операторлар ва провайдерлар тармоқлараро уланишларни телекоммуникациялар соҳасидаги нормалар ва қоидаларга мувофиқ қабул қилинадиган, улаётган телекоммуникациялар тармоғи операторининг техник шартларига кўра таъминлаши керак.

(17-модданинг учинчи қисми Ўзбекистон Республикасининг 2011 йил 30 декабрдаги ЎРҚ-314-сонли Қонуни таҳririда — ЎР ҚҲТ, 2011 й., 52-сон, 557-модда)

Тармоқлараро уланишлар тегишли телекоммуникация тармоқларининг операторлари ва провайдерлари ўртасида шартномалар асосида амалга оширилади.

Телекоммуникация тармоқларини улаш, операторлар томонидан ўзаро хизмат кўрсатиш ва улар ўртасидаги ўзаро ҳисоб-китобларни амалга ошириш тартиби ва шартлари телекоммуникациялар соҳасидаги махсус ваколатли орган томонидан тасдиқланади.

«Телекоммуникация тармоқларини умумий фойдаланиладиган телекоммуникация тармоқларига қўшиш тартиби тўғрисида»гиНизом (рўйхат рақами 377 12.12.1997 й.), «Умумий фойдаланиладиган телекоммуникация тармоқлари операторларининг ташкилий-техник ўзаро муносабатлари тартиби тўғрисида»ги Вақтинчалик низом (рўйхат рақами 378 15.12.1997 й.),Умумий фойдаланиш телекоммуникация тармоғи операторлари ўртасида биргаликда кўрсатилган хизматлар ва тармоқ ресурслари учун ўзаро ҳисоб-китоб юритишнинг Асосий қоидалари (рўйхат рақами 863 04.01.2000 й.), «Маълумотларни узатиш тармоқларида интернет-провайдерларнинг тармоқлараро ўзаро ҳамкорлигини тартибга солиш тартиби тўғрисида»ги Низом (рўйхат рақами 1423 18.11.2004 й.) ва «Ўзбекистон Республикасида рақамли телевидение хизматларини кўрсатиш» Қоидалари (рўйхат рақами 2794, 07.06.2016 й.).

18-модда. Операторлар ва провайдерларнинг тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органлар билан ўзаро муносабатлари

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида иш кўраётган операторлар ва провайдерлар тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органлар телекоммуникация тармоқларида тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиши учун фойдаланиладиган асбоб-ускуналарни ўз маблағлари ҳисобидан ўрнатишлари ва уларнинг ишлашини таъминлашлари, шунингдек ушбу тадбирларни ўтказишнинг ташкилий ва тактик усуллари ошкор этилишига йўл қўймаслик чора-тадбирларини кўришлари шарт.

Телекоммуникация тармоқларида тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш учун ишлатиладиган техник воситалар ва асбоб-ускуналарнинг миқдори ва таркибини операторлар ва провайдерлар тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органлар билан келишиб оладилар.

Телекоммуникация тармоқлари ёки воситаларидан шахс, жамият ва давлат манфаатларига зарар келтирувчи жиноий мақсадларда фойдаланилган тақдирда бундай телекоммуникация тармоқлари ва воситаларининг фаолият кўрсатиши тўхтатилади.

19-модда. Фавқулодда ҳолатларда телекоммуникациялар тармоқларини бошқариш

Фавқулодда ҳолатларда (ҳарбий ҳаракатлар, зилзилалар, сув тошқинлари, ёнғинлар, эпидемиялар ва бошқалар) телекоммуникациялар соҳасидаги махсус ваколатли орган телекоммуникациялар тармоқлари ва воситаларидан устувор фойдаланиш ҳамда уларни марказлашган ҳолда бошқариш, шунингдек уларнинг ишлашини чеклаш ёки тўхтатиб қўйиш ҳуқуқига эга.

«Фавқулодда вазиятларда аҳолини хабарлаш учун телекоммуникация тармоқларидан фойдаланиш тартиби ҳақида»ги Низом(рўйхат рақами 1211 28.01.2003 й.), Фавқулодда ҳолатларда Ўзбекистон телекоммуникациялар тармоқлари ва ресурсларини марказлашган ҳолда бошқаришнинг Умумий қоидалари (рўйхат рақами 1742, 27.11.2007 й.) ва Фавқулодда ҳолатларда телекоммуникациялар тармоқлари ва воситаларидан устувор фойдаланиш, улардан фойдаланишни тўхтатиб қўйиш ёки чеклаш тартиби тўғрисидаги Низом (рўйхат рақами 1743, 27.11.2007 й.).

(19-модда биринчи қисми Ўзбекистон Республикасининг 2007 йил 5 сентябрдаги ЎРҚ-107-сонли Қонуни таҳririда — ЎР ҚҲТ, 2007 й., 35-36-сон, 353-модда)

Операторлар ва провайдерлар аҳолини фавқулодда ҳолатлар хавфидан хабардор қилишни ташкил этиш учун зарур бўлган воситалар ўрнатилишини ва улардан фойдаланишни таъминлашлари шарт.

Фавқулодда ҳолатларда телекоммуникация тармоқлари ва воситаларидан фойдаланиш пайтида операторлар ва провайдерлар кўрган зарарлар давлат бюджети ҳисобидан қопланади.

Операторлар ва провайдерлар одамларнинг денгиздаги, ердаги, ҳаводаги, космик фазодаги хавфсизлигига, мудофаа, хавфсизлик ва ҳуқуқ-тартиботни сақлаш соҳасидаги кечиктириб бўлмайдиган тадбирлар ўтказишга тааллуқли барча хабарларга, шунингдек йирик авариялар, фалокатлар, эпидемиялар ва бошқа фавқулодда ҳолатлар ҳақидаги хабарларга мутлақ устуворлик беришлари лозим.

20-модда. Телекоммуникация тармоқларида рўй берган ҳодисалар оқибатларини бартараф этиш

Телекоммуникация тармоқларида рўй берган ҳодисалар (авариялар, шикастланишлар) оқибатларини бартараф этиш ушбу тармоқларнинг операторлари томонидан амалга оширилади.

Давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари операторларга телекоммуникация тармоқларида рўй берган ҳодисалар оқибатларини бартараф этишда кўмаклашадилар.

Телекоммуникация тармоқларида рўй берган ҳодисаларнинг оқибатларини бартараф этиш ишларини бажариш телекоммуникация воситалари жойлашган ер участкаси, бино ёки иншоот мулкдори (эгаси, ижарачиси)нинг розилиги олинишини талаб этмайди. Ҳодисалар оқибатларини бартараф этиш натижасида мулкдорга (эгасига, ижарачига) етказилган зарарлар тегишли оператор томонидан қопланиши керак.

Телекоммуникация тармоқларида юридик ва жисмоний шахсларнинг айби билан рўй берган ҳодисалар натижасида операторлар ва провайдерларга етказилган зарарлар ушбу шахслар томонидан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда қопланади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 57 боби.

21-модда. Операторлар ва провайдерларнинг ҳуқуқлари

Операторлар ва провайдерлар қуйидаги ҳуқуқларга эга:

фойдаланувчиларга хизматлар кўрсатиш;

фойдаланувчилар телекоммуникациялардан фойдаланишнинг белгиланган қоидаларини бузган тақдирда уларга хизмат кўрсатишни тўхтатиш;

юридик ва жисмоний шахсларнинг айби билан юзага келган зарарларни қоплаттириш;

юридик ва жисмоний шахсларнинг ноқонуний хатти-ҳаракатлари устидан қонун ҳужжатларига мувофиқ шикоят қилиш.

Операторлар ва провайдерлар қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлиши мумкин.

22-модда. Операторлар ва провайдерларнинг мажбуриятлари

Операторлар ва провайдерлар қуйидагиларга мажбурдир:

телекоммуникация соҳасидаги фаолиятни лицензиядаги шартларга ва белгиланган қоидаларга мувофиқ амалга ошириш;

кўрсатилаётган хизматлар сифати белгиланган стандартлар, қоидалар ва нормаларга мувофиқ бўлишини таъминлаш;

телекоммуникация тармоқлари орқали узатиладиган телефон сўзлашувлари, телеграф ва бошқа хабарлар сир тутилишига риоя қилиш;

хизматлар кўрсатиш шартлари ва тартиби тўғрисидаги, шу жумладан телекоммуникация хизматлари тарифларининг ўзгарганлиги тўғрисидаги батафсил ахборотни фойдаланувчиларга ўз вақтида тақдим этиш;

телекоммуникация хизматлари кўрсатиш тўғрисидаги шартномаларнинг бажарилмаганлиги ёки лозим даражада бажарилмаганлиги учун, шунингдек хизматлар кўрсатмаганлик ёки лозим даражада сифатли хизматлар кўрсатмаганлик оқибатида фойдаланувчиларга етказилган зарарларни қонун ҳужжатларига мувофиқ қоплаш.

Операторлар ва провайдерлар зиммасида қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа мажбуриятлар ҳам бўлиши мумкин.

23-модда. Фойдаланувчиларнинг ҳуқуқлари

Фойдаланувчилар қуйидаги ҳуқуқларга эга:

умумий фойдаланишдаги телекоммуникация тармоқлари хизматларидан фойдаланиш;

умумий фойдаланишдаги телекоммуникация тармоқларига ўзининг охирги (терминал) асбоб-ускуналарини қонун ҳужжатларида белгиланган шартларда ва тартибда улаш;

операторлар ва провайдерлар томонидан белгиланган қоидаларга мувофиқ ўз вақтида ва сифатли хизмат кўрсатилишидан фойдаланиш;

оператор ва провайдер шартномада келишилган шартларни бузган тақдирда телекоммуникация хизматларини рад этиш;

телекоммуникация хизматлари кўрсатмаганлик ёки лозим даражада сифатли хизмат кўрсатмаганлик натижасида етказилган зарарларни тўлаттириш, маънавий зиённи қоплатиш;

ўз ҳуқуқлари бузилган тақдирда ваколатли давлат органларига ёки судга мурожаат қилиш.

Фойдаланувчилар қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлишлари мумкин.

24-модда. Фойдаланувчиларнинг мажбуриятлари

Фойдаланувчилар қуйидагиларга мажбурдирлар:

телекоммуникация хизматларидан фойдаланишнинг белгиланган қоидаларига риоя этиш;

белгиланган стандартларга мувофиқ сертификатга эга бўлган охирги (терминал) асбоб-ускуналардан фойдаланиш;

ўзларига кўрсатилган хизматлар учун ҳақни ўз вақтида тўлаш;

иш сифатини пасайтиришга ёки телекоммуникация тармоқларини шикастлантиришга қаратилган хатти-ҳаракатлар қилмаслик.

Фойдаланувчилар зиммасида қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа мажбуриятлар ҳам бўлиши мумкин.

25-модда. Телекоммуникация хизматларидан фойдаланиш чоғидаги имтиёзлар ва устунликлар

Қонун ҳужжатларида фуқароларнинг айрим тоифаларига телекоммуникация хизматларидан фойдаланиш борасида имтиёзлар белгиланиши мумкин.

Фуқароларнинг айрим тоифаларига телекоммуникация хизматларидан фойдаланиш борасида белгиланган имтиёзлар берилиши муносабати билан оператор ва провайдерларнинг маблағларини қоплаш қонун ҳужжатларида белгиланадиган тартибда амалга оширилади.

Давлат органлари мансабдор шахсларининг айрим тоифаларига, хорижий давлатлар дипломатик ва консуллик вакилларига, халқаро ташкилотларнинг вакилларига, шунингдек фуқароларнинг айрим тоифаларига телекоммуникация хизматларидан фойдаланиш чоғида навбатда туриш ва фойдаланиш масаласида устунликлар белгиланиши мумкин.

Телекоммуникация хизматларидан фойдаланиш чоғида устунликлар бериладиган мансабдор шахслар, ташкилотлар ва фуқаролар тоифаларининг рўйхати ҳамда телекоммуникация хизматларини кўрсатиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

26-модда. Телекоммуникация воситаларини қўриқлаш

Телекоммуникация воситаларини қўриқлаш тартиби қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 15 майдаги 210-сонли «Телекоммуникация линиялари ва иншоотларини муҳофаза қилиш қоидаларини тасдиқлаш тўғрисида»ги қарори.

Телекоммуникация воситаларига шикаст етказилишига, уларга рухсатсиз уланишга йўл қўйган юридик ва жисмоний шахслар қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда жавобгар бўладилар.

: Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 152, 153, 154 ва 156-моддалари.

27-модда. Низоларни ҳал этиш

Операторлар, провайдерлар ва фойдаланувчилар ўртасида юзага келадиган низолар қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ҳал этилади.

28-модда. Телекоммуникациялар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик

Телекоммуникациялар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузишда айбдор бўлган шахслар қонунда белгиланган тартибда жавобгар бўладилар.

: Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 152, 153, 154 ва 156-моддалари ва Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 143-моддаси.

7.2. Ахборот инфратузилмасининг ривожланиш кўрсаткичлари таҳлили

Ахборот одамлар ўртасида узатиладиган маълумотлар ҳисобланиб, кейинги вақтда ишлаб чиқаришни режалаштириш ва бошқариш учун, хамда яшаш шароитларини, иқтисодий тараққиёт даражасини белгилашда катта аҳамиятга эга бўлиб қолди.

Ахборот инфратузилмаси – мамлакат ахборот фазосининг ривожланиши ва ўзаро фаолиятини таъминловчи тизимчалар, ташкилий таъминловчи тизимчалар, ташкилий таркиблар мажмуи.

АКТ тушунчасига микроэлектроника, компьютер ва дастурий таъминот, телекоммуникациялар ишлаб чиқиш ҳамда ишлаб чиқариш, Интернетдан эркин фойдаланишни таъминлаш, Интернетнинг ахборот ресурсларини таъминлаш, шунингдек санаб ўтилган соҳалар билан боғлиқ бўлган турли хил ҳодисалар ва бу фаолият соҳаларини тартибга солувчи қоидалар (расмийлари каби норасмийлари ҳам) киради.

Ўзбекистон мустақилликка эришганидан бошлаб ижтимоий-иқтисодий ривожланиб, халқаро интеграцияга қўшилмоқда. Жамиятимизнинг турли соҳаларида ривожланиш кетаётганлиги учун ахборотлар алмашуви масаласи туғилди.

Инсоният ишлаб чиқариш жараёнида тартибсиз механик операциялардан тартибли бошқарув операциялари томон жадал харакатланмоқда. Электрон офислар ҳар хил ахборотлаштириш воситалари билан таъминланган. Инсоннинг иш жойи ўзгармоқда.

Маълумотларнинг электрон шакли хаётнинг барча жабхаларида инсон фаолияти характерини ўзгартирмоқда.

Ахборот технологияси ва унинг аппарат дастурий таъминотининг ривожланиши, офисда иш уринларининг эволюцион ва информацион туйинишига шароит яратади.

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда ахборот инфратузилмаси жадалллик билан ўсиб бораяпти. Ҳозирда ахборот коомуникацияларида мутлақ телефон, уяли алоқа, интернет, шу соҳада фаолият юритувчи компаниялар фаолияти такомиллашиб бормоқда. Замонавий ахборот технологиялари интерактив давлат хизматларини кўрсатишнинг муҳим омилидир

Бугунги кунда замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жамият ва давлат бошқаруви фаолиятининг барча соҳаларига кенг жорий этиш ҳамда улардан самарали фойдаланиш, фуқароларнинг ахборот олишга доир конституциявий ҳуқуқларини рўёбга чиқариш, давлат бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлигини таъминлаш, “электрон ҳукумат” тизимини жадал татбиқ этиш, телекоммуникация инфратузилмаси, маълумотларни узатиш тармоқларини модернизация қилиш борасида мамлакатимиз барча ҳудудида кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда.

Давлатимиз раҳбарининг 2015 йил 4 февралдаги “Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлигини ташкил этиш тўғрисида”ги Фармони ушбу йўналишдаги саъй-ҳаракатларни янги босқичга кўтаришга қаратилгани билан ниҳоятда аҳамиятлидир. Бинобарин, мамлакатимизда мустақилликнинг илк йиллариданоқ, ахборот-коммуникация

технологияларини ҳар томонлама равнақ топтириш, унинг ҳуқуқий-ташкилий ҳамда моддий-техник базасини изчил такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратиб келинаяпти. Ахборот-коммуникация технологиялари замонамиз учун долзарблигига монанд суръатда бошқа соҳаларга нисбатан жадал ривожланаётганини алоҳида таъкидлаш жоиз. Ушбу хизматлар ҳажми сўнгги беш йилда 3,3 баробар, ўтган йили эса 24,5 фоиз ўсгани бунинг амалий тасдиғидир. Айниқса, "электрон ҳукумат" тизимининг изчил ривожланаётгани ахборот тизимлари ва ахборот муносабатлари субъектлари хавфсизлигининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини янада такомиллаштиришда муҳим аҳамият касб этмоқда.

7.3. Уяли алоқа инфратузилмаси

Уяли алоқ энг тез ривожланаётган АКТ тармоқларидан бири ҳисобланади. Буни биз уяли алоқ абонентлари сонидан ҳам билса бўлади. Масалан, 2002 йил якунлари бўйича мобил алоқа абонентлари сони 186,8 минг кишини, уларнинг аҳоли сонидаги улуши 0,7 фоизни ташкил этган. 2008 йилга келиб эса уяли алоқа абонентлари сони 9 млн. га етди, уларнинг аҳоли сонидаги улуши 33,2 фоизни ташкил этган. Ҳозирда (2012 йил) уяли алоқа абонентлари сони 25 млн. дан ортиқни ташкил этади.

Бунинг асосий сабаларидан бири уяли алоқа компаниялари ўртасида рақобат кескинлашганидир. Бугунги кунда уяли алоқа компаниялари инфратузилмани такомиллшатириш орқали қўшимча хизматлар тармоғини кенгайтириш ва сифатни яхшилаш ва шу орқали кўпроқ абонентларни жалб қилишга интилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2014 йил 4 декабрдаги ПҚ-2270-сон «Ўзбекистон Республикасининг 2015 йилги асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида»ги қарорига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси Алоқа, ахборотлаштириш ва телекоммуникация технологиялари давлат қўмитаси ҳамда Молия вазирлиги қарор қилади:

Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги ҳамда Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2012 йил 1 февралдаги 2-ю, 7-сон қарори (рўйхат рақами 2329, 2012 йил 21 февраль) (Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й., 8-9-сон, 89-модда) билан тасдиқланган Мобиль алоқа хизматларини кўрсатувчи юридик шахслар (уяли алоқа компаниялари) томонидан абонент рақамидан фойдаланганлик учун тўловларни ҳисоблаш ва тўлаш тартиби тўғрисидаги.

7.4. Интернет хизматлари ва маълумотлар узатиш тармоқлари тизими

Фойдаланувчилар учун халқаро ахборот тармоқлари, шу жумладан, Интернетдан фойдаланиш имкониятини таъминлаш учун йўлдошли ва ер усти рақамли каналлардан фойдаланган ҳолда тўғридан тўғри алоқа ўрнатилган. Интернет тармоғига уланишни таъминловчи халқаро каналларнинг ўтказувчанлик лаёқати 2006 йил 143 Мбит/с дан 2011 йил 640 Мбит/с га етказилди.

Каналларнинг ўтказувчанлик лаёқати кўпайиши ва операторлар ҳамда провайдерларнинг сони ортиши баробарида, Интернет тармоғига коммунтацияланган ва кенг тармоқли фойдаланиш тизими абонентлари жадал суръатлар билан ортиб бормоқда. Кенг тармоқли фойдланиш абонентларининг умумий сони ҳам тез ортиб бормоқда.

2012 йил 1-чораги якунларига кўра интернет хизматларидан фойдаланувчи абонентлар сони 9 млн. дан ортиб кетди.

Аҳолининг кенг қатламига Интернет тармоғидаги ўз саҳифаларини жойлаг\штиришга ёрдам бериш мақсадида, Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги томонидан UZINFOCOM маркази ва UZ ҳудудидаги домен номлари регистраторлари билан ҳамкорликда ь\бир қанча акциялар ўтказилди.

Тажриба доирасида фойдаланиш натижаларига кўра, Давлат радиочастоталар комиссияси томонидан республикада WiMAX хнологияси бўйича кенг тармоқли

симсиз фойдаланиш тармоқларини ривожлантириш мақсадиад бир қатор операторларга частоталар тармоғи ажратиб берилган эди. Бу катта ҳудудни қамраб олиш билан бирга симсиз тармоқларни яратиш имконини беради (50 километргача), бунда маълумотларни узатиш тезлиги 32 дан 135 Мбит/с гача миқдорни ташкил этади.

7.5.Республикада АКТ ривожлантириш йўналишлари

Ўзбекистон алоқа тизими ўз ичига почта, телефон, телеграф, радио ва телевидение, интернет ва матбуот тарқатиш соҳаларини олади. Соҳа миллий хўжалик ва ижтимоий инфратузилманинг таркибий қисми бўлиб, такрор ишлаб чиқариш жараёнининг доимийлигини таъминлашга хизмат қилади.

Республикамизнинг алоқа мазмуаси шунингдек, уяли, электр ва космик йўлдошлар орқали алоқа тизимини ҳам қамрайди.

Алоқа корхоналари учун муҳандислар асосан 5 ихтисослик бўйичаТошкент Ахборот технологиялари университети ва унинг Термиз филиалида, техниклар Тошкент алоқа коллежида ва Нукус политехникумининг алоқа бўлимида тайёрланади.

Маълумки, биз замонавий компьютер ва телекоммуникация тизимлари ҳамда технологияларини янада ривожлантиришга ғоят муҳим эътибор қаратмоқдамиз.

2011 йилда замонавий кенг форматли ва оптик технологияларни жорий этиш асосида телекоммуникация тармоғини ривожлантириш ва модернизация қилиш, 950 километрдан ортиқ оптик толали алоқа тармоғини фойдаланишга топшириш, вилоятлар марказларига маълумотлар узатишнинг транспорт тармоғини кенгайтиришни таъминлаш вазифаси қўйилмоқда.

Кўзда тутилган ушбу чора-тадбирларни амалга ошириш ҳисобидан интернетнинг халқаро тармоқларига чиқиш имкониятлари тезлигини 4 баробар ошириш, турғун стационар алоқа орқали интернетдан фойдаланувчилар сонини 3 миллиондан 3,5 миллион нафарга кўпайтириш, кенг форматли телекоммуникация тармоқларидан фойдаланувчилар сонини эса икки баробар ошириб, 100 мингтага етказиш лозим.

Уяли алоқа воситаси тарихига бир назар
Уяли алоқа воситасини яратиш фикри, биринчи бўлиб, 1946 йили Америкадаги AT&T Bell Labs компаниясида туғилган эди. Ўшанда бу фирма родиоузатгич ёрдамида ишловчи дастлабки телефонни яратган эди. Лекин бу воситадан фойдаланиш жуда мураккаб бўлиб, қўнғироқ қилувчи аввал марказий станцияга уланиб, фалон рақамни улаб беринг, деб илтимос қилиши лозим эди. Бундан ташқари, бир вақтнинг ўзида ҳам тинглаб, ҳам эшитиш имкони йўқ, алоқа ҳозирги рацияларнинг услубида эди.
Кейинроқ мазкур корхона ҳар бир телефон учун алоҳида станция ўйлаб топди. Аммо бу станциянинг оғирлиги 40 кг эди. Уни автоулови бор одам орқа ўриндиққа ўрнатиб, гўшакни олд ўриндиққа қўйиб оларди.

40-йилларнинг охирига келиб Швециядаги Телеваркет компанияси ўзининг икки ходимига оддий телефон жиҳозлари каби ишлайдиган, аммо, кўтариб юрса бўладиган жиҳоз ўйлаб топишни топширади. Бу топшириқ, кўп ўтмай, 1950 йилнинг 3 декабрида амалга ошади. Унга МТА (А мобил телефон тизими) деб ном берилади ва 1956 йил сотувга чиқарилади. Аммо, бу жиҳоз ҳам 35 кг оғирликда бўлиб, автоуловга муҳтож эди. 1973 йилга келиб Американинг Моторола компанияси ҳажми ва оғирлиги жиҳатидан анчагина ихчам жиҳоз яратишга муваффақ бўлди. Бу энг илк мобил телефон эди. Унга Dyna-Tac деб ном беришди. Унинг узунлиги 25, эни 15, қалинлиги 5 см, оғирлиги 1 кг, 12 та тугмачали эди. Унинг электр озуқаси 35 дақиқага етар, аммо, бунинг учун 10 соат озуқа олиши керак эди.

1983 йилга келиб AMPS стандартидаги биринчи оммавий уяли телефон юзага келди. Бу билан ҳозирги авлод уяли алоқа тарихининг энг илк саҳифаси очилган эди. Кейин эса бу майдон ўта ҳам кенгайиб, яшин тезлигида ривожланиб кетди. Ҳозирга келиб, 6,5 миллиарддан ортиқ инсониятнинг таркибида 2 миллиарддан ортиқ мижоз бор.

7.6. АКТ хизматлари фойдаланиш имкониятлари ва йўлларини кенгайтириш

Ўқув жараёнига кенг форматли коммуникация тармоқлари ва интернет технологияларини жорий қилиш мақсадида Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлигига Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Халқ таълими вазирлиги билан ҳамкорликда "Электрон таълим" миллий тармоғини барпо этишни ниҳоясига етказиш ҳамда 2011 йилда мамлакатимизнинг барча олий ўқув юртларини, кейинчалик эса академик лицей ва касб-ҳунар коллежларини ягона компьютер ахборот тармоғига улашни таъминлаш вазифаси юклатилади.

2015 йилгача мамлакатимизнинг барча ҳудудларида рақамли телевидениега ўтишни таъминлаш бўйича комплекс дастурнинг амалга оширилиши биз учун алоҳида аҳамиятга эгадир.

Ушбу лойиҳа доирасида Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлигига 2011 йилда Нукус, Урганч, Андижон ва Қарши шаҳарлари телемарказларида замонавий рақамли узатиш ускуналарини ўрнатиш, аҳолини рақамли форматдаги теледастурлар трансляцияси билан қамраб олишни 23 фоиздан 37 фоизга ошириш, шунингдек, "Навоий" эркин индустриал-иқтисодий зонасида рақамли телевидение учун махсус мосламалар ишлаб чиқариш қувватини 50 минг донага етказиш вазифаси топширилади.

2011 йилнинг биринчи ярмида Ўзбекистон Миллий телерадиокомпаниясининг медиамарказини Япония ва Германиянинг етакчи компанияларида ишлаб чиқарилган энг замонавий мултимедиа техникаси билан жиҳозлаб, фойдаланишга топширишни таъминлаш зарур.

Бу давлат ташкилотлари ҳамда фуқаролар ўртасидаги алоқа бўлиб, унда давлат хизматларидан тез ва қулай таъминланади. Бундай хизматлар доирасига маълумотномаларни олиш, гувоҳнома ва рухсатномаларни расмийлаштириш, шахс ҳаётига оид юридик муҳим кунларни рўйхатдан ўтказиш киради. Фуқароларга Давлат хизматларини барчасини кўрсатиш интернет орқали базадаги бир ёки ундан ортиқ маълумотлар орқали амалга оширилади. Портал ёрдамида фуқаролар қулай ва эришиб бўладиган шаклда ҳукумат фаолияти ҳақида маълумот олишлари, шунингдек, ўз фикр ҳамда мулоҳазаларини билдиришлари, фуқаролик ва жамоатчилик бурчларини бажаришлари, сайловларда қатнашишлари мумкин.

Мустақилликка эришгандан буён Ўзбекистоннинг ички сиёсати ўз ривожланиш моделига эга бўлди. Ўзига хос бу модел жаҳон ҳамжамиятида юқори баҳоланиб, мамлакатимниз нуфузини мустаҳкамланишига хизмат қилди. Мамлакатимизнинг ички сиёсати асосан Конституцсия, "Ички сиёсий фаолият консепсияси", "Халқаро шартномалар ҳақида" ва бошқа кўплаб ҳуқуқий-норматив ҳужжатларга, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг нутқларига таянади.

Ўзбекистон ички сиёсатининг асосий вазифаси демократик жамият қуриш, миллий хавфсизликни таъминлаш, жаҳон ҳамжамиятида мамлакатимиз нуфузини ошириш, миллий иқтисодимиз барқарорлигини таъминлаш ҳамда мамлакатимизни ривожланган мамлакатлар қаторига қўшишдан иборат. Ўзбекистон ҳар доим тинчлик ва барқарорлик тарафдори бўлган ва ички сиёсатимизнинг асосий ва бош тамойилига мувофиқ баҳсли мунозараларга куч ишлатмаган, ўзга мамлакатларга тажовуз қилмаган ҳолда ечимни топадиган мамлакат бўлиб қолади. Мамлакатимиз

тинчлик, барқарорлик йўлидан бормоқда. Бошқа мамлакатларга нисбатан тенг ҳуқуқли ва ўзаро фойдали алоқаларни халқаро норма ҳамда шартномаларга таянган, халқимизнинг қарашларини инобатга олишга интилмоқда.

Ўзбекистон дунёдаги мамлакатлар билан марказий ҳудудда, шунингдек, бутун дунёда тинчликни таъминлаш мақсадида ҳамкорлик юритмоқда. Мамлакатимиз юздан ортиқ ташкилотларга аъзо ҳисобланиб, унда терроризм, диний экстремизм, наркотрафик ҳамда одам савдосига қарши кескин кураш олиб бориляпти. Ўзбекистон мустақилликка эришганидан бери мамлакат барча соҳаларда улкан ютуқларга эришди. Бугунги кунда мамлакатимиз жадал суръатларда ривожланмоқда

8-мавзу. Инфратузилма соҳасида инвестициялар ва уларнинг иқтисодий самарадорлиги

1. Инфратузилма соҳасига инвестицияларни жалб этиш зарурлиги ва аҳамияти.

2. Инфратузилма соҳасига сарфланаётган инвестицияларнинг манбалари ва уларнинг сарфланиш йўналишлари.

3. Инфратузилма соҳасига хорижий инвестицияларни жалб қилишни кенгайтириш.

4. Инфратузилма соҳасига сарфланаётган инвестициялар кўламини кенгайтириш ва самарадорлигин ошириш йўллари.

Таянч иборалар: Инвестиция, хорижий инвестицияларни жалб қилиниши,инвестицияларнинг манбаалари, инвестицияларнинг самарадорлиги.

8.1. Инфратузилма соҳасига инвестицияларни жалб этиш зарурлиги ва аҳамияти

Бир қатор тадқиқотчилар гуруҳи инфратузилма эҳтиёжларни амалга ошириш (қондириш) учун қанча миқдорда инвестиция зарурлиги тўғрисида тадқиқотлар олиб боришди. 1980 йилдан 2002 йилгача бўлган даврда 52 давлатнинг инфратузилмага қилинган инвестициялари ва ЯММ орасидаги ўзаро боғлиқликни аниқлашга уриниб кўришди. Унга кўра, ЯММ йиллик 3,6 фоиз ўсишини таъминлаш учун электр таъминоти тизими ва телекоммуникация инфратузилмасига мос равишда ЯММнинг 0,2 ва 0,7 фоиз миқдорида инвестиция қилиш зарур саналади. ЯММ 6 фоизга ўсишга эришиш учун бу миқдорни 2 баробар кўпайтириш зарур. Бу харажатлар инфратузилманинг инфратузилма объектини жорий ҳолатини ҳисобга олмаган эди. Агар бу ҳисобга олинса ушбу миқдор бир неча баробарга ортиши мумкин.

Инфратузилмага қилинган инвестиция ялпи талабни шакллантиришда муҳим омил бўлиб хзимат қилади. Катта миқдордаги инфратузилма лойиҳалари аксарият ҳолларда қурилишга кўп миқдорда инвестициялар қилишни талаб этади. Бу эа қурилиш ва таъмирлаш маҳсулотларига бўлган талабни оширади (металлургия қурилиш материаллари, кимё саноати маҳсулотлари, хизматлар ва ҳ.к.).

Давлат активларини хусусийлаштириш, аввало, чет эллик инвесторларга сотиш вазифалари қўйилди ва бунинг учун тегишли шароитлар яратилди. Масалан, 506 та мулк комплекси танлов асосида, инвеститсия киритиш шарти билан «нол» қийматида янги мулкдорларга сотилди. Бу борада ана шу инвесторлар қарийб 1 триллион сўм ва 40 миллион АҚШ доллари миқдорида инвеститсия киритиш, шунингдек, 22 мингга яқин янги иш ўрни яратиш мажбуриятини олганини қайд этиш лозим.Шу билан бирга, 245 та кам рентабелли ва фаолият кўрсатмаётган ташкилот тўлиқ тугатилди. Хусусийлаштириш дастурида кўзда тутилган, фойдаланилмаётган ва қурилиши тугалланмаган 353 та давлат мулки обекти бузилиб, бунинг натижасида 120 гектар ҳажмидаги ер майдони бўшади. Бу ерларнинг қарийб 80 гектари ишлаб чиқариш корхоналари ташкил этиш ва

хизматлар кўрсатиш обектлари қуриш учун тадбиркорлар тасарруфига берилди.Давлат мулки шаклидаги яна 319 та ана шундай обект инвентаризатсия қилиниб, хусусий мулк шаклига ўтказиш учун савдога қўйилди ва ўтган йили уларнинг 102 таси янги мулкдорларга сотилди. Бундан ташқари, 378 та аксиядорлик жамиятининг давлат улуши баҳоланди ва чет эллик стратегик инвесторларга сотиш учун очиқ савдога қўйилди.

8.2. Инфратузилма соҳасига сарфланаётган инвестицияларнинг манбалари ва уларнинг сарфланиш йўналишлари

Иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва уни модернизация қилиш борасида стратегик муҳим рол ўйнайдиган лойиҳаларни амалга ошириш, биринчи навбатда, ишлаб чиқариш инфратузилмасини шакллантиришда бундан бир неча йил аввал ташкил этилган, бугунги кунда 3 миллиард 200 миллион АҚШ долларидан ортиқ низом жамғармасига эга бўлган Ўзбекистон Тикланиш ва тараққиёт фонди фаолиятига катта аҳамият берилмоқда. Яқин истиқболда ушбу Фонд активларини 5 миллиард долларга етказиш кўзда тутилмоқда. Ўтган икки йил мобайнида ўнлаб йирик саноат ва инфратузилма иншоотларини молиялаштириш ва ҳамкорликда молиялаштириш учун Фонд томонидан 550 миллион АҚШ долларидан зиёд миқдорда кредитлар ажратилди.

Мамлакатимиз бўйича инвестиция дастурларини амалга ошириш натижасида қарийб 250 миллиард сўмлик асосий фондга эга бўлган жами 423 та объект, жумладан, озиқ-овқат саноатида 145 та, қурилиш материаллари саноатида 118 та, енгил ва тўқимачилик саноатида 65 та, қишлоқ ва ўрмон хўжалиги соҳасида 58 та, кимё ва нефт-кимё саноатида 13 та, фармацевтика тармоғида 8 та объект ишга туширилди.

Ижтимоий соҳа объектларини қуриш ва фойдаланишга топшириш масалаларига устувор аҳамият берилиши натижасида 113 минг 200 ўқувчига мўлжалланган 169 та касб-ҳунар коллежи ва 14 минг 700 ўринли 23 та академик лицей қурилди ва реконструкция қилинди. Шу билан бирга, 69 та янги мактаб барпо этилди ва 582 та мактаб капитал реконструкция қилинди. Шулар қаторида 184 та болалар спорти иншооти, 26 та қишлоқ врачлик пункти ва 7 миллион 240 минг квадрат метр турар-жой бинолари ва бошқа объектлар қурилди.

Ижтимоий соҳада инвестиция жараёнларининг кучайтирилиши, айниқса, қишлоқ жойларида турли ижтимоий объектлар – болалар боғчалари, мактаблар, касб-ҳунар коллежлари ва академик лицейлар, шифохоналар, қишлоқ врачлик пунктлари, спорт ва маданият иншоотлари ва бошқаларнинг барпо этилиши пировардида ободончилик даражасининг юксалишига, халқимиз турмуш фаровонлигининг ошишига аҳамиятли таъсир кўрсатади.

Ижтимоий соҳа объектларини қуриш ва фойдаланишга топшириш масалаларига устувор аҳамият берилиши натижасида 113 минг 200 ўқувчига мўлжалланган 169 та касб-ҳунар коллежи ва 14 минг 700 ўринли 23 та академик лицей қурилди ва реконструкция қилинди. Шу билан бирга, 69 та янги мактаб барпо этилди ва 582 та мактаб капитал реконструкция қилинди. Шулар қаторида 184 та болалар спорти иншооти, 26 та қишлоқ врачлик пункти ва 7 миллион 240 минг квадрат метр турар-жой бинолари ва бошқа объектлар қурилди (3.2.3. -расм).

Ижтимоий соҳада инвестиция жараёнларининг кучайтирилиши, айниқса, қишлоқ жойларида турли ижтимоий объектлар – болалар боғчалари, мактаблар, касб-ҳунар коллежлари ва академик лицейлар, шифохоналар, қишлоқ врачлик пунктлари, спорт ва маданият иншоотлари ва бошқаларнинг барпо этилиши пировардида ободончилик даражасининг юксалишига, халқимиз турмуш фаровонлигининг ошишига аҳамиятли таъсир кўрсатади.

8.3. Инфратузилма соҳасига хорижий инвестицияларни жалб қилишни кенгайтириш

Иқтисодий ислоҳотлар чуқурлашиб ҳорижий инвестицияларни жалб қилишга талаб ва эҳтиёжларни ортиб бориши ҳудудларда инвестиция сиёсатини бозор муносабатларига мос равишда амалга ошириш, яъни инвестиция жараёни қатнашчиларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилаб бериш, ҳудудларда инвесторлар учун тўлақонли шарт-шароитлар яратишни талаб қилади. Ҳудудлар иқтисодиётига катта миқдорда ҳорижий инвестицияларнинг жалб қилиниши иқтисодиётни модернизация қилиш, ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларини замонавий техникалар билан таъминлаш, рақобатбардош ва жаҳон стандартларига мос сифатли товарлар ишлаб чиқариш, аҳолининг бандлик даражасини ошириш, энг асосийси ҳудудларнинг барқарор иқтисодий ривожланишини таъминлаш имконини беради. Бунга эришиш учун ҳудудларда қулай инвестицион муҳитни яратиш керак.

Ўзбекистон Республикасида қулай инвестицион муҳитни яратиш, мамлакат иқтисодиётини муҳим соҳаларини ривожлантириш бўйича қабул қилинган узоқ ва ўрта муддатли давлат дастурлари муваффақиятли амалга оширилмоқда.

Инқирозга қарши чоралар дастурини амалга оширишда инвеститсияларни жалб этиш, аввало, ички манбаларни сафарбар этиш ҳисобидан иқтисодиётимизнинг муҳим тармоқларини жадал модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш, транспорт коммуникацияларини янада ривожлантириш ва ижтимоий инфратузилма объектларини барпо этиш ҳал қилувчи устувор йўналишга айланди.

Туркманистондан Ўзбекистон ҳудуди орсали Хитойга ўтадиган газ қувурини тортиш ишлари якунланди. Бу ўз навбатида, мамлакатимизнинг транзит имкониятларини янада кенгайтиради.

Эндиги вазифа хорижий инвестициялар учун реал инвестицион муҳитни яратиш, давлат ҳокимият органларида бюрократия ва сансоларликка чек қўйиш, хорижий инвестицияларни, биринчи навбатда, тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этиш ишларини барча чоралар билан кучайтириш лозим.

Хорижий инвесторлар Ўзбекистон минтақаларига сармоя киритиш учун мавжуд бўлган имкониятлар, шунингдек, инвесторлар учун яратилган ҳар томонлама кенг, қулай шарт-шароит ва кафолатлар бўйича зарур, керакли маълумотга эга бўлишлари муҳим аҳамиятга эгадир.

Ўзбекистон иқтисодиётига кириб келаётган хорижий инвестициялар оқимини янада кенгайтириш, хорижий инвесторларга аниқ маълумотлар бериш, маҳаллий тадбиркорларга хориждаги потенциал инвесторлар ҳақида маълумот бериш уларга кўмаклашиш мақсадида ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги ҳузурида “Хорижий инвестицияларни ахборот билан таъминлаш ва кўмаклашиш агентлиги” ташкил этилди. Ана шу агентликнинг фаол фаолият юритиши мамлакатимиз ҳудудларига хорижий инвестициялар оқимининг янада ошишида улкан кўмак бўлади.

8.4. Инфратузилма соҳасига сарфланаётган инвестициялар кўламини кенгайтириш ва самарадорлигин ошириш йўллари

Юқоридаги маълумотлар, фикр-мулоҳазалардан кўринадики, ўтган йилда инвестицияларни жалб этиш борасида эришилган натижалар мамлакатимиздаги инвестиция муҳитининг янада яхшиланганлигидан, бу эса, ўз навбатида иқтисодиётдаги муҳим таркибий ўзгаришларни изчил амалга ошириш имкониятининг кенгайганлигидан дарак беради

Кейинги йилларда Ўзбекистон иқтисодиётига киритилаётган хорижий инвестициялар ҳажмининг изчил ва барқарор ўсиб бораётгани эътиборга сазовордир. 2011 йилда 3 миллиард АҚШ долларидан ортиқ миқдоридаги хорижий инвестициялар ўзлаштирилди.

Мамлакатимизда инвестиция жараёнларининг такомиллашиб бораётганлигини намоён этувчи яна бир жиҳат – давлат бюджетидан молиялаштириш таркибидаги нисбатларнинг сезиларли даражада ўзгариб бораётганлиги ҳисобланади. Инвестиция жараёнларига давлат бюджетидан молиялаштирилган маблағлар динамикаси шуни кўрсатадики, агар 2005 йилда давлат бюджетдан молиялаштирилган маблағларнинг 36,2% республика бюджети, 63,8% маҳаллий бюджет ҳисобига таъминланган бўлса, 2010 йилда бу нисбат тегишли равишда 35,5% ва 64,5% ни ташкил этиши кўзда тутилмоқда. Бу эса инвестиция жараёнларини молиялаштиришда маҳаллий бюджетларнинг иштироки ва роли кенгайиб бораётганлигини кўрсатади.

Инфратузилма соҳасига киритилаётган инвестициялар кўламини кенгайтириш, энг аввало, техник ва маънавий жиҳатдан эскирган, паст самара билан фаолият кўрсатаётган инфратузилма обэектларини модернизация қилишга алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ.

9-мавзу. Бозор иқтисодиёти ривожланган давлатларнинг инфратузилма иқтисодиётидаги илғор хорижий тажрибаларини ўрганиш

1. Иқтисодиёти барқарор ривожланган давлатларда инфратузилмани ташкил топиши.

2. Инфратузилма хизматларини кўрсатувчи ташкилотлар.

3. Инфратузилма объектларини иқтисодий таҳлили.

4. Халқаро тажрибаларни ўзаро алмашиш.

Таянч иборалар: Бозор иқтисодиёти, транспорт инфратузилмаси, энергетика инфратузилмаси, сув таъминоти инфратузилмаси, коммуникация инфратузилмаси.

9.1. Иқтисодиёти барқарор ривожланган давлатларда инфратузилмани ташкил топиши

Айрим ривожланган ғарб давлатларида инфратузилмани икки турга бўлиб ўрганилади: оғир ва енгил инфратузилма.

Оғир инфратузилмага замонавий индустриал давлатнинг ишлаб чиқариши (амал қилиши)ни таъминлайдиган катта жисмоний бирликлар киради. Булар:

Транспорт инфратузилмаси;

Энергетика инфратузилмаси;

Сув таъминоти инфратузилмаси;

Коммуникация инфратузилмаси;

Товар ва маиший чиқиндиларни бошқариш (қаттиқ);

Ер мониторинги ва сетларни ўлчаш.

Енгил инфратузилма оғир инфртаузилмадан фарқли равишда инсонларга махсус хизматларни кўрсатиш (етказиб бериш ҳисобланади). Унга эса қуйидагилар киради:

Инфратузилмани бошқариш (давлат бошқаруви)

Авария хизматлари

Ҳарбий инфратузилма

Бозор инфратузилмаси

Ижтимоий инфратузилма

Маданият, спорт ва дам олиш инфратузилмаси

Албатта, инфратузилманинг ана шундай иккита катта гурухга булиниши унинг таърифий хамда халк хужалигини ишлаб чикариш ва ноишлаб чикаришга булинишига асосланган. Бирок инфратузилма унсурларининг узаро жуда жипс

боглaнганлиги уларнинг у ёки бу гурухга мансублигини белгилашни мушкуллаштиради. Масалан: ахолига хизмат курсатувчи транспорт ёки ахолининг транспорт воситаларини таъмирлаш каби хизматлар уз хусусиятларига кура улар ахолига хизмат курсатувчи инфратузилманинг сохасидир, бирок уларда умумий техник-ишлаб чикариш хусусиятлари мавжуд. Шундай булгани билан хам бу сохаларнинг иктисодий-функционал хизмат вазифаси ахолининг турмуш даражасини яхшилашга каратилганлиги боис ноишлаб чикариш инфратузилмага мансуб деб топилиши табиийдир.

Инфратузилма соха мутахассислари томонидан турлича тусланган. Айникса, ислохотлардан олдинги даврда халк хужалиги ёки магистрал, институционал, регионал (минтакавий), худудий корхона ва сохалар номи билан юритиладиган инфратузилма турлари шаклланган эди.

Мазкур атамаларнинг урганилиши махсус тадкикотни талаб этишни хамда хозирги инфратузилма тизимини бозор иктисодиёти шароитида амал килаётганини таъкидлаган холда уни куйидагича гурухлаш мумкин. (9.1.-Жадвал).

9.1.-Жадвал

Инфратузилманинг гурухланиш жадвали

Инфратузилманинг:				
тури ва турдошлари	тайиноти *	асосий унсурлари	Хизмат:	
			доираси	субъектлари
I.Бозор (макроиктисодий) инфратузилмаси. Асосий булимлари: а)Маркетинг тизимининг инфратузилмаси б)Молия ва кредит инфратузилмаси в)Ахборот тизимининг инфратузилмаси г)Бозор институтлари инфратузилмаси	Бозор тизимида товар (хизмат)-ларнинг харакати ва тадбиркорликнинг ривожланиши учун уму мий шароитлар яратиш оркали иктисодиётнинг самарадорлигини ошириш ва ракобат мухитини шакллантириш.	Биржалар, аукционлар, банклар лар, солиқ ва бож тизими, ахолининг бандлигини тартибга солувчи давлат ва нодавлат ташкилотлар тизими (мехнат бир-жаларилари), информацион технологиялар ва коммуникация воситалари, маркетинг тизими хизматлари, аудит ва консалтинг ташкилотлари, тадбиркорликни куллаб-кувватлаш давлат ва нодавлат фондлари, олий ва урта иктисодий таълим тизими, махсус тад-биркорлик эркин зоналари..	Ички ва ташки бозорлар тизими, барча халк хужалиги тармок ва корхона лари	Барча бозор субъ-ектлари, шу жумла-дан: Давлат, харидор, ва сотувчилар, тадбир-кор фирмалар, аудит, консалтинг корхона-лари, фукаролар..
II.Халк хужалиги (магистрал) инфратузилмаси	Халк хужалигининг барча тармокларини ривожлантириш ва инсон тараккиёти учун умумий шароит яратиш учун хизмат курсатиш	Умумий: темир ва авто-мобил йуллари, хаво ва сув транспортлари, сув, газ ва нефть кувурла-ри электр утказгичлар алока ва коммуникация, таълим ва согликни саклаш тизими	Яхлит халк хужалиги тизими ва ахоли	Ишлаб чикариш ва ноишлаб чикариш корхоналари мажмуи, давлат ва ахоли

III.Ишлаб чикариш инфратузилмаси 1)худудий булинмалари: а)минтакавий б)махаллий в)корхона 2)Функционал булинмалари: а)тармок инфратузилмаси б)тармоклараро	Ишлаб чикариш жараёнининг узлуксиз янгиланиши ракобат-бардош махсулот ишлаб чикариш ва захиралардан самарали фойдаланиш учун умумий шароит-лар мухайё килиш	Моддий-техник таъминот, турли таъмир сервис хизматлари, ишлаб чикариш сохаларига хос хамда 1 ва 2-чи инфратузилмага кирмайдиган товар харакати ти-зими, транспорт ва алока, электр тар-моклари, махсулот тайёрлаш, уни саклаш, сотиш ва бошкалар.	Ишлаб чикариш тармоклари, минтака, махалла корхоналар	Давлат, ишлаб чикариш корхоналари ва уларга хизмат курсатувчи барча субъектлар.
IV.Ижтимоий (ноишлаб чикариш) инфратузилма Худудий булинмалари: а)минтакавий б)махаллий в)корхона.	Ахоли ва ишчи кучини такрор ишлаб чикиши ва уларнинг сифат курсаткичларини ошириш учун хизмат килади.	Ахолининг соглигини саклаш ва тиклаш, таълим-тарбия, маданият маориф, умумий овкатланиш тизимлари, ахолининг ижтимоий химоялаш, газ ва ичимлик сув билан таъминлаш, коммунал хизмат ва бошкалар.	Ахоли ва халк хужалигининг ноишлаб чикариш сохаси.	Давлат, ахоли, ишчи кучи, алохида ижтимоий гурухлар ва фукаролар, ноишлаб чикариш корхоналари ва субъектлари.
Изох: Тайинот, яъни вазифа, хизматни бажариш учун тайинлашга каратилган ёки белгиланган максад учун хизмат килмокни билдирувчи объектга каратилган «тайинлов»нинг ифодаси (назначение).				

Биринчи жадвалда инфратузилма шартли равишда 4-та асосий гурухга булинган. Шартли дейишдан максад инфратузилманинг бажарадиган функционал ва минтакавий вазифаларига караб унинг унсурларини аник кайси гурухга мансублигини белгилаш жуда мушкулдир. Чунки инфратузилма сохалари бири иккинчисини тулдирган холда ёки иккинчиси биринчисини давоми сифатида амал килади. Шундай килиб 9.1-жадвалда келтирилган инфратузилманинг гурухланиши купчилик методологик ёндашувларнинг синтезлаштирилган куринишидир.

Шуни хам айтиш лозимки, 9.1-жадвалда келтирилган инфратузилма турлари яна ундан кичикрок булимларга булиниши мумкин. Масалан, транспорт инфратузилманинг бир сохаси, бирок транспорт тармогининг уз инфратузилмаси хам мавжуд.

Хулоса сифатида шуни айтиш лозимки, инфратузилма хизмат турларидан катъий назар, яхлит тизим сифатида ишлаб чикаришни баркарор ривожланиши ва унинг янгиланиши хамда иктисодиётда захиралардан фойдаланишнинг самарадорлигини ошириш учун шароит мухайё килади.

Иктисодиётнинг самарадорлигини ошириш жамият хаёти учун жуда мухимдир. Чунки, иктисодий усиш омиллари харакати ишлаб чикариш самарадорлигида мужассам ифода этилади. Ишлаб чикариш самарадорлиги ишлаб чикариш харажатлари билан олинган натижасининг нисбатидир. Канча ресурс сарфлаб канча ва кандай сифатли махсулот ва хизматлар яратилганини самарадорлик ифодалайди. Унинг бош мезони-пировард натижа хисобланади. Маълумки, ишлаб чикаришнинг пировард натижаси-бу ялпи миллий махсулот ва унинг таркибий кисми булган миллий даромад. Самарадорлик синтетик ва умумлашган курсаткич булиб, интеграл характерга эга, яъни узида бир неча курсаткичлар натижасини жамлайди. У махсулотнинг мехнат сигими, материал сигими ва инвестиция сигимидан келиб чикадиган хосиладир (А.Улмасов, М.Шарифхужаев. Иктисодиёт назарияси. 106-107 б.).

Шундай килиб, иктисодий усиш омилларининг харакати ишлаб чикаришнинг алохида сохаларида уз хусусиятларига эга булганлиги боис уларнинг самарадорлигини белгилаш курсаткич, мезон ва усуллари хам сохага мос тус олади.

Айникса, аграр ишлаб чикаришнинг самарадорлигини белгилаш масаласи узига хослиги билан ажралиб туради. Агросаноат мажмуасининг самарадорлигини назарий-методологик базасини бойитишда бир катор мутахассислар: В.А.Добринин, А.И.Ноткин, Г.М.Сорокин, Т.С.Хачатуров, И.Н.Буздалов, В.В.Ким, Ф.К.Каюмов, Р.К.Рахимов, А.А.Абдуганиев, К.А.Хасанжонов, Р.Х.Хусанов, К.С.Хамдамов, А.кодиров, Э.Гордан ва бошкалар уз хиссаларини кушганлар.

Айни пайтда кишлок хужалигининг самарадорлигини белгилашда ягона тан олинган ёндашув шаклланмаган. Уни бахолаш амалиётида: натурал курсаткичлар: хосилдорлик, чорва махсулдорлиги, сарфланган мехнатга мос келадиган махсулот микдори ва бошкалар хамда киймат курсаткичлари: махсулот таннархи, ялпи даромад, фойда ва унинг харажатларга (ёки асосий ва айланма маблагларига) нисбати, фонд ва инвестиция сигими, фонд ва капитал маблагларнинг кайтими, ишлаб чикариш унумдорлиги каби курсаткичлар кенг кулланилади. Масалан, кишлок хужалигида самарадорлик ишлаб чикариш воситалари ва жонли мехнатнинг кулланилишининг пировард фойдали самараси хамда куюлмалар мажмуининг кайтимини ифода этади.

Кишлок хужалигида тадбик этадиган у ёки бу чора-тадбирларнинг натижасини улчови (ёки бахоси) сифатида самарадорликнинг мезонлари хизмат килади. Халк хужалиги нуктаи назаридан кишлок хужалигининг самарадорлигининг мезони сифатида ахоли жон бошига зарур булган ассортимент ва сифатдаги озука ва хом ашёни ишлаб чикаришининг усишида намоён булади.[19]

Кишлок хужалигида махсулот ишлаб чикаришнинг жон бошига усиши уз навбатида кушимча мехнат ва моддий-техник воситаларнинг харажат килишни хамда улардан самарали фойдаланишни такозо этади.

Таъкидлаш лозимки, иктисодиёт назариясида ишлаб чикаришнинг омиллари сифатида: мехнат (М), капитал (ёки технология) (К), ашё (материал) (А) ва Ер (Е) эътироф этилган ва улар иктисодий тахлил ва карор кабул килишда кенг кулланилади. Мазкур омилларни бирикиши асосида юзага келадиган ишлаб чикариш жараёнининг функциясини куйидагича ёзиш мумкин:

Qи.ч.=f (М,К,А,Е); (1) Бу ерда: Qи.ч.-ишлаб чикариш жами; f-функция символи.

Бу ишлаб чикариш функциясининг формуласи кишлок хужалигига хосдир. Чунки мазкур формулада бошка ишлаб чикариш омиллари каторида ер хам ишлаб чикариш жараёнида иштирок этмокда. Юкорида айтганимиздек, кишлок хужалиги махсулотларига талабнинг ошиши, ишлаб чикариш хажмини купайишига сабаб булади, яъни ишлаб чикариш функцияси махсулот талаби функциясининг хосиласи сифатида намоён булади:

Qк.х.м.т=f (xn) ⇒Q'и.ч.кf'(М,К,А,Е); (2) Бу ерда: Qк.х.м.т кишлок хужалиги махсулотларининг талаб хажми; xn-кишлок хужалиги махсулотларининг мажмуи булиб, n∈(1;к∞);

Уз навбатида ишлаб чикариш омилларини ишлаб чикариш жараёнида куп микдорда жалб этилиши инфратузилма хизматларига булган талабнинг усишига олиб келади, яъни:

Qи.ч. =f (М,К,А,Е)⇒Q'и.х.кf' (Иn); (3).Бу ерда: Иn- инфратузилма хизматлари мажмуи булиб, n∈(1;к∞).

Шундай килиб айтиш мумкинки, кишлок хужалигида канча куп махсулот ишлаб чикарилса ва канча куп ишлаб чикариш омиллари сарфланса уларнинг микдорига мос инфратузилма хизматлари ишлаб чикариш жараёнида истеъмол килинади. Бу холатни кишлок хужалиги такрор ишлаб чикариш жараёнида куйидагича тасвирлаш мумкин:

---

[19] Экономика сельского хозяйства /Под ред. В.А.Добрунина/-М.:Агропромиздат, 1990-476 с. 240 б.

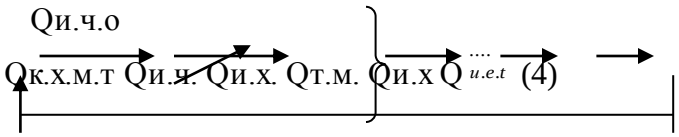

Бу ерда: Qи.ч.о –ишлаб чикариш жараёнида жалб этилган ишлаб чикариш омиллари;

Qи.х–ишлаб чикариш жараёнида жалб этилган инфратузилма хизматлари;

Qт.м-тайёр махсулот хажми;

Qи.у.т –истеъмолчиларга етказилган товарнинг хажми.

Такрор ишлаб чикариш боскичларининг тасвиридан куриниб турибдики, ишлаб чикарилган махсулотни истеъмолчиларга етказиб бериш даврий занжирида инфратузилма хизматлари икки боскичда иштирок этади. Биринчи боскичда инфратузилма ишлаб чикариш омилларини бирикишга (ишлаб чикаришни юзага келиши) яъни тайёр махсулотни яратилиши учун шароит яратади. Мазкур боскичдаги инфратузилма хизматлари харажатлари тайёр махсулотнинг таннархи таркибига кушилади. Унга кушилмагани «давр харажатлари»да хисобга олинади.

Иккинчи боскичда, эса инфратузилма хизматлари тайёр махсулотларни истеъмолчиларга етказиб беришини, яъни товарни истеъмолини таъминлайдилар. Бу даврдаги инфратузилма хизматларининг харажатлари махсулотларнинг нархи таркибига киради ва товарнинг ракобат бозорида сотилиши учун шароит мухайё этади.

Шундай килиб ишлаб чикаришнинг бошлангич боскичидан бошлаб тайёр махсулотни охирги боскичи-истеъмолигача инфратузилма субъектлари фаолият курсатадилар. Уларнинг хизмат курсатиш даражасидан товар ишлаб чикаришининг самарадорлиги боглик булади, яъни ишлаб чикариш инфратузилмасининг самарали фаолият курсатиши ишлаб чикаришнинг самарадорлигини оширишга уз улушини кушади. Масалан, сув, минерал угитлар, уруглик ва бошкаларни уз вактида етказиб берилмаслиги усимликчиликнинг пировад натижаларини пасайишига олиб келиши мукаррардир. Бирок хозиргача, инфратузилманинг самарадорлигини микдорий бахолаш ва унинг иктисодиётни ривожлантиришдаги улушини белгилаш масалалари буйича эътироф этилган ягона усул ва курсаткичлари мавжуд эмас.

Умуман олганда, инфратузилманинг самарадорлиги купинча инфратузилма ва ишлаб чикаришни ривожланиш нисбатларини, уларнинг узаро богликлиги хамда узаро таъсирини оптималлаштириш билан белгиланади. Инфратузилма-мехнат унумдорлиги хамда ишлаб чикаришнинг самарадорлигини оширишнинг зарурий шартидир. Агар инфратузилма яратилган булса, унда ишлаб чикаришни ривожлантириш ва унинг кайтимини таъминлаш осонрокдир.

Албатта инфратузилманинг ривожланиши АСМ тизимида ишлаб чикаришни хам тараккиёти учун замин яратади бу шубхасиз, лекин канчалик бу ишлаб чикаришнинг самарадорлиги ёки мехнат унумдорлигини оширишга таъсир курсатиши мазкур ёндашувда аниксизлигича колмокда. Бунинг устига, инфратузилма хамда ишлаб чикариш сохаларини алокадорлиги ва узаро таъсирини оптималлаштириш учун уларнинг канчалик алокадорлиги ва узаро таъсирининг даражасини аниклаш масаласи хам мазкур ёндашувда очиклигича колган.

В.П.Орешин бошка халк хужалиги тармокларида булганидек инфратузилманинг самарадорлигини белгилашда самара ва харажатларни таккослаш масаласи жуда мухимдир деб кайд этади. Инфратузилманинг самарадорлигини хисоблашда бош масала, уни ривожлантириш чора-тадбирлари моддий захиралардан фойдаланишнинг самарадорлик курсаткичларига таъсир этиш билан бирга, асосий сохаларнинг самарадорлигига уз таъсирини утказади. Инфратузилмани халк хужалигининг такрор ишлаб чикариш жараёнида хизмат курсатиш макомига эгалиги

унинг самарасини мажмуи сифатида асосий сохаларнинг самарадорлигига таъсир курсатиши, инфратузилма самарасини ички соха курсаткичлари: мехнат унумдорлиги, фонд кайтими, капитал харажатларнинг хиссаси оркали белгилаш амалиётини номуккамал назорат килиб куяди. Бу инфратузилманинг халк хужалиги самарадорлигини хисоблашда асосий сохаларда унинг ривожланишининг бевосита ва билвосита окибатларини инобатга олишни такозо этади.

Инфратузилмани жамиятнинг такрор ишлаб чикариш жараёнидаги ролини белгилаш хамда самарадорлигини бахолашнинг нисбатан асосланган усули бу сохалараро курсаткичларни акс эттирувчи моделлар тизимидир.

Кейинчалик мазкур муаллиф инфратузилманинг самарадорлигини бахолаш юзасидаги фикрини ривожлантирган холда инфратузилманинг самарадорлигини минтака хамда худудлар даражасида белгилашни тавсия этган.

Минтака даражасида инфратузилманинг самарадорлиги шу территориядаги мехнат захираларидан рационал фойдаланиш учун шароит яратиш хамда минтакадаги ишлаб чикариш хизматларини окилона уйгунлашувини таъминлашда намоён булади.

Худудий-ишлаб чикариш даражасида ишлаб чикариш инфратузилмасининг самарадорлиги мехнатни устки ишлаб чикариш бугинлари-ишлаб чикариш уюшма ва корхоналарида шароит яратишда, хамда уларнинг тараккиётидаги тусик (тор жой)ларни асосий ва ёрдамчи ишлаб чикаришни мажмуи сифатида ривожланиши оркали ишлаб чикаришни ташкил этиш шаклларини кейинчалик мукаммаллаштиришда уз аксини топади. В.П.Красовский эса инфратузилма сохаларининг самарадорлигини халк хужалигида ишлаб чикарилган махсулотларни йукотилиши ва нобуд булишини олдини олиш оркали унинг пировард натижаларини оширишда куради ва инфратузилмани ривожлантиришни маблаглаштиришда буни инобатга олиш кераклигини таъкидлаб куйидагича ёзади. Йул ва омборларнинг курилиши юк ташиш хамда транспортдан фойдаланишни яхшилаш билан бирга уни таъмирлаш харажатларини хам камайтиради ва ташийдиган махсулотларнинг яхши сакланишини таъминлайди. Бу эса махсулот ишлаб чикаришнинг хажмини оширганда тенгдир.

Хулоса килиб айтиш мумкинки, инфратузилманинг самарадорлигини бахолашнинг куйидаги усуллари шаклланган:

Инфратузилмада харажатлар ва натижаларининг нисбатини таккослаш;

Ишлаб чикарувчи (асосий) сохаларнинг пировард натижасида инфратузилма унсурларининг улуши, яъни асосий сохаларнинг ривожланиши учун шароит яратилганликнинг даражаси;

Яратилган махсулотни харакатини яхшилаш оркали унинг нес-нобуд булиши ва яроксиз холга келишини олдини олиш даражасини оширишнинг пировард истеъмолга таъсири хамда махсулот ишлаб чикариш харажатларини тежаш:

Инфратузилма хамда асосий сохаларнинг ривожланиш курсаткичларининг узаро нисбатининг тахлили;

Минтакалар, худудлар хамда сохалараро инфратузилманинг омилларини моделлар асосида самарадорлигини белгилаш ва бошкалар.

Албатта, бу усулларнинг кулланилиши оркали инфратузилманинг самарадорлигини белгилаш жуда мухимдир. Бирок инфратузилмада харажатлар ва натижаларни таккослаш унинг унсурларининг самарадорлигини чеклаб куйиши хамда тула бахолаш имконини бермайди. Чунки кайд этганимиздек инфратузилманинг бир катор объектлари: йуллар, омборлар, сув иншоотлари ва бошкалар куп йиллар давомида хизмат курсатадилар. Шу боис уларнинг харажатлари жуда катта булиб уларни коплаш даражаси жуда секинлик билан кечади, хамда уларнинг курсатадиган хизматлари турли сохаларни камраб олади ва мазкур хизматларнинг самараси сохалараро таркалиб кетиб улар асосий соханинг

пировад натижасида кушилиб куринмас булиб колишлари хам мумкин. Баъзи холларда инфратузилма унсурларининг самарасининг асосий соханинг пировард натижасидан ажратиб олиш хам муаммодир. Шунинг учун инфратузилманинг ишлаб чикаришнинг пировард натижасига таъсирини асосий сохада инфратузилма тадбирларини амалга оширишдан сунг унинг кушимча махсулоти билан белгилаш мумкин. Чунки инфратузилма хизматлари такрор ишлаб чикариш схемасидан куриниб турганидек махсулот нархининг таркибига киради. Шундай экан канчалик куп товар сотилса, ушанча куп инфратузилма чора-тадбирлари амалга оширилади, яъни инфратузилма хизматлари сотилади ва аксинча канча товар кам ишлаб чикариб сотилса, ушанча кам микдорда инфратузилма хизматлари сотилади. Бошка барча омиллар доимий (const.) булганда инфратузилма хизматларининг самарадорлигини куйидагича ифода этиш мумкин:

$$ИС=\frac{Q_{c.1}-Q_{c.o}}{Q_{и..x1}-Q_{и.x.o.}} к \frac{+}{\Delta Q_{и.x.}}\frac{\Delta Q_c}{}; (5)$$

Бу ерда: ИС-инфратузилма хизматларининг самарадорлиги;

Qс.о-Бошлангич утган даврда сотилган махсулот хажми;

Qс.1-Кейинги даврда сотилган махсулот хажми;

Qи.х.о-Бошлангич утган даврда курсатилган инфратузилма хизматларининг хажми;

Qи.х.1-Кейинги даврда курсатилган инфратузилма хизматларининг хажми;

Δ-Давр охиридаги узгариш.

Шундай килиб, 5-чи формула оркали конкрет корхона (хужалик), соха, минтака мисолида инфраструктура хизматларининг ишлаб чикарилган махсулотни сотуви хажмидаги таъсири оркали инфратузилма мажмуининг самарадорлигини белгилаш мумкин. Агар инфратузилма хизматларининг хажмини махсулот сотуви хажмига нисбатининг фарки (Δ) ижобий булса, бу ишлаб чикаришга хизмат курсатувчи сохаларнинг самарали эканлигини билдиради. Агар у манфий булса аксинча инфратузилманинг ривожланмаганлигини ифода этади.

Инфратузилманинг нисбий самарадорлигининг барча омиллар доимий (const.) булганда махсулот сотуви хамда курсатилган инфратузилма хизматларининг хажмининг индекси (Jи.х) оркали хам ифода этса булади:

$$Jи.x=\frac{Q_{c.1}}{Q_{c.o}}:\frac{Q_{и.x.1}}{Q_{и.x.o}} к \frac{Q_{c.1} x Q_{и.x.o}}{Q_{c.o} x Q_{и.x.1}}; (6).$$

Мазкур индекснинг киймати: $O \prec Jи.x \leq 1$-булса инфратузилма унсурларининг хизмати самаралидир, агар $Jи.x \succ 1$ булса инфратузилма тизимини фаолиятининг самарадорлиги жуда юкори булади. Умуман олганда бозор иктисодиёти шароитида бозор субъектларининг усишини бозордаги улушининг узгариши белгилайди. Шунинг учун инфратузилма хизматларининг самарадорлигини кушимча курсаткичи сифатида асосий соханинг бозордаги улушининг ошганлигини кабул килиш мумкин. Чунки асосий соханинг бозордаги улушининг усиши унинг товарларининг ракобатбардошлик даражасини ошганининг далолатидир. Кайд этганимиздек, асосий соханинг ракобатбардошлигини таъминлаш инфратузилма унсурларининг бевосита функционал вазифаларидан биридир.

Бозор муносабатларини чукурлашиб бориши инфратузилма хизматларига булган талабнинг кенгайиб боришига асос солиши хамда мамлакатимизда бозор ислохотларини ижтимоий йуналтирилгани инфратузилманинг самарадорлигини белгилашда яна бир кушимча курсаткич, сохада янги иш жойлари яратилишининг микдорини куллашни такозо этади. Чунки инфратузилманинг хизмат хажми ва турларининг усишини янги иш жойларини яратилишисиз тасаввур этиб булмайди.

Айникса, кишлок хужалигидан бушалиб чиккан ишчиларни иш билан таъминлаш республика халк хужалиги учун бекиес ижтимоий-иктисодий самарага эгадир. Шу боис инфратузилма сохаларида янги иш жойларини яратилиши хисобидан ишчилар сони хамда хизмат курсатишнинг хажмларини ошишини богликликда бахолаш жуда долзарбдир.

Кайд этиш лозимки, кишлок хужалиги ишлаб чикариш инфратузилмаси (умуман инфратузилманинг)ривожланишига кура омиллар уз таъсирини утказади. Бундай омиллар каторида асосий сохаларда инфратузилма хизматларига булган талабнинг роли жуда каттадир. Чунки асосий сохалардаги инфратузилма хизматларига булган талаб юзасида инфратузилма субъектларини хизматининг таклифи шаклланади. Кейинчалик мазкур талаб асосида инфратузилма хизматларининг бозор нархи шаклланади ва иктисодий муносабатлар хам ривожлана бошлайди. Албатта, бозор муносабатларининг асосий ва инфратузилма субъектлариаро ривожланишида хизматлар нархи марказий макомни эгаллайди. Шу боис инфратузилма хизмат бозорини шаклланишида нарх омили алохида ахамият касб этади ва бозордаги мувозанатнинг айнан нарх оркали юзага келиши янада унинг салмогини юксалтиради.

Истеъмолчиларнинг инфратузилма хизматларига булган талаби хамда нарх омиллари булиб, асосий ишлаб чикаришнинг хусусиятларини узига мужассам этган холда намоён булади. Кишлок хужалигида инфратузилма хизматлари талаб мавсумига караб узгариб туради, шу боис мувозанат нархи хам талаб ва таклиф хажмининг тебранишига мувофик равишда узгариб туради.

9.2. Инфратузилма хизматларини кўрсатувчи ташкилотлар

Нобанк кредит ташкилотларини ривожлантириш бозор инфратузилмаини ривожлантиришнинг бир бўғини сифатида хориж тажрибасини ўрганиш муҳим масала ҳисобланади.

АҚШда кредит уюшмалари микрокредитлар хизматларини кўрсатувчи асосий институтлардан бири ҳисобланади. Ўз мақоми бўйича АҚШ истеъмол кооперативлари ҳисобланадиган кредит уюшмалари нотижорат ташкилотлари сирасига киради. Кредит уюшмаларини кредитлар беришдаги устунлиги шундаки, уларнинг таъсисчилари кўпинча тадбиркорлар (ўз ходимларига) ёки касаба уюшмалари ҳисобланади. Натижада кредит хизматидан фойдаланувчилар кредитни қайтариш учун маблағ излаётганда уларнинг маошларидан ёки бўлмаса кредит уюшмаларининг омонат қўйилмаларидан олиш имконияти тўғрисида ахборотга эга бўладилар. Ҳозирги кунда бундай ташкилотларнинг фаолияти кредит карточкаларини чиқариш, брокерлик хизматларини таклиф қилиш, шахсий пенсия ҳисобларини очиш хизматлари эвазига кенгаймоқда. Хусусан қишлоқ хўжалик маҳслотлари етиштирувчиларни молиявий қўллаб – қувватлашда кредит карточкаларидан кенг фойдаланиб келинади. Бугунги кунда бундай маблағлардан фермерларнинг 30 фоизга яқини фойдаланади.

9.3. Инфратузилма объектларини иқтисодий таҳлили

МДҲ мамлакатлари орасида Россия микромолиялаш хизматлари жадал ривожланаётган давлатлардан бири ҳисобланади. Россияда микромолиялаш хизматларини кўрсатувчи турли ташкилотларни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилган. Улардан 5 турдаги ташкилотларни алоҳида кўрсатиш мумкин:

1. Нодавлат-нотижорат микромолиялаш ташкилотлари. Бу фақат микромолиялаш хизматларини кўрсатиш билан шуғулланувчи махсус институт бўлиб, улар одатда хорижий нодавлат-нотижорат ташкилотининг филиали, фондлар, кооперативлар кўринишида ташкил этилади;

2. Кредит уюшмалари;

3. Қишлоқ хўжалиги кредит кооперативлари. Ушбу ташкилот худди кредит уюшмасига ўхшаб фақат қишлоқ хўжалигида фаолият кўрсатадиган ва фақат шу кооператив аъзолари бўлганларга ўз хизматларини кўрсатади;

4. Кичик тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш давлат жамғармалари.

5. Хусусий фондлар.

Микромолиялаш хизматаларини кўрсатувчи энг кўп ташкил этилган ташкилотлар давлатнинг кичик тадбиркорликни қўллаб – қувватлаш фондлари, фуқароларнинг истеъмол кредит кооперативлари ва қишлоқ хўжалиги кредит кооперативлари ҳисобланади.

Бугунги кунда Россиянинг 45 фоиз аҳолиси яъни, 60 млн. киши банк хизматларидан фойдаланмайди. Ҳисоб-китобларга қараганда, Россиядаги кичик бизнес субъектларини микромолиялаш хизматларига бўлган талаби 250 – 300 млрд. рублни ташкил қилади.

9.4. Халқаро тажрибаларни ўзаро алмашиш

Ўзбекистонда аксарият бозор инфратузилмаси хизматлари асосан мустақилликдан кейинги йилларда пайдо бўлганлиги сабабли мавжуд тажрибанинг етарли эмаслиги микромолиялаш тизими ривожланган кўпгина давлатларнинг тажрибаларини ўрганиш заруриятини келтириб чиқармоқда. Шу жиҳатдан ҳам инфратузилма тизими тараққий этган давлатларда инфратузилма хизматларини ташкил этиш ва ривожлантириш тажрибаларини чуқур тадқиқ этиш мақсадида ўзаро тажриб алмашиш муҳим саналади. Бу борада Япония ҳукумати томонидан ажратилаётган грант маблағларини таъкидлаш ўринли саналади. Бироқ, инфратузилма соҳасига ажратилаётган грант маблағлари жуда ҳам кам сонли бошқарув соҳаси кадрларни тажриба алмашиш имконияти мавжуд. Шундай бўлсада бундай ҳамкорликни бошқа давлатлар билан ҳам амалга ошириш мақсадга мувофиқ.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР ЎТКАЗИШ БЎЙИЧА УСЛУБИЙ КЎРСАТМА

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР РЕЖАСИ

1-мавзу. Инфратузилманинг моҳияти, таркиби ва туркумлаштириш

6. Инфратузилма иқтисодиёти фанининг предмети ҳамда асосий вазифалари. Инфратузилма иқтисодиёти фанининг бошқа иқтисодий фанлар билан ўзаро алоқаси.
7. Инфратузилманинг моҳияти, аҳамияти ва вазифалари. Инфратузилманинг туркумлаштирилиши, унинг таркиби
8. Ижтимоий инфратузилманинг асосий вазифаси.
9. Инфратузилманинг ижтимоий – иқтисодий ишлаб чиқариш учун нормал шарт-шароитларни таъминловчи тармоқ ва саноат мажмуи эканлиги.
10. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида инфратузилмани ривожлантиришнинг аҳамияти.

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: ақлий ҳужум, гуруҳларда ишлаш, блиц-сўров.

1-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг «Рақобат тўғрисида»ги Қонуни. 2012 йил, 6 январь.
2. Каримов И.А.. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. -Т.: Ўзбекистон, 2009.-56 б.
3. By Bill Wiseman. Infrastructure and economic development: An interview with John Rice. http://economictimes.indiatimes.com/
4. Road Infrastructure in Economically Underdeveloped North-east India
5. A District Level Study
6. Journal of Infrastructure Development: “A Research Note on the Public–Private Partnership of India’s Infrastructure Development” Nagesha G. and K. Gayithri
7. Ш.Шодмонов, У.Ғофуров. Иқтисодиёт назарияси Дарслик. ТДИУ, 2010 йил. 568 б.

2-мавзу. Инфратузилмалар ривожланиши ва макроиқтисодий ўсишнинг ўзаро алоқадорлиги (2 соат)

1. Инфратузилманинг иқтисодий ривожланишдаги роли.
2. Макроиқтисодий ўсиш ва унинг турлари.
3. Инфратузилмалар билан макроиқтисодий ўсиш ўзаро алоқалари.
4. Ялпи ички маҳсулот ва бошқа макроиқтисодий кўрсаткичларда инфратузилма соҳаларининг ўрни.

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: Эксперт баҳолаш, Дельфи усули, Нилуфар гули.

2-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг «Рақобат тўғрисида»ги Қонуни. 2012 йил, 6 январь.
2. Каримов И.А.. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. -Т.: Ўзбекистон, 2009.-56 б.
3. By Bill Wiseman. Infrastructure and economic development: An interview with John Rice. http://economictimes.indiatimes.com/

4. Road Infrastructure in Economically Underdeveloped North-east India
5. A District Level Study . Journal of Infrastructure Development: “A Research Note on the Public–Private Partnership of India’s Infrastructure Development” Nagesha G. and K. Gayithri.
6. Ш.Шодмонов, У.Ғофуров. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик. ТДИУ. 2010 йил.
7. Количественные методы в экономических исследованиях: Учебник для вузов /Под ред. Ш.В.Грачевой, М.Н.Фадеевой, Ю.Н.Черёмных. -М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2012.
8. Горбунов В.К. Математическая модель потребительского спроса.Теория и прикладной потенциал. -М.: Экономика, 2012.

3-мавзу. Бозор инфратузилмаси ва унинг таркибий тузилиши (2 соат)

1. Бозор инфратузилмаси ва унинг функциялари.
2. Кредит тизимини ўзига хос хусусиятларини илмий тадқиқ этиш. Умумий талабни прогнозлаш
3. Суғурта фаолиятини ташкил этиш ва илмий баҳолаш
4. Биржалар фаолиятини бошқариш ва таҳлил этиш
5. Савдо воситачилик корхоналарини фаолиятини илмий баҳолаш

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: Жамоада ишлаш, балиқ скелети.

3-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг «Рақобат тўғрисида»ги Қонуни. 2012 йил, 6 январь.
2. Каримов И.А.. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. -Т.: Ўзбекистон, 2009.-56 б.
3. By Bill Wiseman. Infrastructure and economic development: An interview with John Rice. http://economictimes.indiatimes.com/
4. Road Infrastructure in Economically Underdeveloped North-east India
5. A District Level Study
6. Journal of Infrastructure Development: “A Research Note on the Public–Private Partnership of India’s Infrastructure Development” Nagesha G. and K. Gayithri
7. Ш.Шодмонов, У.Ғофуров. Иқтисодиёт назарияси Дарслик. ТДИУ, 2010 йил. Количественные методы в экономических исследованиях: Учебник для вузов /Под ред. Ш.В.Грачевой, М.Н.Фадеевой, Ю.Н.Черёмных. -М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2012.

4-мавзу. Ёқилғи энергетика мажмуи ва унинг инфратузилма иқтисодиётидаги роли (2 соат)

1. Иқтисодиётни ривожланишида ёқилғи-энергетиканинг роли.
2. Иқтисодиёт тармоқларини энергия билан таъминлашнинг ҳозирги ҳолати.
3. Энергоресурслардан самарали фойдаланиш кўрсаткичлари.
4. Муқобил энергия манбаларидан фойдаланишни кенгайтириш йўллари.

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: Жамоада ишлаш, балиқ скилети, кейс стади.

4-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг «Рақобат тўғрисида»ги Қонуни. 2012 йил, 6 январь.
2. Каримов И.А.. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. -Т.: Ўзбекистон, 2009.-56 б.
3. By Bill Wiseman. Infrastructure and economic development: An interview with John Rice. http://economictimes.indiatimes.com/
4. Road Infrastructure in Economically Underdeveloped North-east India.
5. A District Level Study
6. Journal of Infrastructure Development: "A Research Note on the Public–Private Partnership of India's Infrastructure Development" Nagesha G. and K. Gayithri
7. Ш.Шодмонов, У.Ғофуров. Иқтисодиёт назарияси Дарслик. ТДИУ, 2010 йил.
8. Количественные методы в экономических исследованиях: Учебник для вузов /Под ред. Ш.В.Грачевой, М.Н.Фадеевой, Ю.Н.Черёмных. -М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2012.

5-мавзу. Транспорт тизими ва иқтисодиётнинг транспорт инфратузилмаси (2 соат)

1. Транспорт инфратузилмасининг ривожланиш тенденциялари.
2. Транспорт инфратузилмасининг иқтисодий кўрсаткичлари.
3. Темир йўл траснпорти тизими ва унинг иқтисодиётдаги роли
4. Автомобиль транспорти тизими
5. Ҳаво транспорти тизими ва уни ривожланитириш йўллари

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: инсерт техникаси, жамоада ишлаш, балиқ скелети, кейс стади.

5-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг «Рақобат тўғрисида»ги Қонуни. 2012 йил, 6 январь.
2. Каримов И.А.. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. -Т.: Ўзбекистон, 2009.-56 б.
3. By Bill Wiseman. Infrastructure and economic development: An interview with John Rice. http://economictimes.indiatimes.com/
4. Road Infrastructure in Economically Underdeveloped North-east India.
5. A District Level Study
6. Journal of Infrastructure Development: "A Research Note on the Public–Private Partnership of India's Infrastructure Development" Nagesha G. and K. Gayithri
7. Ш.Шодмонов, У.Ғофуров. Иқтисодиёт назарияси Дарслик. ТДИУ, 2010 йил.
8. Количественные методы в экономических исследованиях: Учебник для вузов /Под ред. Ш.В.Грачевой, М.Н.Фадеевой, Ю.Н.Черёмных. -М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2012.

6-мавзу. Автомобил йўли инфратузилмаси (2 соат)

1. Йўл инфратузилмасининг моҳияти ва асосий тушунчалари.
2. Рақобат ва товарнинг рақобатбардошлиги ҳақида тушунча.
3. Транспорт ва юк ташиш тизимида йўл инфратузилмасининг роли.
4. Халқаро автомагистрал ва ягона миллий автомобиль транспорт тизимини яратиш.

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: Жамоада ишлаш, кейс стади.

6-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг «Рақобат тўғрисида»ги Қонуни. 2012 йил, 6 январь.
2. Каримов И.А.. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. -Т.: Ўзбекистон, 2009.-56 б.
3. By Bill Wiseman. Infrastructure and economic development: An interview with John Rice. http://economictimes.indiatimes.com/
4. Road Infrastructure in Economically Underdeveloped North-east India.
5. A District Level Study
6. Journal of Infrastructure Development: "A Research Note on the Public–Private Partnership of India's Infrastructure Development" Nagesha G. and K. Gayithri
7. Ш.Шодмонов, У.Ғофуров. Иқтисодиёт назарияси Дарслик. ТДИУ, 2010 йил.
8. Количественные методы в экономических исследованиях: Учебник для вузов /Под ред. Ш.В.Грачевой, М.Н.Фадеевой, Ю.Н.Черёмных. -М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2012.

7-мавзу. АКТ тизими ва унинг ривожланиш тенденциялари (2 соат)

1. Ўзбекистон телекоммуникациялари тизими.
2. Ахборот инфратузилмасининг ривожланиш кўрсаткичлари таҳлили.
3. Уяли алоқа инфратузилмаси.

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: Жамоада ишлаш, балиқ скелети, кейс стади.

7-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Infrastructure and Economic Growth: The Nigeria Experience, 1980–2006Inc.p. 650.
2. Infrastructure Development and Access to Basic Amenities in Class-I Cities of West Bengal, India: Insights from Census DataJournal of Infrastructure Development June 2016 8: 36-84, first published on June 16, 2016 doi:10.1177/0974930616640089.
3. Ш.Шодмонов, У.Ғофуров. Иқтисодиёт назарияси Дарслик. ТДИУ, 2010 йил.

8-мавзу. Инфратузилма соҳасида инвестициялар ва уларнинг иқтисодий самарадорлиги (2 соат)

1. Инфратузилма соҳасига инвестицияларни жалб этиш зарурлиги ва аҳамияти.
2. Инфратузилма соҳасига сарфланаётган инвестицияларнинг манбалари ва уларнинг сарфланиш йўналишлари.
3. Инфратузилма соҳасига хорижий инвестицияларни жалб қилишни кенгайтириш.
4. Инфратузилма соҳасига сарфланаётган инвестициялар кўламини кенгайтириш ва самарадорлигин ошириш йўллари.

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: Жамоада ишлаш, кейс стади.

8-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Aparajita Chakrabartty and Sudakshina Gupta: Traffic Congestion in the Metropolitan City of KolkataJournal of Infrastructure Development June 2014 6: 43-59,doi:10.1177/0974930614543046Inc.p.
2. Michael James Tumbare: Infrastructure for Water Resource Management in Southern AfricaJournal of Infrastructure Development December 2015 7: 116-135,doi:10.1177/0974930615611574 Inc.p.
3. Naresh M. Marketing research. Second edition. 2014 by Pearson Education, Inc.p.
4. Ш.Шодмонов, У.Ғофуров. Иқтисодиёт назарияси Дарслик. ТДИУ, 2010 йил.

9-мавзу. Бозор иқтисодиёти ривожланган давлатларнинг инфратузилма иқтисодиётидаги илғор хорижий тажрибаларини (2 соат)

1. Иқтисодиёти барқарор ривожланган давлатларда инфратузилмани ташкил топиши.
2. Инфратузилма хизматларини кўрсатувчи ташкилотлар
3. Инфратузилма объектларини иқтисодий таҳлили
4. Халқаро тажрибаларни ўзаро алмашиш

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: Жамоада ишлаш, кейс стади.

9-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг «Рақобат тўғрисида»ги Қонуни. 2012 йил, 6 январь.
2. Каримов И.А.. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. -Т.: Ўзбекистон, 2009.-56 б.
3. By Bill Wiseman. Infrastructure and economic development: An interview with John Rice. http://economictimes.indiatimes.com/
4. Road Infrastructure in Economically Underdeveloped North-east India.
5. A District Level Study
6. Journal of Infrastructure Development: “A Research Note on the Public–Private Partnership of India’s Infrastructure Development” Nagesha G. and K. Gayithri
7. Ш.Шодмонов, У.Ғофуров. Иқтисодиёт назарияси Дарслик. ТДИУ, 2010 йил.
8. Количественные методы в экономических исследованиях: Учебник для вузов /Под ред. Ш.В.Грачевой, М.Н.Фадеевой, Ю.Н.Черёмных. -М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2012.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР УЧУН ТОПШИРИҚЛАР, КЕЙС СТАДИ, ВАЗИЯТЛИ МАСАЛАЛАР ВА ТЕСТЛАР

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР УЧУН ТОПШИРИҚЛАР, КЕЙС СТАДИ, ВАЗИЯТЛИ МАСАЛАЛАР ВА ТЕСТЛАР

1-мавзу. Инфратузилманинг моҳияти, таркиби ва туркумлаштириш

Топшириқлар

1-масала

Корхонанинг хужалик фаолиятини тахлил килиш

Ўйиннинг максади:

Бозор муносабатлари шароитида корхоналар (ташкилотлар)нинг услуб ва тамойилларини чукур узлаштириш. Бозор шароитида корхона (ташкилот)нинг хужалик фаолиятини ташкил килиш, корхонанинг фаолият курсатишини урганишда амалий махорат уйготиш. Хужалик юритишнинг иктисодий услубларини жорий этиш, корхона фаолиятини кайта такомиллаштириш хисобига корхона фойдасини (даромадини) купайтириш учун корхона фаолиятини чукур тахлил килиш асосида кушимча имкониятларни кидириб топиш. Корхона фойдасини (даромадини) таксимлаш буйича зарур хисоб-китобларни ишлаб чикиш хамда мехнатни ташкил килиш ва рагбатлантиришни, маркетинг ва ишлаб чикаришни ташкил килишни такомиллаштириш буйича таклифларни ишлаб чикиш.

Дастлабки маълумотлар:

1-вариант: Корхона рентабелли (даромадли) корхона. Аммо бозор муносабатлари иктисодий ишлаб чикариш фаолиятини яхшилашнинг янги йулларини талаб килмокда.

Фойдани норматив (белгиланган микдор буйича) таксимланишини хисоблаш учун дастлабки маълумотлар:

Фойда микдори (йигиндиси)	- 500000 минг сум.
Ишлаб чикариш фонди учун тулов нормативи	- 8%
Асосий ишлаб чикариш фондларининг уртача йиллик киймати	- 1250000 минг сум
Ишчилар сони	- 250
Корхона кредитдан фойдаланган	- йилига 5% дан 200000 сум.
Бюджетга ажратмалар нормативи –	- хисобланган фойданинг - 15%
Хисобланган фойдадан вазирликка ажратмалар нормативи	-10%
Корхона тулаган	- 10000 минг сум
Жарима тарикасида бошка корхоналардан олган	- 50000 минг сум
Корхона молиявий резервини ташкил этади	- 10000 минг сум
Колган фойдадан рагбатлантириш фондини ташкил килиш нормативи: ишлаб чикариш тараккиёти	
Фонд	- 50%
Истеъмол	- 30%

Резерв фонди	- 20%

Хисобларни жадвалда ифодаланг, унда: умумий фойда микдорини (суммасини), хисобланган фойда, корхона ихтиёрида коладиган соф фойда, рагбатлантириш фондларига юбориладиган фойдани курсатинг.

Корхона резервларини излаш ва тахлил килиш учун дастлабки маълумотлар:

- махсулотнинг сифат белгиси билан ишлаб чикариш умумий хажмининг 60% и;
- 2010 йилга давлат буюртмаси ишлаб чикариш имкониятининг 90% и;
- вазирликнинг ички уюшмаси буйича буюртма – 10%;
- корхона истеъмолчи талабини тула кондирувчи, лекин хали жахон намуналаридан узок булган махсулот ишлаб чикаради;
- 2010 йил режасига махсулот ишлаб чикариш учун хали асбоб-ускунаси йук булган, хатто янги цехлар куриш зарур булган махсулот ишлаб чикаришнинг киритилиши мулжалланмокда;
- корхона битимлар буйича махсулот ишлаб чикариш режасини бажарди – 98,5% га;
- жамоа ижтимоий соханинг турли объектларига мухтож;
- асбоб-ускуналар билинадиган даражада эскирган;
- бошкарув аппарати ходимларининг сони – ишчилар умумий сонининг 25 % и.

Мехнатни ташкил килиш ва рагбатлантириш тизимини кайта куриш, ишлаб чикариш технологиялари ва ишлаб чикаришни ташкил килишни такомиллаштириш, хужалик юритишнинг иктисодий услубларини кучайтириш, юкори турувчи бошкарув ташкилотлари билан узаро муносабатни яхшилаш хисобига даромадни купайтириш учун корхона резервларидан фойдаланиш, ишда камчиликларни йукотиш имкониятларига эгами?

2-вариант: Корхона кам рентабелли (даромадли) корхона. Корхонанинг молиявий холатини согломлаштириш, яъни тиклаш буйича радикал (туб) йуналишни топиш зарур.

Фойданинг норматив таксимланишини хисоблаш учун дастлабки маълумотлар:

Фойда микдори (йигиндиси)	– 120000 минг сум.
Фондлар учун тулов	- 40000 минг сум.
Мехнат ресурслари учун тулов	- 20000 минг сум.
Кредит учун туловлар	- 10000 минг сум.

Реализация килинмаган харажат ва даромадлар колдиги – 7500 минг сум.

Нормативлар буйича колган устамалар 1 – вариантдаги суммалар билан бир хил. Хисоб-китобларни 1-вариантдаги каби шаклда бажаринг.

Корхона резервларини излаб топиш ва тахлил килиш учун дастлабки маълумотлар:

- махсулотнинг сифат белгиси билан умумий ишлаб чикаришнинг 15% и;
- 2010 йил давлат буюртмаси корхона кувватининг 70% и;
- корхона асосан катта талабга эга булмаган, асосан эскирган махсулот ишлаб чикаради;
- моддий бойликларнинг юкори нормативли захираси – 40 млн. Сум;
- охирги йилларда мол етказиб берувчилар уз мажбуриятларини бажармаганлар;
- битимлар буйича режа 2008 йилда бажарилган – 98% га;
- 1-даражага тегишли махсулотнинг 50% и иккинчи йилда ишлаб чикарилмокда, 25% и эса учинчи йилда ишлаб чикарилмокда;
- утган йил учу ниш вактидан ташкари кушимча ишлар 2500 соатни ташкил этган;

- утган йилнинг охирида бюджет билан хисоблашганидан сунг, жамоа уз вактида ссудани кайтариб бера олмайди;

- корхонанинг ижтимоий объектлар билан, яъни тура ржой, болалар богчаси, профилактика ва бошкалар билан таъминланганлик даражаси коникарсиз.

Корхона ишини яхшилаш учун:

-ишлаб чикаришни ташкил килишни такомиллаштириш сохасида;

-мехнатни ташкил килиш ва рагбатлантириш сохасида;

-хужалик юритишнинг мухитда яна кандай кушимча резервларни излаб топиш ва амалий фойдаланиш мумкин?

Вазиятли -Масала

Пойафзал корхонасининг бир ойлик ишлаб чикариш хажми 1000 жуфт булганда доимий харажатлар 200 минг сумга тугри келади. Агар мехнат ягона узгарувчан омил булса, унинг бир соатлик харажати 1250 сумни ташкил килса, у холда бир соатда 5 жуфт хажмдаги махсулотни ишлаб чикариш учун уртача ишлаб чикариш харажатлари ва уртача узгарувчан ишлаб чикариш харажатлари кандай микдорларни ташкил этишади?

а) 200 ва 250; б) 450 ва 250; в) 200 ва 450; г) 250 ва 200.

Вазиятли -Масала

Фаолияти такомиллаштирилган ва ракобатга чидамли фирма бир йилда 20 минг дона телефон аппаратларини ишлаб чикаради. Агар уртача узгарувчан харажатлар 1750 сум ва уртача ишлаб чикариш харажатлари 2150 сумга тугри келса хамда битта телефон аппаратининг бозор бахоси 2500 сум булса, у холда фирма канча фойда олиши мумкин?

а) 15 млн. сум; б) 9 млн. сум; в) 7 млн. сум; г) 4. 3 млн.сум

Тестлар

1. Стратегия турлари ...

A. маҳсулот стратегияси;
B. ходимлар билан ишлаш стратегияси;
C. ресурслар стратегияси;
D. *хамма жавоблар туғри.

2. Дотация нима?

A. *Корхона, муассасаларга қайтариб бермаслик шарти билан зарарларни қоплаш, баҳони қувватлаш учун давлат бюджети ҳисобидан бериладиган пул маблағлари
B. Валюта курсини расмий оширилиши
C. Давлат томонидан расмий равишда валюта курсини пасайтирилиши
D. Муомалада керагидан ортиқча пулнинг пайдо бўлиши

3. Бухгалтерия балансининг актив қисми неча бўлимдан иборат?

A. *2 та булимдан
B. 3 та булимдан
C. 4 та булимдан
D. 5 та булимдан

4.Субсидия нима?

A. Баҳони қувватлашнинг самарали усули
B. Давлат томонидан баҳолар ўртасидаги фарқни тўланиши
C. Ҳукумат маҳаллий органларига ёки хўжаликларни турли бўғинларига давлат томонидан бериладиган молиявий ёрдам тури
D. Ҳаммаси тўғри

5. Узоқ муддатли активларга нималар киради?

A. Асосий воситалар, узоқ маддатли инвестициялар, пул маблағлари, ҳисоб-китоб счётлари
B. Асосий воситалар, номоддий активлар, узоқ муддатли инвестициялар

C. Капитал қўйилмалар, узоқ муддатли дебиторлик қарзлари
D. *C ва D

6. Ўзбекистонда хусусийлаштиришни такомиллаштириш ва чуқурлаштириш жараёни нечанчи йилдан бошланган?

A. 1990 йилдан
B. 1993 йилдан
C. *1995 йилдан
D. 1998 йилдан

7. Хусусий капиталнинг таркибий элементларини аниқланг.

A. *Киритилган капитал, номинални оширишга киритилган капитал, захира капитали ва тақсимланмаган фойда
B. Киритилган капитал, номинални оширишга киритилган капитал.
C. Номинални оширишга киритилган капитал, заҳира капитали
D. Тақсимланган ва тақсимланмаган фойда

8. Қайси кўрсаткичлар корхонанинг молиявий барқарорлигини аниқроқ билдиради.

A. Рентабеллик даражаси, фойда миқдори
B. Маҳсулот ҳажми, маҳсулотлар турлари
C. Сотиш ҳажми, фойда миқдори
D. *Баланс ликвидлиги, жорий ликвидлик, мухторият коэффициенти, маблағлар айланувчанлиги

9. Акциядорлик жамиятининг мажлисида қайси шахслар овоз бериш ҳуқуқига эга?

A. Барча турдаги акциялар эгалари
B. *Оддий акциялар эгалари
C. Имтиёзли акциялар эгалари
D. Кумулятив акциялар эгалари

10. Бозор иқтисодиёти тамойиллари нимадан иборат?

A. Хусусий мулкчилик
B. Мулк шакллари хилма-хиллиги
C. Иқтисодий тадбиркорлик эркинлиги
D. *Барча жавоблар тўғри

2-мавзу. Инфратузилмалар ривожланиши ва макроиқтисодий ўсишнинг ўзаро алоқадорлиги

Кейс стади
Кейс стади № 1.
Вазифа:

Қуйида келтирилган воқеани шошилмасдан диққат билан ўқинг.

Бир куни оқшом пайтда.

Бугун жума, ойнинг ўрталари, оқшом пайт. Рустам иш кунидан кейин уйга келиб, кейинчалик нима килиши тугрисида уйлади. Унинг чўнтагида бир қанча нақд пул бор. Рустам совутгични очиб кўрди, лекин бундан коникмади. Озиқ-овқат маҳсулотлари кам ва улар уни тўйдира олмас эди, айниқса бугун у тушликсиз ишлаган эди. Озиқ-овқат маҳсулотлари учун дўконга ёки кафега овкатланишга бориш керак. Кафе унинг уйидан бир ярим соатлик йўлда жойлашган ва кечки овқатга Рустамнинг ҳамма пуллари кетиши мумкин эди. У бир оз ғамгин бўлиб ўзи келтирган қоғоз тўдасига қаради. Уларни у қисқа ёзма баён тузиш ва ўзи ишлаётган бўлим ишининг натижалари маълумотларини таҳлил қилиш учун келтирган эди. Бошлиқ унга шундай шарт қўйган эдики, агар-да у бу ишни тезда бажарса, унга қўшимча тарзда ишдан озод бўлиш тухфа қилинади. Рустамни бу таклиф

қизиқтирди, негаки у Собир дўсти билан аниқ даромад келтириши мумкин бўлган бир тадбирни ўтказмокчи бўлишганди ва бу пуллар Рустамнинг зарарларини ортиғи билан қоплаши мумкин эди.

Телефон жиринглаб қолди. Телефон гўшагини кўтаргандан сўнг Рустам анча ўзига келди, чунки уни кечки овкатга онаси таклиф қилди. Улар беш минутларча сўзлашдилар ва Рустам келишга ҳаракат қилишини, лекин ваъда беролмаслигини айтди. Унинг онаси уйидан эллик беш минутлик йўлда турар эди. Автобусни кутиш керак, лекин у онасининг уйигача ўн беш минутда олиб боради. Барибир харажатлар.

Рустам онасига қайта телефон қилиб, у тушган вазиятни тушунтириб берди ва маслаҳат сўради. Онаси эса, хамма вақт бир нарсадан воз кечиш керак бўлади, деб жавоб берди.

Бу воқеани таҳлил қилишда heptagon ни қўлланг.

Топшириқлар:

1. Бу ҳикояда қандай муаммонинг ечилиши кўрилаяпти?
2. Фараз қиламиз, келтирилган вақтда Рустамда етарлича пул бор эди. Унда муаммо қандай ўзгаради?
3. Келтирилган ҳолатда тўнкалган харажатлар тушунчасини қандай қўллаш мумкин?

Кейс стади №2.

Вазифа:

Қуйида келтирилган воқеани шошилмасдан диққат билан ўқинг.
Чекланган кўрсаткичлар бўйича таҳлил.

Абитуриентларни нодавлат нотижорат таълим марказларда Олий ўқув юртларига киришга тайёрлаш учун курсларга қабул қилишни иктисодий асослаш зарур. Бундай марказлар ўзлари қарашли бўлган коллежлардан ҳам, бошқа манбалардан ҳам молиявий кўмак олишолмайди. Бундай курслар коллеж ва шахс ўртасидаги хусусий шартнома ва марказ курсларга хоҳлаганча битирувчиларни жалб қила олади.

Бюджет ҳисобидан молияланадиган коллежлар учун бу курслардан тушадиган даромадлар- асосий даромад манбаларидан биридир. Ҳар бир марказ учун талабаларни бундай қабул қилиш афзаллиги шундаки, ҳамма харажатлар ва даромадлар чекланган кўрсаткичлар таҳлилига асосланган.

Бундай ўқитишлар ўтказишнинг асосий харажатлари – бу малакали ўқитувчилар ва талабалар ётоқхонасида жойлар. Бу ресурслар ўқув юртларида бор, шунинг учун қўшимча сарфлар кутилмайди. Фақат минимал қийматга эга бўлган ва умумий қиймати бир йилда ҳар бир талаба учун 1000 сўмни ташкил этадиган иситиш, ёритиш, қоғоз ва бошқа майда харажатлар билан боғлиқ бўлган сарфлар кўзда тутилган.

Агар ҳар бир тингловчидан курс учун тўлов 600000 сум олинса, тушунарлики бу марказ учун “олтин кони”. Табиийки, мумкин қадар кўп тингловчи қабул қилиш керак. Шундай бўлиши мумкинки, талабаларнинг маълум сонини қабул қилишда асосий ўқитувчиларга ёрдам берадиган яна бир соатбай ўқитувчини жалб қилишга тўғри келади. Лекин ҳолатни чекланган харажатлар нуқтаи назаридан таҳлил қилсак, унда маълум бўладики, агар чекланган харажатлар бир талабага 599000 сўмни (600000 – 1000) ташкил қилганда, келиб чиқадики, бир талабага чекланган харажатлар кескин ошса,бундай таклиф ноиқтисодий бўлишдан олдин қопланади.

Ягона муаммо шундаки, узоқ муддатли режада ОЎЮга кириш учун тайёрланадиган абитуриентларнинг ҳар қандай ортиқча сони бу курсга ўқув жойларига бўлган талабни пасайтиради. Лекин ҳозирги вақтда бу узоқ келажак ва марказлар бу имкониятдан тўлиқ фойдаланиши мумкин.

Бу воқеани таҳлил қилишда heptagon ни қўлланг.

Топшириқлар:

1. Қандай даражада қўшимча талабалар қабул қилиш ноиқтисодий бўлишини аниқланг?
2. Узоқ муддатли даврда бу қулай ҳолатнинг давомийлигини таъминлаш мақсадида курс учун тўловни ошириш ёки камайтириш мақсадга мувофиқлигини айтинг?
3. Чекланган харажатлар (даромадлар) тушунчасига асосланган, ўрта таълим секторини бу йўсинда кўпроқ курсларни таклиф қилишга рағбатлантирадиган аргумент борми ва бу давлат учун яхлит бўладими? Бор бўлган камчилик ва афзалликларни айтиб ўтинг.

Тестлар

1. Юридик шахс мақомини тавсифловчи қаторни топинг?

A. Мол-мулк ва муҳрга эга бўлиш
B. Мустақил баланс, ҳисоб рақамига эга бўлиш
C. Почта манзилига ва судда даъвогар ва жавобгар бўла олиш Г.
D. *Ҳаммаси тўғри

2. Иқтисодий харажатлар.

A. *Ўз ичига аниқ ва ноаниқ харажатларни,шу ҳисобда нормал фойдани олади;
B. Ўз ичига аниқ харажатларни олади,ноаниқ харажатларни олмайди;
C. Ўз ичига ноаниқ харажатларни олади,аниқ харажатларни олмайди;
D. Аниқ ва ноаниқ харажатларни ўз ичига олмайди;

3. Иқтисодий фойда – бу...

A. Рақобатли бозорда узоқ муддатли даврда бўлиши мумкин эмас;
B. *Нормал бухгалтерлик фойдасига эквивалент;
C. Ҳар гал,фирманинг умумий харажатлари умумий даромаддан ошган ҳолда мавжуд бўлади;
D. Ҳар доим, қўшимча даромад қўшимча харажатлардан ошган ҳолда мавжуд;

4. Агар иқтисодий умумлаштиришлар фактларга асосланса, таҳлилнинг бу усули:

A. Тарихий;
B. *Гипотизали;
C. Индуктив;
D. Дедуктив;

5. Капитал истеъмоли учун ажратмалар - бу:

A. Соф инвестициялар;
B. Соф хорижий инвестициялар;
C. *Амортизация;
D. Истеъмол буюмлари сотиб олишга ишлатиб бўлмайдиган фондлар;

6. Бюджет тақчиллиги қайси ҳолларда юз беради?

A. ишлаб чиқариш барқарорлашганда;
B. социал дастурга кўзланган харажатлардан камроқ сарфланса;
C. мудофаага харажат меъёрида бўлса;
D. *қўланкали иқтисодиёт ривож топиб кетса;

7. Бюджет тақчиллигини қоплаш учун давлат қайси механизмдан фойдаланади:

A. *марказий банк кредитлари;
B. маҳаллий бюджет даромади;
C. корхона бюджет даромади;
D. субвенция;

8. Қуйидаги қайд қилинганларнинг қайси бири «пинҳоний» (қўланкали) иқтисодий кўринишларга киради:

A. давлат корхонасида ўзи учун маҳсулот ишлаб чиқариш;
B. ҳисоботларда қўшиб ёзиш;
C. коррупция;
D. *нотўғри жавоб йўқ.

9. Иқтисодий жараёнларни билиш услублари жойлашувининиг қайси бири тўғри деб уйлайсиз

A. *индукция ва дедукция, абстракция ва аниқлик, тарихийлик, мантийқилик анализ ва синтез, ижтимоий амалиёт
B. амалий далилларни йиғиш
C. танлаб олиш, изчиллик, қиёсийлик
D. меъёрлилик, маъмурий

10. Мулкчилик нима?

A. мулк бирор кишига тегишли нарса
B. мулк - бойлик дегани
C. мулк - моддий бойликлар, озиқ-овқат, кийим—кечак
D. *мулк - ўзлаштириш жараёнидаги муносабат

3-мавзу. Бозор инфратузилмаси ва унинг таркибий тузилиши

Топшириқлар

1-масала. Фирмада 100 та автомобил йиғиш учун 30 та станокдан ва 400 та ишчидан фойдаланади ёки 25 та станок 500 та ишчидан фойдаланади. Изокванта чизиқли кўринишга эга. Фирмада 80 та автомобилни қўлда йиғиш учун қанча ишчи кучи керак бўлади?

2-масала. Тадбиркорнинг 12 млн. сўм пулини ишлаб чиқаришга жалб қилиб, йил охирида 1,2 миллион сўм фойда олди. Агар банк фоиз ставкаси 14 фоиз бўлса, альтернатив харажат қиймати топилсин.

3-масала. Фирманинг қуйидаги маълумотлари берилган:

Ялпи даромади – 10 млн. Сўм,

Ташқи харажат – 4 млн. Сўм,

Нормал фойда – 2,5 млн. Сўм.

Фирманинг бухгалтерия ва иқтисодий фойдаси топилсин.

Ечиш.

Бухгалтерия фойдаси = Ялпи даромад – бухгалтерия харажати = 10 – 4 = 6 млн.сўм.

Иқтисодий фойда = ялпи даромад – иқтисодий харажат = 10 – (4+ 2,5) = 3,5 мнл.сўм.

4-масала. Фирманинг ялпи даромади 15000 доллар. Умумий ўзгармас харажати 300 доллар. Умумий ўзгарувчан харажати 850 доллар. Фирманинг иқтисодий фойдаси аниқлансин.

5-масала. Фирманинг бухгалтери фирманинг харажатлари ҳисоботини йўқотиб қўйди. У баъзи бир харажатларни эслаб жадвалга туширди. Қолган харажатлар топилсин.

Q	AFC	VC	AC	MC	TC
0					100
10			20		
20	5				
30				11	390
40		420			
50	2		14		

6-масала. Фирма пайпоқ ишлаб чиқаради. Бунинг учун 1 кунда 5 соат меҳнат ва 6 соат капиталдан фойдаланади. Меҳнатнинг чекли маҳсулоти 30 та пайпоқ,

капиталнинг чекли маҳсулоти 48 та пайпоқ. Бир соатлик иш ҳақи 40 сўм, капитал нархи 5 сўм. Ресурслар сарфини яхшилаш орқали маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини ошганини баҳоланг.

Кейс стади № 1

Вазифа:

Қуйида келтирилган воқеани шошилмасдан диққат билан ўқинг.

Ўлчам тушунчасини кичрайтириш.

1990-йилларда корхоналарнинг асосий мақсади унинг ўлчамининг йириклашуви ҳисобланади, деган қараштан йироқлашиш кузатилди, чунки кўпчилик йирик корхоналарлар қийинчиликларни бошдан кечирашаётган эди. Айни вақтда 1990 йилларда бизнесда амал қилишнинг бошқа услуби намоён бўлди - катта бўлмаган ўлчам, енгиллик ва ўзгарувчанлик. Ўзбекистонлик бир гуруҳ олимларнинг аниқлашларича, охирги ўн йилликда жаҳон бўйича яратилган янги иш жойларининг ҳар 10 тасидан 8 таси кичик фирмалар томонидан таклиф қилинган.

Кичик бизнеснинг ўсиши ва ривожланиши сабабларини тушуниш қийин эмас. Капитал бозорининг эркинлашуви, яъни бизнесга инвестиция учун капитал қўювчилар ўртасида рақобатнинг ўсиши билан микротехнологияларнинг жорий этилиши ошиши, бозорга янгиларнинг кириб келиши тўсиқларини пасайтиришга олиб келди. Жаҳон бўйича «Эгилувчанлик» тушунчаси асосий шиор бўлди ва илгари компаниянинг ҳаракатлантирувчи кучи бўлган «Кўлам самараси»ни сиқиб чиқарди.

Яқинда бу нуқтаи назарни Ўзбекистонлик бир гуруҳ олимлар шубҳа остига олишди. Унинг тасдиқлари тўрт тахмин билан ифодаланди:

Биринчидан, катта бизнесни қоралаш бўрттириб юборилган. Баъзи йирик корхоналарлар қийинчиликни бошдан ўтказишига қарамасдан, гуллаётган йирик корхоналарни ҳам кўплаб мисол келтириш мумкин. Бундай йирик корхоналарга кўлам самараси уларнинг рақобатбардошлиги учун ҳали ҳам муҳим рол ўйнамоқда.

Иккинчидан, йирик корхоналарнинг кўпчилигида қайта қуриш ва реструктризация ўтказилди, бу эса 1990-йилларда иқтисодий тушкунликни бошларидан ўтказишлари натижаси эди. Улардан кўплари катта бўлиш билан бир вақтда «эгилувчан» бўлиш ҳам мумкинлигини тушуна бошлашди.

Учинчидан, кичик бизнеснинг иш ўринларни яратишдаги аҳамияти ҳаддан ташқари бўрттирилган, бундан 1990 йилларнинг охирларида олинган маълумотлар гувоҳлик беради. Бундан ташқари, йирик корхоналарга нисбатан кичик корхоналар иш ўринларининг йўқотилиши каттароқ қисмни ташкил этган, ва шу билан бирга нисбатан кам даражада замонавий технология ва илғор малакани ишлатган.

Тўртинчидан, кичик фирмалар кўпчилигининг яшаши кўп ҳолда йирик корхоналаргага боғлиқ. Бу тенденция охирги вақтда йирик корхоналардан кичик фирмаларга баъзи фаолият турларини олиб бориш ҳуқуқини бериш билан кучаймоқда. Бу эса уларнинг йирик корхоналардан боғлиқлигини янада оширади.

Охирги тенденцияни ҳисобга олиб, тасдиқлаш мумкинки, йирик ва кичик фирмалар ўртасидаги фарқ тобора камайиб бормоқда. Йирик фирмалар кичик фирмаларнинг эгилувчанлиги ўз структураларида кўпроқ автоном бўлинмаларни ташкил этиш йўли билан жорий этишмоқда. Масалан, баъзи бир йирик корхоналар ўз тасарруфларида кўплаб кичик фирмаларни ташкил этмоқда. Кичик фирмалар эса ўз заиф томонларини тўлдириш ва ўз манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида йирикроқ корхоналарлар билан иттифоқлар тузишга, узоқ муддатли муносабатлар ўрнатишга ҳаракат қилишади.

Бу янгиликлар натижасида корхоналарнини «йирик» ёки «кичик» сифатида баҳолаш қийин бўлиб қолди.

Бу воқеани таҳлил қилишда heptagon ни қўлланг.

Топшириқлар:

1. Қайси омиллар бозорларга киришда бўладиган тўсиқларни пасайтирганлигини аниқланг?
2. Нима учун эгилувчанлик кўлам самарасига нисбатан кўпрок муҳимлигини тасдиқлашганлигини айтинг?
3. Кичик фирма –яхши деган тасдиқни инкор қиладиган мисол келтиринг.

Кейс стади №2.

Вазифа:

Қуйида келтирилган воқеани шошилмасдан диқат билан ўқинг.

Компакт-дискларга нарх.

(Бозор шароитида нарх қўйиш амалиёти).

1991 й. Буюк Британияда 1218 млн. ф.ст. га винил дисклари, ёзувли аудиокассеталар ва CD компакт-дисклар сотилди. Фақат CD ларнинг сотуви 617 млн.ф.ст., ёки умумий сотув хажмининг 51% ни (73 млн.компакт-дисклар) ташкил қилди. Кейинги йилда эса сотув ҳажми 85 млн. донага етди. Бундай тенденция бутун 90-чи йиллар давомида кузатилиши кутилаяпти.

Товарга нарх қўйилишининг тўғрилиги борасида жуда кўп мунозаралар бўлган эди. Британияда CD лар нархи АҚШ дагига нисбатан юқорироқ. Британияда нарх даражасининг юқори эканлиги маҳсулотга нарх қўйишда бир қанча омиллар тўпламини ҳисобга олишга туғри келиши билан боғлиқ. Улар: ишлаб чиқариш харажатлари, маркетинг, чегирмалар ва тарқатишлар, дизайн ва қадоқлашни ишлаб чиқиш, янги талантларни, ижрочиларни қидириш ва ривожлантириш, ҳамда қўшимча харажатлар. Ишлаб чиқариш вакиллари тармоқда ҳамма янгиликлардан хабардор бўлиш ва олдинда бўлиш учун компания ҳамма фойдасидан инвестиция ва инновацияларни молиялаштириш каби юқори таваккалли муҳитда фаолият курсатишаётганлигини такидлашади. Компакт-дисклар ишлаб чиқариш саноати ўз табиатига кўра олигополистик ҳисобланади ва бозорда асосий тўртта компания (PolyGram, EMI,WEA/Warner, CBS/Sony) эгалик қилади, улар бозорнинг 70% ни эгаллаган. Бу тармоқнинг маҳсулоти, яъни ҳар бир CD нинг уникаллигини ҳисобга олган ҳолда, ишлаб чиқарувчи унга нисбатан монополист ҳисобланади, ва шу сабабдан бозор қабул қила оладиган нархни ўрната олади. Бундан ташқари мавжуд бўлган бир қатор кичик овоз ёзиш компаниялари нарх пасайса, ишлаб чиқаришни тўхтатади.

Нисбатан юқори нархларни тушунтириб берадиган иккинчи аргумент шундаки, аҳолининг турли хил диди ва сонининг кўплиги учун АҚШ ларида жуда кўп CD ишлаб чиқарилади ва сотилади. Шунинг учун харажатлар маҳсулот бирлигининг катта миқдорига тақсимланади. Бу маҳсулот ишлаб чиқариш ўртача харажатларини пасайтиради. Натижада АҚШда CD нархи Ягона Европа бозорига кирувчи Британиядагидан паст (даромаднинг бир хил даражасида). Ягона Европа бозори аҳолиси сони 340 млн. бўлса, АҚШ атиги 249 млн.

Бу воқеани таҳлил қилишда heptagon ни қўлланг.

Саволлар:

1. Истеъмолчилар Буюк Британияда фирмалар ўз товарига кўйган нархни тўлашга тайёр. Бу фирма мувозанат нархни белгилайдиган талаб ва таклиф нисбатига мисол бўлиб хизмат қиладими?
2. Юқорида тасвирланган бозорда қандай нарх қўйиш услубларини кузатса бўлади?
3. Британия компакт-дисклари бозори ҳолатида ишлаб чиқаришга ўртача харажатлар усулида нарх ўрнатишни ишлатиш мумкинми?

Вазиятли топшириқ -1

1. Пиёз етиштиришда бир киши ишласа, 50 центнер пиёз етиштиради. Ҳар бир кейинги ишчи олдинги ишчига нисбатан 10 фоизга кам бўлган қўшимча маҳсулот

етиштиради. Ишчиларнинг чекли маҳсулоти ва максимал пиёз ишлаб чиқариш миқдори аниқлансин.

Ечиш. Иккинчи ишчи биринчи ишчига нисбатан 10 % кам пиёз етиштиради. Демак, уни чекли маҳсулоти 50*0,9 = 45 центнерга тенг. Учинчи ишчиники $50*0,9^2$, тўртинчиники $50*0,9^3$ ва ҳоказо. Пиёз етиштириш биринчи ходи 50 ва махражи 0,9 га тенг бўлган камаювчи геометрик прогрессияни ташкил қилади. Агар ишчилар сони ортиб борса, етиштирилган максимал маҳсулот миқдори $50*\frac{1}{(1-0,9)}=500$ центнерга тенг.

Тестлар

1. Инфратузилма деганда нимани тушунасиз?

а)* Тадбиркорлик субъектларига у ёки бу турдаги хизматларни кўрсатувчи ташкилотлардир;

б) Рақобат муҳитини яратувчи корхона ва ташкилотлардир;

в) Турли мулкчилик шаклидаги корхоналар;

г) Тадбиркорлик субъектлари ўртасидаги алоқани ривожлантириш учун кўмаклашувчи корхоналар.

2. Бизнесга хизмат кўрсатувчи инфратузилмани яратишдан кўзланган мақсад нимадан иборат?

а) * Жамият манфаатлари, тизимли ўзгартириш, маҳаллий иқтисодиётни ривожлантириш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот турларини кенгайтириш, маҳсулот рақобатбардошлигини таъминлаш, янги иш ўринларини яратиш учун йўналтириш;

б) Кичик бизнес учун кадрларни қайта тайёрлаш; инвестиция ва инновация лойиҳаларини амалга оширишга ёрдам бериш;

в) Ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни ечишга; тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш;

г) Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ташкил этиш; ҳудудларда тадбиркорлик субъектларини ривожлантириш.

3. Бизнесга хизмат кўрсатувчи инфратузилма объектларига нималар киради?

а) Товар хом-ашё биржалари, транспорт ташкилотлари, консальтинг хизматлари кўрсатувчи корхоналар;

б) Солиқ идоралари, банклар, маҳаллий ҳокимият органлари, Савдо-саноат палатаси;

в)* Биржалар, тижорат банклари, аудиторлик, суғурта идоралари, кредит уюшмалари, Савдо-саноат палатаси, ахборот-консалтинг марказлари, ўқув марказлари, бизнес-инкубаторлар, бирлашмалар ва бошқа ташкилотлар;

г) Бизнес марказлари, бизнес инкубаторлари, лизинг компаниялари.

4. Бизнес марказлар қандай ишларни амалга оширадилар?

а)*Тадбиркорлик субъектларини турли фаолият турлари бўйича бирлаштириш ишларини амалга оширади;

б) Тадбиркорлик субъектлари ўртасидаги алоқани ривожлантириш учун кўмаклашади;

в) Янги иш ўринларини ташкил этади;

г) Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга хизмат қилади.

5. Бизнес марказлар ўз ичига нималарни олади?

а)* Тадбиркорларнинг манфаатларини давлат органларида ифода этувчи адвокатурани, жамоа ва бошқа ташкилотларни;

б) Жамоа ташкилотларини, бизнес инкубаторларни;

в) Турли мулкчилик шаклдаги корхоналарни;

г) Микрофирмаларни, кичик корхоналарни, якка тартибдаги тадбиркорларни.

6. Бизнес инкубаторларнинг асосий вазифалари нимадан иборат?

а) Ахборот-маслаҳат хизматини кўрсатиш; инвестиция ва инновация лойиҳаларини амалга оширишга ёрдам бериш;

б)* Тадбиркорлик субъектлари фаолиятини бошланғич босқичида ривожлантириш учун қулай муҳит бизнес-инкубация жараёнини ташкил қилиш; ахборот-маслаҳат хизматини кўрсатиш; инвестиция ва инновация лойиҳаларини амалга оширишга ёрдам бериш; кичик бизнес учун кадрларни қайта тайёрлаш; касб-ҳунарга ўргатишга қаратилган қисқа муддатли ўқув курсларини ташкил этиш.

в) Кичик бизнес учун кадрларни қайта тайёрлаш; ахборот-маслаҳат хизматини кўрсатиш;

г) Касб-ҳунарга ўргатишга қаратилган қисқа муддатли ўқув курсларини ташкил этиш.

7. Бизнес инкубаторлар қандай йўналишларни амалга оширишга ҳисса қўшади?

а) Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга;

б) Ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни ечишга; тадбиркорларни қўллаб-қувватлашга;

в)* Янги кичик бизнесни ташкил этишга; фаолият кўрсатаётган тадбиркорларни қўллаб-қувватлашга; айрим ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни ечишга; ҳудудларда тадбиркорлик субъектларини ривожлантиришга;

г) Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ташкил этишга; ҳудудларда тадбиркорлик субъектларини ривожлантиришга.

8. Бизнес соҳасидаги ахборот-маслаҳат таъминоти тизимини ислоҳ қилиш қилиш учун қандай вазифаларни ҳал этиш лозим?

а)* Тадбиркорлик субъектларини жадал ривожлантиришни янада рагбатлантириш, хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш; тадбиркорликни ривожлантириш учун ташкил қилинган бозор инфратузилма ташкилотлари фаолиятини тизимли асосда мувофиқлаштириш; тадбиркорлик субъектларига узлуксиз ва тартибли равишда хизмат курсатувчи бизнес марказларни ташкил килиш.

б) Тадбиркорлик субъектларига узлуксиз ва тартибли равишда хизмат курсатувчи бизнес марказларни ташкил килиш.

в) Тадбиркорликни ривожлантириш учун ташкил қилинган бозор инфратузилма ташкилотлари фаолиятини тизимли асосда мувофиқлаштириш;

г) Тадбиркорлик субъектларини жадал ривожлантиришни янада рагбатлантириш, хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш.

4-мавзу. Ёқилғи энергетика мажмуи ва унинг инфратузилма иқтисодиётидаги роли

Топшириқлар

1-масала. Капитал сарфи 10 фоизга меҳнат сарфи 15 фоизга ошди. Ишлаб чиқариш фукнцияси бир жинсли бўлса, масштаб самараси қандай бўлади?

Ечиш. Иккала ресурс сарфи 10 фоизга ошганда ишлаб чиқаришнинг ортиши 10 фоиздан ошмайди. Лекин меҳнат сарфи 15 фоиз бўлгани учун бу ерда ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръатини пасайиши рўй бермоқда.

2-масала .Корхона бозорга янги косметик махсулот чиқармоқч. Бир товарни ишлаб чиқариш учун кетадиган ўзгарувчи харажатлар 30 млн. сўм, доимий харажатлар эса 20 млн. сўмни ташкил қилади. Бозорда олиб борилган текширишлар

товар бирлигининг нархи 60 млн.сўмни ташкил қилади. Қуйидагиларга асосланган ҳолда:

a) сотиш ҳажми қандай бўлганда оптимал фойдага эришилади?

b) сотиш ҳажми 6000 та болганда фойдани қандай ошириш мумкин?

3-масала. Дори-дармон ишлаб чиқарувчи фирма йилнинг охирида табиий дориларни реклама қилди. Реклама блоклари машҳур медитсина журналларда, ишбилармонлар учун газетасида,худди шундай маҳаллий радио, телевидения ва газеталарда кенг тарқалди. Назорат гуруҳи 4000 қути махсулотни махсус, яъни бу янги махсулот ҳақида қаердан маълумот олгани ва ижтимоий-демографик гуруҳини маълум қиладиган анкета билан чиқарди. 3276 та истеъмолчи бу ҳақида тўлиқ маълумот берди.18 таси фақат ижтимоий гуруҳини кўрсатган. Реклама жараёнини режалаштираётган вақтда компания бир ойлик рекламани медитсина журналига жойлаштириш бўйича контракт тузиши, газетага эса 3,4 млмсўмллик, телевиденияга 5-8млн.сўм ҳаммаси бўлиб рекламага 18 млн.сўм сарфланиши кўзда тутилган.

Топшириқ:

а) агар битта реклама блоки медицина журналида 112 минг сўм, ишбилармонлар журналида 140 минг сўм, радиода 70 минг, телевиденияда 180 минг, газетада 68 минг бўлса компаниянинг реклама режасини тузинг.

б) Фирма учун келгусида энг яхши натижа берадиган рекламани воситасини аниқланг.

4-масала.Талаб даражаси ва тўйимлилик даражаси бўйича икки йил давомида аниқланган натижаларга кўра, фирма янги оловга қарши сигнализация (ОҚС) сотиш бўйича бозорнинг 30% ини ташкил қилади. Текшириш натижалари жадвалда берилган. Бозорнинг тўйинганлик даражаси янги товар истеъмолчиларининг умумий сонига нисбатан (% да) кўрсатилган:

	2011 й	2012 й	2013 й	2014 й	2015 й
Жойлаштирилган системалар миқдори	67	269	1806	4600	11655
Бозорнинг таъминланганлик даражаси(%)	0,08	0,33	2,08	5,61	14,39

Топшириқ:

а) бозордаги ОҚС габўлган талаб динамикаси қандай?

b) агар фирма бир йил давомида сотув ҳажмини 40% га оширмоқчи бўлса, унинг янги махсулоти ҳажмини аниқланг.

с) қанақа маркетинг стратегияси фирма учун зарур?

Вазиятли топшириқ -1

Акциядорлик жамият бош директори вазифасини тўхтатиш жараёни.

Акциядорлар йиғилиш умумий қонун буйича, агарда ижроия органини шаклантириш директорлар кенгаши вазифасига кирмаса, унда ҳоҳлаган ҳоатда бош директорнинг фаолиятини тухташ ҳақида қарор қабул қилинди дейлик. “Фотон” очиқ акциядорлик жамияти 1 октябр куни акциядорларнинг умумий йиғилишида бош директор Исаев В.А.нинг ваколатини тўхтатшиш ҳақида қарор қабул қилди ва ушбу лавозимга Кудратова К.М.ни тайинлади. 5 октябр куни овоз бериш ва саноқ комиссияси натижаларига асосан баённома тузилди ва имзоланди.Шу куннинг ўзида Кудратова К.М.га хизмат хонаси, техник воситалар ва ўз вазифасини бажариш учун керакли дастгоҳлар берилди.

8 октябр куни Кудратова К.М. билан меҳнат шартномаси тузилди ва уни бош директр лавозимига бириктириш буйруғи 10 октябр куни имзоланди.

Саволлар:

1. Қайси муддатдан бошлаб Кудратова К.М ҳужжатларга имзо қуйиш, буйруқ чиқариш, шартнома тузиш ваколати берилди, Исаев В.А. қайси муддатда ўз ваколатини йўқотди?
2. Агарда директорлар кенгаши раиси Кудратова К.М. нинг меҳнат шартномасини имзоламаса, қандай ҳуқуқий ҳолатлар юзага келади?

3. Кудратова К.М.нинг ишга кириши ва Исаев В.А.нинг ишдан кетиши буйича буйруқларни ким имзолайди?

Вазиятли топшириқ – 2

1-масала. Инновацион инфратузилмани бошқариш.

Атамалар танлови: А – устундаги ҳар бир атамага Б – устундан мос келувчини танланг. Натижаларни биргалашиб муҳокама қилинг

А	Б
1.Ижтимоий муносабатлар даражаси 2.Ижтимоий бошқариш 3.Жамоанинг ижтимоий ривожланиши	а) ҳар бир инсонни ижтимоий ролини белгилайди, ҳуқуқ ва мажбуриятлари, ижтимоий роли, меҳнат жамоаларини билим функцияларини аниқлайди б) иносн турмушига боғлиқ иқтисодий ва ижтимоий масалаларни бир бутун кўринишда ечади в) ишчи ва деҳқонлар, миллатлараро, қишлоқ ва шаҳар, меҳнат жамоалари ва ишловчилар ўртасидаги иқтисодий муносабатлар г) одам, инсонлар гуруҳи, ишлаб чиқариш жамоалари, миллат ва элатлар д) муҳит, тарбия тизими, моддий-маиший ва маънавий талаблар, қизиқиш, хоҳиш, интилиши, мақсад ва мотив, амалий фаолиятга шайлик е) жамоада соғлом муҳитни ҳосил қилиш, ўзаро хамкорлик ва ёрдамни ташкил этиш, интизом ва масъулиятни мустаҳкамлаш ж) одамлар ўртасидаги муносабатни жамоада соғлом муҳит ҳосил қилиш билан мувофиқлаштириб боришга йўналган з) жамоат, ташклиот устави, шартномалар, ўзаро мажбуриятлар, ходимларни танлаш тизими, ижтимоий талабни тақсимлаш ва қондириш и) маълум мотивлар асосида мақсадга эришиш. Мотивлар муносабати – мақсад инсон фаолиятининг ўзаги к) инсон фаолияти мотивини ўрганишни уддалаш, ҳар бир инсон истиқболини кўра билиш, инсонни меҳнатдан мамнун қилиш
ги масалага мос жавобларни топинг. Биргалашиб муҳокама қилинг. Жавобингизни асослаб беринг.	

Вазиятли топшириқ - 3

Унумдорлик меъёрлари бўйича бошқариш. Атамалар танлови: А – устундаги ҳар бир атамага Б устундан мос куелувчини танланг. Натижаларни биргалашиб муҳокама қилинг.

А	Б
1.Ишлаб чиқариш меъёрлари бўйича бошқариш 2.Юқори сифат 3.Унумдорлик 4.Бизнес – режага киради 5.Ташкилий жараён 6.Унумдорлик билан узвий боғланган 7.Коммуникация 8.Алоқа техникаси 9.Меҳнат мотиви омиллари 10.Инсон омили	а) қўйилган масалани ўз вақтида бажариш, аниқ ресурсларни қандай тақсимланишини кўрсатинг. Меъёр ва сифат орқали ифодаланади б) бу ҳам бошқариш самарадорлигини ўзи в) бозорни изчил таҳлил этиш, корхона рақобати ва имкониятлари, унумдорликни ошириш йўлидаги аниқ мақсадлар г) харажатларни камайтиради. Маҳсулот қайтиб келишини амайтиради, сотув хажмини иқаришни кенгайтириш имконини беради д) меҳнат ресурслари, материаллар, технология, одамлар ҳақидаги ахборотни бирлаштириш воситаси г) бошқариш технологияси, техникаси ва ташкилий тизими ж) икки ва ундан ортиқ киши ўртасида ахборот алмашиш з) шахсни потенциал имкониятлари и) жамоада соғлом муҳит, яхши меҳнат ва иш ҳақи, мансаб кўтарилиши

	к) керакли вақтда ахборот олишга ёрдам беради
ги масалага мос жавобларони топинг. Биргалашиб муҳокама қилинг. Жавобингизни асослаб беринг.	

Тестлар

1. « Инфратузилма менежменти — бу:
а) бошқарув хокимияти ва санъатидир;
б) ресурсларни бошқариш бўйича алоҳида моҳирлик ва маъмурий кўникмадир;
в) ўзига хос юксак санъат ва махрратни талаб қилувчи танловдир;
г) ўзиниг фаолияти билан моддий бойликлар ишлаб чиқариш жараёнини таъминлайдиган соҳалар;
д) нотўғри жавоб йўқ.

2. Инфратузилма менежмент фани — бу бошқарувчига:
а) танловни тўғри амалга оширишни ўргатади;
б) ишчан қарорни қабул қилишни ўргатади;
в) қарорларнинг бажарилишини назорат қилиш жараёнини ўргатади;
г) моддий бойликлар ишлаб чиқаришга кўмаклашувчи соҳалар бошқарувини ўргатади;
д) нотўғри жавоб йўқ

3. Инфратузилма менежменти объекти бўлиб:
а) мамлакат ҳисобланади;
б) қонун чиқарувчи ҳокимият ҳисобланади;
в) туман ёки шаҳар ҳисобланади;
г) а+б;
д) ўзиниг фаолияти билан моддий бойликлар ишлаб чиқариш жараёнини таъминлайдиган соҳалар ҳисобланади.

4. Инфратузилма менежменти субъекти бўлиб:
а) ижро этувчи хокимият ҳисобланади;
д) нотўғри жавоб йўқ
б) концернлар ҳисобланади;
в) а+г;
г) бошқарув органлари ҳисобланади;
д) ишлаб чиқариш жараёнини таъминлайдиган соҳа бошқарув органлари.

5. Бошқаришнинг сир-асрорларини илмий асосда ўрганишда менежмент фани қуйидаги усулларнинг қайси бирини қўллайди:
а) кузатиш усули;
б) эксперимент усули;
в) моделлаштириш усули;
г) системали ёндашув усули;
д) нотўғри жавоб йўқ.

6. Бошқарилувчи объект бошқа объектлар билан ўзаро боғланишда ва алоқадорликда ўрганилмоқчи бўлса, у ҳолда менежмент фани:
а) комплексли ёндашув усулини қўллайди;
б) иқтисодий математик ёндашув усулини қўллайди;
в) социологик кузатув усулини қўллайди;
г) системали ёндашув усулини қўллайди;
д) таркибий ёндашув усулини қўллайди.

7. Қуйида қайд қилинган фанларнинг қайси бири менежмент фани билан узвий боғланган:
а) социология;
б) психология;
в) кибернетика;
г)макроиқтисодиёт;
д) нотўғри жавоб йўқ-

8. Кимлар илмий менежментнинг (1885—1920) намояндалари бўлган:
а) Файол А, Вебер М ва бошк , б) Тейлор Ф, Эмерсон Г ва бошк.;
в) Мэйо Э, Лайкерт Р ва бош
г) Саймон Г, Друкер П, Дейл Э ва бошк;Д) г+а.

9. Кимлар мумтоз ёки маъмурий менежментнинг (1920—1950) намояндалари бўлган:
а) Саймон Г, Друкер Дейл Э ва бошк.;
б) Мэйо Э, Лайкерт Р ва бошк
в) Тейлор Ф, Эмерсон Г ва бошк
г) Файол А, Вебер М ва бошк;
д) а+г.

10. Кимлар "Инсон муносабатлари" мактаби (1950 йилдан ҳозиргача)нинг намояндалари бўлган:
а) Тейлор А Эмерсон Г ва бошқ
б) Файол А Вебер М ва бошқ.
в) Мэйо Э, Лайкерт Р ва бошк
г) Саймон Г, Друкер П, Дейл Э ва бошк;
д) а+б.

5-Мавзу. Транспорт тизими ва иқтисодиётнинг транспорт инфратузилмаси

Топшириқлар

1-масала. Машинасозлик заводининг ташкилий тузилиши қуйидаги цехлардан иборат: қуйиш цехи, темирчи-пресслаш, модель цехи, заготовка тайёрлаш, тажриба, механик йиғув, асбобсозлик цехи, таъмирлаш-механик ва транспорт цехлари.

Қуйидагиларни аниқлаш талаб этилади:

Санаб ўтилган цехларни асосий, ёрдамчи ва хизмат кўрсатувчи бўлимларга бўлинг.

2-масала. Машинасозлик корхонасида қуйидаги ишлаб чиқариш бўлимлари ва уларда банд бўлган ходимлар бор:

- қуйиш цехи – 400 киши;
- темирчи-пресслаш цехи – 500 киши;
- механик – 700 киши;
- йиғув цехи – 400 киши;
- таъмирлаш-механик – 150 киши;
- энергоцех – 50 киши;
- таъмирлаш цехи – 100 киши;
- транспорт цехи – 70 киши;
- типография – 30 киши.

Қуйидагиларни аниқлаш талаб этилади:

1. Асосий ва ёрдамчи ишлаб-чиқаришда банд бўлган ишчи-ходимлар сонини аниқланг.
2. Асосий ва ёрдамчи цехларда ишловчиларининг умумий хажмдаги улушини (фоизларда) топинг.
3. Ортиқча бўлимларни йўқ қилиш учун қандай чора-тадбирлар талаб қилинади ва улар корхона иқтисодиётига қай даражада таъсир кўрсатади.

3-масала. Тоғ-металлургия комбинатининг таъмирлаш корхонасида қуйидаги цехлар ва ишчилар мавжуд: пўлат қуйиш цехи – 72 киши, рангли металл қуйиш цехи – 48 киши, №1-таъмирлаш-механик цехи – 106 киши, №2-тамирлаш-механик цехи – 34 киши, №3-тамирлаш-механик цехи – 52 киши, асбобсозлик – 85 киши, электркучланиш цехи - 72 киши, электр таъмирлаш – 72 киши, транспорт –

180 киши, лавозимлар учун маошлар қуйидагича белгиланган: цех бошлиқлари 72,0 минг сўм, иқтисодчилар – 48,0 минг, меъёрловчилар – 30,5 минг сўм.

Цехлардаги бошқарув ходимларнинг сони қуйидагича: пўлат қуйиш цехида – 5 киши, рангли металл қуйиш – 3 киши, №1-таъмирлаш-механик цехи – 9 киши, №2-тамирлаш-механик цехи – 3 киши, №3-тамирлаш-механик цехи – 4 киши, асбобсозлик – 6 киши, электркуч цехи – 2 киши, электр таъммирлаш – 5 киши, таранспорт – 9 киши.

Қуйидагиларни аниқлаш талаб қилинади:

1. Тоғ-металлургия комбинатининг таъмирлаш корхонасининг ишлаб чиқариш тизимини соддалаштиринг;
2. Ҳар бир цехда бир бошқарув ходимига тўғри келувчи ишчилар сонини аниқланг;
3. Корхонанинг ташкилий тизимини яхшилаш ҳисобига ойлик маош жамғармасини тежаш имкониятларини аниқланг.
4. Корхонанинг ташкилий тизими такомиллашгандан сўнг ва бундан аввалги аҳвол бўйича қиёсий схемалар тузишга уриниб кўринг.

4-масала. Шартли равишда битта вилоятда зарур бўладиган инфратузилманинг умумий ҳролати таҳлилини келтирамиз. Шу асосда талабалар билан Бозор инфратузилмаси назарияси фанининг умумий категорияларини ва амал қилувчи қониниятларини, фанни ўрганиш жараёнида фойдаланилувчи тушунчаларнинг тарифларини ўрганмамиз ва иқтисодий жиҳатдан таҳлил қилиш имконияти мавжуд бўлади. Бунинг учун қуйидаги маълумотлар фойдаланиш учун таклиф этилади.

1. Аҳоли сони 1250 минг киши
2. Ҳудуди 120 км. кв.

шундан:

Қуруқлик 110 км. кв.
Тоғ ҳудудлари 30 км. кв.
Экиладиган ерлар 40 км. кв.
аҳоли яшаш пунктлари 20 км. кв.
бошқалар 20 км. кв.

3. Сув хавзалари (Сув хажми ва фойдаланиши шартли равщда олинади)

шундан:

Дарёлар 2 та
Каналлар 2 та
Сув омборлари 4 та

4. Туманлар сони 14 та
5. 560 та қишлоқ пунктлари мавжуд
6. Пойтахт билан масофа 500 км.
7. Ўртача ёш таркиби -30 ёшгача бўлганлар 65 %,

I. КЕЙС
«ИНФРАТУЗИЛМА ТИЗИМИНИНГ ИЖТИМОИЙ – ИҚТИСОДИЙ ЖИҲАТЛАРИ »

Мавзунинг номи: “**Инфратузилма тизимининг ижтимоий – иқтисодий жиҳатлари**”

Берилган кейснинг мақсади: Инфратузилма иқтисодиёти тамойиллари, механизмлари, функциялари ҳамда инфратузилма тизимининг ижтимоий – иқтисодий жиҳатларини назарий жиҳатдан ўрганиш, илмий ўрганиш, моҳиятини илмий манбаларга таянган ҳолда очиб бериш ҳамда инфратузилма менежменти тизими имкониятларидан фойдаланишдан иборат.

Кейс ечишдан талаба оладиган билим, кўникма ва малакалар рўйхати:

- Инфратузилма иқтисодиёти бўйича бошқарув ва қарор қабул қилишни ўрни ва роли ҳақида;
- Инфратузилма тизимида таҳлил қилиш, режалаштириш ва назорат қилишнинг моҳияти ва аҳамияти иқтисодий бошқарувнинг асоси эканлиги;
- Талаба шахси – бўлажак иқтисодчининг иқтисодий бошқарув обьекти эканлигини.
- Иқтисодий тушунчалар: режалаштириш, таҳлил, назорат қилиш ва уларнинг ривожини қарор топиши тўғрисида;
- Инфратузилма иқтисодиёти фанидан тушунчаларнинг шаклланиши ва бошқарув ҳамда унинг функциялари ривожида қарор топиши тўғрисида;

Ушбу кейсни ишлаб чиқиш талабаларда қуйидаги **кўникмаларини** ривожлантиради:

- Талабалар инфратузилма иқтисодиёти объекти ва субъектлари тўғрисида, инфратузилма самарадорлиги, инфратузилма механизмларини ўрганиш, инфратузилма тамойиллари билан танишадилар ва бу омилларни таҳлил қиладилар;
- Ўрганилаётган мавзуни хусусиятини, салоҳиятини ва иқтисодий характерини аниқлайдилар;
- Талабалар инфратузилма иқтисодиётининг самарали бошқариш механизмини яратиш ва назорат қилиш ҳолатларини асослаб берадилар.

Мазкур кейс амалий фаолиятда ишлаб чиқилган.

Мазкур кейс умумий тадқиқотчилик асосида сюжетли, кабинетли тоифасига киради. Ўзбекистон Республикаси таълим тизими ва соғлиқни сақлаш тизими вазият сифатида олинган.

Дидактик мақсадларга кўра кейс – таҳлилларни ўрганиш ва баҳолаш ҳисобланади. Шу сабабдан, кейс муаммосининг шаклланиши ва тузилиши унинг масаласининг ечими таҳлил асосида ишлаб чиқилган.

Расмийлаштириш усули: электрон кўринишда чоп этилган.

Кейс “Инфратузилма иқтисодиёти” фанини **ўрганишда ишлатилиши мумкин.**

Кейсда сунъий моделлаштирилган вазият баён этилган.

Ахборотни олиш манбалари: гипотетик, лекин ҳақиқий маълумотларга яқин.

Тестлар

1.Инфратузилма деганда нимани тушунасиз?

а)* Тадбиркорлик субъектларига у ёки бу турдаги хизматларни кўрсатувчи ташкилотлардир;

б) Рақобат муҳитини яратувчи корхона ва ташкилотлардир;

в) Турли мулкчилик шаклидаги корхоналар;

г) Тадбиркорлик субъектлари ўртасидаги алоқани ривожлантириш учун кўмаклашувчи корхоналар.

2. Бизнесга хизмат кўрсатувчи инфратузилмани яратишдан кўзланган мақсад нимадан иборат?

а) * Жамият манфаатлари, тизимли ўзгартириш, маҳаллий иқтисодиётни ривожлантириш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот турларини кенгайтириш, маҳсулот рақобатбардошлигини таъминлаш, янги иш ўринларини яратиш учун йўналтириш;

б) Кичик бизнес учун кадрларни қайта тайёрлаш; инвестиция ва инновация лойиҳаларини амалга оширишга ёрдам бериш;

в) Ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни ечишга; тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш;

г) Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ташкил этиш; ҳудудларда тадбиркорлик субъектларини ривожлантириш.

3. Бизнесга хизмат кўрсатувчи инфратузилма объектларига нималар киради?

а) Товар хом-ашё биржалари, транспорт ташкилотлари, консальтинг хизматлари кўрсатувчи корхоналар;

б) Солиқ идоралари, банклар, маҳаллий ҳокимият органлари, Савдо-саноат палатаси;

в)* Биржалар, тижорат банклари, аудиторлик, суғурта идоралари, кредит уюшмалари, Савдо-саноат палатаси, ахборот-консалтинг марказлари, ўқув марказлари, бизнес-инкубаторлар, бирлашмалар ва бошқа ташкилотлар;

г) Бизнес марказлари, бизнес инкубаторлари, лизинг компаниялари.

4. Бизнес марказлар қандай ишларни амалга оширадилар?

а)*Тадбиркорлик субъектларини турли фаолият турлари бўйича бирлаштириш ишларини амалга оширади;

б) Тадбиркорлик субъектлари ўртасидаги алоқани ривожлантириш учун кўмаклашади;

в) Янги иш ўринларини ташкил этади;

г) Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга хизмат қилади.

5. Бизнес марказлар ўз ичига нималарни олади?

а)* Тадбиркорларнинг манфаатларини давлат органларида ифода этувчи адвокатурани, жамоа ва бошқа ташкилотларни;

б) Жамоа ташкилотларини, бизнес инкубаторларни;

в) Турли мулкчилик шаклдаги корхоналарни;

г) Микрофирмаларни, кичик корхоналарни, якка тартибдаги тадбиркорларни.

6. Бизнес инкубаторларнинг асосий вазифалари нимадан иборат?

а) Ахборот-маслаҳат хизматини кўрсатиш; инвестиция ва инновация лойиҳаларини амалга оширишга ёрдам бериш;

б)* Тадбиркорлик субъектлари фаолиятини бошланғич босқичида ривожлантириш учун қулай муҳит бизнес-инкубация жараёнини ташкил қилиш; ахборот-маслаҳат хизматини кўрсатиш; инвестиция ва инновация лойиҳаларини амалга оширишга ёрдам бериш; кичик бизнес учун кадрларни қайта тайёрлаш; касб-ҳунарга ўргатишга қаратилган қисқа муддатли ўқув курсларини ташкил этиш.

в) Кичик бизнес учун кадрларни қайта тайёрлаш; ахборот-маслаҳат хизматини кўрсатиш;

г) Касб-ҳунарга ўргатишга қаратилган қисқа муддатли ўқув курсларини ташкил этиш.

7. Бизнес инкубаторлар қандай йўналишларни амалга оширишга ҳисса қўшади?

а) Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга;

б) Ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни ечишга; тадбиркорларни қўллаб-қувватлашга;

в)* Янги кичик бизнесни ташкил этишга; фаолият кўрсатаётган тадбиркорларни қўллаб-қувватлашга; айрим ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни ечишга; ҳудудларда тадбиркорлик субъектларини ривожлантиришга;

г) Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ташкил этишга; ҳудудларда тадбиркорлик субъектларини ривожлантиришга.

8. Бизнес соҳасидаги ахборот-маслаҳат таъминоти тизимини ислоҳ қилиш қилиш учун қандай вазифаларни ҳал этиш лозим?

а)* Тадбиркорлик субъектларини жадал ривожлантиришни янада рагбатлантириш, хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш; тадбиркорликни ривожлантириш учун ташкил қилинган бозор инфратузилма ташкилотлари фаолиятини тизимли асосда мувофиқлаштириш; тадбиркорлик субъектларига узлуксиз ва тартибли равишда хизмат курсатувчи бизнес марказларни ташкил килиш.

б) Тадбиркорлик субъектларига узлуксиз ва тартибли равишда хизмат курсатувчи бизнес марказларни ташкил килиш.

в) Тадбиркорликни ривожлантириш учун ташкил қилинган бозор инфратузилма ташкилотлари фаолиятини тизимли асосда мувофиқлаштириш;

г) Тадбиркорлик субъектларини жадал ривожлантиришни янада рагбатлантириш, хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш.

9. Микрокредитбанкнинг микромолиялаштириш маблағлари ҳисобидан нобанк кредит ташкилоти томонидан қандай мақсадларни кўзда тутувчи тадбиркорлик фаолиятини молиялаштиришга рухсат берилади?

а)* деҳқон ва фермер хўжаликларининг ўз ишлаб чиқаришини ривожлантириш ва кенгайтиришга, хом-ашё ва материалларни бирламчи қайта ишлашга, мини-ускуналар, меҳнат қуроллари,хом ашё, ярим фабрикатлар, фурнитура сотиб олишга,сервис соҳасини ривожлантиришга, ҳунармандчилик ва уй меҳнатини ривожлантиришга, сервис соҳасини ривожлантиршга, маҳаллий саноатни ривожлантиришга, халқ истеъмоли товарлари ишлаб чикариш ва хизмат курсатиш соҳаси билан боғлиқ бўлган бошқа тадбиркорлик фаолияти турларига йуналтирилади.

б) деҳқон ва фермер хўжаликларининг ўз ишлаб чиқаришини ривожлантириш ва кенгайтиришга, хом-ашё ва материалларни бирламчи қайта ишлашга ва бошка тадбиркорлик фаолияти турларига йуналтирилади.

в) маҳаллий саноатни ривожлантиришга, халқ истеъмоли товарлари ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаси билан боғлиқ булган бошқа тадбиркорлик фаолияти турларига йўналтирилади.

г) уй меҳнатини ри вожлантиришга, сервис соҳасини ривожлантиришга йўналтирилади.

6-мавзу. Автомобил йўли инфратузилмаси

Топшириқлар

1-масала. Аҳоли учун ўртача қанақа ижтимоий инфратузилма қувватлари зарур бўлади.

Жумладан:

1.Соғлиқни сақлаш пунктлари

2.Сарторошхона

3.Маҳалла гузарлари

4.Қандай транспорт инфратузилмаси бўлганда вилоятда самарали даражада ташкил этилиши мумкин бўлади.

5.Вилоятда қанақанги бозор инфратузилмаси шаклланиши керак бўлади.

2-масала.

Аҳоли учун ўртача қанақа ижтимоий инфратузилма қувватлари зарур бўлади.

Жумладан:

1.Мактабгача таълим муассасалари

2.Умумтаълим ўрта-мактаб

3.Олий таълим муассасаси

Қандай транспорт инфратузилмаси бўлганда вилоятда самарали даражада ташкил этилиши мумкин бўлади.

4.Вилоятда қанақанги бозор инфратузилмаси шаклланиши керак бўлади.

3-масала.

Вилоят учун ўртача қанақа ишлаб чиқариш инфратузилма қувватлари зарур бўлади.

Жумладан:

1.Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик учун

2.Йирик ишлаб чиқариш бирлашмалари учун

3.Қандай транспорт инфратузилмаси бўлганда вилоятда самарали даражада ташкил этилиши мумкин бўлади.

4.Вилоятда қанақанги бозор инфратузилмаси шаклланиши керак бўлади.

4-масала.

Аҳоли учун ўртача қанақа ижтимоий инфратузилма қувватлари зарур бўлади.

Жумладан:

1.Маданият саройлари

2.Тўйхона

3.Қандай транспорт инфратузилмаси бўлганда вилоятда самарали даражада ташкил этилиши мумкин бўлади.

4.Вилоятда бозор инфратузилмасини шаклланиши учун зарурий товар айланмаси бўлиши мумкин.

5-масала.

Худуд учун ўртача қанақа сувдан фойдаланиш қувватлари зарур бўлади.

Жумладан:

1.Ичимлик суви

2.Суғориш имкониятлари

3.Қандай транспорт инфратузилмаси бўлганда вилоятда самарали даражада ташкил этилиши мумкин бўлади.

4.Вилоятда меъёрий товар айланмаси учун қандай бозорлар бўлиши талаб этилади. (фонд, товар, валюта биржаси. маълумотлар шартли равщда аҳоли сонига ва товар айланмасига нисбатан олинади.)

Кейс стади-1

Вазиятли топшириқ-1

“КОРХОНАНИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ”

Ўқитишдан мақсад: корхонадаги иқтисодий ҳолат тўғрисида талабалар билмини чуқурлаштириш ва ишлаб чиқаришни рационал ташкил этиш.

Ўқитишдан кутилаётган натижалар:

корхонанинг ижтимоий-иқтисодий ҳолатини таърифлай олиш ва унинг пропорционал ривожланиш аҳамиятини очиб бера олиш;

Бошқариш жараёнларини: режалаштириш, режаларни бажарилишини ташкиллаштиришни очиб бера олиш;

Иқтисодий ҳолат таҳлили схемасини туза олиш ва бошқарувнинг муҳим функцияларини ёрита олиш;

Мақсадлар шаклланиши ва мумкин бўлган стратегияларни таҳмин қила олиш;

Стратегиялар ишлаб чиқилишини таққослай олиш ва стратегиялар пирамидасини тузиб чиқа олиш;

Кейсда келтирилган ҳолатни таҳлил қила олиш;

Муаммо вужудга келтира олиш ва унинг мақбул ечим вариантларини излаш;

Корхонанинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш концепсиясини ишлаб чиқа олиш ва алоҳида муаммоларни ҳал қилиш бўйича комплекс мақсадли дастурлар тайёрлаш кўникмаларни ўзлаштириш

Кейсни муваффақиятли ечиш учун талаба эгалик қилиши лозим бўлган билим ва кўникмалар рўйҳати.

Талаба билиши шарт:

"Ишлаб чиқариш менежменти цикли", "режалаштириш – ишлаб чиқариш менежменти бўлаги сифатида", "инфратузилма" тушунчаларини тавсивлай олиш; бошқарув функциялари классификациясини; ташкилот тузилмасини.

Талаба уддалай олиши керак:

- Муаммоларни кўра билишни
- Ғояларни ишлаб чиқишни
- Танқидий баҳолаш ва маълумот ишлаб чиқиш
- Назарий билимларга эга бўлиш
- Қўйилган талабларга муофиқ текст туза олиш

Талаба эгалик қилиши керак

- Иқтисодий кўрсаткичларни солиштирма таҳлил қилиш кўникмалари
- Коммуникатив кўникмалар
- Мунозарада, баҳсда иштирок эта олиш кўникмалари
- Жамоада ишлай олиш кўникмалари

Ушбу кейс ўзида реал институционал тизим фаолиятини акс эттиради. Ишлаб чиқариш корхонаси кейс объекти ҳисобланади.

Кейсда ишлатилган маълумотлар манбаи қуйидагилардан иборат: ишлаб чиқариш корхонасининг асосий кўрсаткичлари.

Типологик белгиларига кўра кейс характиристикаси:

Ушбу кейс хоналик , сюжетлик категориясига таълуқли. Ишлаб чиқариш корхонаси кейс объекти ҳисобланади. Бу статистик маълумотлар умумийлигига қурилган , ташкилий-институционал кейс. У ўртача , тизимлаштирилган. Бу-кейс топшириқ.

Дидактик мақсадларга кўра кейс: муаммони , ечимини ёки концепсияни яққол кўрсатиб берадиган, танқидий фикрлашга , таҳлил қилишга ва баҳолашга ўргатадиган категорияга таълуқли.

Ушбу кейс "Менежмент асослари" , "Инфратузилма менежменти", "Тадбиқий менежмент", "Ҳудудий менежмент" курсларини ўрганиш бўйича махсус практик машғулот ва семинарларда қўшимча материал сифатида фойдаланилиши мумкин.

Тестлар

1. Ўзбекистонда хусусийлаштиришни такомиллаштириш ва чуқурлаштириш жараёни нечанчи йилдан бошланган?

А.1990 йилдан
В.1993 йилдан
С*1995 йилдан
Д.1998 йилдан

2. Хусусий капиталнинг таркибий элементларини аниқланг.

А.*Киритилган капитал, номинални оширишга киритилган капитал, захира капитали ва тақсимланмаган фойда
В.Киритилган капитал, номинални оширишга киритилган капитал.
Д.Номинални оширишга киритилган капитал, заҳира капитали
С.Тақсимланган ва тақсимланмаган фойда

3. Қайси кўрсаткичлар корхонанинг молиявий барқарорлигини аниқроқ билдиради.

А.Рентабеллик даражаси, фойда миқдори

В.Маҳсулот ҳажми, маҳсулотлар турлари
Д.Сотиш ҳажми, фойда миқдори
С.*Баланс ликвидлиги, жорий ликвидлик, мухторият коэффициенти, маблағлар айланувчанлиги

4. Акциядорлик жамиятининг мажлисида қайси шахслар овоз бериш ҳуқуқига эга?

А.Барча турдаги акциялар эгалари
В.*Оддий акциялар эгалари
Д.Имтиёзли акциялар эгалари
С.Кумулятив акциялар эгалари

5. Бозор иқтисодиёти тамойиллари нимадан иборат?

А.Хусусий мулкчилик
В.Мулк шакллари хилма-хиллиги
Д.Иқтисодий тадбиркорлик эркинлиги
С.*Барча жавоблар тўғри

6. Юридик шахс мақомини тавсифловчи қаторни топинг?

А.Мол-мулк ва муҳрга эга бўлиш
В.Мустақил баланс, ҳисоб рақамига эга бўлиш
Д.Почта манзилига ва судда даъвогар ва жавобгар бўла олиш Г.
С.*Ҳаммаси тўғри

7. Иқтисодий харажатлар.

А.*Ўз ичига аниқ ва ноаниқ харажатларни,шу ҳисобда нормал фойдани олади;
В.Ўз ичига аниқ харажатларни олади,ноаниқ харажатларни олмайди;
Д.Ўз ичига ноаниқ харажатларни олади,аниқ харажатларни олмайди;
С.Аниқ ва ноаниқ харажатларни ўз ичига олмайди;

8. Иқтисодий фойда – бу...

А.Рақобатли бозорда узоқ муддатли даврда бўлиши мумкин эмас;
В.*Нормал бухгалтерлик фойдасига эквивалент;
С.Ҳар гал,фирманинг умумий харажатлари умумий даромаддан ошган ҳолда мавжуд бўлади;
С.Ҳар доим, қўшимча даромад қўшимча харажатлардан ошган ҳолда мавжуд;

9. Агар иқтисодий умумлаштиришлар фактларга асосланса, таҳлилнинг бу усули:

А.Тарихий;
В.*Гипотизали;
Д.Индуктив;
С.Дедуктив;

10. Капитал истеъмоли учун ажратмалар - бу:

А.Соф инвестициялар;
В.Соф хорижий инвестициялар;
Д.*Амортизация;
С.Истеъмол буюмлари сотиб олишга ишлатиб бўлмайдиган фондлар

7-мавзу. АКТ тизими ва унинг ривожланиш тенденциялари

Топшириқлар

1-ТОПШИРИҚ. WORD ОЙНАСИНИ СОЗЛАШ

Word матн муҳарририни ишга туширинг ва дастур ойнасидаги асбоблар панеллари ва линейкаларни олиб ташлаш ва қайта тиклашни машқ қилинг.

Бажариш:

“Пуск” тугмаси босилади, очилган менюдан “Все программы” (ёки Программы) банди танланади. Яна меню очилади, ундан Microsoft Office ва кейинги менюдан- Microsoft Word бандлари танланади. (Буни кейинчалик қисқача Пуск-Все программы- Microsoft Office - Microsoft Word деб берамиз.). Бунда экранга ёзиш учун қоғоз берилади.

Менюдан “Вид” бандини танланг.

Очилган менюдан “Панел инструментов” бандини танланг.

Кейинги менюдан “Стандартная” бандини танланг. Бунда экрандаги “Меню” қаторидан кейинги асбоблар панели ўчади.

Яна 1-3 қадамларни қайтаринг. Экрандаги ўчган қатор яна жойига қайтади.

Менюдан Вид-Линейка бандларини танланг. Бунда экрандаги горизонтал линейка ўчади.

5 бандни яна қайтаринг. Линейка жойига қайтади.

2-ТОПШИРИҚ. МАТНЛАР ВА ШРИФТЛАР БИЛАН ИШЛАШ

Word матн муҳарририда 5-6 қаторли матн териб компьютер хотирасига сақланг.

Бажариш:

Матнни теринг.

Менюдан «Файл» - «Сохранить как» бандларини танланг.

Экранга очилган «Сохранение документа» ойнасининг «Имя файла» (Файл номи) бўлимига клавиатура орқали ўз исмингизни теринг ва ойнадаги “Сохранить” тугмасини босинг.

Менюдан «Файл» - «Выход» бандини танланг ёки сарлавҳалар қаторининг ўнг томонида жойлашган х тугмасини босиш орқали матн муҳаррири ишини тугатинг.

3 ТОПШИРИҚ.

Хотирада сақлаган файлингизни яна экранга чиқаринг ва уни форматланг. (Форматлаш деганда матн шрифтларини ўзгартириш, матн чегараларини тўғрилаш тушинилади) .

Бажариш:

Пуск - Все программы- Microsoft Office - Microsoft Word .

«Файл» -«Открыть» -Файл номи (очилиши керак бўлган файл)-Открыть

Матн курсорини сарлавҳанинг биринчи символи олдига олиб келиб сичқончанинг чап тугмасини босиб турган ҳолда сарлавҳанинг охирги символигача тортилади ва қўйиб юборилади. Бунда матн қора рангга бўялади, яъни белгиланади.

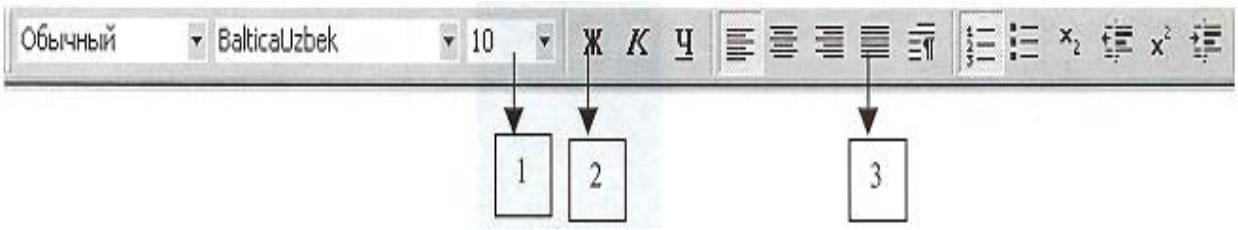

1 - Расм. Форматлаш асбоблар панели

1-шрифтлар ўлчами, 2-тўқроқ шрифт, 3 -матннинг икки томонини текислаш тугмаси

Сичқонча курсорини асбоблар панелининг Ж тугмачасига олиб келиб, чап тугмаси бир марта босилади.(Расмга қаранг)

Сичқонча курсорини варақнинг белгиланмаган ерига олиб келиб, яна бир марта босилади (бунда белгилаш бекор қилинади)

Менюдан «Правка» - «Выделить все» . (Бутун матн белгиланади)

Асбоблар панелидаги икки томонни текислаш тугмасини босинг.(Расмга қаранг)

Менюдан «Файл» - «Выход» бандини танланг ёки сарлавҳалар қаторининг ўнг томонида жойлашган х тугмасини босиш орқали матн муҳарририда ишни тугатинг .

4-ТОПШИРИҚ.

Янги вараққа бир қатор ёзув ёзинг. Кейинги қаторларга унинг нусхасини кўчириб шрифтлар рангини ва уларнинг ўлчамларини ўзгартиринг.

Бажариш:

1. Пуск-Все программы- Microsoft Office - Microsoft Word
2. Матн териш
3. Матнни белгилаш
4. Матндан нусха олиш. Бунинг бир нечта усули бор:

а) Менюдан «Правка» -«Копировать» ёки

б) «Стандарт асбоблар панелидан иккита қоғоз расмли тугмачани сичқончанинг чап тугмаси билан бир марта босиш орқали (2 расмдаги 1рақамли тугма)

2-Расм. Стандарт асбоблар панели.

1-Нусха олиш тугмаси, 2-олинган нусхани қоғозга қўйиш тугмаси

Матн курсорини янги абзацга келтириш. Бунинг учун ↵ (Enter) тугмасини босиш керак.

Матннинг нусхасини қўйиш. Бунинг ҳам бир нечта усули бор а) менюдан "Правка" - "Вставить" ёки б) "Стандарт" асбоблар панелидан папка ва қоғоз расмли тугмачани босиш билан амалга оширилади. (2 расм, 2 рақамли тугма). Бу тугмани 3 марта босинг.

Биринчи қатордаги ёзув ўлчамини 14 ва рангини қизил рангга бўянг. Бунинг учун биринчи қаторни белгиланг (3- топшириқ, 3 пункт). 1 - расмда кўрсатилган 1 рақамли тугмани сичқончанинг чап тугмаси билан босиб, очилган рўйхатдан 14 сонини танланг ва enter тугмасини босинг. Бунда шрифтларнинг каттароқ бўлганини кўрасиз. Шрифтларнинг рангини ўзгартириш учун "Расм чизиш" асбоблар панелидаги А расмли тугмача ёнидаги учбурчакни босинг (3 расм, 1 рақамли тугмача) ва керакли рангни сичқонча курсорини олиб бориб тангланг ва чап тугмасини босинг. Ранг ўзгартиришнинг иккинчи усули: Менюдан «Формат» - «Шрифт» - «Цвет» бандлари танланади.

Белгилашни бекор қилинг (3-топшириқ, 5 пункт).

Шу тарзда қолган қаторлардаги ёзувлар ўлчамларини 24, 36, 48 ва рангини кўк, яшил ва бинафшага ўзгартиринг.

3- расм. "Расм чизиш" асбоблар панели. 1- Шрифтларнинг рангини ўзгартириш.

Ҳамма амалларни бажариб бўлгандан кейин файлга ном бериб хотирага сақлаб қўйинг (2 топшириқ , 3 пункт).

5-ТОПШИРИҚ.

4 устунли ва 5 қаторли жадвал тузинг. Жадвалга қўшимча битта устун ва битта қатор киритинг.

Бажариш:

Асосий менюнинг “Таблица” бандини танланг, очилган менюдан “Вставить-Таблицы” бандларини танланг. Бунда экранга “Вставка таблицы” мулоқот ойнаси чиқади. Бу ойнада “Число столбцов” (устунлар сони) ва “Число строк” (қаторлар сони) ни киритинг ва ОК тугмасини босинг.

Тайёр таблицага қаторлар қўшиш учун керакли қатор ёки устун белгиланиб асосий менюдан “Таблица”-“Вставить”-“Строки” (ёки Столбцы) бандларини танлаш керак.

6-ТОПШИРИҚ.

Тайёрлаган ҳужжатингизга рамка туширинг.

Бажариш:

Асосий менюдан “Формат”-“Границы заливки”-“Страница” бандларини танланг. Ойнанинг пастки қисмида жойлашган “Рисунок” сўзининг пастки қисмидаги катакчанинг ўнг томонидаги учбурчак белгиси босилса, экранга рамка гулларининг рўйхати чиқади. Рўйхатдан керакли рамкани танлаб, сичқончанинг чап тугмаси босилади. Образец (Намуна) ойнасида танлаган рамкангиз кўринади. Кейин ойнанинг пастки қисмидаги ОК тугмасини босасиз.

7-ТОПШИРИҚ. EXCELДА ИШЛАШ

Excel дастурини ишга туширинг. Ихтиёрий ячейкаларга сўз ёки сонларни киритинг ва уларни таҳрирланг.

Бажариш.

Пуск - Все программы- Microsoft Office – Microsoft Excel бандларини танланг.

А устуни 1 қатордаги ячейкага бирор сўз киритинг ва Enter тугмасини босинг.

Сичқонча курсорини яна А1 ячейкаси устига олиб келиб чап тугмасини бир марта босинг.

Сичқонча курсорини формулалар қаторида бир марта босинг. Сўзни таҳрирланг ва Enter тугмасини босинг.

3 қадамни қайтаринг. Ячейканинг устида сичқончанинг чап тугмасини икки марта босинг. Ячейкада матн курсори пайдо бўлади.

Матнни таҳрирланг ва яна Enter тугмасини босинг.

8-ТОПШИРИҚ.

Устун, қатор ва бутун варақни белгилашни машқ қилинг.

Бажариш:

Сичқонча курсорини В устунининг номи устига олиб келинг ва чап тугмасини бир марта босинг. Устун белгиланади.

Сичқонча курсорини 2-қаторнинг номи устига олиб келинг ва чап тугмасини бир марта босинг. Қатор белгиланади.

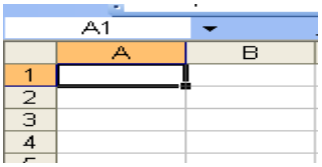

Сичқонча курсорини А устун номининг чап томонида жойлашган тугма (расмдаги 1 тугма) устига олиб келинг ва чап тугмасини бир марта босинг. Бутун варақ белгиланади.

КЕЙС-1

«АХБОРОТ ВА КОММУНИКАЦИЯЛАР ИНФРАТУЗИЛМА ТИЗИМИНИНГ ИЖТИМОИЙ – ИҚТИСОДИЙ ЖИҲАТЛАРИ »

Мавзунинг номи: “**Ахборот ва коммуникациялар инфратузилмаси тизимининг ижтимоий – иқтисодий жиҳатлари**”

Берилган кейснинг мақсади: Ахборот ва коммуникациялар инфратузилмаси тамойиллари, механизмлари, функциялари ҳамда инфратузилма тизимининг ижтимоий – иқтисодий жиҳатларини назарий жиҳатдан ўрганиш, илмий ўрганиш, моҳиятини илмий манбаларга таянган ҳолда очиб бериш ҳамда ахборот ва коммуникациялар инфратузилмаси тизими имкониятларидан фойдаланишдан иборат.

Кейс ечишдан талаба оладиган билим, кўникма ва малакалар рўйхати:

- Ахборот ва коммуникациялар инфратузилмаси назарияси бўйича бошқарув ва қарор қабул қилишни ўрни ва роли ҳақида;
- Инфратузилма тизимида таҳлил қилиш, режалаштириш ва назорат қилишнинг моҳияти ва аҳамияти иқтисодий бошқарувнинг асоси эканлиги;
- Талаба шахси – бўлажак иқтисодчининг иқтисодий бошқарув обьекти эканлигини.
- Иқтисодий тушунчалар: режалаштириш, таҳлил, назорат қилиш ва уларнинг ривожини қарор топиши тўғрисида;
- Ахборот ва коммуникациялар инфратузилмаси фанидан тушунчаларнинг шаклланиши ва бошқарув ҳамда унинг функциялари ривожида қарор топиши тўғрисида;

Ушбу кейсни ишлаб чиқиш талабаларда қуйидаги **кўникмаларини** ривожлантиради:

- Талабалар Ахборот ва коммуникациялар инфратузилмаси объекти ва субъектлари тўғрисида, инфратузилма самарадорлиги, инфратузилма механизмларини ўрганиш, инфратузилма тамойиллари билан танишадилар ва бу омилларни таҳлил қиладилар;
- Ўрганилаётган мавзуни хусусиятини, салоҳиятини ва иқтисодий характерини аниқлайдилар;
- Талабалар ахборот ва коммуникациялар инфратузилмасининг самарали бошқариш механизмини яратиш ва назорат қилиш ҳолатларини асослаб берадилар.

Мазкур кейс амалий фаолиятда ишлаб чиқилган.

Мазкур кейс умумий тадқиқотчилик асосида сюжетли, кабинетли тоифасига киради. Ўзбекистон Республикаси таълим тизими ва соғлиқни сақлаш тизими вазият сифатида олинган.

Дидактик мақсадларга кўра кейс – таҳлилларни ўрганиш ва баҳолаш ҳисобланади. Шу сабабдан, кейс муаммосининг шаклланиши ва тузилиши унинг масаласининг ечими таҳлил асосида ишлаб чиқилган.

Расмийлаштириш усули: электрон кўринишда чоп этилган.

Кейс “Ахборот ва коммуникациялар инфратузилмаси” фанини **ўрганишда ишлатилиши мумкин.**

Кейсда сунъий моделлаштирилган вазият баён этилган.

Ахборотни олиш манбалари: гипотетик, лекин ҳақиқий маълумотларга яқин.

Тестлар

1. Тижорат банклари ўз-ўзини кредитлаш идоралари, суғурта компониялари, ---------- лар қуйида келтирилганларнинг қайси бирига тегишли?

А. Бозор инфратузилма;

Б. Ишлаб чиқаришга хизмат қилувчи инфратузилма;

В. Молия-кредит муносабатларига хизмат қилувчи инфратузилма;

Г. Б ва В жавоблар тўғри.

2. “Биржа” - сўзи лотинча ---------- маъносини англатади.

А. Бозор;

Б. Ҳамён;
В. Сумка;
Г. Тўплам.

3. Биржалар даставвал . . . .

А. АҚШ да пайдо бўлган.
Б. Англияда пайдо бўлган.
В. Германияда пайдо бўлган.
Г. Антверпен да пайдо бўлган.

4. Олдиндан белгиланган қоидаларга мувофиқ равишда улгуржи ва халқаро савдони ташкил этиш шакли бу .....

А. Биржа;
Б. Товар биржаси;
В. Фонд биржаси;
Г. Меҳнат биржаси.

5. Индивидуал хусусиятларга эга товарларни сотиш учун муайян жой

А. Аукцион;
Б. Ярмарка;
В. Бозор;
Г. Тўғри жавоб келтирилмаган.

5. Армарка сўзининг маъноси .....

А. Йилда бир маротаба ўтказилувчи бозор;
Б. Сотилган товарлар;
В .Ўн йилда бир маротаба ўтказиладиган бозор;
Г. Маъноси йўқ.

6. Махсус кредит муассасалари бўлиб, облигация ҳамда қарз мажбуриятлари бошқа турларини чиқариш йўли билан узоқ муддатли ссуда капиталини жалб қиладиган инфратузилма бу ..... .

А. Ипотека банклари;
Б. Инвестицион банклар;
В. Ломбард;
Г. Эмиссия тизими.

7. Бизнес-марказнинг асосий вазифаси нимадан иборат?

А. Тадбирлар ва бошқа бозор субектларига сервис хизматларини кўрсатиш
Б. Бозорга молиявий мададлар бериш
В. Бозорни тадқиқ этиш ва ўрганиш
Г. Бозор инфратузилмасини ишлаб чиқиш

8. “Эркин иқтисодий ҳудудлар” тушунчасини бурувчи атамалар қайсилар?

А. Эркин савдо ҳудуди
Б. Экспорт-ишлаб чиқариш ҳудуди
В. А ва Б жавоблар тўғри
Г. Барча жавоблар нотўғри

9. Бозорларга хизмат қилувчи универсал характерга эга бўлган умумбозор инфратузилмасига мисол келтиринг.

А. Банклар, суғурта, аудит;
Б. Супермаркет, банклар, консуллик;
В. Савдо уйи, биржа, аудиторлиу;
Г. Халқаро банк, тижорат баклари, божхона.

10. Молиявий бозор ўз ичига қандай бозорларни олади?

А. Қимматли қоғозлар, валюта, инвестиция;
Б. Ссуда, интелектуал товарлар бозори;
В. Валюта, инвестиция, хомашё;

Г. Қимматли қоғозлар, биржа, суғурта;

11. Ўзбекистон Республикасида иқтисодий субектларда молиявий инфратузилма бу ..... .

А. Сиёсий партия

Б. Соғлиқни сақлаш

В. Ижтимоий фондлар

Г. Банк ва кредит уюшмалари

8-мавзу. Инфратузилма соҳасида инвестициялар ва уларнинг иқтисодий

Тошириқлар

1-масала. Инновацион инфратузилмани бошқариш.

Атамалар танлови: А – устундаги ҳар бир атамага Б – устундан мос келувчини танланг. Натижаларни биргалашиб муҳокама қилинг

А	Б
1.Ижтимоий муносабатлар даражаси 2.Ижтимоий бошқариш 3.Жамоанинг ижтимоий ривожланиши	а) ҳар бир инсонни ижтимоий ролини белгилайди, ҳуқуқ ва мажбуриятлари, ижтимоий роли, меҳнат жамоаларини билим функцияларини аниқлайди б) иносн турмушига боғлиқ иқтисодий ва ижтимоий масалаларни бир бутун кўринишда ечади в) ишчи ва деҳқонлар, миллатлараро, қишлоқ ва шаҳар, меҳнат жамоалари ва ишловчилар ўртасидаги иқтисодий муносабатлар г) одам, инсонлар гуруҳи, ишлаб чиқариш жамоалари, миллат ва элатлар д) муҳит, тарбия тизими, моддий-маиший ва маънавий талаблар, қизиқиш, хоҳиш, интилиши, мақсад ва мотив, амалий фаолиятга шайлик е) жамоада соғлом муҳитни ҳосил қилиш, ўзаро хамкорлик ва ёрдамни ташкил этиш, интизом ва масъулиятни мустаҳкамлаш ж) одамлар ўртасидаги муносабатни жамоада соғлом муҳит ҳосил қилиш билан мувофиқлаштириб боришга йўналган з) жамоат, ташклиот устави, шартномалар, ўзаро мажбуриятлар, ходимларни танлаш тизими, ижтимоий талабни тақсимлаш ва қондириш и) маълум мотивлар асосида мақсадга эришиш. Мотивлар муносабати – мақсад инсон фаолиятининг ўзаги к) инсон фаолияти мотивини ўрганишни уддалаш, ҳар бир инсон истиқболини кўра билиш, инсонни меҳнатдан мамнун қилиш
Вариантлар танлови: Қуйидаги масалага мос жавобларни топинг. Биргалашиб муҳокама қилинг. Жавобингизни асослаб беринг.	

2-масала. Унумдорлик меъёрлари бўйича бошқариш. Атамалар танлови: А – устундаги ҳар бир атамага Б устундан мос куелувчини танланг. Натижаларни биргалашиб муҳокама қилинг.

А	Б
1.Ишлаб чиқариш меъёрлари бўйича бошқариш 2.Юқори сифат 3.Унумдорлик 4.Бизнес – режага киради 5.Ташкилий жараён 6.Унумдорлик билан узвий	а) қўйилган масалани ўз вақтида бажариш, аниқ ресурсларни қандай тақсимланишини кўрсатинг. Меъёр ва сифат орқали ифодаланади б) бу ҳам бошқариш самарадорлигини ўзи в) бозорни изчил таҳлил этиш, корхона рақобати ва имкониятлари, унумдорликни ошириш йўлидаги аниқ мақсадлар г) харажатларни камайтиради. Маҳсулот қайтиб келишини амайтиради, сотув хажмини иқаришни кенгайтириш имконини

боғланган 7.Коммуникация 8.Алоқа техникаси 9.Меҳнат мотиви омиллари 10.Инсон омили	беради д) меҳнат ресурслари, материаллар, технология, одамлар ҳақидаги ахборотни бирлаштириш воситаси г) бошқариш технологияси, техникаси ва ташкилий тизими ж) икки ва ундан ортиқ киши ўртасида ахборот алмашиш з) шахсни потенциал имкониятлари и) жамоада соғлом муҳит, яхши меҳнат ва иш ҳақи, мансаб кўтарилиши к) керакли вақтда ахборот олишга ёрдам беради
ги масалага мос жавобларони топинг. Биргалашиб муҳокама қилинг. Жавобингизни асослаб беринг.	

3-масала. 3-устундаги ҳар бир атамага 4-устундан мос таърифни танланг ва 1-устундаги тегишли рақамлар рўпарасига, яъни 2-устунга ҳарфларни ёзиб чиқинг.

Т/р	Танланган жавоблар	Бошқарув суллари	Жавоб вариантлари
		системали ёндошувда	а) бошқарилувчи объект таркибий қисмларга бўлиб ўрганилади б) бошқариш жараёнида бошқарилувчи объектга нисбатан намунавий тажрибадан ўтган усуллар қўлланилади в) бошқарилувчи объект бошқа объектлар билан ўзаро боғланишда ва алоқадорликда қаралади г) бошқарилувчи объект вазиятли, таркибий ёндошувларни биргаликда қўллаш ёрдамида бошқарилади д) бошқариш мақсадида турли анкетали сўровлар, суҳбатлар, тестлар, инфратузилмавий таҳлиллар ўтказилади е) бошқарилувчи объект яхлит тизим сифатида олиб қаралади ж) бошқарилувчи объектни бошқариш бўйича турли чизма, график, схемалар қўлланилади з) бошқарилувчи объект тўғрисида маълумотлар режали, илмий уюштирилган асосда тўпланади к) бошқарилувчи объектнинг конкрет шароитдаги ички ва ташқи вазиятга қараб бошқаришнинг мақбул услуби қўлланилади л) оптимал қарор қабул қилиш мақсадида математик услублар ва хисоблаш машиналари кенг миқёсда қўлланилади
		комплексли ёндошув	
		социологик кузатув усулида	
		эксперимант усулида	
		таркибий ёндошувда	
		кузатиш усулида	
		вазиятли ёндошув	
		интеграцион ёндошув	
		иқтисодий-математик усулда	
		моделлаштириш усулида	
Натижани биргалашиб муҳокама қилинг			

4-масала. Қуйида қайд қилинган усулларнинг қайсиниси бошқаришнинг қайси бир функциясини бажаришда қўлланилади:

1) лойиҳалаш	13) бухгалтерия ҳисоби
2) прогнозлаш	14) регламентлаш
3) буйруқ чиқариш	15) экстраполяция
4) регрессион таҳлил	16) иш ҳақини такомиллаштириш
5) тезкор ҳисоб	17) статистика усули
6) моделлаштириш	18) Дельфа усули
7) нормалаш	19) мотивлаштириш усусли
8) қарор қилиш	20) қўлланма чиқариш
9) маънавий рақбат	21) ақлий хужум
10) кўрсатма бериш	22) омилли таҳлил
11) кадарларни тўғри танлаш	23) юқори лавозимларга тайинлаш
12) фойда тақсимотига қатнашиш	24) фармойиш бериш

Бошқотирмани ечиш учун рақамлар рўпарасидаги бошқарувнинг тегишли функциялари гуруҳига тақсимлаб, қуйидаги жадвалнинг 2, 4, 6 ва 8-устунларига ёзиб чиқинг.

Т/р	Режалаштириш	Т/р	Ташкил қилиш	Т/р	Назорат	Т/р	Рағбат-иш
1	2	3	4	5	6	7	8
1.							
Жами: 25							

Эслатма: 25 усулнинг 8таси режалаштириш чоғида, 8таси бошқаришнинг ташкилий жараёнида, 3таси назорат фунциясини бажаришда ва 6таси бошқаришнинг рағбатлантириш функциясини бажаришда қўлланилади.

5-масала. Сиз корхона раҳбарисиз. Ишлаб чиқариш ва унинг молиявий натижалари сизни қониқтиради ёки йўқми, билмоқчисиз. Бунинг учун қуйидаги чизмада номаълум бўлган маълумотларни топинг ва ялпи активларнинг соф рентабеллигини ҳисобланг. Бу ўринда эслатамиз:

$C_ф$ – соф фойда; V_s – ялпи активлар; A_t – ялпи активлар.

Чизмада:

1 – ялпи активларнинг соф рентабеллиги (1=2:3),

яъни $ЯА_{ср} = (C_ф : V_s) * (V_s : A_t) = СФ/Ам$

2-сотувнинг соф рентабеллиги (2=4:5)

яъни $C_{ср} = СФ/V_s$

3-ялпи активларнинг ялпи рентабеллиги (3=5:6)

яъни $ЯА_{яр} = V_s/A_t$

5-сотилган маҳсулот хажми (5=9*10)

8-харажатлар (8=4-7)

12-айланма капитал (12=6-11)

ЗАМОНАВИЙ ОЧИҚ ТУРДАГИ “ОНИКС” АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТИ ТЎҒРИСИДА УМУМИЙ МАЪЛУМОТ

“Миконд” заводи (ҳозирги “ОНИКС” очиқ турдаги акциядорлик жамияти) 1948 йил ташкил топган. Заводнинг асосий маҳсулоти электрон техника ҳисобланган. Завод маҳсулотига ҳимояловчи саноат корхоналари талабгор бўлишган. Бу заводлар МДҲ мамлакатлари бўлган Россия, Украина, Белоруссия, Литва, Латвия,Эстония республикаларида жойлашган.

1971 йилдан бошлаб Ўрта Осиёда биринчи марта навларга ажратилиб биллур ишлаб чиқарила бошланди.

1990 йилдан бошлаб маиший ёритгичлар ишлаб чиқарила бошланди.

Очиқ турдаги "ОНИКС" жамияти 1995 йилдан қайта тикланиб, "Миконд" завод базасида "ОНИКС" номи билан 07.07.1996 йилда "141-642Д рақами остида рўйхатдан ўтди. Ишлаб чиқариладиган асосий маҳсулотлари:

- Электрон техника буюмлари (ускуналари);
- Доимий, ўзгарувчан, яроқлилик муддати узайтирилган регистлар;
- Радио узатувчи станциялар учун вакуумли конденсаторлар;
- Ойна-плёнкали (паррали) конденсаторлар;
- Интеграл микросхемалар учун корпуслар;
- Турли модификациялардаги ойна керамикали изоляторлар;
- Шиша ва биллур буюмлар;
- Вакуум шишадан комплет буюмлар;
- Биллур ва шиша идишларнинг турли навлари;
- Турли модификацияли биллур тақинчоқларга эга маиший ва офис ёритгичлар.

"ОНИКС" ОАЖ ҳозирги кундаги асосий фаолияти хрустал ва шишадан турли навли идишлар ишлаб чиқариш ва маиший ва офислар учун ёритгичлар ишлаб чиқаришдан иборатдир.

Қуйидаги техника ва технологиялар "ОНИКС" ОАЖ корхонасининг иш фаолиятида ишлатилади ва юқорида кўрсатилган мутахассисликни ривожлантириш керак:

- биллур ва шишани пишириш учун тозаланган ҳом ашё технологияси;
- шиша пишириш технологияси;
- маҳсус жиҳозларда кимёвий ва механик полировка технологияси;
- маҳсулотга расм чизиш технологияси;
- маҳсус анжомлар тайёрлаш технологияси;
- машина қурилиш жиҳозлари ва маҳсус электрон жиҳозлар тайёрлаш технологияси;
- гальваник жараёнлар технологияси;
- металл арматуралар чатланишини электровакуум технологияси.

СССР иттифоқи тарқалиши муносабати билан электрон техника асбобларига талаб кескин камайди. Бу махсулот таъминоти ва хом ашёни келишини чегаралаб қўйди. Корхона ИЕТининг асосий истеъмолчилари ва ҳом ашё материалларини етказиб берувчи корхоналар , шунингдек ҳарбий ишлаб чиқариш корхоналари эди.

Устав капитали-102,3 млн.сўм

Асосий акциядорлар:

-Ўз.Рес. Мулк қўмитаси-25%

-Ишлаб чиқариш жамоаси-6,9%

-Эркин савдода сотилган-23,68%

-Эркин савдода сотишга мўлжалланган-44,42%

Умумий майдон –бино ва иншоатлар майдони 109,8 минг м^2, шундан 47,7 минг м^2 ишлаб чиқариш майдони.

Асбоб-ускуналарнинг ўртача ёши:

- 5 йилгача – 7%
- 5 йилдан 10 йилгача- 28%
- 10 йилдан ортиқ – 65%

1-жадвал

ҲОЗИРДА МАВЖУД ҚЎШМА КОРХОНАЛАР

ОАЖ "ОНИКС" улуши иштирокида чет эллик инвесторлар билан қуйидаги корхоналар тузилган:

№	Номи	Ихтисослашуви	Устав капитали (минг АҚШ долл.)	Таъсисчилар	Улуш Ҳисса %

1	“СМГ-ОНИКС” ҚК	Газ сарфини ҳисоблаш ускуналарини ишлаб чиқариш	500,0	АЖ “ОНИКС” “Ташгаз” “Дельта-капитал” “Самгаз” (Италия) “Монета” (Италия)	40,0 5,0 5,0 40,0 10,0
2	“УМТ-Радио” ҚК	Алоқа воситаларини ишлаб чиқариш	2000,0	“Телеком” (Турция) АО “ОНИКС” “Узелтехпром”	51,0 40,0 9,0
3	“Узглазсайдеи” ҚК	Шиша тола ишлаб чиқариш	5764,8 минг ЕВРО	ОАО “ОНИКС” “Ровитекс”(Швейцария) АО “ТАПОиЧ”	28,2 50,0 21,8

2-жадвал

2007 ЙИЛДА ИШЛАБ ЧИҚАРИЛГАН АСОСИЙ МАҲСУЛОТ ТУРЛАРИ

Маҳсулот номланиши	**Вазифаси**	**Ҳажми (млн. сум)**	**Умумий ҳажмдан %да**	**Сотиш бозори**
Навли идишлар	Стол безатиш	976,8	54,2	Ўзбекистон
Ёриткичлар	Офислар ва хоналарни ёритиш	733,2	40,8	Ўзбекистон МДҲ мамлакатлари
Бошқалар	ТНП	89,0	5,0	Ўзбекистон
Электротехник керамика	Ўз эҳтиёжларини қондириш	10,0	0,5	Ўзбекистон

3-жадвал

ЭКСПОРТ ҲАЖМИ КЎРСАТКИЧЛАРИ
(минг.АҚШ.долл)

2013-йилда экспорт ҳажми 394,0 минг АҚШ доллар, шу жумладан биллур маҳсулотлари 40,0 минг АҚШ доллар.

2014-йилда экспорт хажми 154,0 минг АҚШ доллар, шу жумладан биллур маҳсулотлари 128,0 минг АҚШ доллар.

2016-йилда экспорт ҳажми 220,0 минг АҚШ доллар, шу жумладан биллур маҳсулотлари 200,0 минг АҚШ доллар.

4-жадвал

КОРХОНА ЖАМОАСИ(персонали)

Ишчилар сони	**2013-йил**	**2014-йил**
Ишлаб чиқариш жамоаси	326	326
Ёрдамчи жамоа	275	254
Инженер-техник ишчилар	43	40
Бошқарувчи жамоа	110	80
Жами	754	700

5-жадвал

ЎРТАЧА ОЙЛИК ИШ ҲАҚИ

Ишчилар сони	**2013-йил**	**2014-йил**
Ишлаб чиқариш жамоаси	270,000	298,000
Ёрдамчи жамоа	260,000	277,000
Инженер-техник ишчилар	255,000	286,000
Бошқарувчи жамоа	250,000	280,000
Ўртача ойлик	258,013	298,000

6-жадвал

КОРХОНА ФАОЛИЯТИНИНГ АСОСИЙ КЎРСАТКИЧЛАРИ
2013-2015 ЙИЛЛАР

№	Кўрсаткич номи	Ўлчов бирлиги	йиллар		
			2007	2008	2009
1	Турли маҳсулот ишлаб чиқариш				
	-Навли идишлар	минг.дона	336,7	474,2	497,9
	- Ёриткичлар	минг.дона	16,7	6,2	7,0
2	Махсулот турларини сотиш				
	-Навли идишлар	минг.дона	336,7	474,2	479,9
	- Ёриткичлар	минг.дона	16,7	6,2	7,0
3	Ишлаб чиқариш ҳажми	м.сўм	1555	1799	1900
4	Соф фойда	м.сўм	69,0	77,0	50,0
5	Қайта ўзлаштирилган товар ва хизматлар				
	- Ёриткичлар		28	51	30
	-Навли идишлар		10	10	10
6	Маҳсулот экспорти				
	ТНП	минг.долл.	40,3	128,0	200,0
	ИЭТ	минг.долл.	353,9	25,0	20,0

КЕЙС ТЕХНОЛОГИЯСИГА ТОПШИРИҚ.

АЖ “ОНИКС” корхонасининг ижтимоий иқтисодий таҳлили орқали аниқланган кўрсаткичлари асосида қуйидагиларни аниқлаш лозим:

1. Қисмдаги ишлаб чиқаришнинг ривожлантириш мутаносиблиги:
   - Маҳсулотни асосий турини ишлаб чиқиш.
   - Экспорт маҳсулотларининг ишлаб чиқариш ҳажми кўрсаткичлари.
   - Молиявий-иқтисодий натижалар.
2. Маҳсулотнинг қониқтирилиш даражаси:
   - Ўрта ойлик иш ҳақи.
   - Корхона ишлаб чиқараётган маҳсулотга бўлган эҳтиёж.
3. АЖ “ОНИКС” корхонасининг ишлаб чиқаришни ривожлантири стратегиясининг асослаб берилиши:
   - Ишлаб чиқариш корхонасининг самарадорлик шартлари ва асосий параметрлари.

9-мавзу. Бозор иқтисодиёти ривожланган давлатларнинг инфратузилма иқтисодиётидаги илғор хорижий тажрибаларини

Тошириқлар 1

3-масала. Тоғ-металлургия камбинатининг таъмирлаш корхонасида қуйидаги цехлар ва ишчилар мавжуд: пўлат қуйиш цехи – 72 киши, рангли металл қуйиш цехи – 48 киши, №1-таъмирлаш-механик цехи – 106 киши, №2-тамирлаш-механик цехи – 34 киши, №3-тамирлаш-механик цехи – 52 киши, асбобсозлик – 85 киши, электркучланиш цехи - 72 киши, электр таъмирлаш – 72 киши, транспорт – 180 киши, лавозимлар учун маошлар қуйидагича белгиланган: цех бошлиқлари 72,0 минг сўм, иқтисодчилар – 48,0 минг, меъёрловчилар – 30,5 минг сўм.

Цехлардаги бошқарув ходимларнинг сони қуйидагича: пўлат қуйиш цехида – 5 киши, рангли металл қуйиш – 3 киши, №1-таъмирлаш-механик цехи – 9 киши, №2-тамирлаш-механик цехи – 3 киши, №3-тамирлаш-механик цехи – 4 киши,

асбобсозлик – 6 киши, электркуч цехи – 2 киши, электр таъммирлаш – 5 киши, таранспорт – 9 киши.

Қуйидагиларни аниқлаш талаб қилинади:

1. Тоғ-металлургия комбинатининг таъмирлаш корхонасининг ишлаб чиқариш тизимини соддалаштиринг;
2. Ҳар бир цехда бир бошқарув ходимига тўғри келувчи ишчилар сонини аниқланг;
3. Корхонанинг ташкилий тизимини яхшилаш ҳисобига ойлик маош жамғармасини тежаш имкониятларини аниқланг.
4. Корхонанинг ташкилий тизими такомиллашгандан сўнг ва бундан аввалги аҳвол бўйича қиёсий схемалар тузишга уриниб кўринг.

4-масала. Шартли равишда битта вилоятда зарур бўладиган инфратузилманинг умумий ҳролати таҳлилини келтирамиз. Шу асосда талабалар билан Бозор инфратузилмаси назарияси фанининг умумий категорияларини ва амал қилувчи қониниятларини, фанни ўрганиш жараёнида фойдаланилувчи тушунчаларнинг тарифларини ўрганмамиз ва иқтисодий жиҳатдан таҳлил қилиш имконияти мавжуд бўлади. Бунинг учун қуйидаги маълумотлар фойдаланиш учун таклиф этилади.

8. Аҳоли сони 1250 минг киши
9. Ҳудуди 120 км. кв.

шундан:

Қуруқлик 110 км. кв.
Тоғ ҳудудлари 30 км. кв.
Экиладиган ерлар 40 км. кв.
аҳоли яшаш пунктлари 20 км. кв.
бошқалар 20 км. кв.

Топшириқлар 2

1.Масала. Жаҳонда халқаро миқёсда рақобатни ҳимоялаш ва монополияга қарши тартибга солишни яхшилаш борасида самарали ҳамкорликни олиб бориш мақсадида тузилган, ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларнинг монополияга қарши давлат органларини бирлаштирган, шу жумладан Ўзбекистоннинг монополияга қарши органи аъзо бўлган ташкилот номи?

Жавоб: Халқаро рақобатчилик тармоғи (International Competition Network)

2.Масала. Нима деб ўйлайсиз, қуйидаги фикр қайси ҳудуд иқтисодиётига хос?

“Монополияларни ман этиш кам тарқалган, асосан монополиялар ҳамда устун мавқедаги фирмаларни тартибга солиш амалга оширилади, тармоқ сиёсатини ўтказишда “самарали рақобат” концепцияси қўлланилади”

Жавоб: Европа Иттифоқи

3.Масала. Маълумки, АҚШ қонунчилигига мувофиқ, бозорда устун мавқега эга бўлиш ва рақобатчиларни бозорга кириш тўсиқларини барпо этишга олиб келувчи ҳаракатларни амалга ошириш тақиқланади. 1969 йилда IBM компанияси компьютерлар бозорининг 75%ни эгаллаб олгани ҳамда рақобатчиларни бозорга киришига тўсиқ бўладиган паст нархларни ўрнатганида айбланиб, унга нисбатан суд жараёни қўзғатилган эди. Аммо ушбу суд жараёни охир-оқибат IBM компания фойдасига ҳал бўлди. Нима деб ўйлайсиз, ушбу компания судда нимани исботлаб бера олгани учун жараённи ютиб олди?

Жавоб: IBM компанияси у ўрнатган паст нархлардан истеъмолчилар кўпроқ фойда олишини исботлаб бера олди.

4..М асала.Фирма рақобатлашган тайёр маҳсулот бозорида фаолият кўрсатади. Унинг ишлаб чиқариш функцияси $Q = 260 * \sqrt{L}$, L – ишчилар сони. Бир бирлик

маҳсулот нархи 6 доллар. Иш ҳақи даражаси 50 доллар. Меҳнат бозори рақобатлашган бозор бўлса, фойдасини максималлаштирувчи фирма қанча маҳсулот ишлаб чиқаради

Топшириқлар 3

1. Масала Қуйидагиларни диққат билан ўқинг:

а) АҚШда **медицина ва юриспунденция бўйича хусусий иш очиш учун ҳукумат органларидан лицензия олиш зарур;**

б) Ўзбекистонда табиий ресурслар давлат мулки ҳисобланади. Ундан ташқари улардан жуда кўпларини қайта тиклаб бўлмайди;

в) муаллифлик ҳуқуқи бўйича қонунчилик ривожланган мамлакатларда фирма одатда ўз маҳсулотини патент ёрдамида ҳимоя килади, шунингдек ундан нусха кўчиришни ҳам фақат ўзи амалга оширади ёки унинг рухсати билан амалга оширилади. Кўрсатилган мисолларни таҳлил қилинг ва қуйидаги саволларга жавоб беринг:

1) тармоққа киришга қўйиладиган тўсиқлар деганда нима тушунилади?

2) тўсиқлар, баръерлар муаммоси нимада?

3) барерларни қандай таснифлаш мумкин?

2.Масала

Акциядорлик жамиятда 98 та акциядор мавжуд. Жамият активларини баланс қиймати

3 600 000 доллар. Компания 1 900 000 долларлик мулкини сотишни мўлжаллаган. А акциядор 12% акцияларга эга ва у ушбу шартномага ижобий овоз берган.

Саволлари:

1. Акциядорлар ўзларига тегишли акцияларни жамиятдан қайта сотиб олишни талаб қилиши мумкинми ва бошқа қандай масалани ҳал қилиш йўллари мавжуд?
2. А акционер унга тегишли булган акцияларни сотиб олишни талаб қилиши мумкинми?

3. Агарда Акционер А да акцияларни сотиб олиш ҳуқуқи мавжуд булса, қандай қилиб у акцияларнини сотиб олшни амалга ошириши мумкин?

3.Масала

Акциядорлик жамият бош директори вазифасини тўхтатиш жараёни

Акциядорлар йиғилиш умумий қонун буйича, агарда ижроия органини шаклантириш директорлар кенгаши вазифасига кирмаса, унда ҳоҳлаган ҳоатда бош директорнинг фаолиятини тухташ ҳақида қарор қабул қилинди дейлик.

“Фотон” очиқ акциядорлик жамияти 1 октябр куни акциядорларнинг умумий йиғилишида бош директор Исаев В.А.нинг ваколатини тўхтатшиш ҳақида қарор қабул қилди ва ушбу лавозимга Кудратова К.М.ни тайинлади.

5 октябр куни овоз бериш ва саноқ комиссияси натижаларига асосан баённома тузилди ва имзоланди.Шу куннинг ўзида Кудратова К.М.га хизмат хонаси, техник воситалар ва ўз вазифасини бажариш учун керакли дастгоҳлар берилди.

8 октябр куни Кудратова К.М. билан меҳнат шартномаси тузилди ва уни бош директр лавозимига бириктириш буйруғи 10 октябр куни имзоланди.

Саволлар:

1. Қайси муддатдан бошлаб Кудратова К.М ҳужжатларга имзо қуйиш, буйруқ чиқариш, шартнома тузиш ваколати берилди, Исаев В.А. қайси муддатда ўз ваколатини йуқотди?
2. Агарда директорлар кенгаши раиси Кудратова К.М. нинг меҳнат шартномасини имзоламаса, қандай ҳуқуқий ҳолатлар юзага келади?
3. Кудратова К.М.нинг ишга кириши ва Исаев В.А.нинг ишдан кетиши буйича буйруқларни ким имзолайди?

Вазиятли топшириқ 1.

Муаммоларни / кичик муаммо ва хулосаларни / шакллантириш

Муаммони шакллантириш: Бошқарув самарадорлигини ўсишига қандай эришиш мумкин?

Биринчи кичик муаммони шакллантириш: Самарадорликни ўсишини қандай қилиб таъминлаш мумкин?

Кичик муаммони ҳал этиш учун саволлар:

1. Самарадорликнинг мазмун-моҳияти нимада?
2. Самарадорликни аниқловчи омиллар қандай?
3. Самарадорлик кўрсаткичларини биласизми?

Иккинчи кичик муаммони шакллантириш: Бошқариш самарадорлигининг асосий кўрсаткичларини қандай аниқлаш мумкин?

Кичик муаммони ҳал этиш учун саволлар:

1. Йиллик иқтисодий самара қандай аниқланади?
2. Бошқарув аппаратининг меҳнат унумдорлигини қандай аниқлаш мумкин?
3. Бошқариш самарадорлигини қандай аниқлаш мумкин?

Вазиятли топшириқ 2.

1. Муаммо. *Ишчилар ўзлари ишлаётган фирманинг мулкдорлари бўлиши керакми?*

2. Қўшимча ахборот

«Pitney Bowes» компанияси ишчилари айтади раҳбарият эшитади.

«Pitney Bowes» компаниясида раҳбарият ва 200 ишчи иштирокида йиғилиш бўлиб ўтмоқда. Ишчилардан бири бошқарув кенгаши раисига Жон Лига мурожаат этди "Нима учун мен белимни оғритиб ишлашим керак, қачонки мени ёнимда ўтириб телефон билан овора бўлган ёш йигит, стаж учун мен каби 4% қўшимча ҳақ олса? Унга 1% қўшимча ҳақ берса бўлмайдими? Мен шуни билишни хохлайман".

Компания йиғилишларида бундай саволлар тез-тез учраб туради. Йилда бир маротаба компаниянинг ҳар бир ишчиси раҳбариятни танқид қилиш ва корхона иқтисодий сиёсати бўйича савол бериш имкониятига эга. Гап шундаки «Pitney Bowes» компанияси 1947 йилда ташкил этилган ва "Меҳнат жамоасининг йиғилиши" дастури амал қилиб келмоқда. У пайчилар мажлисига ўхшайди, улар раҳбариятдан фирма фаолияти тўғрисида ҳисобот талаб этадилар. Бунинг ажойиблиги яна шундаки ҳар бир ишчи ҳаммани олдида ўз эътирозларини айтишлари мумкин.

Ишчилар ўзлари ишлаётган фирманинг мулкдорлари бўлиши керакми?

Одатда ишчи кучи ва капитал ишлаб чиқаришни икки томони сифатида қаралади. Компанияни эгалари, уни ишлаши учун зарур пул маблағлари ва станоклар билан таъминлайди, ишчилар эса меҳнат қиладилар. Бундан ташқари капитал ва ишчи кучи баъзида бир-бирларига нисбатан, иш ҳақи, мукофот, бошқа турдаги рағбатлантириш, даромадларни тақсимлаш ва акция дивидентларини бошқаришда тескари қўйилади. Бироқ, ҳозир бу нарса ўзгармоқда. Компания ишчилари баъзида корхона эгаларига ҳам айланмоқда.

Ишчилар учун корхона эгаларига айланиш имкони «ESOP» - персонал ўртасида акцияларни тарқатиш дастури уларга тақдим этмоқда. АҚШ нинг 8 мингдан ортиқ ишчилари корхона эгалари бўлиб ҳисобланадилар. 1000 фирманинг 10 млн.дан ортиқ ишчиларига акцияларнинг катта қисми тегишлидир.

«ESOP» дастурини қўллаб-қувватловчилар агар ишчилар компания эгаларига айлансалар улар самаралироқ фаолият юритади дейдилар.

Хулосаларни шакллантириш учун саволлар.

1. «ESOP» ва «Pitney Bowes» компанияларининг ишчилар билан ўтказиладиган йиллик йиғилишлари ишчи ва бошқарувчилар эътиборини жалб этувчи дастур бўлади, уларнинг ҳар бирларини афзаллиги нимада?

2. Ишчи ва бошқарув бўғини ўртасидаги ўзаро муносабатни яхшилаш учун, шунингдек, унумдорликни ошириш учун қулланилаётган дастурларни тушунтиринг.

Кейс стади-1

Олигополия доирасида рақобат.

Бозор ҳиссасини ошириш учун нархсиз рақобатнинг ишлатилиши.

Олигопол бозорга мисол- Electrolux, Philips, Hoover каби хўжалик техникаси ишлаб чиқаришга ихтисослашган компаниялардир. Охирга йилларда кўпчилик компаниялар, бепул совғалар бериб янги харидорларни жалб қилиш методлари билан қизиқишаяпти. Шундай совғалар сирасига бепул учиш учун авиабилетлар ҳам киради.

Электр маҳсулотлар ва хўжалик техникаси бозори етарлича ўзгармас, ва иқтисодий тушкунлик ҳам шароитни яхшиламайди. Шундай шароитда Hoover компанияси 1992 йили талабни рағбатлантириш воситаси сифатида бепул учишларни қўллай бошлайди, ҳамда харидорларнинг рақобатчилар маҳсулотларидан воз кечишлари хисобига бозор ҳиссасини қўлга киритади. Hoover товарини сотиб олиш учун камида 100 ф.ст. сарфлаган харидор олти евро йўналишнинг бирига бепул бориб - келиш авиабилетига хаққи бор эди. Кейинроқ эса, АҚШ йўналишини ҳам киритишди. Ҳақиқатда харидор камида 119 ф.ст. чанг ютгич – компаниянинг энг арзон махсулоти- учун тўлаши керак эди.

Hoover компаниясининг ташаббуси талаб даражасини ошириш нуқтаи назаридан муваффақиятли эди, шунга қарамасдан бир қатор қийинчиликлар туғдирди. Биринчидан, қўшимча ходимларни ишга жалб қилишга ва ишлаб чиқариш корхонасини 7 кунлик иш ҳафтасига ўтказишга мажбур бўлишди, чунки ўсиб кетган талабни қондириш керак эди. Иккинчидан, яқин орада истеъмолчилар маҳсулотни ўзи учун эмас, балки бепул авиабилет учун харид қилишлари маълум бўлди. Учинчидан, “совғали” бепул учишларга талаб шунчалик кўпайдики, охири бу нархсиз рақобат услубини фойдасиз қилиб қўйди.

Компания “совғали” учишларга баландроқ тўсиқ қўйиши лозим эди.

Охирги йилларда фирма маҳсулотини сотиб олганлик учун бепул авиабилетларни ишлаб чиқарувчи томонидан таклиф этилишини кўзда тутадиган товарлар сотувини илгарилаш шаклидаги нархсиз рақобат амалиёти кенг тарқалди. Аммо ҳар қандай товар сотувини илгарилаш фаолияти компания учун хавфни ўз ичига олади. Бироқ сотувни илгарилаш бўйича бироқ- бир фаолиятни режалаштиришда компаниянинг марка ва имиджининг сақланишига эътибор қаратиш лозим.

Бу воқеани таҳлил қилишда heptagon ни қўлланг.

Саволлар:

1. Компания Hoover махсулотларини илгарилашда қайси аспектда муваффакиятли ва қайсида муваффақиятсиз бўлди?
2. Hooverнинг товарни илгарилаш услубида узоқ муддатда қандай салбий оқибатлар бор (агар бўлса кандай)?
3. “Бепул таклифлар” стратегияси тармоқда фирманинг бозор ҳиссасининг ўзгаришига узоқ муддатли бирор бир оқибатларга эга, деб хисоблайсизми?

Кейс стади 2

Вазифа:

Қуйида келтирилган воқеани шошилмасдан диққат билан ўқинг.

Ўлчам тушунчасини кичрайтириш.

1990-йилларда корхоналарнинг асосий мақсади унинг ўлчамининг йириклашуви ҳисобланади, деган қараштан йироқлашиш кузатилди, чунки кўпчилик йирик корхоналарлар қийинчиликларни бошдан кечирашаётган эди. Айни вақтда 1990 йилларда бизнесда амал қилишнинг бошқа услуби намоён бўлди - катта бўлмаган ўлчам, енгиллик ва ўзгарувчанлик. Ўзбекистонлик бир гуруҳ олимларнинг

аниқлашларича, охирги ўн йилликда жаҳон бўйича яратилган янги иш жойларининг ҳар 10 тасидан 8 таси кичик фирмалар томонидан таклиф қилинган.

Кичик бизнеснинг ўсиши ва ривожланиши сабабларини тушуниш қийин эмас. Капитал бозорининг эркинлашуви, яъни бизнесга инвестиция учун капитал қўювчилар ўртасида рақобатнинг ўсиши билан микротехнологияларнинг жорий этилиши ошиши, бозорга янгиларнинг кириб келиши тўсиқларини пасайтиришга олиб келди. Жаҳон бўйича «Эгилувчанлик» тушунчаси асосий шиор бўлди ва илгари компаниянинг ҳаракатлантирувчи кучи бўлган «Кўлам самараси»ни сиқиб чиқарди.

Яқинда бу нуқтаи назарни Ўзбекистонлик бир гуруҳ олимлар шубҳа остига олишди. Унинг тасдиқлари тўрт тахмин билан ифодаланди:

Биринчидан, катта бизнесни қоралаш бўрттириб юборилган. Баъзи йирик корхоналарлар қийинчиликни бошдан ўтказишига қарамасдан, гуллаётган йирик корхоналарни ҳам кўплаб мисол келтириш мумкин. Бундай йирик корхоналарга кўлам самараси уларнинг рақобатбардошлиги учун ҳали ҳам муҳим рол ўйнамоқда.

Иккинчидан, йирик корхоналарнинг кўпчилигида қайта қуриш ва реструктризация ўтказилди, бу эса 1990-йилларда иқтисодий тушкунликни бошларидан ўтказишлари натижаси эди. Улардан кўплари катта бўлиш билан бир вақтда «эгилувчан» бўлиш ҳам мумкинлигини тушуна бошлашди.

Учинчидан, кичик бизнеснинг иш ўринларни яратишдаги аҳамияти ҳаддан ташқари бўрттирилган, бундан 1990 йилларнинг охирларида олинган маълумотлар гувоҳлик беради. Бундан ташқари, йирик корхоналарга нисбатан кичик корхоналар иш ўринларининг йўқотилиши каттароқ қисмни ташкил этган, ва шу билан бирга нисбатан кам даражада замонавий технология ва илғор малакани ишлатган.

Тўртинчидан, кичик фирмалар кўпчилигининг яшаши кўп ҳолда йирик корхоналаргага боғлиқ. Бу тенденция охирги вақтда йирик корхоналардан кичик фирмаларга баъзи фаолият турларини олиб бориш ҳуқуқини бериш билан кучаймоқда. Бу эса уларнинг йирик корхоналардан боғлиқлигини янада оширади.

Охирги тенденцияни ҳисобга олиб, тасдиқлаш мумкинки, йирик ва кичик фирмалар ўртасидаги фарқ тобора камайиб бормоқда. Йирик фирмалар кичик фирмаларнинг эгилувчанлиги ўз структураларида кўпроқ автоном бўлинмаларни ташкил этиш йўли билан жорий этишмоқда. Масалан, баъзи бир йирик корхоналар ўз тасарруфларида кўплаб кичик фирмаларни ташкил этмоқда. Кичик фирмалар эса ўз заиф томонларини тўлдириш ва ўз манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида йирикроқ корхоналарлар билан иттифоқлар тузишга, узоқ муддатли муносабатлар ўрнатишга ҳаракат қилишади.

Бу янгиликлар натижасида корхоналарнини «йирик» ёки «кичик» сифатида баҳолаш қийин бўлиб қолди.

Бу воқеани таҳлил қилишда heptagon ни қўлланг.

Саволлар:

1. Қайси омиллар бозорларга киришда бўладиган тўсиқларни пасайтирди?
2. Нима учун эгилувчанлик кўлам самарасига нисбатан кўпрок муҳимлигини тасдиқлашган?
3. Кичик фирма –яхши деган тасдиқни инкор қиладиган мисол келтиринг.

Кейс стади № 3.

Вазифа:

Қуйида келтирилган воқеани шошилмасдан диқат билан ўқинг.

Пепси ичимлигига талаб

1982 йил икки иқтисодчи Рики ва Блайт Пепси ичимлигига бўлган талабни башоратлашда регрессияни таҳлил қилишга уриндилар. Улар 15 йил ҳар кварталлик олинган кўрсаткичларни ишлатиб, 60 ифодадан таркиб топган маълумотлар

тўпламини ҳосил қилишди. Уларнинг талаб тенгламаси қуйидаги башоратланган ўзгарувчиларни боғлар эди:

P_b – Пепси ичимликнинг реал нархи (инфляция суръатига нисбатан пиво нархи);

A_b - Пепси рекламасининг ҳақиқий даражаси (яъни телевидение ва матбуотнинг реклама индексига нисбатан реклама даражаси,);

A_a- бошка алкоголсиз ичимликларнинг реклама қилинишининг ҳақиқий даражаси;

Y_r –истеъмолчи ихтиёридаги даромадини тақсимланишининг хакикий даражаси;

P_c- бошка алкоголсиз ичимликларнинг реал нархи;

W- ҳавонинг кундалик ўртача ҳарорати;

S – мавсум омили, ёз ва байрамларда пивонинг юқори даражада истеъмол қилиниши.

Рики ва Блайтнинг таҳлил натижалари қуйидагича эди:

$$Q=3.18-1.355\,\mathbf{P_b}+0.004\,A_b+0.019\,A_a+0.057W+0.085\,Y_r+0.371\,P_c+0.019S$$
$$(0.287)\quad(0.64)\quad(0.32)\quad(5.84)\quad(5.84)\quad(0.1)\quad(0.173)$$

Қавсларда коэффициентлар келтирилган:

$R^2=0.57$

Бу воқеани таҳлил қилишда heptagon ни қўлланг.

Саволлар:

1. Ҳаракати сиз кутганингиздек чиқмаган ўзгарувчиларни кўрсата оласизми?
2. Сиз талаб тенгламасига қўшиш мумкин бўлган яна бошқа ўзгарувчилар ҳам борми?
3. Нима деб ўйлайсиз, икки иқтисодчи ўз моделларида реал нарх ва реал даромад кўрсаткичларидан фойдаланганми?
4. Рақобатлашувчи маҳсулотларни реклама қилишнинг реал даражасини акс эттирувчи ўзгарувчилар ёрдамида яққол хато натижани изохлай оласизми?
5. Нимага модел талаб вариациясининг янада юқорироқ даражасини прогнозлай олмади?

Тестлар

1. Инфратузилма бу - ...

А. Иқтисодий тизим асоси;

Б. Иқтисодий тизим ички тузилмаси;

В. Иқтисодий тизимнинг таркибан жойлашуви;

Г. Юқорида келтирилганларнинг барчаси тўғри;

2. Қуйидаги хусусиятлардан қайси бири инфратузилма тушунчасига мос эмас?

А . Жўжалик фаолиятига хизмат қилувчи тизимлар мажмуаси;

Б. Ишлаб чиқариш фаолиятини таъминлаш;

В. Ишлаб чиқариш фаолиятида бевосита иштирок этиш;

Г. Саноат корхонларинг зарур моддий-техникавий шароитларини таъминлаш;

3. Қуйидагиларнинг қайси бири инфратузилмага мисол бўлолмайди?

А. Ишлаб чиқариш инфратузилмаси;

Б. Бозор инфратузилмаси;

В. Экологик инфратузилма;

Г. Тўғри жавоб келтирилмаган;

4. Келтирилганлардан қайси бири ишлаб чиқариш инфратузилмасининг функционал хусусияти эмас?

А. Маҳсулотларни омборда сақлаш;

Б. Маҳсулотларни истеъмолга етказиш;

В. Ишлаб чиқариш фаолиятини ахборот билан таъминлаш;
Г. Хўжалик фаолиятинингнг бир маэромда ишлаши учун шарт-шароитлар яратиб бериш;

5. Ижтимоий-маиший инфратузилма бу - . . .

А. Ижтимоий соҳадаги инфратузилма;
Б. Маънавий-маърифий соҳадаги инфратузилма;
В. Илмий фаолиятни таъминлащдаги инфратузилма;

6. Ижтимоий-маиший инфратузилманинг бошқача номи бу - . . .

А. Социал инфратузилма;
Б. Ноишлабчиқариш инфратузилма;
В. Хизматлар соҳаси;
Г. Юқорида келтирилганларнинг барчаси тўғри;

7. Ижтимоий инфратузилмага тегишли бўлмаган бандни кўрсатинг.

А. Халқ таълими;
Б. Соғлиқни сақлаш;
В. Йўловчи транспорти;
Г. Жисмоний тарбия;

8. Маиший инфратузилмага кирмайдиган соҳани кўрсатинг.

А. Савдо;
Б. Спрот;
В. Умумий овқатланиш;
Г. Юқоридагиларнинг барчаси маиший инфратузилмага киради.

9. Институционал инфратузилма бу – . . .

А. Ижтимоий хўжалик юритиш тизимини ташкил этишва бошқва ҳуқуқ-тартибот муассасалари;
Б. Бошқа инфратузилмаларни бирлаштириб турувчи институционал тизим;
В. Кадрлар тайёрлаш билан боғлиқ инфратузилма;
Г. Бунуқа инфратузилма мавжуд эмас.

10. ---------- экологик инфратузилмага кирмайди.

А. Атроф-муҳит ифлосланиши олдини олиш;
Б. Тоза ичимлик суви билан таъминлаш;
В. Ресурслардан самарали фойдаланишни йўлга қўйиш;
Г. Фан-техника тараққиёти учун шарт-шароитлар яратиб бериш;

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Каримов И.А. «Бош мақсадимиз - мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислоҳотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир». // Халқ сўзи газетаси. 2016 йил 16 январь, №11 (6164).
2. И.А. Каримовнинг "2015 йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш ўзини оқлаган ислоҳот стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади" мавзусидаги маърузасида белгиланган устувор вазифалар бўйича қиёсий таҳлилни амалга ошириш.
3. 2015-2019 йиллар учун ишлаб чиқаришни структуравий ислоҳотлар билан таъминлаш, модернизация ва диверсификациялаш бўйича чора-тадбирлар дастури асосида реал сектор корхоналарида маҳсулот рақобатбардошлигини оширишнинг маркетинг таҳлили.
4. Замонавий бозор иқтисодиёти муаммоларини ечишда инфратузилма иқтисодиёти фанининг аҳамияти.
5. Республика иқтисодиётида инфратузилманинг ўрни, мақсади ва вазифалари.
6. Республика инфратузилмасининг таркибий элементлари.
7. Республика инфратузилмасининг иқтисодий негизи (мулкий муносабатлари).
8. Инфратузилма хизматлари ва уларнинг ривожланиши.
9. Минтақаларнинг ижтимоий ва иқтисодий инфратузилмалари ва улар орасидаги боғлиқликлар.
10. Инфратузилма иқтисодиётини самарадорлигини ошириш масалалари.
11. Бозор инфратузилмаси моҳияти, таркиби ва туркумлаштирилиши.
12. Ишлаб чиқарувчи ва хизмат кўрсатувчи корхоналар орасидаги алоқаларнинг ҳуқуқий ва иқтисодий шароитлари.
13. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарида бозор инфратузилмасини ривожлантириш.
14. Халқаро инфратузилма ва халқаро интеграцион ташкилотлар.
15. Ёқилғи энергитика мажмуаси ва унинг таркибий тузилиши.
16. Автомобиль йўллари инфратузилмаси.
17. Транспорт инфратузилмасининг ривожланиш тенденциялари.
18. Кичик бизнесда аутсорсинг хизматлари.
19. Консалтинг хизматлари.
20. "2015-2019 йилларда йўл транспорт, муҳандислик-қурилиш, коммуникацияларни ривожлантириш тўғрисида"ги ПҚ-2313 қарорининг моҳияти.
21. Ижтимоий инфратузилманинг соҳаларининг ривожлантириш бўйича амалга оширилаётган ислоҳотлар.
22. Ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожланртириш истиқболлари.
23. Ёқилғи энергитика мажмуасини иқтисодиётнинг ривожланишидаги роли.
24. Тижорат банкларининг инфратузилма соҳаларининг ривожлантиришдаги роли.

25. Миллий иқтисодиётни ривожланишида инфратузилмаларнинг ўрни.

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАШҒУЛОТЛАРИ

МУСТАҚИЛ ИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ШАКЛИ ВА МАЗМУНИ

Талаба мустақил ишининг асосий мақсади - ўқитувчининг раҳбарлиги ва назоратида муайян ўқув ишларини мустақил равишда бажариш учун билим вакўникмаларни шакллантириш ва ривожлантириш. Талаба мустақил ишини ташкил этишдақуйидаги шакллардан фойдаланилади:

- айрим назарий мавзуларни ўқув адабиётлари ёрдамида мустақил ўзлаштириш;
- берилган мавзулар бўйича ахборот (реферат, тақдимот) тайёрлаш;
- назарий билимларни амалиётда қўллаш;
- махсус адабиётлар бўйича фанлар бўлимлари ёки мавзулари устида ишлаш;
- талабаларнинг ўқув-илмий тадқиқот ишларини бажариш билан боғлиқ бўлган фанлар бўлимлари ва мавзуларини чуқур ўрганиш;
- кейс-стадилар ва ўқув лойиҳаларини мустақил бажара олиш;
- фаол ва муаммоли ўқитиш услубидан фойдаланиладиган ўқув машғулотларини ўзлаштириш;
- илмий мақола, тезислар, турли илмий анжуманларга маъруза тайёрлаш ва ҳ.к.

Амалий машғулотларни ташкил этиш бўйича кафедра профессор-ўқитувчилари томонидан кўрсатма ва тавсиялар, масалалар тўплами ишлаб чиқилади. Унда талабаларга асосий маъруза мавзулари бўйича амалий топшириқ, кейслар ечиш услуби ва мустақил ечиш учун вазифалар келтирилади.

Талабалар мустақил таълимининг мазмуни ва ҳажми

Ишчи ўқув дастурининг мустақил таълимга оид бўлим ва мавзулари	Мустақил таълимга оид топшириқ ва тавсиялар	Бажарилиш муддатлари	Ҳажми (соатда)
“Инфратузилма иқтисодиёти фанининг предмети ва усуллари” мавзусида маълумот тайёрлаш.	Талабалар ушбу мустақил ишни бажаришда инфратузилма иқтисодиёти фанининг предмети ва усуллари, бажариши лозим бўлган вазифалари тўғрисида фикрларни баён этиш зарур.	1-хафта	4
“Иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида корхо-наларнинг ҳуқуқий-иқтисодий имкониятлари” мавзусида маълумот тайёрлаш.	Талабалар мамлакатимиз тараққиётини янги босқичга кўратишда корхоналарнинг ҳуқуқий ва иқтисодий имкониятлари, корхоналардп меҳнатни ташкил этиш ва бошқариш ҳақида берадиган маълумоти.	2-хафта	4
“Хизмат кўрсатиш ва сервис соҳаси” мавзусида маълумот тайёрлаш.	Талабалар умумий овқатланиш, савдо ҳамда транспорт хизматларининг ривожланиш ҳолатларини ёритиб берилади. Инфратузилма тармоқларининг, айниқса ижтимоий инфратузилма тармоқларидан маданий-	3-хафта	4

	маиший хизмат кўрсатиш бўғинларини ривожлантириш қишлоқ аҳолисининг турмуш даражасини янада яхшиланишига олиб келишини кўрсатади.		
Ижтимоий соҳани ривожлантириш.	Талабалар мамлакатимиз иқтисодиётида ижтимоий соҳани ривожлантириш борасидаги қилинган ислоҳотлар, аҳоли даромадлари ва турмуш даражасини ошириш бўйича амалга оширилган чора-тадбирлар тўғрисида маълумот бериши керак.	4-хафта	4
Иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини оширишга қаратилган комплекс дастурнинг моҳияти.	Талабалар изчил ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини таъминлаш, макроиқтисодий барқарорликни янада мустаҳкамлаш, иқтисодиёт рақобардошлигининг моҳияти, омиллари, барқарор иқтисодий ривожланишни таъминлашдаги ролини ёритиб бериши зарур.	5-хафта	4
“Қишлоқ жойларда аҳолига маданий маиший хизмат кўрсатишни ташкил этиш” мавзусида маълумот тайёрлаш	Талабаларга кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг иқтисодиётда тутган ўрни ва унинг давлат томонидан қўллаб-қуватланиши, аҳоли бандлигини таъминлаш ва касб-ҳунар коллежлари битирувчиларини ишга жойлаштириш кўламини кенгайтиришда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг роли ва ривожлантириш истиқболлари ўз аксини топади.	6-хафта	4
“Таълим соҳасини ривожлантириш бўйича олиб борилган тизимли ишлар” мавзусида маълумот тайёрлаш	Талабалар таълим тизимини мустаҳкамлашга қаратилган меъёрий-ҳуқуқий базани такомиллаштириш бўйича амалга оширилган ишлар, педагогик кадрлар салоҳияти ва малакасини ошириш соҳасидаги ишлар, таълим тизимининг моддий-техника базасини янгилаш, таълим мазмуни ва сифатини янада такомиллаштириш, таълим соҳасини ривожлантириш бўйича хорижий тажрибалардан фойдаланган ҳолда ижодий иш тайёрлашлари керак.	7-хафта	4

Янги иш ўринларини ташкил этиш орқали аҳоли бандлигини таъминлашнинг устивор йўналишлари	Талабалар аҳолининг иш билан бандлигини таъминлаш борасидаги ижобий ўзгаришлар, иш билан таъминлашга муҳтож бўлган аҳолига кўрсатилаётган хизматлар, иш ўринларини ташкил этиш бўйича комплекс чора-тадбирларнинг изчил амалга оширилиши ҳақида ўзлари тўплаган маълумотларни умумлаштирган ҳолда ижодий иш тайёрлашлари керак.	8-хафта	4
Транспорт ва муҳандислик-коммуникация инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари	Талабалар транспорт ва муҳандислик-коммуникация инфратузилмасини ривожлантиришнинг асосий мақсадли йўналишлари ва истиқболлари борасидаги амалга оширилган чора-тадбирлар тўғрисида ўзлари тўплаган маълумотларни умумлаштирган ҳолда ижодий иш тайёрлашлари керак.	9-хафта	4
Жами			36

ТАВСИЯ ЭТИЛАЁТГАН МУСТАҚИЛ ИШЛАРНИНГ МАВЗУЛАРИ

1. 2015-2019 йиллар учун ишлаб чиқаришни структуравий ислоҳотлар билан таъминлаш, модернизация ва диверсификациялаш бўйича чора-тадбирлар дастури асосида реал сектор корхоналарида маҳсулот рақобатбардошлигини оширишнинг маркетинг таҳлили.
2. Замонавий бозор иқтисодиёти муаммоларини ечишда инфратузилма иқтисодиёти фанининг аҳамияти.
3. Республика иқтисодиётида инфратузилманинг ўрни, мақсади ва вазифалари.
4. Республика инфратузилмасининг таркибий элементлари.
5. Республика инфратузилмасининг иқтисодий негизи (мулкий муносабатлари).
6. Инфратузилма хизматлари ва уларнинг ривожланиши.
7. Минтақаларнинг ижтимоий ва иқтисодий инфратузилмалари ва улар орасидаги боғлиқликлар.
8. Инфратузилма иқтисодиётини самарадорлигини ошириш масалалари.
9. Бозор инфратузилмаси моҳияти, таркиби ва туркумлаштирилиши.
10. Ишлаб чиқарувчи ва хизмат кўрсатувчи корхоналар орасидаги алоқаларнинг ҳуқуқий ва иқтисодий шароитлари.
11. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарида бозор инфратузилмасини ривожлантириш.
12. Халқаро инфратузилма ва халқаро интеграцион ташкилотлар.
13. Ёқилғи энергитика мажмуаси ва унинг таркибий тузилиши.
14. Автомобиль йўллари инфратузилмаси.
15. Транспорт инфратузилмасининг ривожланиш тенденциялари.
16. Кичик бизнесда аутсорсинг хизматлари.
17. Консалтинг хизматлари.

18. “2015-2019 йилларда йўл транспорт, муҳандислик-қурилиш, коммуникацияларни ривожлантириш тўғрисида”ги ПҚ-2313 қарорининг моҳияти.
19. Ижтимоий инфратузилманинг соҳаларининг ривожлантириш бўйича амалга оширилаётган ислоҳотлар.
20. Ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожланртириш истиқболлари.
21. Ёқилғи энергитика мажмуасини иқтисодиётнинг ривожланишидаги роли.
22. Тижорат банкларининг инфратузилма соҳаларининг ривожлантиришдаги роли.
23. Миллий иқтисодиётни ривожланишида инфратузилмаларнинг ўрни.

МУСТАҚИЛ ИШ МАВЗУЛАРИГА ОИД АДАБИЁТЛАР, ЖУРНАЛЛАР ВА ИНТЕРНЕТ ТАРМОҒИДАН ОЛИНГАН ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛЛАР

1. **“**A.David Selver, Cashing Out:How to Value and Sell the Privately Held Company, EnterpriseDearborn” (www.marketingperformanceadvantage.com),Rich Schreuer, SVP, C hadwick Martin Bailey, Inc.; CMG Partners 2010

2. Bill Meyer, Cash Flow: A.Practical Guide for the Enterpreneur,Pers Press 2010

3. “Charles P.Licson, A Legal Guide for small Buziness:How to do it Right the first time,Crisp publications 2012 ”

4. “Why Managing by Facts Works,” Strategy + BusinessSpring 2006). Jeffrey Pfeff er, and Robert Sutton

5. Michael E. Cerber, The E-Myth Manager: Why Management Doesn’t Work – and What to do About it, Harper Buziness.

, (Wharton School Publishing, 2007) and related website www.NPVMarketing.com.

6. Infastructure Enterpreneurship, (www.marketingmetricshandbook.com)

7. Infastructure Performance Tools, Roger Best (www.rogerjbest.com)

8. Infastructure Management by Roger Best, 5th edition, (Pearson Publishing, 2008).

9.Interview - August 2015 Infrastructure and economic development: An interview with John Ricehttp://www.usnews.com/

10. Making infrastructure exciting: An interview with Peter Dawson

http://www.mckinsey.com/

11. Ramakrishna Nallathiga: Assessing the Infrastructure Level and Growth Performance of Indian StatesJournal of Infrastructure Development June 2015 7: 76-100,doi:10.1177/0974930615581225

12. John S. Hill, Myung-Su Chae, and Jinseo Park: The Effects of Geography and Infrastructure on Economic Development and International Business InvolvementJournal of Infrastructure Development December 2012 4: 91-113,doi:10.1177/0974930612465205

A Research Note on the Public–Private Partnership of India's Infrastructure Development

1. **Nagesha G.**

1. Doctoral Teacher Fellow, Institute for Social and Economic Change (ISEC), Bangalore and Faculty Government Arts College, Bangalore, Indianagesha@isec.ac.in/nageconomics@gmail.com

2. **K. Gayithri**

1. Professor in Economics, Centre for Economic Studies and Policy (CESP), ISEC, Bangalore, Karnataka, India

Abstract

To clip infrastructure inadequacy both in India and rest of the World Public–Private Partnerships (PPPs) emerged as an alternative to the traditional mode of infrastructure provisions of governments. The article analyses trends and patterns of various infrastructure sectors and regional distribution of PPPs at India's national and sub-national levels to identify to what extent this has been able to curb infrastructure deficit. The growth empirics reveal that there has been a sharp increase in the number of PPP projects. This has been contributing to enhanced regional and sectoral infrastructure availability. In addition, the article has observed that PPP projects under the national highway category are time and cost efficient as compared to the non-PPP projects. However, these projects have tended to concentrate in certain sector and regions, thus being the case both in the global and Indian context. This is despite the incentives available for the purpose. The present article explores the possible reasons for this uneven growth in India to be due to differences in the political will among the national and sub-national governments in promotion of the infrastructure PPP policies, effective functioning of governments' various infrastructure executive departments including PPP nodal agencies for identifying, executing, coordinating various departments and in promotion of projects for hassle-free quick implementation and to redress the various differences. Financial assurances to the concessionaires on their investments, availability of land and other incentives like tax incentives, capital grant (viability gap funding), and coordination by users and nature of project risks, and the degree of private sector risk management capacity are some the important factors explaining the differences.

Infrastructure Development and Access to Basic Amenities in Class-I Cities of West Bengal, India

Insights from Census Data

Ismail Haque1⇑

1. [1]Centre for the Study of Regional Development (CSRD), School of Social Sciences (SSS), Jawaharlal Nehru University (JNU), New Delhi, India

1. Ismail Haque, Centre for the Study of Regional Development (CSRD), School of Social Sciences (SSS), Jawaharlal Nehru University (JNU), New Delhi 110067, India. E-mail:ismailhaque140489@gmail.com

Abstract

Examination of the city-level infrastructure data from Census databases reveals that improvements in both social and physical infrastructure parameters have occurred in class-I cities of West Bengal but not in economic infrastructure aspects while access to basic amenities and assets has improved only slightly at the household level. However, cities situated in the lowermost infrastructural development categories dominate the urban scene

in this state. Furthermore, any discernible improvements in infrastructural facilities during the last decade are totally confined to a few large cities like Kolkata, Howrah, Asansol, Durgapur, Siliguri, Burdwan and Bally. As regards the overall infrastructural development, about 48 per cent of the class-I cities experienced a very low-to-low level improvement in facilities in 2011, implying the dismal status of infrastructure in the smaller class-I cities. The pace in growth of infrastructure facilities in large cities is sluggish compared to many medium and small centres, due to their inability to update the existing infrastructure base up to the required level to meet burgeoning civic demands. Whatever success is gained is disproportionately distributed across the class-I cities of the state, highlighting the tremendous inter-city disparity.

ИНФРАСРУКТУРА ЭКОНОМИКА INFRASTRUCTURE OF ECONOMICS

Особенности критериального метода исследования процесса формирования прибыли от рекламы ***Оганесян А.С.,*** *кандидат физико-математических наук, генеральный директор Научно-производственного центра новых информационных технологий,e-mail: nit08@yandex.ru* ***Оганисян И.А.,*** *зам. главного бухгалтера ООО «Компания ЮЖ»,e-mail: nit08@yandex.ru*

В статье рассмотрены наиболее важные особенности и преимущества критериального метода исследования процессов формирования прибыли от рекламы. На конкретных примерах показана возможность решения самых сложных задач, которые невозможно решить другими методами. В частности, показана возможность проводить анализ и определять до начала рекламных мероприятий условия, при которых может иметь место запланированная эффективность воздействия рекламных обращений на сознание потенциальных покупателей, а также эффективность затрат на их подготовку.

Ключевые слова: *инфрасруктура, эффективность транспорт, затраты на энергитика,.*

Используемые источники

1. *Хопкинс К.* Реклама. Научный подход. – М.: Альфа-Пресс, 2000.
2. *Уэллс У., Бернет Дж., Мариарти С.* Реклама: принципы и практика: пер. с англ.; под ред. С.Г. Божук. – СПб.: Питер, 2001.
5. *Панкратов Ф.Г., Баженов Ю.К., Серёгина Т.К., Шахурин В.Г.* Рекламная деятельность. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2002.
6. *Матанцев А.Н.* Эффективность рекламы. – М.: Финпресс, 2002.

Оценка взаимосвязи между ATL-затратами и финансовой результативностью бизнеса в России **Каткова Я.И.,** ассистент, аспирант кафедры маркетинга фирмы Национального исследовательского университета «Высшая школа экономики», e-mail: yanakatkova@mail.ru

Данное исследование посвящено анализу финансовой результативности ATL-затрат. На примере 89 крупнейших компаний из различных секторов экономики найдено и объяснено положительное влияние ATL-инструментов на выручку и чистую прибыль. В исследовании также показано значимое влияние типа продаваемых товаров и услуг на эффективный с финансовой точки зрения рекламный бюджет. Для продвижения товаров повседневного спроса предпочтительны наружная реклама и телевидение. Для товаров длительного пользования – печатная и наружная реклама. А для услуг – только наружная реклама.

Ключевые слова: *ATL-инструменты, финансовая результативность, публичные компании, товары повседневного спроса, услуги, товары длительного пользования.*

Используемые источники

1. *Гусейнова М.А., Теунаев Д.М.* Анализ экономического эффекта моделирования финансового состояния компаний с учетом инвестиций в рекламу // Научный журнал Куб-ГАУ. – 2012. – № 75. – С. 1.

2. *Bloch H.* Advertising and profitability: a reappraisal // Journal of Political Economy. – 1974. – Vol. 82. – No. 2. – P. 267–286.

3. *Cooil B., Devinney T.M.* The return to advertising expenditure // Marketing Letters. – 1992. – Vol. 3. – No. 2. – P. 137–145.

4. *Dekimpe M.G., Hanssens D.M.* The persistence of marketing effects on sales // Marketing Science. – 1995. – Vol. 14. – No. 1. – P. 1–21.

5. *Keh H.T., Chu S., Xu J.* Efficiency, effectiveness and productivity of marketing in services // European Journal of Operational Research. – 2006. – Vol. 170. – P. 265–276.

Сравнительный анализ современных моделей потребительского поведения применительно к развивающимся рынкам

Мордашкина Ю., *аспирант Волгоградского государственного технического университета, адъюнкт Российской академии естественных наук, e-mail: Yulia.mordashkina@bk.ru*

В статье рассматриваются современные модели потребительского поведения, которые отражают выбор потребителем тех или иных товаров и играют огромную роль в управлении процессом принятия решения о покупке. Рассматриваемые в статье маркетинговые модели адаптированы автором к потребительскому рынку, потому что ориентированы непосредственно на потребителя и более полно описывают его поведение, учитывая его потребности.

Ключевые слова: *модель 4С, модель 4А, поведение потребителей, развивающиеся рынки.*

Используемые источники

1. *Матковская Я.С.* Потребительское поведение на развивающихся рынках : монография / Я.С. Матковская, Ю. Мордашкина; ВолгГТУ. – Волгоград, 2015. – 91 с.
2. *Юдина Н.А.* Модели покупательского поведения на потребительском рынке // Креативная экономика. – 2009. – № 8 (32). – С. 147–154.
3. *Шевченко Д.* Поведение потребителей. Часть 1. Теория потребительского поведения в маркетинге [Электронный ресурс]. URL: shevchenko.rggu.ru/?p=109
4. *Эннмари Х.* Маркетинговая модель 4С [Электронный ресурс]. URL: smartinsights.com/marketing-planning/marketing-models/4cs-marketing-model/
5. *Брей Дж.П.* Теории потребительского поведения: подходы и модели [Электронный ресурс]. URL: eprints.bournemouth.ac.uk/10107/

ИНФРАСТРУКТУРА ИССЛЕДОВАНИЯ
INFRASTRUCTURE RESEARCH

Инфраструктура исследование потребительских предпочтений в сфере киноиндустрии

Голубева М.А., *кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга ФГБОУ ВПО «Костромской государственный университет имени Н.А. Некрасова», e-mail: mariya-golubeva-2012@mail.ru*

Голубев Р.А., *студент кафедры менеджмента и маркетинга ФГБОУ ВПО «Костромской государственный университет имени Н.А. Некрасова», e-mail: matveybagrov@mail.ru*

В статье представлены ключевые результаты маркетингового исследования потребительских предпочтений в сфере киноиндустрии на основе методов когнитивного моделирования. Проведен мультиатрибутивный анализ факторов, влияющих на потребительский выбор, с учетом регионального компонента. Построена обобщенная матрица удовлетворенности целевого сегмента и обоснованы перспективные маркетинговые инструменты по нивелированию когнитивных разрывов в системе идеальных потребительских ожиданий.

Ключевые слова: Инфраструктура *исследование, потребительские предпочтения, киноиндустрия, целевой сегмент потребителей, мультиатрибутивный анализ, когнитивное моделирование.*

Используемые источники

1. Указ Президента Российской Федерации от 7 октября 2015 г. № 503 [Электронный ресурс]. URL: kremlin.ru/acts/bank/40098 (дата обращения: 10.01.2016).

2. *Голубева М.А.* Интегрированные маркетинговые коммуникации в системе продвижения российской кинопродукции [Текст] // М.А. Голубева, Р.А. Голубев // Научная перспектива. – 2015. – № 1. – С. 23–25.

3. *Заворохина Н.В.* Использование методов когнитивного моделирования при оценке потребительских предпочтений в отношении безалкогольных напитков [Текст] // Маркетинг и России и за рубежом. – 2013. – № 1 (93). – С. 27–36.

4. Официальный сайт ООО «Волга» [Электронный ресурс]. URL: kvolga.ru/volga/ (дата обращения: 12.01.2016).

5. Официальный сайт ООО «Пять Звёзд» [Электронный ресурс]. URL: 5zvezd.ru/cinemas/kostroma/ (дата обращения: 12.01.2016).

6. Официальный сайт ООО «Синема Стар» [Электронный ресурс]. URL: cinemastar.ru/cinemas/5/542/ (дата обращения: 12.01.2016).

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИГА ДОИР ВИДЕО МАЪРУЗАЛАР, ВИДЕО РОЛИКЛАР

1.https://www.youtube.com/watch?v=Wpzvaqypav8 America's crumbling **infrastructure**: It's not a sexy problem, but it is a scary one. Connect with Last Week

2.https://www.youtube.com/.../UCHqv0on7XVZl. Welcome to **Infrastructure** Ontario YouTube channel! **Infrastructure** Ontario (IO) is a Crown corporation owned by the Province of Ontario that provides a wide

3.https://www.youtube.com/watch?v=CikxgZCGgnI Once the world leader in **infrastructure**, the United States has fallen far behind ... Why We Still Can't Afford to

4.https://www.youtube.com/watch?v=UFQXNiHSXjg Watch our video and get a summarized overview of what we do and what we are specialized in: IT **Infrastructure**.

5.https://www.youtube.com/watch?v=CikxgZCGgnI

Infrastructure - John Oliver - Last Week Tonight. ... This video is unavailable. **Infrastructure** - John Oliver ...

6.https://www.youtube.com/watch?v=XTopVi1hVVM

Last Week Tonight with John Oliver. great comedy guy lol and this is the best engineer trailer movie ever. DpB.

7. https://www.youtube.com/watch?v=UFQXNiHSXjg

Watch our video and get a summarized overview of what we do and what we are specialized in: IT **Infrastructure**.

8. *https://www.youtube.com/user/FacilitiesMSU*

Infrastructure Planning and Facilities builds and maintains the physical environment for Michigan State University's education, research and outreach mission...

9.https://www.youtube.com/watch?v=STBpCH5WV3k

This video shows how to solo a group quest called "**Infrastructure**Improvements" in Tanaan Jungle. This ...

10. https://www.youtube.com/watch?v=T0xClSv29aM

Learn how Windows Azure **Infrastructure** Services, Virtual Machines and Virtual Network - can help your.

ТАВСИЯ ЭТИЛАДИГАН ЭЛЕКТРОН ЖУРНАЛЛАР ВА ИНТЕРНЕТ САЙТЛАР

Электрон журналлар

1. LawrenceFinle,Entrepeneuriual Strategies: PWS-KENT Publishing, 2010
2. Ansoff matrix. www.free-management-ebooks.com
3.Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар.
Илмий-электрон журнал. www.iqtisodiyot.uz
4. Экономическое обозрение. www.cer.uz
5. Signature books international. www.ama.org
6. Journal of Economics Research. www.ama.org
7. Journal Economic Development, Innovation, and Entrepeneuriual. www.ama.org
8. infrastructure journal development".
9.The wall street Journal.

Интернет сайтлар

1. www.digitalmetricsplaybook.com
2. www.economic.com
3. www.bizneslab.uz
4. www. study.com
5. www.inderscience.com
6. www.free-management-ebooks.com

ГЛОССАРИЙ

Atamaning o'zbek tilida nomlanishi	Atamaning ingliz tilida nomlanishi	Atamaning rus tilida nomlanishi	Atamaning ma'nosi
Agent	**Agent**	**Агент**	Маълум даражада доимий асосда иш кўрувчи улгуржи савдо ходими бўлиб, кўп бўлмаган функцияларни бажаради ва товарга нисбатан мулк ҳуқуқни олмайди.
Ajiotaj talab	**rush demand**	**Ажиотажный спрос**	Бозордаги шов-шув ва ваҳима таъсири остида суъний пайдо бўладиган ва шиддат билан ортиб борадигнан талаб.
Alyanslar	**Alliances**	**Альянсы**	Рақобат курашида ғолиб чиқиш ғоясидан воз кечиш ва ҳамкорлик фирмалари тармоғини шакллантиришга ўтиш.
Assortimentni ishlab chiqish va rejalashtirish	**Planning and production of a range**	**Планирование и производство ассортимента**	Бозор талабларига мувофиқ ишлаб чиқаришнинг ассортимент тузилмасини ишлаб чиқиш. Маҳсулот рақобатдошлигини баҳолаш.Техник ва истеъмол параметрлариўзаро алоқасини ўрганиш.
Ахборот инфратузилмаси -	**Infrastracutrur information**	**информационная инфраструктура**	бу мамлакат ахборот фазосининг ривожланиши ва ўзаро фаолиятини таъминловчи тизимчалар, ташкилий таркиблар тизимидир.
Ахборот коммуникация технологиялари -	**Infrastracutrur information and communication**	**Информационный и коммуникация инфраструктура**	хусусий, умумий ва ишлаб чиқариш коммуникациясида ахборотлар тайёрлаш, қайта ишлаш ва етказиб бериш билан боғлиқ бўлган объектлар, ҳаракатлар ва қоидалар, шунингдек барча технологиялар ҳамда санаб ўтилган жараёнларни бирлашган равишда таъминловчи соҳалар мажмуаси. АКТ тушунчасига микроэлектроника, компьютер ва дастурий таъминот, телекоммуникациялар ишлаб чиқиш ҳамда ишлаб чиқариш, Интернетдан эркин фойдаланишни таъминлаш, Интернетнинг ахборот ресурсларини таъминлаш, шунингдек санаб ўтилган

			соҳалар билан боғлиқ бўлган турли хил ҳодисалар ва бу фаолият соҳаларини тартибга солувчи расмий ва норасмий қоидалар киради.
Аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш –	**Social Protection of Population**	**Социальная защита**	давлат томонидан аҳолига барча ҳаёт кечириш шарт-шароитларини яратиш учун мақсадли йуналтирилган кафолатлар тизими.
Аҳолини ижтимоий ҳимоялаш –	**Social Protection of Population**	**Социальная защита**	аҳолини бозор иқтисодиётининг салбий ижтимоий ва иқтисодий оқибатларидан асраш, шу оқибатларнинг аҳоли ижтимоий-иқтисодий аҳволига таъсирини юмшатиш.
Аҳолининг реал даромадлари –	**The real incomes of the population**	**Реальные доходы населения**	нарх даражаси ўзгаришини ҳисобга олиб, аҳолининг ихтиёрида бўлган даромадга сотиб олиш мумкин бўлган товар ва хизматлар миқдори, яъни, аҳолининг ихтиёрида бўлган даромаднинг харид қуввати.
Активлар	**assets**	**актив**	иқтисодий фаолият субъектларининг пул ва молиявий маблағлари, асосий ва айланма фондлари қиймати. Амортизация (depreciation) – фойдаланиш жараёнида асбоб-ускунлар қийматининг эскиргани сайин маҳсулот ҳисобига ўтказиш жараёни. Асосий жамғармалар истеъмол нархини тўла ёки қисман тиклаш учун амортизация орқали амалга оширилaдиган нархини тўлатиши зарур. Асосий жамғармалар сарфини қоплаш учун уларга кетган сарфларни тайёрланаётган маҳсулотга сингдириб бориш асосий жамғармаларнинг амортизациясини ташкил этади. Асосий жамғармаларнинг амортизацияси маҳсулот таннархини ўз ичига олади.

Аукцион	**Аукцион**	**Аукцион**	товарни олди-сотдисини ташкил қилиш усулларидан бири бўлиб унда трансакция ҳаражатлари реал вақт режимида ўтади.
Бозор мувозанати	**market equilibrium**	**равновесие рынка**	бозорда таклиф миқдорини талаб миқдорига тенг бўлган ҳол; таклиф чизиғи билан талаб чизиғи кесишган нуқтага мувозанат нуқта дейилади.
Ишлаб чиқариш	**production**	**производство**	ишлаб чиқариш омилларидан фойдаланган ҳолда маҳсулот яратиш жараёнини ёки ишлаб чиқариш омилларини тайёр маҳсулотга айлантириш жараёни.
Диверсификация	**The diversification**	**Диверсификация**	(лотинчадан diversus- ҳар хил ва facere-қилмоқ, бажармоқ) – ишлаб чиқаришнинг самарадорлигини ошириш, маҳсулот ва хизматларни сотиш бозорларини кенгайтириш мақсадида тармоқ ва корхоналар фаолият соҳаларини кенгайтириш, маҳсулот ва хизматлар ассортиментларини кўпайтириш.
Диверсификация стратегияси –	**diversification strategy**	**стратегия диверсификации**	корхона фаолиятини мавжуд маҳсулотлар ва бозорлар турини кенгайтириш орқали ривожланиш стратегиясидир. Диверсификация стратегияси корхоналарнинг ишлаб чиқариш ва тижорат фаолиятини ривожлантиришнинг энг етакчи замонавий тенденциялардан бири ҳисобланиб, у орқали корхоналарни бозор шароитида вужудга келадиган турли қалтисликларга бўлган рақобатбардошлигини оширади. Диверсификация стратегияси – корхоналарда янги маҳсулотлар линияларини ишга тушириш, қўшма корхоналар тузиш, бошқа корхоналарни сотиб олиш ва бошқа турли услубларда амалга ошириши мумкин
Дивиденд	**dividend**	**Дивиденд**	ҳиссадорлик жамиятлари фойдасининг бир қисми бўлиб,

			акциянинг сони ва турига қараб ҳар йили ҳиссадорлар орасида тақсимланади
Дисконт	**dicount)**	**Дисконт**	марказий банк томонидан тижорат банкларига бериладиган қарзларга қўйиладиган фоиз.
Даромад	**income**	**Доход**	ишлаб чиқариш натижасида тушган пул (фойда).
Давлат истеъмоли	**Public consumption**	**Государственное потребление**	давлат истеъмоли учун маҳсулот ва хизматларга, шунингдек, хусусий секторда ишлаб чиқарилган маҳсулот ва хизматларга кетган харажатлар.
Ишсизлик	**unemployment**	**безработица**	аҳолининг иқтисодий фаол қисми иш топа олмаслиги, меҳнат резервига айланиши.
Ишсизликнинг даражаси	**unemloyment rate**	**Уровень безработицы**	ишсизлар умумий сонининг ишчи кучига бўлган нисбати.
Иш ҳақи	**wage , nominal**	**зарплата**	пул, қиймат шаклидаги иш ҳақи.
Импорт	**import**	**Импорт**	мамлакат ички бозорларида сотиш учун чет эл молларини, капиталини ва технологиясини олиб келиш. Импорт халқаро меҳнат тақсимоти натижасидир. У вақтни тежашга, халқ хўжалиги, аҳоли эҳтиёжини қондириш вазифаларини муваффақият билан ҳал қилишга кўмаклашади.
Инвестиция	**investment**	**Инвестиция**	ишлаб чиқаришни ривожлантириш мақсадида мамлакат ёки чет элларда иқтисодиётнинг турли тармоқларига узоқ муддатли капитал киритиш. Инвестициларнинг молиявий ва реал турлари мавжуд.
Истеъмол нархлари индекси	**cosumer price index**	**Индекс потребительски**	одатда, оила томонидан истеъмол қилинадиган товар ва хизматлар нархи базис даврга

		х цен	нисбатан ўзгаришининг ўртача даражасини акс эттирадиган кўрсаткич, инфляция кўрсаткичи сифатида ишлатилади.
Инфляция	**inflation**	**Инфляция**	пулнинг қадрсизланиши, муомаладаги пулнинг қадрсизланиши, пул массасининг товарлар массасидан устунлиги натижасида товар билан таъминланмаган пулларнинг пайдо бўлиши. Инфляция товар баҳосининг очиқчасига ва яширин равишда ошиб кетишига олиб келади.
Инфляция даражаси	**rate of inflation**	**Уровень инфляции**	маълум вақт ичида (ой, йил) нарх даражасининг фоизда ўзгариши.
Иқтисодий ўсиш	**economic growth**	**экономического роста**	реал миллий даромад ёки маҳсулотнинг аҳоли жон бошига ўсиши.
Ликвидлик	**lequidity**	**ликвидность**	турли корхоналар, бирлашмалар, фирмалар ва банкларнинг ўз қарзини тўлай олиш ёки бошқа мажбуриятларини бажара олиш имконияти.
Миллий даромад	**national income**	**национальный доход**	миллий ишлаб чиқаришда олинадиган даромад ёки иқтисодиётнинг барча турдаги даромади баҳоси.
Меҳнат умумдорлиги (	**labour productivity**	**Трудо способность**	меҳнат маҳсулдорлгини, ижтимоий ишлаб чиқариш самарадорлигини ифодаловчи умумлашма кўрсаткичлардан бири.
Номинал ЯММ	**novinal GNP**	**Номинал ВНП**	жорий нархларда акс эттирилган ялпи миллий маҳсулот.
Номинал алмашув курси	**nominal exchange rate**	**Номинал обменый курс**	миллий валюта ва чет эл валюталари бирликларининг одатда мавжуд бўлган нисбати. Ушбу нисбат ҳам қатъий белгиланган, ҳам чайқалиб турувчи асосда амалга оширилиши мумкин.

Паритет	**parity**	**Паритет**	тенглик, тенг ҳуқуқли, тенг вакиллик асосларида бирон бир иқтисодий (сиёсий) ҳаракатда иштирок этиш.
Субсидия	**subsidy**	**Субсидия**	давлат бюджети ҳисобидан корхоналар, ташкилотлар ва хорижий давлатларга бериладиган маблағ. Субсидия бозор иқтисодиётини тартибга солиш воситаси ҳисобланади.
Савдо баланси	**merchandise trade balance**	**Торговли баланс**	экспорт ва импорт тушумлари ва тўловларини акс эттирувчи баланс. Унда савдо битимида кўзда тутилган, аммо жорий даврда амалга оширилмайдиган тўловлар ва тушумлар ўз аксини топмайди.
Ишлаб чиқариш имкониятлари чизиғи	**Production line**	**Производственная линия**	мавжуд бўлган ишлаб чиқариш ресурсларидан тўлиқ ва самарали фойдаланиш орқали ишлаб чиқариладиган товарлар комбинациясини ифодаловчи чизиқ.
Ишлаб чиқариш омиллари	**Factors of production**	**Факторы производства**	чекланган бўлиб, уларга меҳнат (labour), капитал (capital), материаллар (хом ашё, бутловчи қисмлар, электр энергияси, газ, сув ва ҳоказо), ер (land).
Ишлаб чиқариш функцияси	**Production Function**	**Производственная функция**	– ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдори билан шу маҳсулотни ишлаб чиқаришдаги сарфланган ишлаб чиқариш омиллари миқдори ўртасидаги боғлиқликни ифодаловчи функция.
Капитал	**capital**	**Капитал**	– узоқ муддатли ораликда маҳсулот ишлаб чиқариш учун фойдаланиладиган ресурс.

Капитални меҳнат билан чекли технологик алмаштириш нормаси	**Limited working capital and technological exchange rate**	**Ограниченное оборотного капитала и технологический курс**	- иккала ишлаб чиқариладиган А ва В товарлар учун бир хил бўлиб, улар меҳнат нархини капитал нархи нисбатига тенг.
Касаба уюшмаси -	**Trade union**	**Профсоюз**	бу ишчилар уюшмаси бўлиб, у ўзининг аъзолари номидан ва кўрсатмасига кўра тадбиркорлар билан музокара олиб бориш ҳуқуқига эга ташкилот.
Меҳнат бозорида монопсония –	**Monopsony in the labor market**	**Монопсония на рынке труда**	бу мукаммаллашган рақобатдаги меҳнат бозорининг алоҳида бир четки кўриниши бўлиб, бунда бирор кичик шаҳардаги ягона фирма маҳаллий аҳолининг кўп қисмини иш билан таъминлайди.
Монополия	**monopoly**	**Монополия**	бу шундай бозорки, унда фақат битта маҳсулот ишлаб чиқарувчи фирма фаолият олиб боради ва маҳсулот ишлаб чиқаришни, сотишни тўлиқ назорат қилади.
Нарх дискреминацияси	**Price diskreminatsiyasi**	**Цена дискреминация**	бунда фирма бир хил товарни ҳар хил нархда сотиб олиш имконияти ҳар хил бўлган харидорларга сотади.
Рента	**Renta**	**Рента**	таклифи қатъий чекланган ресурс эгаси томонидан олинадиган даромад
Талаб функцияси	**demand function**	**Требования функция**	талабга таъсир қилувчи омиллар миқдори билан талаб миқдори ўртасидаги боғлиқликни ифодалайди
Талаб қонуни –	**the law of demand**	**закон спроса**	нархдан бошқа омиллар ўзгармаганда талаб миқдори билан нарх ўртасидаги боғлиқлик.

Фоиз	**interest**	**Процент**	даромад, ўз мулкини бошқа жисмоний ва ҳуқуқий шахсларга фойдаланишга бериш ва ундан фойда олиш.
Фоиз ставкаси	**interest rate**	**Процентное ставка**	кредит ёки қарз ставкаси капитали эвазига тўловнинг фоиз кўрсаткичи. Одатда, қарзга олинган пул белгисининг бир бирлигига тўғри келадиган йиллик тўловни акс эттиради.
Хусусийлаштириш	**privatization**	**Приватизация**	давлат мулкини, иқтисодиётдаги давлат секторини хусусийлаштириш. Хусусийлаштириш давлат мулки монополиясини тугатиш, эркин соҳиблик ташаббусига йўл очиш, бозор иқтисодиётини рағбатлантириш мақсадида амалга оширилади.
Эҳтимол	**probability**	**вероятно**	маълум натижага эришиш имконияти.
Экспорт	**export**	**Экспорт**	товарлар, хизматлар ва капиталларни ташқи бозорда реализация қилиш мақсадида четга чиқариш.
Ялпи инвестиция	**gross investment**	**валовые капиталовложения**	бу амортизация қиймати билан соф инвестиция (капиталнинг ўсган қисми) нинг йиғиндиси.

ИЛОВАЛАР

ФАН ДАСТУРИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

Рўйхатга олинди:
№ БД-5370100-4.01
2015 йил 7.01

Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2015 йил "2" 02 даги "12" - сонли буйруғи билан тасдиқланган

ИНФРАТУЗИЛМА ИҚТИСОДИЁТИ
ФАНИНИНГ

ЎҚУВ ДАСТУРИ

Билим сохаси:	200000	– Иқтисодий соҳа, иқтисод ва ҳуқуқ
Таълим сохаси:	230000	– Иқтисод
Таълим йўналиши:	5230100	–Иқтисодиёт (иқтисодий назария)
	5230100	–Иқтисодиёт (инфратузилма)
	5230100	–Иқтисодиёт (макроиқтисодиёт)
	5230100	– Иқтисодиёт (микроиқтисодиёт)

Тошкент – 2015

1

Фаннинг ўқув дастури Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими йўналишлари бўйича Ўқув-услубий бирлашмалар фаолиятини Мувофиқлаштирувчи Кенгашнинг 2015 йил "1" 09 даги "1" - сонли баённомаси билан маъқулланган.

Фаннинг ўқув дастури Тошкент давлат иқтисодиёт университетида ишлаб чиқилди

Тузувчи:

Расулов А.	"Корпоратив бошқарув ва рақобатни ривожлантириш" кафедраси иқтисод фанлари номзоди.

Тақризчилар:

Маманазаров О.	ТАҚИ, "Магистратура" бўлими бошлиғи доценти, иқтисод фанлари номзоди;
Карлибаева Р.	ТДИУ, "Корпоратив бошқарув ва рақобатни ривожлантириш" кафедраси доценти. иқтисод фанлари номзоди;
Джалилов Ф.	"EAT-ROAD" хусусий корхонаси молиявий менежери.

Фаннинг ўқув дастури Тошкент давлат иқтисодиёт университети Кенгашида кўриб чиқилган ва тавсия қилинган (2019 йил "28" August даги "1" - сонли баённома).

Кириш

Иқтисодиётни модернизациялашни янада чуқурлаштириш, унинг кўламини кенгайтириш билан боғлиқ масалаларнинг назарий ва амалий томонларини ўрганишда "Инфратузилма иқтисодиёти" фани муҳим аҳамият касб этади.

Бугунги кунда кўплаб ривожланган ва жаҳон иқтисодиётида етакчи ўрин тутадиган мамлакатлар тажрибаси шуни сўзсиз исботлаб бермоқдаки, рақобатдошликка эришиш ва дунё бозорларига чиқиш, биринчи навбатда иқтисодиётни изчил ислоҳ этиш, таркибий жиҳатдан ўзгартириш ва диверсификация қилишни чуқурлаштириш, юқори технологияларга асосланган янги корхона ва ишлаб чиқариш тармоқларининг жадал ривожланишини таъминлаш, фаолият юритаётган қувватларни модернизация қилиш ва техник янгилаш жараёнларини тезлаштириш ҳисобидан амалга оширилиши мумкин.

Ҳозирги кунда бозор иқтисодиёти шароитида инфратузилма иқтисодиёти обьектларини жадал ривожлантириш, аҳоли пунктларини ободонлаштиришни тубдан яхшилаш, шунинг ҳисобидан қўшимча иш ўринларини яратиш масалалари алоҳида ўрин эгаллайди.

Замонавий инфртузилма иқтисодиётини жадал ривожлантиришни таъминлаш, шу асосда иқтисодиётни изчил ва барқарор юксалтириш учун қулай шарт-шароит яратиш мақсадида инфратузилма иқтисодиётини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора тадбирлар амалга оширилмоқда.

Фаннинг мақсад ва вазифалари

Фанни ўқитишдан мақсад – талабаларга инфратузилма тизимини бошқаришда зарур бўлган замонавий андозаларга жавоб берадиган назарий-амалий профессионал билимларни мустаҳкамлашга ҳамда шакллантиришга қаратилган.

Фаннинг вазифалари қуйидагилардан иборат: инфратузилманинг моҳияти, таркиби ва асосий тушунчаларини изоҳлаш; инфратузилма иқтисодиёти ва унинг таркибий қисмлари ҳамда иқтисодий негизларини асослаш; инфратузилма хизматлари ва уларнинг ривожланишини, асосий йўналишларни таҳлил этиш; инфратузилма иқтисодиётининг самарадорлиги ва уларнинг асосий кўрсаткичларини таҳлил этиш.

Фан бўйича талабаларнинг билим, кўникма ва малакаларига қўйиладиган талаблар

"Инфратузилма иқтисодиёти" ўқув фанини ўзлаштириш жараёнида бакалавр:

- инфратузилма моҳияти ва унинг туркумланиши; бозор иқтисодиётига ўтишнинг миллий концепцияси; Ўзбекистонда иқтисодиётни модернизациялаш шароитида бозор инфратузилмалари ва уларнинг таркиби ва боскичлари; инфратузилма иқтисодиёти самарадорлиги ва унга таъсир қилувчи омилларини *билиши керак;*
- инфратузилманинг иқтисодий ривожланишдаги роли; илғор чет эл тажрибасини билиши ва иш юритиш усулларини эгаллаши; корхона

инфратузилмаси фаолиятини тахлил килишнинг асосий йўналишлари бўйича *кўникмаларига эга бўлиши керак.*

- инфратузилма хизматлари ва уларнинг ривожланиши; миллий иктисоднёт инфратузилма сохаларида содир бўлаётган жараёнлар ва ўзгаришларни тахлили; инфратузилмани ривожланишида инвестициянинг роли; ривожланган мамлакатларни бу борадаги илгор тажрибаларини ўрганиш ва уларни амалиётга қўллаш бўйича хулоса ва таклифларни шакиллантириш ва тавсиялар бериш; илмий адабнётларни ўкитиш, кнёсий тахлил килиш ва иктисодий статистик материалларни танлаш ва тахлил килиш *малакаларига эга бўлиши керак.*

Фаннинг ўкув режадаги бошка фанлар билан ўзаро боғликлиги ва услубий жихатдан узвийлиги

"Инфратузилма иктисоднёти" фани тармок ва соха фан хисобланиб, VII-семестрда ўкитилади.

Бу дастурни амалда бажариш учун талабалар "Иктисоднёт назарияси", "Макроиктисоднёт", "Микроиктисоднёт", "Иктисодий-математик усуллар ва моделлар" фанларидан етарлича маълумотга эга бўлишлари лозим.

"Инфратузилма иктисоднёти" фани "Инновацион инфратузилма", "Халкаро инфратузилма", "Ахборот ва коммуникация инфратузилмаси", "Ишлаб чикриш инфратузилмаси", "Ижтимоий инфратузилма" ва бошка фанларни ўрганишда асос бўлиб хизмат килади.

Фаннинг ишлаб чикаришдаги ўрни

Ушбу фан ишлаб чикариш сохаси билан чамбарчас боғликдир. Сўнгги вактда мамлакатимизда инфратузилма сохасини ривожлантириш борасида катор ислохотлар амалга оширилмокда. Мамлакатимиз иктисоднётини модернизациялашнинг энг мухим усутувор йўналишлардан бири – инфратузилма тармокларини ривожлантиришни хар томонлама рагбарлантиришдан иборат. Мазкур устувор масаланинг амалга оширилиши ишлаб чикаришнинг ривожланиши, инсонлар турмуш даражасини ошишига, иктисодиётнинг хар томонлама ривожлантириш имконини беради. Ушбу фан иктисоднёт инфратузилмаси тизимини мустахкамлаш ва сифат жихатидан кучайтиришга хисса кўшади.

Шу сабабли хам "инфратузилма иктисоднёти" асосий фанлардан хисобланади.

Фанни ўкитишдаги замонавий ахборот ва педагогик технологиялар

Талабаларнинг "Инфратузилма иктисоднёти" фанини ўзлаштиришлари учун ўкитишнинг илгор ва замонавий усулларидан фойдаланиш, янги информацион-педагогик технологияларни татбик этиш мухим ахамиятга эга.

Фанни ўзлаштиришда дарслик, ўкув ва услубий кўлланмалар, маъруза матнлари, таркатма материаллар, электрон материаллар, виртуал стендлар ва макетлардан фойдаланилади.

Маъруза, амалий ва лаборатория дарсларида мос равишдаги илғор педагогик ва ахборот технологияларидан ҳамда ўқув-услубий мажмуалардан фойдаланилади.

АСОСИЙ ҚИСМ

Фаннинг назарий машғулотлари мазмуни

Инфратузилма иқтисодиёти фанининг предмети. Инфратузилма иқтисодиёти фанининг асосий вазифалари. Инфратузилма тушунчаси. Инфратузилма иқтисодиёти фанининг асосий тушунчалар. Иқтисодиётни глобаллашуви шароитида инфрутузилмаларни шаклланиши. Инфратузилмалар ривожланишининг конунлари ва категориялари. Инфратузилма иқтисодиёти фанининг бошқа иқтисодий фанлар билан ўзаро алоқаси.

Инфратузилманинг моҳияти, таркиби ва туркумлаштириш

Инфратузилманинг моҳияти, аҳамияти ва вазифалари. Инфратузилманинг туркумлаштирилиши, унинг таркиби. Ишлаб чиқариш инфратузилмаси моҳияти, аҳамияти ва вазифалари. Ижтимоий инфратузилманинг асосий вазифаси. Республикада инфратузилманинг таркибий элементлари. Инфратузилманинг ижтимоий- иқтисодий ишлаб чиқариш учун нормал шарт-шароитларни таъминловчи тармоқ эканлиги.

Инфратузилмалар ривожланиши ва макроиқтисодий ўсишнинг ўзаро алоқадорлиги

Инфратузилманинг иқтисодий ривожланишдаги роли. Макроиқтисодий ўсиш ва унинг турлари. 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишлари тўғрисида. Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади номли маърузасида инфратузилмалар ривожланиши ва унинг аҳамияти тўғрисида. Инфратузилмалар билан макроиқтисодий ўсиш ўзаро алоқалари. Иқтисоднётни модернизациялаш шароитида инфратузилмани ривожлантиришнинг аҳамияти.

Бозор инфратузилмаси ва унинг таркибий тузилиши

Давлатнинг кредит тизими, функциялари ва ўзига хос хусусиятларини илмий тадқиқ этиш. Сугурта фаолиятини ташкил этиш ва илмий баҳолаш. Биржалар фаолиятини бошқариш ва таҳлил этиш. Реклама агентликлари хизмати ва уларни илмий тадқиқ этиш. Савдо воситачилик корхоналарини фаолиятини илмий баҳолаш.

Ёқилғи энергетика мажмуи ва унинг инфратузилма иқтисодиётидаги роли

Иқтисодиётни ривожланишида ёқилғи-энергетиканинг роли. Иқтисодиёт тармоқларини энергия билан таъминлашнинг ҳозирги ҳолати. Электр энергияси таъминоти ва уни ривожлантириш йўллари. Энергоресурслардан самарали фойдаланиш кўрсаткичлари. Энергоресурсларнинг турли манбаларидан фойдаланишни кенгайтириш йўллари.

Транспорт тизими ва иқтисодиётнинг транспорт инфратузилмаси

Транспорт инфратузилмасининг ривожланиш тенденциялари. Транспорт инфратузилмасининг иқтисодий кўрсаткичлари. "2011-2015 йилларда инфратузилмани, транспорт ва коммуникация қурилишини ривожлантиришни жадаллаштириш тўғрисида"ги Дастурда ўрин олган инфратузилма масалалари. Темир йўл трасипорти тизими ва унинг иқтисодиётдаги роли. Шаҳарларда трасипорт инфратузилмасини такомиллаштириш масалалари.

Авомобиль йўли инфратузилмаси

Йўл инфратузилмасининг моҳияти ва асосий тушунчалари. Автомобиль транспорти тизими. Транспорт ва юк ташиш тизимида йўл инфратузилмасининг роли. Халқаро автомагистрал ва ягона миллий автомобиль транспорт тизимини яратиш. Миллий автомагистрал ёқаси ва темир йўллар бўйлаб инфратузилма ва сервис объектларини ташкил этиш ва такомиллаштириш.

АКТ тизими ва унинг ривожланиш тенденциялари

Ўзбекистон телекоммуникациялари тизими. Ахборот инфратузилмасининг ривожланиш кўрсатгичлари таҳлили. Уяли алоқа инфратузилмаси. Интернет хизматлари ва маълумотлар узатиш тармоклари тизими. Республикада АКТ ривожлантириш йўналишлари. АКТ хизматлари фойдаланиш имкониятлари ва йўлларини кенгайтириш.

Инфратузилма соҳасида инвестициялар ва уларнинг иқтисодий самарадорлиги

Инфратузилма соҳасига инвестицияларни жалб этиш зарурлиги ва аҳамияти. Инфратузилма соҳасига сарфланаётган инвестицияларнинг манбалари ва уларнинг сарфланиш йўналишлари. Инфратузилма соҳасига хорижий инвестицияларни жалб қилишни кенгайтириш. Инфратузилма соҳасига инвестицияларни киритиш самарадорлигини баҳолаш.

Бозор иқтисодиёти ривожланган давлатларнинг инфратузилма иқтисодиётидаги илғор хорижий тажрибаларини ўрганиш

Иқтисодиёти барқарор ривожланган давлатларда инфратузилмани ташкил топиши. Инфратузилма объектларини иқтисодий таҳлили. Халқаро тажрибаларни ўзаро алмашиш. Ривожланган давлатларнинг инфратузилма иқтисодиётидаги илғор хорижий тажрибалари. Хорижий мамлакатларда инфратузилмани ташкил этиш ва бошқариш амалиёти.

Амалий машғулотларнинг тахминий рўйхати

1. Аҳоли турмуш даражасини яхшилашда инфратузилма омиллари.
2. Бозор иқтисодиёти шароитида инфратузилма тизими ва унинг аҳамияти.
3. Мамлакатни модернизациялаш шароитида корхона фойдаси ва уни максималлаштириш йўллари."Инфратузилма иқтисодиёти" фанининг предмети, усуллари ва асосий вазифалари.
4. Инфратузилманинг моҳияти, таркиби ва туркумлаштириш.
5. Инфратузилма ва макроиқтисодий ўсиш ўзаро алоқаларини илмий таҳлил этиш.
6. Республика иқтисодиқсоднёти инфратузилмасининг таркибий элементлари.
7. Ёқилғи энергетика мажмуи ва унинг инфратузилма иқтисодиётидаги роли.
8. Транспорт тизими ва иқтисодиётнинг транспорт инфратузилмаси.
9. АКТ тизими ва унинг ривожланиш тенденциялари.
10. Йўл инфратузилмаси
11. Инфратузилма соҳасида инвестициялар ва уларнинг иқтисодий самаралорлиги
12. Минтақаларнинг ижтимоий ва иқтисодий инфратузилмалари ва улар орасидаги боғлиқликлар.
13. Бозор иқтисодиёти ривожланган давлатларнинг инфратузилма иқтисодиётидаги илғор хорижий тажрибаларидан фойдаланишнинг асосий йўналишлари.

Лаборатория ишларини ташкил этиш бўйича кўрсатмалар

Фан бўйича лаборатория ишлари намунавий ўқув режада кўзда тутилмаган.

Курс ишини ташкил этиш бўйича услубий кўрсатмалар

Фан бўйича курс иши намунавий ўқув режада режалаштирилмаган.

Интернет сайтлари

1. www.economics.ru
2. www.ved.ru
3. www.ser.uz
4. www.uza.uz
4. www.ifmr.uz
5. www.Lex.uz
6. www.ziyonet.uz

ИШЧИ ФАН ДАСТУРИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ

ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ГУЛИСТОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ИЖТИМОИЙ – ИҚТИСОДИЙ ФАКУЛТЕТ

“Иқтисодиёт” кафедраси

“ТАСДИҚЛАЙМАН”

Гул ДУ ўқув ишлари
проректори
доц. Н.Баракаев
_____

«___» _____2017 й.

ИНФРАТУЗИЛМА ИҚТИСОДИЁТИ

фани бўйича

ИШЧИ ЎҚУВ ДАСТУРИ

Билим соҳаси: 200000 – Ижтимоий соҳа, иқтисод ва ҳуқуқ
Таълим соҳаси: 230000 - Иқтисод
Умумий ўқув соати – 72
Шу жумладан:
Маъруза – 18
Семинар машғулотлари – 18
Мустақил таълим соати – 36

ГУЛИСТОН – 2017 й.

Фаннинг ишчи ўқув дастури намунавий ўқув дастури ва ўқув режасига мувофиқ ишлаб чиқилди.

Тузувчи: Г.Маҳмудова – Гул ДУ “Иқтисодиёт” кафедраси ўқитувчиси _____(имзо)

Тақризчи: О.Сатторқулов – Гул ДУ “Иқтисодиёт” кафедраси мудири, иқтисод ф.н., доц. _____(имзо)

Фаннинг ишчи ўқув дастури “Иқтисодиёт” кафедрасининг 2017 йил "____" _____даги _____ -сонли мажлисида кўриб чиқилиб, факультет Илмий-услубий Кенгашида кўриб чиқиш учун тавсия қилинди.

Кафедра мудири: _____ доц. О.Т.Сатторқулов

Фаннинг ишчи ўқув дастури Ижтимоий-иқтисодий факультети Илмий-услубий Кенгашининг 2017 йил "____" _____ даги йиғилишида _____ -сонли қарори билан тасдикданди.

Факультет Илмий-услубий

Кенгаши раиси: _____ проф. А.Маматов

КИРИШ

Иқтисодиётни модернизациялашни янада чуқурлаштириш, унинг кўламини кенгайтириш билан боғлиқ масалаларнинг назарий ва амалий томонларини ўрганишда “Инфратузилма иқтисодиёти” фани муҳим аҳамият касб этади.

Бугунги кунда кўплаб ривожланган ва жахон иқтисодиётида етакчи ўрин тутадиган мамлакатлар тажрибаси шуни сўзсиз исботлаб бермоқдаки, рақобатдошликка эришиш ва дунё бозорларига чиқиш , биринчи навбатда иқтисодиётни изчил ислоҳ этиш, таркибий жиҳатдан ўзгартириш ва диверсификация қилишни чуқурлаштириш, юқори технологияларга асосланган янги корхона ва ишлаб чиқариш тармоқларининг жадал ривожланишини таъминлаш, фаолият юритаётган қувватларни модернизация қилиш ва техник янгилаш жараёнларини тезлаштириш ҳисобидан амалга оширилиши мумкин.

Хозирги кунда бозор иқтисодиёти шароитида инфратузилма иқтисодиёти объектларини жадал ривожлантириш, аҳоли пунктларини ободонлаштиришни тубдан яхшилаш, шунинг ҳисобидан қўшимча иш ўринларини яратиш масалалари алоҳида ўрин эгаллайди.

Замонавий инфратузилма иқтисодиётини жадал ривожлантиришни таъминлаш, шу асосда иқтисодиётни изчил ва барқарор юксалтириш учун қулай шарт-шроит яратиш мақсадида инфратузилма иқтисодиётини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора тадбирлар амалга оширилмоқда.

Олий таълим тизимида юксак малакали, ижодкорлик ва ташаббускорлик қобилиятига эга, келажакда касбий ва ҳаётий муаммоларни мустақил ҳал қила оладиган, кадрларни тайёрлашда таълим жараёнини замонавий ўқув-методик мажмуалар билан таъминлаш муҳим аҳамиятга эга.

Инфратузилма иқтисодиёти фанидан Ўқув-методик мажмуа (ЎММ) – давлат таълим стандарти ва фан дастурида белгиланган талабалар томонидан эгалланиши лозим бўлган билим, кўникма, малака ва компетенцияларни шакллантиришни, ўқув жараёнини комплекс лойиҳалаш асосида кафолатланган натижаларни олишни, мустақил билим олиш ва ўрганишни ҳамда назоратни амалга оширишни таъминлайдиган, талабанинг ижодий қобилиятларини ривожлантиришга йўналтирилган ўқув –услубий манбалар, дидактик воситалар ва материаллар, электрон таълим ресурслари, ўқитиш технологияси, баҳолаш методлари ва мезонларини ўз ичига олади.

1.1. Фаннинг мақсади ва вазифалари

Фаннинг мақсади – талабаларга инфратузилма тизимини бошқаришда зарур бўлган замонавий андозаларга жавоб берадиган назарий-амалий профессионал билимларни мустаҳкамлашга ҳамда

шакллантиришга қаратилган. Инфратузилма иқтисодиёти фанининг ушбу ўқув ишчи дастури Ўзбекистон Республикасининг таълим тўғрисидаги қонуни ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» талабларидан келиб чиққан ҳолда Давлат таълим стандартлари бўйича бакалаврият даражасидаги малакали мутахассислар тайёрлашни мақсад қилиб қўяди.

Фаннинг вазифалари - Қўйилган мақсаддан келиб чиққан ҳолда фанни ўқитиш орқали қўйидаги вазифаларни ҳал этиш кўзда тутилади:

- инфратузилманинг моҳияти, таркиби ва асосий тушунчаларини изоҳлаш;
- инфратузилма иқтисодиёти ва унинг таркибий қисмлари ҳамда иқтисодий негизларини асослаш;
- инфратузилма ҳизматлари ва уларнинг ривожланишини, асосий йўналишларини таҳлил қилиш;
- инфратузилма иқтисодиётининг самарадорлиги ва уларнинг асосий кўрсаткичларини таҳлил этиш.

1.2. Фан бўйича талабаларнинг билимига, кўникма ва малакасига қўйиладиган талаблар

“Инфратузилма иқтисодиёти” фанини ўзлаштириш жараёнида бакалавр:

- инфратузилма моҳияти ва унинг туркумланиши;
- бозор иқтисодиётига ўтишнинг миллий концепцияси;
- Ўзбекистонда иқтисодиётни модернизациялаш шароитида бозор инфратузилмалари ва уларнинг таркиби ва босқичлари;
- Инфратузилма иқтисодиёти самарадорлиги ва унга таъсир қилувчи омилларини **билиши керак.**
- Инфратузилманинг иқтисодий ривожланишдаги роли;
- илғор чет эл тажрибасини билиши ва иш юритиш усулларини эгаллаши;
- Корхона инфратузилмаси фаолиятни таҳлил қилишнинг асосий йўналишлари бўйича **кўникмаларга эша бўлиши керак.**
- Инфратузилма хизматлари ва уларнинг ривожланиши;
- Миллий иқтисодиёт инфратузилма соҳаларида содир бўлаётган жараёнлар ва ўзгаришларни таҳлили;
- Инфратузилмани ривожланишида инвестициянинг роли;
- Ривожланган мамлакатларни бу борадаги илғор тажрибаларини ўрганиш ва амалиётга қўллаш бўйича хулоса ва таклифларни шакллантириш ва тавсиялар бериш;
- Илмий адабиётларни ўқитиш, қиёсий таҳлил қилиш ва иқтисодий статистик материалларни танлаш ва таҳлил қилиш **малакаларига эга бўлиши керак.**

1.3. Фаннинг ўқув режасидаги фанлар билан боғлиқлиги

“Инфратузилма иқтисодиёти” фани тармоқ ва соҳа фан ҳисобланиб, фанни чуқур ўзлаштириш, назарий ва амалий масалалар ечимини тўлиқ ниҳоясига етказиш учун қатор иқтисодий фанларга асосланади, чунончи: Иқтисодиёт назарияси, Ўзбекистон миллий иқтисодиёти, Макроиқтисодиёт, АСМ иқтисодиёти, Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисодиёти фанининг замонавий концепцияси фанларидан етарли билим ва кўникмаларга эга бўлиши керак.

“Инфратузилма иқтисодиёти” фанида фаннинг предметини ёритиш фаннинг, ўрганишнинг аҳамиятини очиб бериш, қишлоқ хўжалигида инфратузилма тармоқларининг ўрни ва ролини ёритиб берилган.

“Инфратузилма иқтисодиёти” фани хизмат кўрсатиш соҳасининг моддий соҳанинг узлуксизлигини таъминлаб бериш учун шарт-шароит яратиб беришини, ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилманинг ишлаб чиқаришнинг якуний натижаси бўлган ялпи миллий маҳсулотга таъсирини ёритиб беради.

1.4. Фаннинг ишлаб чиқаришдаги ўрни

Ушбу фан ишлаб чиқариш соҳаси билан чамбарчас боғлиқдир. Сўнги вақтда мамлакатимизда инфратузилма соҳасини ривожлантириш борасида қатор ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Мамлакатимиз иқтисодиётини модернизациялашнинг энг мухим устувор йўналишларидан бири – инфратузилма тармоқларини ривожлантиришни ҳар томонлама рағбатлантиришдан иборат. Мазкур устувор масаланинг амалга оширилиши ишлаб чиқаришнинг ривожланиши, инсонлар турмуш даражасининг ошишига, иқтисодиётнинг ҳар томонлама ривожлантириш имконини беради. Ушбу фан иқтисодиёт инфратузилмаси тизимини мустахкамлаш ва сифат жихатидан кучайтиришга хисса қўшади.

Шу сабабли ҳам **“Инфратузилма иқтисодиёти”** асосий фанлардан ҳисобланади.

1.5. Фанни ўқитишда педагогик ва ахборот технологияларидан фойдаланиш

Талабаларнинг ибтидоий жамият тарихи фанини ўзлаштиришлари учун ўқитишнинг илғор усулларидан фойдаланиш, янги информацион-педагогик технологияларни тадбиқ қилиш муҳим аҳамиятга эгадир. Фаннинг ўзлаштиришда дарслик, ўқув ва услубий қўлланмалар, маъруза

матнлари, тарқатма материаллар, электрон материаллар, виртуал стендлар, жадваллардан фойдаланилади.

Дастурда берилган мавзулар, маъруза, семинар шаклда олиб борилади. Шунингдек, фаннинг долзарб масалалари, мустақил иш сифатида талабаларга ўзлаштириш учун берилади. Фан замонавий педагог технологиянинг “Бумеранг”, ФСМУ, Кластер, Инсерт, Ақлий ҳужум ва бошқа интерфаол усуллар ва тақдимотлардан фойдаланилади.

1.6. Фандан ўтиладиган мавзулар ва улар бўйича машғулот турларига ажратилган соатларнинг тақсимоти

Т/р	Фаннинг бўлими ва мавзуси	Соатлар			
		Жами	Маъруза	Амалий машғулот	ТМИ
1.	Инфратузилманинг моҳияти, таркиби ва туркумланиши	8	2	2	4
2.	Инфратузилмалар ривожланиши ва макроитисодий ўсишнинг ўзаро алоқадорлиги	8	2	2	4
3.	Бозор инфратузилмаси ва унинг таркибий тузилиши	8	2	2	4
4.	Ёқилғи энергетика мажмуи ва унинг унфратузилма иқтисодиётидаги роли	8	2	2	4
5.	Транспорт тизими ва иқтисодиётнинг транспорт инфратузилмаси	8	2	2	4
	ОН				
6.	Автомобиль йўли инфратузилмаси	8	2	2	4
7.	АКТ тизими ва унинг ривожланиш тенденциялари	8	2	2	4
8.	Инфратузилма соҳасида инвестициялар ва уларнинг иқтисодий самарадорлиги	8	2	2	4
9.	Бозор иқтисодиёти ривожланган давлатларнинг инфратузилма иқисодиётидаги илғор хорижий тажрибаларини ўрганиш	8	2	2	4
	ОН				
	ЯН				
Жами		72	18	18	36

2. Ўқув материаллари мазмуни

2.1. Маъруза машғулотлари мазмуни (жами 18 соат)

2.1.1. Инфратузилманинг моҳияти, таркиби ва туркумланиши (2 соат).

“Инфратузилма иқтисодиёти” фанинг предмети. “Инфратузилма иқтисодиёти” фанинг асосий вазифалари. Инфратузилма тушунчаси. “Инфратузилма иқтисодиёти” фанининг асосий тушунчалари. Иқтисодий глобаллашув шароитида инфратузилмаларни шаклланиши. Инфратузилмалар ривожланишининг қонунлари ва категориялари. “Инфратузилма иқтисодиёти” фанинг бошқа иқтисодий фанлар билан ўзаро алоқаси. Инфратузилманинг моҳияти, аҳамияти ва ваифалари. Инфратузилманинг туркумлаштирилиши, унинг таркиби. Ишлаб чиқариш инфратузилмаси моҳияти, аҳамияти ва вазифалари. Ижтимоий инфратузилманинг асосий вазифаси. Республикада инфратузилманинг таркибий элементлари. Инфратузилманинг ижтимоий-иқтисодий ишлаб чиқариш учун нормал шарт-шароитларни таъминловчи тармоқ эканлиги.

(А,5-20; Қ,101-111)

2.1.2. Инфратузилмалар ривожланиши ва макроитисодий ўсишнинг ўзаро алоқадорлиги (2 соат)

Инфратузилманинг иқтисодий ривожланишдаги роли. Макроиқтисодий ўсиш ва унинг турлари. 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишлари тўғрисида. Инфратузилмалар билан макроиқтисодий ўсишнинг ўзаро алоқалари. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитда инфратузилмани ривожлантиришнинг аҳамияти.

(А,21-32;)

2.1.3. Бозор инфратузилмаси ва унинг таркибий тузилиши (2 соат).

Давлатнинг кредит тизими, функциялари ва ўзига хос хусусиятларини илмий тадқиқ этиш. Суғурта фаолиятини ташкил этиш ва илмий баҳолаш. Биржалар фаолиятини бошқариш ва таҳлил этиш. Реклама агентликлари хизмати ва уларни илмий тадқиқ этиш. Савдо воситачилик корхоналарини фаолиятини илмий баҳолаш.

(А,33-46;)

2.1.4. Ёқилғи энергетика мажмуи ва унинг унфратузилма иқтисодиётидаги роли (2 соат).

Иқтисодиётни ривожланишида ёқилғи-энергетиканинг роли. Иқтисоди3т тармоқлрини энергия билан таъминлашнинг ҳозирги ҳолати. Электр энергияси таъминоти ва уни ривожлантириш йўллари.

Энергоресурслардан самарали фойдаланиш кўрсаткичлари. Энергоресурсларнинг турли манбаларидан фойдаланишни кенгайтириш йўллари.

(А,47-59;)

2.1.5. Транспорт тизими ва иқтисодиётнинг транспорт инфратузилмаси (2 соат).

Транспорт инфратузилмасининг ривожланиш тенденциялари. Транспорт инфратузилмасининг иқтисодий кўрсаткичлари. Темир йўл транспорти тизими ва унинг иқтисодиётдаги роли. Шаҳарларда транспорт инфратузилмасини такомиллаштириш масалалари.

(А,47-59;)

2.1.6. Автомобил йўли инфратузилмаси (2 соат).

Йўл инфратузилмасининг моҳияти ва асосий тушунчалари. Автомобиль транспорти тизими . транспорт ва юк ташиш тизимида йўл инфратузилмасининг роли. Халқаро автомагистрал ва ягона миллий автомобиль тизимини яратиш. Миллий автомагистрал ёқаси ва темир йўллар бўйлаб инфратузилма ва сервис объектларини ташкил этиш ва такомиллаштириш.

(А,47-59;)

2.1.7. АКТ тизими ва унинг ривожланиш тенденциялари (2 соат).

Ўзбекистон телекоммуникациялари тизими. Ахборот инфратузилмасининг ривожланиш кўрсаткичлари таҳлили. Уяли алоқа инфратузилмаси. Интернет хизматлари ва маълумотлар узатиш тармоқлари тизими. Республикада АКТ ривожлантириш йўналишлари. АКТ хизматлари фойдаланиш имкониятлари ва йўларини кенгайтириш.

(А,60-65;)

2.1.8. Инфратузилма соҳасида инвестициялар ва уларнинг иқтисодий самарадорлиги (2 соат).

Инфратузилма соҳасига инвестицияларни жалб этиш зарурлиги ва аҳамияти. Инфратузилма соҳасига сарфланаётган инвестицияларнинг манбалари ва уларнинг сарфланиш йўналишлари. Инфратузилма соҳасига инвестицияларни жалб этиши кенгайтириш. Инфратузилма соҳасига инвестицияларни киритиш самарадорлигини баҳолаш.

(А,66-71;)

2.1.9. Бозор иқтисодиёти ривожланган давлатларнинг инфратузилма иқисодиётидаги илғор хорижий тажрибаларини ўрганиш (2 соат).

Иқтисодиёти барқарор ривожланган давлатларда инфратузилмани ташкил топиши. Инфратузилма объектларини иқтисодий таҳлили. Ҳалқаро тажрибаларни ўзаро алмашиш. Ривожланган давлатларнинг инфратузилма иқтисодиётидаги илғор хорижий тажрибалари. Хорижий мамлакатларда инфратузилмани ташкил этиш ва бошқариш амалиёти.

(А,72-76;)

2.2. Амалий машғулотлар мазмуни (жами 18 соат)

Семинар машғулотларида талабалар инфратузилма иқтисодиёти фанидан маъруза дарсларида олган назарий билимларини мустаҳкамлаш билан бирга, семинарлар мавзулари бўйича тайёргарлик кўриш жараёнида қўшимча адабиётлар ва тарихий манбалар билан танишиш орқали қўшимча билим оладилар. Натижада уларнинг билим доиралари илмий жиҳатдан асосланган ҳолда кенгаяди.

2.2.1. Инфратузилманинг моҳияти, таркиби ва туркумланиши (2 соат).

“Инфратузилма иқтисодиёти” фанинг предмети. “Инфратузилма иқтисодиёти” фанинг асосий вазифалари. Инфратузилма тушунчаси. “Инфратузилма иқтисодиёти” фанининг асосий тушунчалари. Иқтисодий глобаллашув шароитида инфратузилмаларни шаклланиши. Инфратузилмалар ривожланишининг қонунлари ва категориялари. “Инфратузилма иқтисодиёти” фанинг бошқа иқтисодий фанлар билан ўзаро алоқаси. Инфратузилманинг моҳияти, аҳамияти ва ваифалари. Инфратузилманинг туркумлаштирилиши, унинг таркиби. Ишлаб чиқариш инфратузилмаси моҳияти, аҳамияти ва вазифалари. Ижтимоий инфратузилманинг асосий вазифаси. Республикада инфратузилманинг таркибий элементлари. Инфратузилманинг ижтимоий-иқтисодий ишлаб чиқариш учун нормал шарт-шароитларни таъминловчи тармоқ эканлиги.

(А,5-20; Қ,101-111)

2.2.2. Инфратузилмалар ривожланиши ва макроитисодий ўсишнинг ўзаро алоқадорлиги (2 соат)

Инфратузилманинг иқтисодий ривожланишдаги роли. Макроиқтисодий ўсиш ва унинг турлари. 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишлари тўғрисида. Инфратузилмалар билан макроиқтисодий ўсишнинг ўзаро алоқалари. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитда инфратузилмани ривожлантиришнинг аҳамияти.

(А,21-32;)

2.2.3. Бозор инфратузилмаси ва унинг таркибий тузилиши (2 соат).

Давлатнинг кредит тизими, функциялари ва ўзига хос хусусиятларини илмий тадқиқ этиш. Суғурта фаолиятини ташкил этиш ва илмий баҳолаш. Биржалар фаолиятини бошқариш ва таҳлил этиш. Реклама агентликлари хизмати ва уларни илмий тадқиқ этиш. Савдо воситачилик корхоналарини фаолиятини илмий баҳолаш.

(А,33-46;)

2.2.4. Ёқилғи энергетика мажмуи ва унинг унфратузилма иқтисодиётидаги роли (2 соат).

Иқтисодиётни ривожланишида ёқилғи-энергетиканинг роли. Иқтисоди3т тармоқлрини энергия билан таъминлашнинг ҳозирги ҳолати. Электр энергияси таъминоти ва уни ривожлантириш йўллари. Энергоресурслардан самарали фойдаланиш кўрсаткичлари. Энергоресурсларнинг турли манбаларидан фойдаланишни кенгайтириш йўллари.

(А,47-59;)

2.2.5. Транспорт тизими ва иқтисодиётнинг транспорт инфратузилмаси (2 соат).

Транспорт инфратузилмасининг ривожланиш тенденциялари. Транспорт инфратузилмасининг иқтисодий кўрсаткичлари. Темир йўл транспорти тизими ва унинг иқтисодиётдаги роли. Шаҳарларда транспорт инфратузилмасини такомиллаштириш масалалари.

(А,47-59;)

2.2.6. Автомобил йўли инфратузилмаси (2 соат).

Йўл инфратузилмасининг моҳияти ва асосий тушунчалари. Автомобиль транспорти тизими . транспорт ва юк ташиш тизимида йўл инфратузилмасининг роли. Халқаро автомагистрал ва ягона миллий автомобиль тизимини яратиш. Миллий автомагистрал ёқаси ва темир йўллар бўйлаб инфратузилма ва сервис объектларини ташкил этиш ва такомиллаштириш.

(А,47-59;)

2.2.7. АКТ тизими ва унинг ривожланиш тенденциялари (2 соат).

Ўзбекистон телекоммуникациялари тизими. Ахборот инфратузилмасининг ривожланиш кўрсаткичлари таҳлили. Уяли алоқа инфратузилмаси. Интернет хизматлари ва маълумотлар узатиш тармоқлари тизими. Республикада АКТ ривожлантириш йўналишлари. АКТ хизматлари фойдаланиш имкониятлари ва йўларини кенгайтириш.
(А,60-65;)

2.2.8. Инфратузилма соҳасида инвестициялар ва уларнинг иқтисодий самарадорлиги (2 соат).

Инфратузилма соҳасига инвестицияларни жалб этиш зарурлиги ва аҳамияти. Инфратузилма соҳасига сарфланаётган инвестицияларнинг манбалари ва уларнинг сарфланиш йўналишлари. Инфратузилма соҳасига инвестицияларни жалб этиши кенгайтириш. Инфратузилма соҳасига инвестицияларни киритиш самарадорлигини баҳолаш.
(А,66-71;)

2.2.9. Бозор иқтисодиёти ривожланган давлатларнинг инфратузилма иқисодиётидаги илғор хорижий тажрибаларини ўрганиш (2 соат).

Иқтисодиёти барқарор ривожланган давлатларда инфратузилмани ташкил топиши. Инфратузилма объектларини иқтисодий таҳлили. Ҳалқаро тажрибаларни ўзаро алмашиш. Ривожланган давлатларнинг инфратузилма иқтисодиётидаги илғор хорижий тажрибалари. Хорижий мамлакатларда инфратузилмани ташкил этиш ва бошқариш амалиёти.
(А,72-76;)

ТАЪМИНОТ

1. **Асосий адабиётлар:**

1. Каримов И.А. асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. Т.: “Ўзбекистон”, 2010.
2. Каримов И.А. Бизнинг йўлимиз - демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва модернизация жараёнларини изчил давом эттириш йўлидир. Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 19 йиллигига бағишланган тантанали маросимидаги маърузаси. // Халқ сўзи. 2011 йил 8 декабр.
3. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари / И.А.Каримов. – Т: Ўзбекистон, 2009
4. Салимов Б.Т., Ўроқов Н. Қишлоқ хўжалиги инфратузилмаси иқтисодиёти. – Т.: ТДИУ, 2004-112 бет

5. Салимов Б.Т., Ҳамдамов ва бошқалар Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисодиёти.- Т.: ТДИУ, 2004-176 бет.

Қўшимча адабиётлар:

1. Рахимова М. Минтақа ва маҳаллий хўжалик иқтисодиёти.-Т.: Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси. 2004 й.
2. Тухлиев Н. Ўзбекистон иқтисодиёти. – Т. Ўзбекистон. 2002 й.
3. Додобоев А. Ўзбекистон миллий иқтисодиёти. Фарғона 2004й.
4. Ишмухаммедов А. Ўзбекистон миллий иқтисодиёти.-Т.: Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси. 2004 й.
5. Йўлдошев З. Миллий иқтисодиёт.-Т: Молия институти. 2004.
6. Данилов Ю. Национальная экономика.-Т: Янги аср авлоди. 2003

7. Мустақил таълимни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни

Талаба мустақил ишни тайёрлашда фаннинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланиш тавсия этилади:

- дарслик ва ўқув қўлланмалари бўйича фан боблари ва мавзуларни ўрганиш;
- тарқатма материаллари бўйича маърузалар қисмини ўзлаштириш;
- махсус адабиётлар бўйича фанлар бўлимлари бўйича ёки мавзулари устида ишлаш;
- талабаларнинг ўқув-илмий-тадқиқот ишларини бажариш билан боғлиқ бўлган фанлар бўлимлари ва мавзуларини чуқур ўрганиш;
- фаол ва муаммоли ўқитиш услубларидан фойдаланидиган ўқув машғулотлари.

Талабалар мустақил таълимининг мазмуни ва ҳажми (Маъруза, амалий (семинар) машғулотлари)

Ишчи ўқув дастурининг мустақил таълимга оид бўлим ва мавзулари	Мустақил таълимга оид топшириқ ва тавсиялар	Бажарилиш муддатлари	Ҳажми (соатда)
“Инфратузилма иқтисодиёти фанининг предмети ва усуллари” мавзусида маълумот тайёрлаш.	Талабалар ушбу мустақил ишни бажаришда инфратузилма иқтисодиёти фанининг предмети ва усуллари, бажариши лозим бўлган вазифалари тўғрисида фикрларни баён этиш зарур.	1-хафта	4
“Иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида корхо-наларнинг ҳуқуқий-иқтисодий имкониятлари” мавзусида маълумот тайёрлаш.	Талабалар мамлакатимиз тараққиётини янги босқичга кўратишда корхоналарнинг ҳуқуқий ва иқтисодий имкониятлари, корхоналардп меҳнатни ташкил этиш ва бошқариш ҳақида берадиган маълумоти.	2-хафта	4

“Хизмат кўрсатиш ва сервис соҳаси” мавзусида маълумот тайёрлаш.	Талабалар умумий овқатланиш, савдо ҳамда транспорт хизматларининг ривожланиш ҳолатларини ёритиб берилади. Инфратузилма тармоқларининг, айниқса ижтимоий инфратузилма тармоқларидан маданий-маиший хизмат кўрсатиш бўғинларини ривожлантириш қишлоқ аҳолисининг турмуш даражасини янада яхшиланишига олиб келишини кўрсатади.	3-хафта	4
Ижтимоий соҳани ривожлантириш.	Талабалар мамлакатимиз иқтисодиётида ижтимоий соҳани ривожлантириш борасидаги қилинган ислоҳотлар, аҳоли даромадлари ва турмуш даражасини ошириш бўйича амалга оширилган чора-тадбирлар тўғрисида маълумот бериши керак.	4-хафта	4
Иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини оширишга қаратилган комплекс дастурнинг моҳияти.	Талабалар изчил ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини таъминлаш, макроиқтисодий барқарорликни янада мустаҳкамлаш, иқтисодиёт рақобардошлигининг моҳияти, омиллари, барқарор иқтисодий ривожланишни таъминлашдаги ролини ёритиб бериши зарур.	5-хафта	4
“Қишлоқ жойларда аҳолига маданий маиший хизмат кўрсатишни ташкил этиш” мавзусида маълумот тайёрлаш	Талабаларга кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг иқтисодиётда тутган ўрни ва унинг давлат томонидан қўллаб-қуватланиши, аҳоли бандлигини таъминлаш ва касб-ҳунар коллежлари битирувчиларини ишга жойлаштириш кўламини кенгайтиришда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг роли ва ривожлантириш истиқболлари ўз аксини топади.	6-хафта	4
“Таълим соҳасини ривожлантириш бўйича олиб борилган тизимли ишлар” мавзусида маълумот тайёрлаш	Талабалар таълим тизимини мустаҳкамлашга қаратилган меъёрий-ҳуқуқий базани такомиллаштириш бўйича амалга оширилган ишлар, педагогик кадрлар салоҳияти ва малакасини ошириш соҳасидаги ишлар, таълим тизимининг моддий-техника базасини янгилаш, таълим мазмуни ва сифатини янада такомиллаштириш, таълим соҳасини ривожлантириш бўйича хорижий тажрибалардан фойдаланган ҳолда ижодий иш тайёрлашлари керак.	7-хафта	4

Янги иш ўринларини ташкил этиш орқали аҳоли бандлигини таъминлашнинг устивор йўналишлари	Талабалар аҳолининг иш билан бандлигини таъминлаш борасидаги ижобий ўзгаришлар, иш билан таъминлашга муҳтож бўлган аҳолига кўрсатилаётган хизматлар, иш ўринларини ташкил этиш бўйича комплекс чора-тадбирларнинг изчил амалга оширилиши ҳақида ўзлари тўплаган маълумотларни умумлаштирган ҳолда ижодий иш тайёрлашлари керак.	8-хафта	4
Транспорт ва муҳандислик-коммуникация инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари	Талабалар транспорт ва муҳандислик-коммуникация инфратузилмасини ривожлантиришнинг асосий мақсадли йўналишлари ва истиқболлари борасидаги амалга оширилган чора-тадбирлар тўғрисида ўзлари тўплаган маълумотларни умумлаштирган ҳолда ижодий иш тайёрлашлари керак.	9-хафта	4
Жами			36

4. Рейтинг баҳолаш тизими
4.1. Рейтинг назорати жадвали

Назорат тури	Рейтинг баҳолашлар			Жами	Саралаш бали
	1	2	3		
ЖН (40 %) шу жумладан	7	15	18	40	22
ОН (30 б.)	4	13	13	30	17
ЯН (30 б.)	-	-	30	30	17
Жами:	11	28	61	100	55

КУЗГИ СЕМЕСТР

№			**Сентябр**				**Октябр**					**Ноябр**				**Декабр**				**Январ**					**ЖАМИ**
			5-10	**12-17**	**19-24**	**26-1**	**3-8**	**10-15**	**5-10**	**12-17**	**19-24**	**26-1**	**3-8**	**10-15**	**5-10**	**12-17**	**19-24**	**26-1**	**3-8**	**10-15**	**5-10**	**12-17**	**19-24**	**26-1**	
			1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**11**	**12**	**13**	**14**	**15**	**16**	**17**	**18**	**19**	**20**	**21**	**22**	
1	ЖН 40% 20	Амалиёт	2								**2**	**2**	**2**	**2**	**2**	**2**	**2**	**2**	**2**						**20**
		Мустақил таълим	2								**2**	**2**	**2**	**2**	**2**	**2**	**2**		**2**		**2**				**20**
2	ОН 30% 15	1-ёзма иш																					**15**		**15**
		Мустақил таълим																						**15**	**15**
	Жами								**20**						**20**								**30**		**70**

Эслатма: 7- семестрда ўқитиладиган “Инфратузилма иқтисодиёти” фанининг ўқув ҳажми 72 соатни ташкил этганлиги сабабли фан коэффиценти 0,72 бўлади. Фан бўйича ўзлаштиришни аниқлашда талаба тўплаган бали 0,72 га кўпайтирилади ва бутунгача яхлитлаб олинади.

4.2. ЖНни баҳолаш мезонлари

“Инфратузилма иқтисодиёти” фани бўйича жорий баҳолаш талабанинг семинар машғулотларидаги ўзлаштиришини аниқлаш учун қўлланилади. ЖН ҳар бир семинар машғулотларида сўров ўтказиш, савол ва жавоб, тақдимот ишлари топшириқларини бажариш ва ҳимоя қилиш каби шаклларда амалга оширилади. Талабага ЖН да бутун баллар қўйилади.

Талабанинг амалий машғулотларни ўзлаштириш даражаси қуйидаги мезон асосида аниқланади

Баҳолаш кўрсат-кичи	Баҳолаш мезонлари	рейтинг бали
Аъло, 86-100%	Етарли назарий билимга эга. Топшириқларни мустақил бажарган. Берилган саволларга тўлиқ жавоб беради. Саволнинг моҳиятига тўлиқ тушунади. Аудиторияда фаол. Ўқув тартиб интизомига тўлиқ риоя қилади. Топшириқларни намунали расмийлаштирган.	4
Яхши, 71-85%	Етарли назарий билимга эга. Топшириқларни бажарган. Берилган саволларга етарли жавоб беради. Масаланинг моҳиятини тушунади. Ўқув тартиб интизомига тўлиқ риоя қилади.	3
Қониқарли, 55-70%	Топшириқларни ечишга ҳаракат қилади. Берилган саволларга жавоб беришга ҳаракат қилади. Саволнинг моҳиятини чала тушунган. Ўқув тартиб интизомига риоя қилади.	2
Қониқарсиз 0-54%	Талаба амалий машғулот дарси мавзусига назарий тайёрланиб келмаса, мавзу бўйича масала, мисол ва саволларига жавоб бера олмаса, дарсга суст қатнашса билим даражаси қониқарсиз баҳоланади	1

4.3. ОНни баҳолаш

Оралиқ назорат “Инфратузилма иқтисодиёти” фанининг бир неча мавзуларини қамраб олган бўлими бўйича, тегишли амалий машғулотлар ўтиб бўлингандан сўнг ёзма равишда амалга оширилади. Бундан мақсад талабаларнинг тегишли саволларни билиши ёки муаммоларни ечиш кўникмалари ва малакалари аниқланади. Ўқув йилининг 1-семестрида 2-та ОН ўтказиш режалаштирилган бўлиб 15 балдан иборат. ОН назорат ишлари ёзма иш ва каллоквиум усулида ўтказилиши назарда тутилган, ёзма иш ва каллоквиум соволлари ишчи ўқув дастур асосида тайёрланади. ОН га ажратилган баллдан 55% дан паст балл тўплаган талаба

ўзлаштирмаган ҳисобланади. ОН ни ўзлаштирмаган талабаларга қайта топшириш имконияти берилади. ОН бўйича олинадиган ёзма иш саволлари кафедра мудири раҳбарлигида ташкил этилади ва кафедрада ўқув йилининг охиригача сақланади.

4.4. ЯНни баҳолаш

Якуний назорат "Инфратузилма иқтисодиёти" фанининг барча мавзуларини қамраб олган амалий машғулотлар ўтиб бўлингандан сўнг ёзма равишда ёки тест кўринишида амалга оширилади. Бундан мақсад талабаларнинг фан бўйича ўзлаштириш кўрсаткичлари, яъни билим даражаси ёки муаммоларни ечиш кўникмалари ва малакалари аниқланади. ЯН назорат ишлари соволлари ишчи ўқув дастури асосида тайёрланади. ОН ва ЖНларга ажратилган баллдан 55% дан паст балл тўплаган талаба ўзлаштирмаган ҳисобланади ва ЯНга киритилмайди. ЯНни ўзлаштирмаган талабаларга қайта топшириш имконияти берилади. ЯН бўйича олинадиган ёзма иш вариантлари кафедра мудири раҳбарлигида тузилади ва деканатларга топширилади.

Тест усулида ЯН ни баҳолаш мезонлари:

ЯН баҳолаш тест синов ёки ёзма шаклларда ўтказилади. Бунда талабалар 30 та тест саволига жавоб берадилар (тест саволининг ҳар бири 1 баллик тизимида баҳоланади) ёки ёзма ишда белгиланган 5 та саволга жавоб ёзади. Агар талаба ЯН да 16,5 балл кам тўпласа, у ҳолда талаба қайта ЯНтопширади.

5.ИНФОРМАЦИОН-УСЛУБИЙ ТАЪМИНОТ

5.1. АСОСИЙ АДАБИЁТЛАР

№	Муаллиф, адабиёт номи, тури, нашриёт, йили, хажми	Кутубхонада мавжуд нусхаси
1.	Ўзбекистон республикаси Президенти И.А.Каримонинг 2015 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлар ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устивор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. "Халқ сўзи" 16 январ 2016 йил.	3
2.	Каримов И.А. Мамлакатда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси. Президент И.А.Каримовнинг 2010 йил 12 ноябрдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик Палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. //Халқ сўзи, 2010 йил 13 ноябр.	5
3.	Каримов И.А. асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. Т.: "Ўзбекистон", 2010.	10
4.	Каримов И.А. Бизнинг йўлимиз - демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва модернизация жараёнларини изчил давом эттириш йўлидир. Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 19 йиллигига бағишланган тантанали маросимидаги маърузаси. // Халқ сўзи. 2011 йил 8 декабр.	8
5.	Салимов Б.Т., Ўроқов Н. Қишлоқ хўжалиги инфратузилмаси иқтисодиёти.-ТДИУ 2004	17

6.	Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисодиёти.-ТДИУ 2004	16

5.2. ҚЎШИМЧА АДАБИЁТЛАР

№	Муаллиф, адабиёт номи, тури, нашриёт, йили, хажми	Кутуб-хонада мавжуд нусхаси
1	Йўлдошев З. Миллий иқтисодиёт.-Т: Молия институти. 2004	1
2	Ишмухаммедов А. Ўзбекистон миллий иқтисодиёти.-Т.: Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси. 2004 й.	17
3.	Данилов Ю. Национальная экономика.-Т: Янги аср авлоди. 2003	3
4.	Рахимова М. Минтақа ва маҳаллий хўжалик иқтисодиёти.-Т.: Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси. 2004 й.	15

Кутубхона
мудири имзоси
ва муҳри

ТЕСТЛАР
1-мавзу.

1. Бозор инфратузилмаси таркибига нималар киради?

A. Банклар, инвестиция фондлари
B. *Биржалар, банклар, инвестиция фондлари ва суғурта компаниялари
C. Инвестиция фондлари, суғурта компаниялари ва банклар
D. Суғурта компаниялари, банклар.

2. Бозор механизми нималарни ҳал қилади?

A. фискал сиёсатни олиб боради;
B. экологиянинг мувозанатини белгилайди;
C. *қанча маҳсулот ишлаб чиқаришни ҳал қилади;
D. макроиқтисодий ўсишни белгилайди;

3. Хусусийлаштиришни қандай тушунасиз

A. бозорнинг мавжуд бўлиш шароитларидан бири
B. мулкдорлик ҳуқуқунинг давлат қўлида сақлаб туриши
C. *давлат мулкининг бошқа мулк шаклларига айланиш
D. ижара ва фермер хўжаликларини тузиш

4. Қуйидаги қайд этилган тармоқларнинг қайси бири ишлаб чиқаришга хизмат қилувчи инфратузилмага таалуқли?

A. биржалар;
B. тижорат банклари;
C. *транспорт;
D. маориф;

5. Интелектуал мулк нима?

A. Инсоннинг ақлий қобилияти;
B. *Инсон ақлий меҳнатининг маҳсулидир;
C. Инсоннинг ақлий салоҳияти;
D. Инсоннинг интелектуал салоҳияти;

6. Бошқарув стратегияни амалга ошириш бошланади...

A. ташкилотнинг миссиясини аниқлашдан;
B. бошқарув мақсадларини аниқлашдан;
C. *муаммони аниқлашдан;
D. вазифаларни аниқлашдан.

7. Корпоратив бошқарув нимага асосланади?

A. муайян жамоада киритилган хулқ мезонларига;
B. раҳбарият томондан белгиланган қоидаларга;
C. *муайян жамоада белгиланган қадриятларга;
D. жамоадаги психологик муҳитга.

8. Корпоратив маданиятнинг муҳим функцияси ...

A. ижобий психологик муҳитни шакллантириш;
B. ижтимоий раҳбатлантиришни қуллаш;
C. ташкилотнинг ижобий имиджини шакллантириш;
D. *хамма жавоблар туғри.

9. Япон корпорацияларнинг америка корпорациялари билан рақобатдош жараёнида афзалликлари...

A. японларнинг меҳнаткашлиги;
B. япон банк тизимининг кучлилиги;
C. *бизнес жараёнларни ташкиллаштиришда япон миллий характерининг хусусиятлари;
D. маданиятшунослик, ҳаётий тажриба бойлиги.

10. Бюджетдан ташқари фаолият турлари қандай тавсифланади?

A. *шартнома, хўжалик шартномаси, таълим хизматлари;
B. шларни баҳолаш, стартегик вазифа;
C. пул, маблағ, ички молия тизими;
D. маъмурий вазифа, мақсад.

2-мавзу

1.. Стратегия турлари ...

E. маҳсулот стратегияси;
F. ходимлар билан ишлаш стратегияси;
G. ресурслар стратегияси;
H. *хамма жавоблар туғри.

2. Дотация нима?

E. *Корхона, муассасаларга қайтариб бермаслик шарти билан зарарларни қоплаш, баҳони қувватлаш учун давлат бюджети ҳисобидан бериладиган пул маблағлари
F. Валюта курсини расмий оширилиши
G. Давлат томонидан расмий равишда валюта курсини пасайтирилиши
H. Муомалада керагидан ортиқча пулнинг пайдо бўлиши

3. Бухгалтерия балансининг актив қисми неча бўлимдан иборат?

E. *2 та булимдан
F. 3 та булимдан
G. 4 та булимдан
H. 5 та булимдан

4.Субсидия нима?

E. Баҳони қувватлашнинг самарали усули
F. Давлат томонидан баҳолар ўртасидаги фарқни тўланиши
G. Ҳукумат маҳаллий органларига ёки хўжаликларни турли бўғинларига давлат томонидан бериладиган молиявий ёрдам тури
H. Ҳаммаси тўғри

5. Узоқ муддатли активларга нималар киради?

E. Асосий воситалар, узоқ маддатли инвестициялар, пул маблағлари, ҳисоб-китоб счётлари
F. Асосий воситалар, номоддий активлар, узоқ муддатли инвестициялар
G. Капитал қўйилмалар, узоқ муддатли дебиторлик қарзлари
H. *C ва D

6. Ўзбекистонда хусусийлаштиришни такомиллаштириш ва чуқурлаштириш жараёни нечанчи йилдан бошланган?

E. 1990 йилдан
F. 1993 йилдан
G. *1995 йилдан
H. 1998 йилдан

7. Хусусий капиталнинг таркибий элементларини аниқланг.

E. *Киритилган капитал, номинални оширишга киритилган капитал, захира капитали ва тақсимланмаган фойда
F. Киритилган капитал, номинални оширишга киритилган капитал.
G. Номинални оширишга киритилган капитал, заҳира капитали
H. Тақсимланган ва тақсимланмаган фойда

8. Қайси кўрсаткичлар корхонанинг молиявий барқарорлигини аниқроқ билдиради.

E. Рентабеллик даражаси, фойда миқдори
F. Маҳсулот ҳажми, маҳсулотлар турлари
G. Сотиш ҳажми, фойда миқдори

H. *Баланс ликвидлиги, жорий ликвидлик, мухторият коэффициенти, маблағлар айланувчанлиги

9. Акциядорлик жамиятининг мажлисида қайси шахслар овоз бериш ҳуқуқига эга?

E. Барча турдаги акциялар эгалари
F. *Оддий акциялар эгалари
G. Имтиёзли акциялар эгалари
H. Кумулятив акциялар эгалари

10. Бозор иқтисодиёти тамойиллари нимадан иборат?

E. Хусусий мулкчилик
F. Мулк шакллари хилма-хиллиги
G. Иқтисодий тадбиркорлик эркинлиги
H. *Барча жавоблар тўғри

3-мавзу

1. Юридик шахс мақомини тавсифловчи қаторни топинг?

E. Мол-мулк ва муҳрга эга бўлиш
F. Мустақил баланс, ҳисоб рақамига эга бўлиш
G. Почта манзилига ва судда даъвогар ва жавобгар бўла олиш Г.
H. *Ҳаммаси тўғри

2. Иқтисодий харажатлар.

E. *Ўз ичига аниқ ва ноаниқ харажатларни,шу ҳисобда нормал фойдани олади;
F. Ўз ичига аниқ харажатларни олади,ноаниқ харажатларни олмайди;
G. Ўз ичига ноаниқ харажатларни олади,аниқ харажатларни олмайди;
H. Аниқ ва ноаниқ харажатларни ўз ичига олмайди;

3. Иқтисодий фойда – бу...

E. Рақобатли бозорда узоқ муддатли даврда бўлиши мумкин эмас;
F. *Нормал бухгалтерлик фойдасига эквивалент;
G. Ҳар гал,фирманинг умумий харажатлари умумий даромаддан ошган ҳолда мавжуд бўлади;
H. Ҳар доим, қўшимча даромад қўшимча харажатлардан ошган ҳолда мавжуд;

4. Агар иқтисодий умумлаштиришлар фактларга асосланса, таҳлилнинг бу усули:

E. Тарихий;
F. *Гипотизали;
G. Индуктив;
H. Дедуктив;

5. Капитал истеъмоли учун ажратмалар - бу:

E. Соф инвестициялар;
F. Соф хорижий инвестициялар;
G. *Амортизация;
H. Истеъмол буюмлари сотиб олишга ишлатиб бўлмайдиган фондлар;

6. Бюджет тақчиллиги қайси ҳолларда юз беради?

E. ишлаб чиқариш барқарорлашганда;
F. социал дастурга кўзланган харажатлардан камроқ сарфланса;
G. мудофаага харажат меъёрида бўлса;
H. *кўланкали иқтисодиёт ривож топиб кетса;

7. Бюджет тақчиллигини қоплаш учун давлат қайси механизмдан фойдаланади:

E. *марказий банк кредитлари;
F. маҳаллий бюджет даромади;
G. корхона бюджет даромади;
H. субвенция;

8. Қуйидаги қайд қилинганларнинг қайси бири «пинҳоний» (кўланкали) иқтисодий кўринишларга киради:

E. давлат корхонасида ўзи учун маҳсулот ишлаб чиқариш;
F. ҳисоботларда қўшиб ёзиш;
G. коррупция;
H. *нотўғри жавоб йўқ.

9. Иқтисодий жараёнларни билиш услублари жойлашувининг қайси бири тўғри деб уйлайсиз

E. *индукция ва дедукция, абстракция ва аниқлик, тарихийлик, мантийқилик анализ ва синтез, ижтимоий амалиёт
F. амалий далилларни йиғиш
G. танлаб олиш, изчиллик, қиёсийлик
H. меъёрлилик, маъмурий

10. Мулкчилик нима?

E. мулк бирор кишига тегишли нарса
F. мулк - бойлик дегани
G. мулк - моддий бойликлар, озиқ-овқат, кийим—кечак
H. *мулк - ўзлаштириш жараёнидаги муносабат

4-мавзу

1. Инфратузилма деганда нимани тушунасиз?

а)* Тадбиркорлик субъектларига у ёки бу турдаги хизматларни кўрсатувчи ташкилотлардир;

б) Рақобат муҳитини яратувчи корхона ва ташкилотлардир;

в) Турли мулкчилик шаклидаги корхоналар;

г) Тадбиркорлик субъектлари ўртасидаги алоқани ривожлантириш учун кўмаклашувчи корхоналар.

2. Бизнесга хизмат кўрсатувчи инфратузилмани яратишдан кўзланган мақсад нимадан иборат?

а) * Жамият манфаатлари, тизимли ўзгартириш, маҳаллий иқтисодиётни ривожлантириш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот турларини кенгайтириш, маҳсулот рақобатбардошлигини таъминлаш, янги иш ўринларини яратиш учун йўналтириш;

б) Кичик бизнес учун кадрларни қайта тайёрлаш; инвестиция ва инновация лойиҳаларини амалга оширишга ёрдам бериш;

в) Ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни ечишга; тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш;

г) Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ташкил этиш; ҳудудларда тадбиркорлик субъектларини ривожлантириш.

3. Бизнесга хизмат кўрсатувчи инфратузилма объектларига нималар киради?

а) Товар хом-ашё биржалари, транспорт ташкилотлари, консальтинг хизматлари кўрсатувчи корхоналар;

б) Солиқ идоралари, банклар, маҳаллий ҳокимият органлари, Савдо-саноат палатаси;

в)* Биржалар, тижорат банклари, аудиторлик, суғурта идоралари, кредит уюшмалари, Савдо-саноат палатаси, ахборот-консалтинг марказлари, ўқув марказлари, бизнес-инкубаторлар, бирлашмалар ва бошқа ташкилотлар;

г) Бизнес марказлари, бизнес инкубаторлари, лизинг компаниялари.

4. Бизнес марказлар қандай ишларни амалга оширадилар?

а)*Тадбиркорлик субъектларини турли фаолият турлари бўйича бирлаштириш ишларини амалга оширади;

б) Тадбиркорлик субъектлари ўртасидаги алоқани ривожлантириш учун кўмаклашади;

в) Янги иш ўринларини ташкил этади;

г) Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга хизмат қилади.

5. Бизнес марказлар ўз ичига нималарни олади?

а)* Тадбиркорларнинг манфаатларини давлат органларида ифода этувчи адвокатурани, жамоа ва бошқа ташкилотларни;

б) Жамоа ташкилотларини, бизнес инкубаторларни;

в) Турли мулкчилик шаклдаги корхоналарни;

г) Микрофирмаларни, кичик корхоналарни, якка тартибдаги тадбиркорларни.

6. Бизнес инкубаторларнинг асосий вазифалари нимадан иборат?

а) Ахборот-маслаҳат хизматини кўрсатиш; инвестиция ва инновация лойиҳаларини амалга оширишга ёрдам бериш;

б)* Тадбиркорлик субъектлари фаолиятини бошланғич босқичида ривожлантириш учун қулай муҳит бизнес-инкубация жараёнини ташкил қилиш; ахборот-маслаҳат хизматини кўрсатиш; инвестиция ва инновация лойиҳаларини амалга оширишга ёрдам бериш; кичик бизнес учун кадрларни қайта тайёрлаш; касб-ҳунарга ўргатишга қаратилган қисқа муддатли ўқув курсларини ташкил этиш.

в) Кичик бизнес учун кадрларни қайта тайёрлаш; ахборот-маслаҳат хизматини кўрсатиш;

г) Касб-ҳунарга ўргатишга қаратилган қисқа муддатли ўқув курсларини ташкил этиш.

7. Бизнес инкубаторлар қандай йўналишларни амалга оширишга ҳисса қўшади?

а) Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга;

б) Ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни ечишга; тадбиркорларни қўллаб-қувватлашга;

в)* Янги кичик бизнесни ташкил этишга; фаолият кўрсатаётган тадбиркорларни қўллаб-қувватлашга; айрим ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни ечишга; ҳудудларда тадбиркорлик субъектларини ривожлантиришга;

г) Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ташкил этишга; ҳудудларда тадбиркорлик субъектларини ривожлантиришга.

8. Бизнес соҳасидаги ахборот-маслаҳат таъминоти тизимини ислоҳ қилиш қилиш учун қандай вазифаларни ҳал этиш лозим?

а)* Тадбиркорлик субъектларини жадал ривожлантиришни янада рагбатлантириш, хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш; тадбиркорликни ривожлантириш учун ташкил қилинган бозор инфратузилма ташкилотлари фаолиятини тизимли асосда мувофиқлаштириш; тадбиркорлик субъектларига узлуксиз ва тартибли равишда хизмат курсатувчи бизнес марказларни ташкил килиш.

б) Тадбиркорлик субъектларига узлуксиз ва тартибли равишда хизмат курсатувчи бизнес марказларни ташкил килиш.

в) Тадбиркорликни ривожлантириш учун ташкил қилинган бозор инфратузилма ташкилотлари фаолиятини тизимли асосда мувофиқлаштириш;

г) Тадбиркорлик субъектларини жадал ривожлантиришни янада рагбатлантириш, хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш.

5-мавзу

1.. « Инфратузилма менежменти — бу:

а) бошқарув хокимияти ва санъатидир;

б) ресурсларни бошқариш бўйича алоҳида моҳирлик ва маъмурий кўникмадир;

в) ўзига хос юксак санъат ва махрратни талаб қилувчи танловдир;

г) ўзиниг фаолияти билан моддий бойликлар ишлаб чиқариш жараёнини таъминлайдиган соҳалар;
д) нотўғри жавоб йўқ.

2. Инфратузилма менежмент фани — бу бошқарувчига:

а) танловни тўғри амалга оширишни ўргатади;
б) ишчан қарорни қабул қилишни ўргатади;
в) қарорларнинг бажарилишини назорат қилиш жараёнини ўргатади;
г) моддий бойликлар ишлаб чиқаришга кўмаклашувчи соҳалар бошқарувини ўргатади;
д) нотўғри жавоб йўқ

3. Инфратузилма менежменти объекти бўлиб:

а) мамлакат ҳисобланади;
б) қонун чиқарувчи ҳокимият ҳисобланади;
в) туман ёки шаҳар ҳисобланади;
г) а+б;
д) ўзиниг фаолияти билан моддий бойликлар ишлаб чиқариш жараёнини таъминлайдиган соҳалар ҳисобланади.

4. Инфратузилма менежменти субъекти бўлиб:

а) ижро этувчи хокимият ҳисобланади;
д) нотўғри жавоб йўқ
б) концернлар ҳисобланади;
в) а+г;
г) бошқарув органлари ҳисобланади;
д) ишлаб чиқариш жараёнини таъминлайдиган соҳа бошқарув органлари.

5. Бошқаришнинг сир-асрорларини илмий асосда ўрганишда менежмент фани қуйидаги усулларнинг қайси бирини қўллайди:

а) кузатиш усули;
б) эксперимент усули;
в) моделлаштириш усули;
г) системали ёндашув усули;
д) нотўғри жавоб йўқ.

6. Бошқарилувчи объект бошқа объектлар билан ўзаро боғланишда ва алоқадорликда ўрганилмоқчи бўлса, у ҳолда менежмент фани:

а) комплексли ёндашув усулини қўллайди;
б) иқтисодий математик ёндашув усулини қўллайди;
в) социологик кузатув усулини қўллайди;
г) системали ёндашув усулини қўллайди;
д) таркибий ёндашув усулини қўллайди.

7. Қуйида қайд қилинган фанларнинг қайси бири менежмент фани билан узвий боғланган:

а) социология;
б) психология;
в) кибернетика;
г)макроиқтисодиёт;
д) нотўғри жавоб йўқ-

8. Кимлар илмий менежментнинг (1885—1920) намояндалари бўлган:

а) Файол А, Вебер М ва бошк , б) Тейлор Ф, Эмерсон Г ва бошк.;
в) Мэйо Э, Лайкерт Р ва бош
г) Саймон Г, Друкер П, Дейл Э ва бошк;Д) г+а.

9. Кимлар мумтоз ёки маъмурий менежментнинг (1920—1950) намояндалари бўлган:

а) Саймон Г, Друкер Дейл Э ва бошк.;

б) Мэйо Э, Лайкерт Р ва бошк
в) Тейлор Ф, Эмерсон Г ва бошк
г) Файол А, Вебер М ва бошк;
д) а+г.

10. Кимлар "Инсон муносабатлари" мактаби (1950 йилдан ҳозиргача)нинг намояндалари бўлган:

а) Тейлор А Эмерсон Г ва бошқ
б) Файол А Вебер М ва бошқ.
в) Мэйо Э, Лайкерт Р ва бошк
г) Саймон Г, Друкер П, Дейл Э ва бошк;
д) а+б.

6-мавзу

1.Инфратузилма деганда нимани тушунасиз?

а)* Тадбиркорлик субъектларига у ёки бу турдаги хизматларни кўрсатувчи ташкилотлардир;

б) Рақобат муҳитини яратувчи корхона ва ташкилотлардир;

в) Турли мулкчилик шаклидаги корхоналар;

г) Тадбиркорлик субъектлари ўртасидаги алоқани ривожлантириш учун кўмаклашувчи корхоналар.

2. Бизнесга хизмат кўрсатувчи инфратузилмани яратишдан кўзланган мақсад нимадан иборат?

а) * Жамият манфаатлари, тизимли ўзгартириш, маҳаллий иқтисодиётни ривожлантириш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот турларини кенгайтириш, маҳсулот рақобатбардошлигини таъминлаш, янги иш ўринларини яратиш учун йўналтириш;

б) Кичик бизнес учун кадрларни қайта тайёрлаш; инвестиция ва инновация лойиҳаларини амалга оширишга ёрдам бериш;

в) Ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни ечишга; тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш;

г) Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ташкил этиш; ҳудудларда тадбиркорлик субъектларини ривожлантириш.

3. Бизнесга хизмат кўрсатувчи инфратузилма объектларига нималар киради?

а) Товар хом-ашё биржалари, транспорт ташкилотлари, консальтинг хизматлари кўрсатувчи корхоналар;

б) Солиқ идоралари, банклар, маҳаллий ҳокимият органлари, Савдо-саноат палатаси;

в)* Биржалар, тижорат банклари, аудиторлик, суғурта идоралари, кредит уюшмалари, Савдо-саноат палатаси, ахборот-консалтинг марказлари, ўқув марказлари, бизнес-инкубаторлар, бирлашмалар ва бошқа ташкилотлар;

г) Бизнес марказлари, бизнес инкубаторлари, лизинг компаниялари.

4. Бизнес марказлар қандай ишларни амалга оширадилар?

а)*Тадбиркорлик субъектларини турли фаолият турлари бўйича бирлаштириш ишларини амалга оширади;

б) Тадбиркорлик субъектлари ўртасидаги алоқани ривожлантириш учун кўмаклашади;

в) Янги иш ўринларини ташкил этади;

г) Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга хизмат қилади.

5. Бизнес марказлар ўз ичига нималарни олади?

а)* Тадбиркорларнинг манфаатларини давлат органларида ифода этувчи адвокатурани, жамоа ва бошқа ташкилотларни;

б) Жамоа ташкилотларини, бизнес инкубаторларни;

в) Турли мулкчилик шаклдаги корхоналарни;

г) Микрофирмаларни, кичик корхоналарни, якка тартибдаги тадбиркорларни.

6. Бизнес инкубаторларнинг асосий вазифалари нимадан иборат?

а) Ахборот-маслаҳат хизматини кўрсатиш; инвестиция ва инновация лойиҳаларини амалга оширишга ёрдам бериш;

б)* Тадбиркорлик субъектлари фаолиятини бошланғич босқичида ривожлантириш учун қулай муҳит бизнес-инкубация жараёнини ташкил қилиш; ахборот-маслаҳат хизматини кўрсатиш; инвестиция ва инновация лойиҳаларини амалга оширишга ёрдам бериш; кичик бизнес учун кадрларни қайта тайёрлаш; касб-ҳунарга ўргатишга қаратилган қисқа муддатли ўқув курсларини ташкил этиш.

в) Кичик бизнес учун кадрларни қайта тайёрлаш; ахборот-маслаҳат хизматини кўрсатиш;

г) Касб-ҳунарга ўргатишга қаратилган қисқа муддатли ўқув курсларини ташкил этиш.

7. Бизнес инкубаторлар қандай йўналишларни амалга оширишга ҳисса қўшади?

а) Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга;

б) Ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни ечишга; тадбиркорларни қўллаб-қувватлашга;

в)* Янги кичик бизнесни ташкил этишга; фаолият кўрсатаётган тадбиркорларни қўллаб-қувватлашга; айрим ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни ечишга; ҳудудларда тадбиркорлик субъектларини ривожлантиришга;

г) Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ташкил этишга; ҳудудларда тадбиркорлик субъектларини ривожлантиришга.

8. Бизнес соҳасидаги ахборот-маслаҳат таъминоти тизимини ислоҳ қилиш қилиш учун қандай вазифаларни ҳал этиш лозим?

а)* Тадбиркорлик субъектларини жадал ривожлантиришни янада рагбатлантириш, хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш; тадбиркорликни ривожлантириш учун ташкил қилинган бозор инфратузилма ташкилотлари фаолиятини тизимли асосда мувофиқлаштириш; тадбиркорлик субъектларига узлуксиз ва тартибли равишда хизмат курсатувчи бизнес марказларни ташкил килиш.

б) Тадбиркорлик субъектларига узлуксиз ва тартибли равишда хизмат курсатувчи бизнес марказларни ташкил килиш.

в) Тадбиркорликни ривожлантириш учун ташкил қилинган бозор инфратузилма ташкилотлари фаолиятини тизимли асосда мувофиқлаштириш;

г) Тадбиркорлик субъектларини жадал ривожлантиришни янада рагбатлантириш, хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш.

9. Микрокредитбанкнинг микромолиялаштириш маблағлари ҳисобидан нобанк кредит ташкилоти томонидан қандай мақсадларни кўзда тутувчи тадбиркорлик фаолиятини молиялаштиришга рухсат берилади?

а)* деҳқон ва фермер хўжаликларининг ўз ишлаб чиқаришини ривожлантириш ва кенгайтиришга, хом-ашё ва материалларни бирламчи қайта ишлашга, мини-ускуналар, меҳнат қуроллари,хом ашё, ярим фабрикатлар, фурнитура сотиб олишга,сервис соҳасини ривожлантиришга, ҳунармандчилик ва уй меҳнатини ривожлантиришга, сервис соҳасини ривожлантиршга, маҳаллий саноатни ривожлантиришга, халқ истеъмоли товарлари ишлаб чикариш ва хизмат курсатиш соҳаси билан боғлиқ бўлган бошқа тадбиркорлик фаолияти турларига йуналтирилади.

б) деҳқон ва фермер хўжаликларининг ўз ишлаб чиқаришини ривожлантириш ва кенгайтиришга, хом-ашё ва материалларни бирламчи қайта ишлашга ва бошка тадбиркорлик фаолияти турларига йуналтирилади.

в) маҳаллий саноатни ривожлантиришга, халқ истеъмоли товарлари ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаси билан боғлиқ булган бошқа тадбиркорлик фаолияти турларига йўналтирилади.

г) уй меҳнатини ри вожлантиришга, сервис соҳасини ривожлантиришга йўналтирилади.

7-мавзу

1. Ўзбекистонда хусусийлаштиришни такомиллаштириш ва чуқурлаштириш жараёни нечанчи йилдан бошланган?

А.1990 йилдан
В.1993 йилдан
С*1995 йилдан
Д.1998 йилдан

2. Хусусий капиталнинг таркибий элементларини аниқланг.

А.*Киритилган капитал, номинални оширишга киритилган капитал, захира капитали ва тақсимланмаган фойда
В.Киритилган капитал, номинални оширишга киритилган капитал.
Д.Номинални оширишга киритилган капитал, заҳира капитали
С.Тақсимланган ва тақсимланмаган фойда

3. Қайси кўрсаткичлар корхонанинг молиявий барқарорлигини аниқроқ билдиради.

А.Рентабеллик даражаси, фойда миқдори
В.Маҳсулот ҳажми, маҳсулотлар турлари
Д.Сотиш ҳажми, фойда миқдори
С.*Баланс ликвидлиги, жорий ликвидлик, мухторият коэффициенти, маблағлар айланувчанлиги

4. Акциядорлик жамиятининг мажлисида қайси шахслар овоз бериш ҳуқуқига эга?

А.Барча турдаги акциялар эгалари
В.*Оддий акциялар эгалари
Д.Имтиёзли акциялар эгалари
С.Кумулятив акциялар эгалари

5. Бозор иқтисодиёти тамойиллари нимадан иборат?

А.Хусусий мулкчилик
В.Мулк шакллари хилма-хиллиги
Д.Иқтисодий тадбиркорлик эркинлиги
С.*Барча жавоблар тўғри

6. Юридик шахс мақомини тавсифловчи қаторни топинг?

А.Мол-мулк ва муҳрга эга бўлиш
В.Мустақил баланс, ҳисоб рақамига эга бўлиш
Д.Почта манзилига ва судда даъвогар ва жавобгар бўла олиш Г.
С.*Ҳаммаси тўғри

7. Иқтисодий харажатлар.

А.*Ўз ичига аниқ ва ноаниқ харажатларни,шу ҳисобда нормал фойдани олади;
В.Ўз ичига аниқ харажатларни олади,ноаниқ харажатларни олмайди;
Д.Ўз ичига ноаниқ харажатларни олади,аниқ харажатларни олмайди;
С.Аниқ ва ноаниқ харажатларни ўз ичига олмайди;

8. Иқтисодий фойда – бу...

А.Рақобатли бозорда узоқ муддатли даврда бўлиши мумкин эмас;

В.*Нормал бухгалтерлик фойдасига эквивалент;

С.Ҳар гал,фирманинг умумий харажатлари умумий даромаддан ошган ҳолда мавжуд бўлади;

С.Ҳар доим, қўшимча даромад қўшимча харажатлардан ошган ҳолда мавжуд;

9. Агар иқтисодий умумлаштиришлар фактларга асосланса, таҳлилнинг бу усули:

А.Тарихий;

В.*Гипотизали;

Д.Индуктив;

С.Дедуктив;

10. Капитал истеъмоли учун ажратмалар - бу:

А.Соф инвестициялар;

В.Соф хорижий инвестициялар;

Д.*Амортизация;

С.Истеъмол буюмлари сотиб олишга ишлатиб бўлмайдиган фондлар

8-мавзу

1. Инфратузилма бу - ...

А. Иқтисодий тизим асоси;

Б. Иқтисодий тизим ички тузилмаси;

В. Иқтисодий тизимнинг таркибан жойлашуви;

Г. Юқорида келтирилганларнинг барчаси тўғри;

2. Қуйидаги хусусиятлардан қайси бири инфратузилма тушунчасига мос эмас?

А . Жўжалик фаолиятига хизмат қилувчи тизимлар мажмуаси;

Б. Ишлаб чиқариш фаолиятини таъминлаш;

В. Ишлаб чиқариш фаолиятида бевосита иштирок этиш;

Г. Саноат корхонларинг зарур моддий-техникавий шароитларини таъминлаш;

3. Қуйидагиларнинг қайси бири инфратузилмага мисол бўлолмайди?

А. Ишлаб чиқариш инфратузилмаси;

Б. Бозор инфратузилмаси;

В. Экологик инфратузилма;

Г. Тўғри жавоб келтирилмаган;

4. Келтирилганлардан қайси бири ишлаб чиқариш инфратузилмасининг функционал хусусияти эмас?

А. Маҳсулотларни омборда сақлаш;

Б. Маҳсулотларни истеъмолга етказиш;

В. Ишлаб чиқариш фаолиятини ахборот билан таъминлаш;

Г. Хўжалик фаолиятинингнг бир маэромда ишлаши учун шарт-шароитлар яратиб бериш;

5. Ижтимоий-маиший инфратузилма бу - . . .

А. Ижтимоий соҳадаги инфратузилма;

Б. Маънавий-маърифий соҳадаги инфратузилма;

В. Илмий фаолиятни таъминлащдаги инфратузилма;

6. Ижтимоий-маиший инфратузилманинг бошқача номи бу - . . .

А. Социал инфратузилма;

Б. Ноишлабчиқариш инфратузилма;

В. Хизматлар соҳаси;

Г. Юқорида келтирилганларнинг барчаси тўғри;

7. Ижтимоий инфратузилмага тегишли бўлмаган бандни кўрсатинг.

А. Халқ таълими;

Б. Соғлиқни сақлаш;

В. Йўловчи транспорти;
Г. Жисмоний тарбия;
8. Маиший инфратузилмага кирмайдиган соҳани кўрсатинг.
А. Савдо;
Б. Спрот;
В. Умумий овқатланиш;
Г. Юқоридагиларнинг барчаси маиший инфратузилмага киради.
9. Институционал инфратузилма бу – . . .
А. Ижтимоий хўжалик юритиш тизимини ташкил этишва бошқва ҳуқуқ-тартибот муассасалари;
Б. Бошқа инфратузилмаларни бирлаштириб турувчи институционал тизим;
В. Кадрлар тайёрлаш билан боғлиқ инфратузилма;
Г. Бунуқа инфратузилма мавжуд эмас.
10. ---------- экологик инфратузилмага кирмайди.
А. Атроф-муҳит ифлосланиши олдини олиш;
Б. Тоза ичимлик суви билан таъминлаш;
В. Ресурслардан самарали фойдаланишни йўлга қўйиш;
Г. Фан-техника тараққиёти учун шарт-шароитлар яратиб бериш;
11. Транспорт, таъминот, мол тарқатиш, савдо ва ҳ.к . . . . .
А. Бозор инфратузилмаси;
Б. Ижтимоий инфратузилма;
В. Шахсий инфратузилма;
Г. Юқоридагиларнинг барчаси тўғри;
12. Ҳар бир бўғиннинг ишида ихтисослашув ва меҳнат тақсимотининг чуқурлашуви натижасида . . .
А. Самарадорликка эришиш мумкин;
Б. Барқарорликни таъминлаш;
В. Инфратузилмалар фаолияти яхшиланиши мумкин;
Г . юқоридагиларнинг барчаси тўғри;
13. Товар ва хизматлар муомаласига, яъни савдо-сотиқ ишларига хизмат қилувчи инфратузилма . . .
А. Транспорт;
Б. Акционерлар;
В. Агентликлар;
Г. Пул фондлари;

9-мавзу

1. Тижорат банклари ўз-ўзини кредитлаш идоралари, суғурта компониялари, ---------- лар қуйида келтирилганларнинг қайси бирига тегишли?
А. Бозор инфратузилма;
Б. Ишлаб чиқаришга хизмат қилувчи инфратузилма;
В. Молия-кредит муносабатларига хизмат қилувчи инфратузилма;
Г. Б ва В жавоблар тўғри.
2. “Биржа” - сўзи лотинча ---------- маъносини англатади.
А. Бозор;
Б. Ҳамён;
В. Сумка;
Г. Тўплам.
3. Биржалар даставвал . . . .
А. АҚШ да пайдо бўлган.
Б. Англияда пайдо бўлган.
В. Германияда пайдо бўлган.

Г. Антверпен да пайдо бўлган.

4. Олдиндан белгиланган қоидаларга мувофиқ равишда улгуржи ва халқаро савдони ташкил этиш шакли бу .....

А. Биржа;

Б. Товар биржаси;

В. Фонд биржаси;

Г. Меҳнат биржаси.

5. Индивидуал хусусиятларга эга товарларни сотиш учун муайян жой

А. Аукцион;

Б. Ярмарка;

В. Бозор;

Г. Тўғри жавоб келтирилмаган.

5. Армарка сўзининг маъноси .....

А. Йилда бир маротаба ўтказилувчи бозор;

Б. Сотилган товарлар;

В .Ўн йилда бир маротаба ўтказиладиган бозор;

Г. Маъноси йўқ.

6. Махсус кредит муассасалари бўлиб, облигация ҳамда қарз мажбуриятлари бошқа турларини чиқариш йўли билан узоқ муддатли ссуда капиталини жалб қиладиган инфратузилма бу ..... .

А. Ипотека банклари;

Б. Инвестицион банклар;

В. Ломбард;

Г. Эмиссия тизими.

7. Бизнес-марказнинг асосий вазифаси нимадан иборат?

А. Тадбирлар ва бошқа бозор субектларига сервис хизматларини кўрсатиш

Б. Бозорга молиявий мададлар бериш

В. Бозорни тадқиқ этиш ва ўрганиш

Г. Бозор инфратузилмасини ишлаб чиқиш

8. "Эркин иқтисодий ҳудудлар" тушунчасини бурувчи атамалар қайсилар?

А. Эркин савдо ҳудуди

Б. Экспорт-ишлаб чиқариш ҳудуди

В. А ва Б жавоблар тўғри

Г. Барча жавоблар нотўғри

9. Бозорларга хизмат қилувчи универсал характерга эга бўлган умумбозор инфратузилмасига мисол келтиринг.

А. Банклар, суғурта, аудит;

Б. Супермаркет, банклар, консуллик;

В. Савдо уйи, биржа, аудиторлиу;

Г. Халқаро банк, тижорат баклари, божхона.

10. Молиявий бозор ўз ичига қандай бозорларни олади?

А. Қимматли қоғозлар, валюта, инвестиция;

Б. Ссуда, интелектуал товарлар бозори;

В. Валюта, инвестиция, хомашё;

Г. Қимматли қоғозлар, биржа, суғурта;

11. Ўзбекистон Республикасида иқтисодий субектларда молиявий инфратузилма бу ..... .

А. Сиёсий партия

Б. Соғлиқни сақлаш

В. Ижтимоий фондлар

Г. Банк ва кредит уюшмалари

БАҲОЛАШ МЕЗОНЛАРИНИ ҚЎЛЛАШ БЎЙИЧА УСЛУБИЙ КЎРСАТМА

“Инфратузилма иқтисодиёти”фанидан талабалар билимини рейтинг тизими асосида баҳолаш мезони

“Инфратузилма иқтисодиёти” фани бўйича рейтинг жадваллари, назорат тури, шакли, сони ҳамда ҳар бир назоратга ажратилган максимал балл, шунингдек, жорий ва оралиқ назоратларининг саралаш баллари ҳақидаги маълумотлар фан бўйича биринчи машғулотда талабаларга эълон қилинади.

Фан бўйича талабаларнинг билим савияси ва ўзлаштириш даражасининг Давлат таълим стандартларига мувофиқлигини таъминлаш учун қуйидаги назорат турлари ўтказилади:

- **жорий назорат (ЖН)** - талабанинг фан мавзулари бўйича билим ва амалий кўникма даражасини аниқлаш ва баҳолаш усули. Жорий назорат фаннинг хусусиятидан келиб чиққан ҳолда маъруза ва амалий машғулотларда оғзаки сўров, тест ўтказиш, суҳбат, назорат иши, коллеквиум, уй вазифаларини текшириш ва шу каби бошқа шаклларда ўтказилиши мумкин;
- **оралиқ назорат (ОН)** - семестр давомида ўқув дастурининг тегишли (фанларнинг бир неча мавзуларини ўз ичига олган) бўлими тугаллангандан кейин талабанинг назарий билим ва амалий кўникма даражасини аниқлаш ва баҳолаш усули. Оралиқ назорат бир семестрда икки марта ўтказилади ва шакли (ёзма, оғзаки, тест ва ҳоказо) ўқув фанига ажратилган умумий соатлар ҳажмидан келиб чиққан ҳолда белгиланади;
- **якуний назорат (ЯН)** - семестр якунида муайян фан бўйича назарий билим ва амалий кўникмаларни талабалар томонидан ўзлаштириш даражасини баҳолаш усули. Якуний назорат асосан таянч тушунча ва ибораларга асосланган "Ёзма иш" шаклида ўтказилади.

ОН ўтказиш жараёни кафедра мудири томонидан тузилган комиссия иштирокида мунтазам равишда ўрганиб борилади ва уни ўтказиш тартиблари бузилган ҳолларда **ОН** натижалари бекор қилиниши мумкин. Бундай ҳолларда **ОН** қайта ўтказилади.

Олий таълим муассасаси раҳбарининг буйруғи билан мониторинг ва ички назорат бўлими раҳбарлигида тузилган комиссия иштирокида **ЯН** ни ўтказиш жараёни мунтазам равишда ўрганиб борилади ва уни ўтказиш тартиблари бузилган ҳолларда **ЯН** натижалари бекор қилиниши мумкин. Бундай ҳолларда **ЯН** қайта ўтказилади.

Талабанинг билим савияси, кўникма ва малакаларини назорат қилишнинг рейтинг тизими асосида талабанинг фан бўйича ўзлаштириш даражаси баллар орқали ифодаланади.

Фан бўйича талабаларнинг семестр давомидаги ўзлаштириш кўрсаткичи 100 баллик тизимда баҳоланади, шундан: Я.Н.-30 балл, Ж.Н.-40 балл ва О.Н.-30 балл қилиб тақсимланади.

Балл	**Баҳо**	**Талабаларнинг билим даражаси**
86-100	Аъло	Хулоса ва қарор қабул қилиш. Ижодий фикрлай олиш. Мустақил мушоҳада юрита олиш. Олган билимларини амалда қўллай олиш. Моҳиятини тушунтириш. Билиш, айтиб бериш. Тасаввурга эга бўлиш
71-85	Яхши	Мустақил мушоҳада қилиш. Олган билимларини амалда қўллай олиш. Моҳиятини тушунтириш. Билиш, айтиб бериш. Тасаввурга эга бўлиш
55-70	Қониқарли	Моҳиятини тушунтириш. Билиш, айтиб

		бериш Тасаввурга эга бўлиш
0-54	Қониқарсиз	Аниқ тасаввурга эга бўлмаслик. Билмаслик

• Фан бўйича саралаш бали 55 баллни ташкил этади. Талабанинг саралаш баллдан паст бўлган ўзлаштириши рейтинг дафтарчасида қайд этилмайди.

• Талабаларнинг ўқув фани бўйича мустақил иши жорий, оралиқ ва якуний назоратлар жараёнида тегишли топшириқларни бажариши ва унга ажратилган баллардан келиб чиққан ҳолда баҳоланади.

• Талабанинг фан бўйича рейтинги қуйидагича аниқланади:R=*V*Ў/100,*

бу ерда: V- семестрда фанга ажратилган умумий ўқув юкламаси(соатларда); *Ў* -фан бўйича ўзлаштириш даражаси (балларда).

Фан бўйича жорий ва оралиқ назоратларга ажратилган умумий баллнинг 55 фоизи саралаш балл ҳисобланиб, ушбу фоиздан кам балл тўплаган талаба якуний назоратга киритилмайди.

• Жорий **ЖН** ва оралиқ **ОН** турлари бўйича 55балл ва ундан юқори бални тўплаган талаба фанни ўзлаштирган деб ҳисобланади ва ушбу фан бўйича якуний назоратга кирмаслигига йўл қўйилади.

• Талабанинг семестр давомида фан бўйича тўплаган умумий бали ҳар бир назорат туридан белгиланган қоидаларга мувофиқ тўплаган баллари йиғиндисига тенг.

• **ОН** ва **ЯН** турлари календарь тематик режага мувофиқ деканат томонидан тузилган рейтинг назорат жадваллари асосида ўтказилади. **ЯН** семестрнинг охирги 2 ҳафтаси мобайнида ўтказилади.

• **ЖН** ва **ОН** назоратларда саралаш балидан кам балл тўплаган ва узрли сабабларга кўра назоратларда қатнаша олмаган талабага қайта топшириш учун, навбатдаги шу назорат туригача, сўнгги жорий ва оралиқ назоратлар учун эса якуний назоратгача бўлган муддат берилади.

• Талабанинг семестрда **ЖН** ва **ОН** турлари бўйича тўплаган баллари ушбу назорат турлари умумий балининг 55 фоизидан кам бўлса ёки семестр давомида жорий, оралиқ ва якуний назорат турлари бўйича тўплаган баллари йиғиндиси 55 балдан кам бўлса, у академик қарздор деб ҳисобланади.

• Талаба назорат натижаларидан норози бўлса, фан бўйича назорат тури натижалари эълон қилинган вақтдан бошлаб бир кун мобайнида факультет деканига ариза билан мурожаат этиши мумкин. Бундай ҳолда факультет деканининг тақдимномасига кўра ректор буйруғи билан 3 (уч) нафардан кам бўлмаган таркибда аппеляция комиссияси ташкил этилади.

• Аппеляция комиссияси талабаларнинг аризаларини кўриб чиқиб, шу куннинг ўзида хулосасини билдиради.

Баҳолашнинг ўрнатилган талаблар асосида белгиланган муддатларда ўтказилиши ҳамда расмийлаштирилиши факультет декани, кафедра мудири, ўқув-услубий бошқарма ҳамда мониторинг ва ички назорат бўлими томонидан назорат қилинади.

Талабалар ЖН ва ОНдан тўплайдиган балларнинг намунавий мезонлари

т/р	**Назорат туридаги топшириқларнинг номланиши**	**Максимал йиғиш мумкин бўлган балл**		
I.Жорий назоратдаги баллар тақсимоти		**40 балл**	*1-ЖН (12 б)*	*2-ЖН (28 б)*

Маъруза машғулотларда				
1.	Талабанинг маъруза машғулотларда фаоллиги, мунтазам равишда конспект юритиши учун	10	3	7
2.	Мустақил таълим топшириқларининг ўз вақтида ва сифатли бажарилиши (кейс-стадилар, эссе, реферат, тақдимот ва бошқа турдаги мустақил таълим топшириқлари)	10	3	7
Амалий машғулотларда				
1	Талабанинг машғулотларда фаоллиги, саволларга тўғри жавоб берганлиги, амалий топшириқ (масала, мисол) ларни бажарганлиги учун	20	6	14
II. Оралиқ назорат		**30 балл**		
1.	Биринчи оралиқ назорат (амалий машғулот ўқитувчиси томонидан қабул қилинади)	15		
2.	Иккинчи оралиқ назорат (маърузачи ва амалий машғулот ўқитувчиси томонидан қабул қилинади). Иккинчи оралиқ назорат 2 босқичда амалга оширилади. Биринчи босқич, 10 балл-талаба якка тартибда топшириқлар олади ва ҳимоя қилади. Иккинчи босқич, 10 балл-талабалар кичик гуруҳларга бўлинади (ҳар бир гуруҳда талабалар сони 5-7 тагача бўлиши мумкин), ҳар бир гуруҳга алоҳида топшириқлар берилади ва ҳимоя қабул қилинади. Топшириқлар 2-3-ҳафталар оралиғида талабаларга бириктирилади. Гуруҳнинг фаоллиги, берилган топшириқни назарий ва амалий жиҳатдан ёритилиши, хулосаларнинг мантиқий боғлиқлиги, креатив мулоҳазаларнинг мавжудлиги, ҳуқуқий-норматив ҳужжатларни билиши ва бошқа талабларга мослиги ҳисобга олинади. Гуруҳдаги ҳар бир талабага 0-10 оралиғида бир хил балл қўйилади. Ҳимоя кафедра мудири томонидан тасдиқланган график асосида дарс машғулотларидан сўнг ташкил этилади	15		
III. Якуний назорат		**30 балл**		

Жами:	**100 балл**

Изоҳ.Ж.Н. ва О.Н. бўйича талабалар рейтинг балларининг тақсимоти шу фан бўйича ишлаб чиқилган силлабусда батафсил келтирилади.

Якуний назорат “Ёзма иш” шаклида белгиланган бўлса, у ҳолда якуний назорат 30 баллик “Ёзма иш” вариантлари асосида ўтказилади.

Агар якуний назорат марказлашган тест асосида ташкил этилган бўлиб фан бўйича якуний назорат “Тест” шаклида белгиланган бўлса, у ҳолда якуний назорат қуйидаги жадвал асосида амалга оширилади:

№	**Кўрсаткичлар**	**ЯН баллари**	
		максимал балл	**ўзгариш оралиғи**
1.	Фан бўйича якуний ёзма иш назорати	30	0-30
2.	Фан бўйича якуний тест назорати	30	0-30
	Жами	**30**	**0-30**

Якуний назоратни “Ёзма иш”асосида ўтказиш

М Е З О Н И

Талабалар фандан якуний назоратни тест топшириқлари ёки “Ёзма иш” усулида топширадилар ва уларни ўзлаштириш кўрсаткичи 0 дан 30 баллгача баҳоланади.Агар якуний назорат “Ёзма иш” усулида амалга оширилса, синов кўп вариантли усулда ўтказилади. Ҳар бир вариантда мавзулар юзасидан бештадан савол бўлиб, ҳар бир саволга тегишли жавоблар ёзилади. Ҳар бир саволга ёзилган жавоблар бўйича ўзлаштириш кўрсаткичи 0-6 балл оралиғида баҳоланади. Берилган ҳар бир саволга талаба томонидан фаннинг назарий ва услубий асослари тўғри ва тўлиқ ёритилса, фан доирасида мустақил фикрга эга бўлса ва уни ёзма шаклда баён эта олса, жавобда мантиқий яхлитликка эришилса, ўзлаштириш умумий кўрсаткичи 0-6 балл билан баҳоланади.

Берилган ҳар бир саволга жавоб ёзилмаса, нотўғри жавоб ёзилса ёки ўқув адабиётидан сўзма-сўз кўчириб ёзилса, амалий топшириқ шартида белгиланган амаллар бажарилмаса, иқтисодий ҳодиса ва жараёнларга таъсир этувчи омиллар аниқланмаса, хулоса ёзилмаса ўзлаштириш кўрсаткичи 0-1 балл билан баҳоланади.Ёзма синов бўйича умумий ўзлаштириш кўрсаткичини аниқлаш учун вариантда берилган саволларнинг ҳар бири учун ёзилган жавобларга қўйилган ўзлаштириш баллари қўшилади ва йиғинди талабанинг якуний назорат бўйича ўзлаштириш бали ҳисобланади.

Якуний назоратни “Тест топшириқлари” асосида ўтказиш

М Е З О Н И

Агар якуний назорат “Тест топшириқлари” асосида амалга оширилса, синов кўп вариантли усулда компьютер синфларида ўтказилади. Ҳар бир вариантда 30 тадан тест топшириғи бўлиб, талабага саволларнинг жавобини белгилаш учун 30 дақиқа вақт берилади. Ҳар бир тест топшириғига талаба томонидан берилган жавоблар 1 балл билан баҳоланади.

МАВЗУЛАР БЎЙИЧА ТАҚДИМОТ

СЛАЙДЛАРИ

1-Мавзу. "Инфратузилма иқтисодиёти" фанининг предмети ва асосий вазифалари

РЕЖА

1. Инфратузилма иқтисодиёти фанининг предмети.

2.Инфратузилма иқтисодиёти фанининг асосий вазифалари

3.Инфратузилма иқтисодиёти фанининг бошқа иқтисодий фанлар билан ўзаро алоқаси.

1. Инфратузилма иқтисодиёти фанининг предмети.

Предмети

- инсонлар томонидан барпо этиладиган ва ўзаро ҳамкорликни таркибловчи сиёсий, иқтисодий ҳамда ижтимоий меъёрлар ва қоидалар.

Мақсади

инфратузилма тушунчаси ва турлари, иқтисодий фаолият ва ишлаб чиқариш, иқтисодий механизм ва тизимлар самарадорлигини ошириш муаммолари, республика иқтисодиёти инфратузилмасини чуқурроқ ўрганиб келгусида мустақил меҳнат фаолиятида амалий профессионал билимни шакиллантиришга йўналтиришдир.

Инфратузилма иқтисодиёти

ишлаб чиқариш соҳаси учун бевосита шароит яратиб берадиган тармоқлардан бири ҳисобланади. Иқтисодиётда бозор механизмининг ривожланиб бориши билан алоҳида бозорларнинг эҳтиёжларини қондириш бўйича фаолиятнинг махсус турини яратиш зарурияти вужудга келади.

Инфратузилма – бу ҳар қандай яхлит иқтисодий тизим ва тузилмаларнинг мавжуд бўлиш шарти ҳисобланган таркибий қисмидир. Сўзма-сўз ифодалаганда, инфратузилма – бу иқтисодий тизимнинг асоси, пойдевори, ички тузилмаси демакдир.

Инфратузилма» атамаси лотинча «infra» - қуйи, ости; «structura» - тузилма, жойлашув сўзларидан пайдо бўлган. «Инфратузилма» атамасининг кенг қўлланилишига қарамай, бу тушунчани турлича талқин қилиш ҳоллари учраб туради. Бир гуруҳ олимлар инфратузилманинг функциясини ишлаб чиқариш ва аҳолига хизмат кўрсатишда деб қараб, уни хизмат кўрсатишнинг яхлит тизими сифатида белгилайдилар.

Бу фан бозор инфратузилмасининг ривожланиш босқичлари, ҳозирги замон бозор инфратузилмасининг аралаш иқтисодиёт тизими сифатида, мамлакатлар ва халқларнинг маданийлашган, ижтимоий-адолатли жамият сари ҳаракат босқичи сифатида тушунтирилиб, унинг характерли хусусиятлари ҳақида чуқур билимлар берувчи фан ҳисобланади.

Иқтисодий механизм бир неча унсурларнинг яхлитлигидан ташкил топади. Иқтисодий механизмнинг етакчи бўғини иқтисодий стимуллар ҳисобланади.

ИНФРАТУЗИЛМА ИҚТИСОДИЁТИ

Инфратузилма иқтисодиёти ишлаб чиқариш соҳаси учун бевосита шароит яратиб берадиган тармоқлардан бири ҳисобланади.

- Иқтисодиётда бозор механизмининг ривожланиб бориши билан алоҳида бозорларнинг эҳтиёжларини қондириш бўйича фаолиятнинг махсус турини яратиш зарурияти вужудга келади.

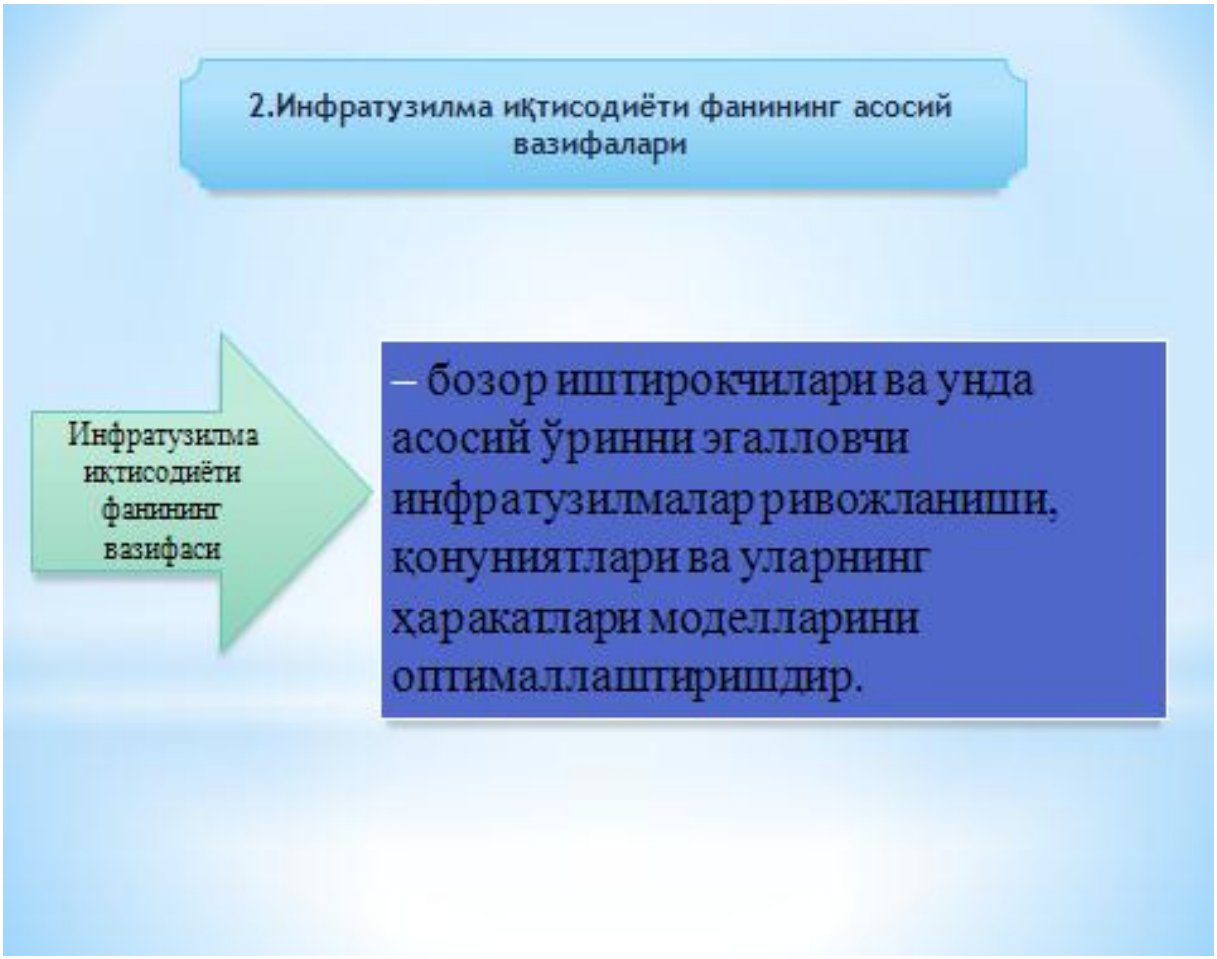
2.Инфратузилма иқтисодиёти фанининг асосий вазифалари
Инфратузилма иқтисодиёти фанининг вазифаси
– бозор иштирокчилари ва унда асосий ўринни эгалловчи инфратузилмалар ривожланиши, қонуниятлари ва уларнинг ҳаракатлари моделларини оптималлаштиришдир.

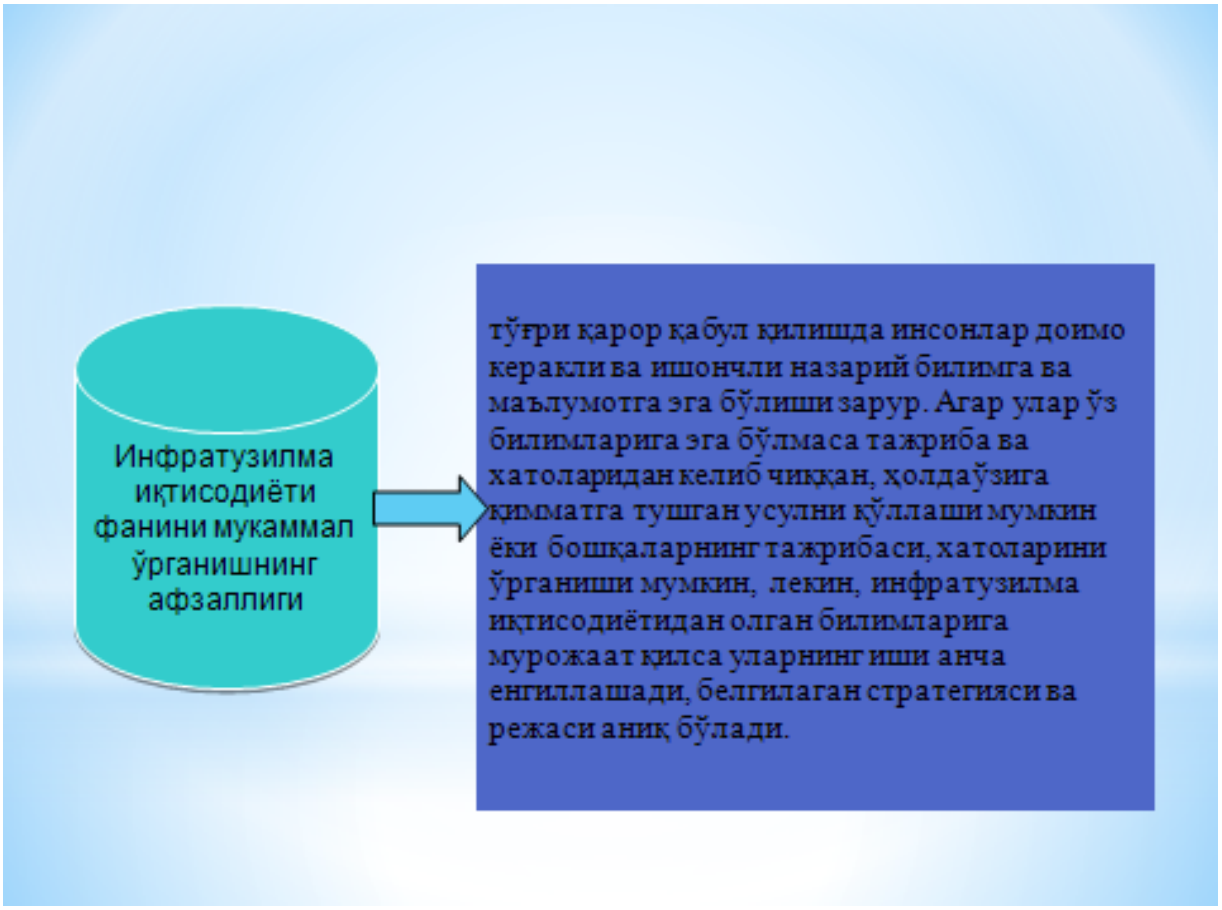
Инфратузилма иқтисодиёти фанини мукаммал ўрганишнинг афзаллиги
тўғри қарор қабул қилишда инсонлар доимо керакли ва ишончли назарий билимга ва маълумотга эга бўлиши зарур. Агар улар ўз билимларига эга бўлмаса тажриба ва хатоларидан келиб чиққан, ҳолдаўзига қимматга тушган усулни қўллаши мумкин ёки бошқаларнинг тажрибаси, хатоларини ўрганиши мумкин, лекин, инфратузилма иқтисодиётидан олган билимларига мурожаат қилса уларнинг иши анча енгиллашади, белгилаган стратегияси ва режаси аниқ бўлади.

3.Инфратузилма иқтисодиёти фанининг бошқа иқтисодий фанлар билан ўзаро алоқаси.
Ушбу фан иқтисодий масалаларига бевосита боғлиқдир.
Инфратузилма иқтисодиёти ва уларнинг таркибий тузилишлари
Бозор иқтисодиёти шароитида инфратузилма тизимининг аҳамияти, иқтисодиёт ва унинг ривожланишига инфратузилма тизимининг таъсири бўйича амалий ва назарий тавсиялар беради.

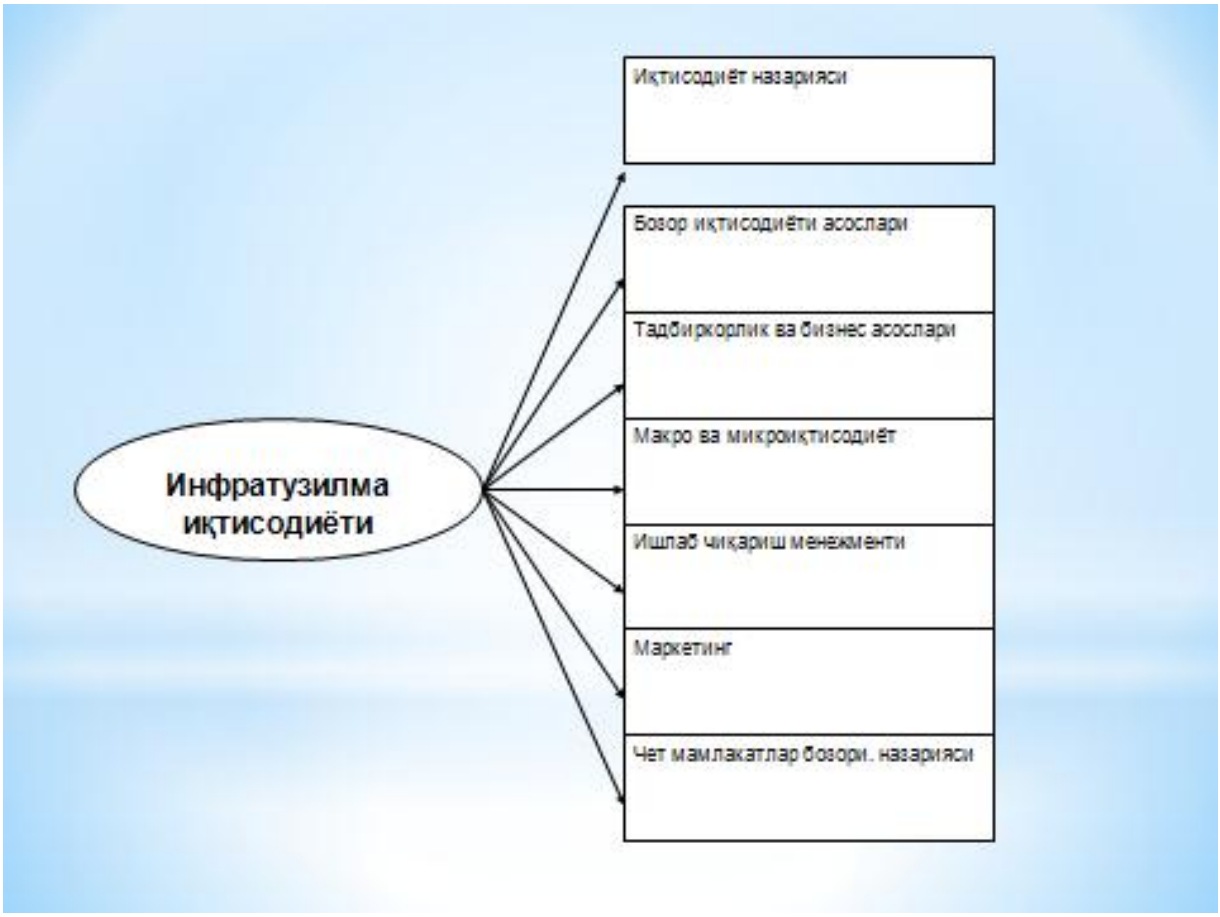
Инфратузилма иқтисодиёти
Иқтисодиёт назарияси
Бозор иқтисодиёти асослари
Тадбиркорлик ва бизнес асослари
Макро ва микроиқтисодиёт
Ишлаб чиқариш менежменти
Маркетинг
Чет мамлакатлар бозори. назарияси

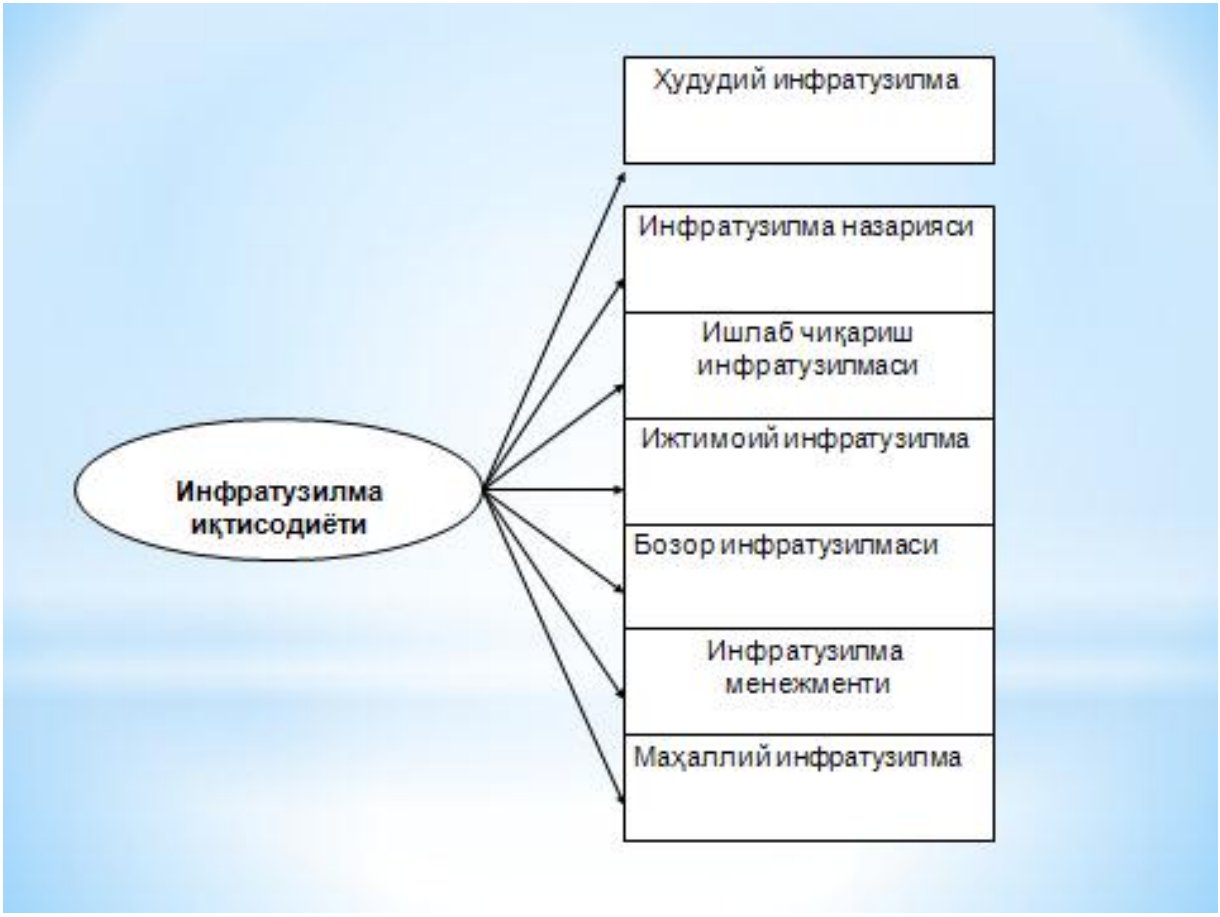
Инфратузилма иқтисодиёти
Ҳудудий инфратузилма
Инфратузилма назарияси
Ишлаб чиқариш инфратузилмаси
Ижтимоий инфратузилма
Бозор инфратузилмаси
Инфратузилма менежменти
Маҳаллий инфратузилма

2-мавзу. Инфратузилманинг моҳияти, таркиби ва туркумлаштириш

РЕЖА

1. Инфратузилманинг моҳияти, аҳамияти ва вазифалари

2. Инфратузилманинг туркумлаштирилиши, унинг таркиби.

3. Ишлаб чиқариш инфратузилмаси моҳияти ва вазифалари

4. Ижтимоий инфратузилманинг асосий вазифаси.

5. Инфратузилманинг ижтимоий – иқтисодий ишлаб чиқариш учун нормал шарт-шароитларни таъминловчи тармоқ ва саноат мажмуи эканлиги.

1. Инфратузилманинг моҳияти, аҳамияти ва вазифалари

Ижтимоий – иқтисодий тараққиётда худудий инфратузилма соҳаси таркибига кирувчи тузилмалардан фойдаланиш амалда анча илгари бошланганлигига қарамай, унга мукаммал тизимга эга бўлган мустақил соҳа сифатида эътибор қаратиш нисбатан кеч рўй берди. Зеро, “инфратузилма” атамаси фанга киритилишининг аниқ санаси маълум бўлмай, кўпчилик тадқиқотларда ушбу тушунча XX аср 40 – йилларининг охирида пайдо бўлган дейилса, баъзиларида эса америкалик иқтисодчи П.Розенштейн-Родан томонидан 1955 йилда илмий атама сифатида қўлланилгани қайд этилган.[1]

Маълумотларга кўра, XX аср бошларида “инфратузилма” атамаси иқтисодий таҳлилда қуролли кучларнинг ҳаётга лаёқатлилигини таъминловчи объект ва иншоотларни ифодалаш учун қўлланилган. 40 йилларда Ғарбда инфратузилма тушунчаси орқали моддий ишлаб чиқаришнинг етарли даражада амал қилиши учун хизмат қилувчи тармоқлар мажмуи тушунила бошланди.

[1] Стаханов В.И.Экономика инфраструктуры общественного производства. Учеб.пос.Ростов н/Д,1999,8-б.

хизматлар ва маънавий неъматлар ишлаб чиқарувчи, атроф - муҳитни такрор ишлаб чиқариш ва муҳофаза қилиш учун мавжуд ҳалқ хўжалигининг тармоқлари ва тармоқичи соҳалари йиғиндиси "сифатида таърифласалар[1], баъзилари инфратузилманинг аҳамиятини" ишлаб чиқаришнинг умумий шарт-шароитларини яратиш", " асосий ишлаб чиқариш фаолиятини таъминлаш" орқали белгилаб, у орқали фақат ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатиш тизимини тушунадилар.

Инфратузилма

– такрор ишлаб чиқариш шартларини таъминловчи ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш тармоқлари комплекси- йўллар, алоқа, транспорт, маориф, соғлиқни сақлаш. Асосий ишлаб чиқариш инфратузилмаси энерго-таъминот, транспорт ва алоқа тармоқларидир. Инфратузилма жамият ишлаб чиқариш кучларининг бўлинмас қисми ҳисобланади.

[1]Шарипов А.Ю. Управление отраслями инфраструктуры в системе региона.М.,2007, 5 с.

Инфратузилма мажмуаси

иқтисодиётимизнинг бутун тузилмаси таянадиган пойдевордир. Республика бутун халқ хўжалик комплекси ишининг уйғунлиги, унинг самарадорлиги, шунингдек, чет эл сармояларини жалб қилиш ва ўзлаштириш имконияти бутунлай инфраструктура тизими ривожининг холатига ва даражасига боғлиқдир.

“Инфратузилма” фан сифатида шаклланиши жараёнида вужудга келган асосий оқимлар:

“инфратузилма” атамаси фанга киритилишининг аниқ санаси маълум бўлмай, кўпчилик тадқиқотларда ушбу тушунча XX аср 40 – йилларининг охирида пайдо бўлган дейилса, баъзиларида эса америкалик иқтисодчи П.Розенштейн-Родан томонидан 1955 йилда илмий атама сифатида қўлланилгани қайд этилган.

Инфратузилма – бу ҳар қандай яхлит иқтисодий тизим ва тузилмаларнинг мавжуд бўлиш шарти ҳисобланган таркибий қисмидир.

XX аср бошларида **“инфратузилма”** атамаси иқтисодий таҳлилда қуролли кучларнинг ҳаётга лаёқатлилигини таъминловчи объект ва иншоотларни ифодалаш учун қўлланилган. 40 йилларда Ғарбда инфратузилма тушунчаси орқали моддий ишлаб чиқаришнинг етарли даражада амал қилиши учун хизмат қилувчи тармоқлар мажмуи тушунила бошланди.

Инфратузилма вазифалари

Ишлаб чиқарувчилар томонидан яратилган товар ва хизматларни, иқтисодий ресурсларни истеъмолчиларга етказиш

Ресурсларнинг эркин ҳаракатини таъминлаш ва уларни тармоқлар ўртасида тақсимлаш

Ишлаб чиқаришнинг узлуксиз такрорланиб туришини таъминлаш

2. Инфратузилманинг туркумлаштирилиши, унинг таркиби.

Ҳозирги кунда инфратузилма таркибини белгилаш, мазкур тизимга кирувчи унсурларни кўрсатиб беришда маълум номувофиқликлар мавжуд. Жумладан, бир қатор иқтисодчи олимлар томонидан инфратузилма алоқаларини ўрнатишга ва самарали юритишга хизмат қилувчи корхона, ташкилот ва муассасалар мажмуи сифатида қараб, уни беш бўғинга ажратадилар:

Инфратузилма туркумланиши

Биринчи — ишлаб чиқаришга хизмат қилувчи инфратузилма (транспорт, алоқа, омбор хўжалиги, йўл хўжалиги, сув ва енергетика кабилар)

Иккинчи — савдо-сотиқ ишларига хизмат қилувчи инфратузилма (биржалар, савдо уйлари, ауксионлар, тижоратчилик идоралари, реклама фирмалари ва агентликлари, давлатнинг савдо-сотиқ ва уларни назорат етувчи муассасалари)

Учинчи — молия - кредит муносабатларига хизмат қилувчи инфратузилма (тижорат банклари, ўз-ўзини кредитлаш идоралари, суғурта компаниялари, молия компаниялари, солиқ ундириш маҳкамалари, ҳар хил пул фондлари)

Инфратузилма туркумланиши
Биринчи
ишлаб чиқаришга хизмат қилувчи инфратузилма (транспорт, алоқа, омбор хўжалиги, йўл хўжалиги, сув ва енергетика кабилар)
Иккинчи
савдо-сотиқ ишларига хизмат қилувчи инфратузилма (биржалар, савдо уйлари, ауксионлар, тижоратчилик идоралари, реклама фирмалари ва агентликлари, давлатнинг савдо-сотиқ ва уларни назорат етувчи муассасалари)
Учинчи
молия - кредит муносабатларига хизмат қилувчи инфратузилма (тижорат банклари, ўз-ўзини кредитлаш идоралари, суғурта компаниялари, молия компаниялари, солиқ ундириш маҳкамалари, ҳар хил пул фондлари)

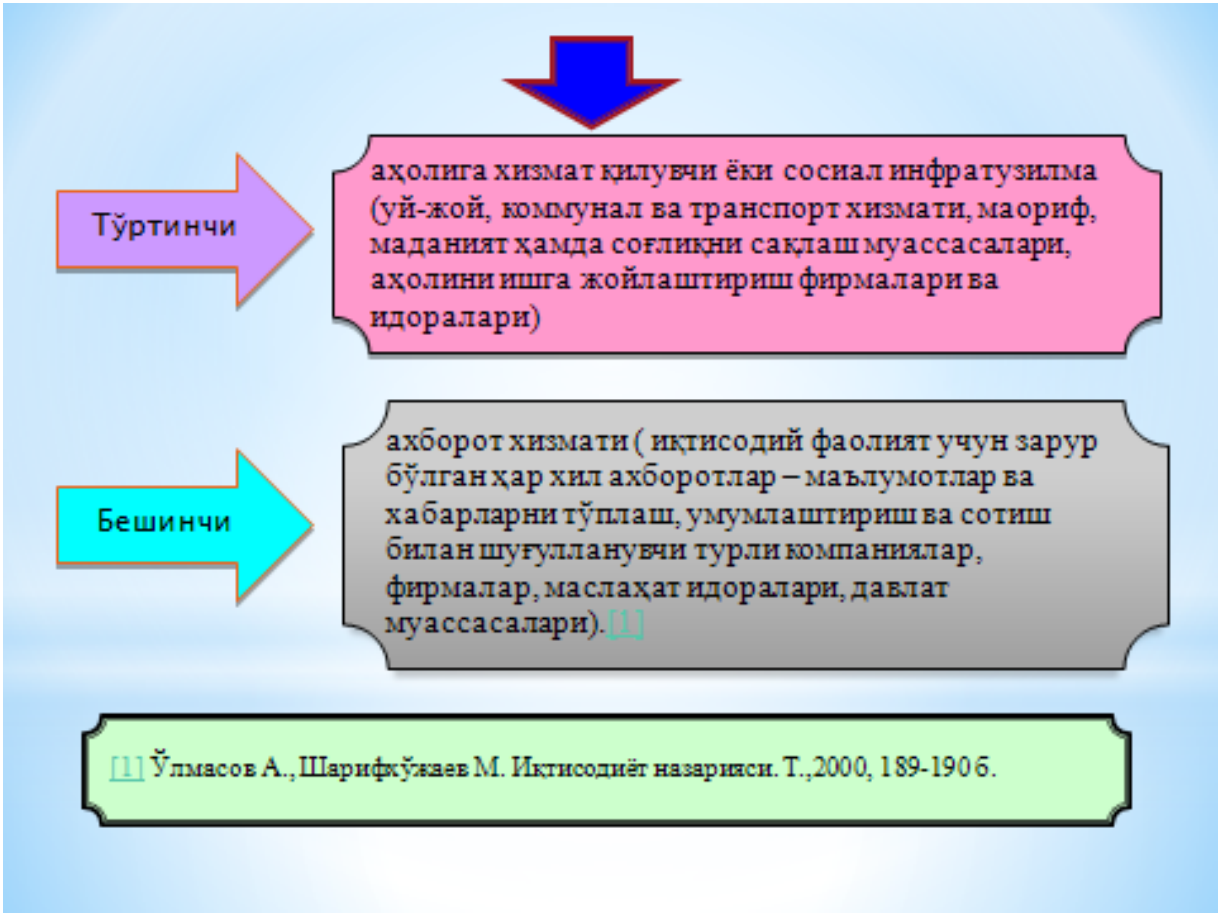
Тўртинчи
аҳолига хизмат қилувчи ёки сосиал инфратузилма (уй-жой, коммунал ва транспорт хизмати, маориф, маданият ҳамда соғлиқни сақлаш муассасалари, аҳолини ишга жойлаштириш фирмалари ва идоралари)
Бешинчи
ахборот хизмати (иқтисодий фаолият учун зарур бўлган ҳар хил ахборотлар – маълумотлар ва хабарларни тўплаш, умумлаштириш ва сотиш билан шуғулланувчи турли компаниялар, фирмалар, маслаҳат идоралари, давлат муассасалари).[1]
[1] Ўлмасов А., Шарифхўжаев М. Иқтисодиёт назарияси. Т.,2000, 189-190 б.

Инфратузилмани ривожлантириш қуйидагилар имконини яратади:
реал сектор корхоналарини қўллаб-қувватлаш
экспорт салоҳиятини ошириш
уларнинг фаолиятини ривожлантириш

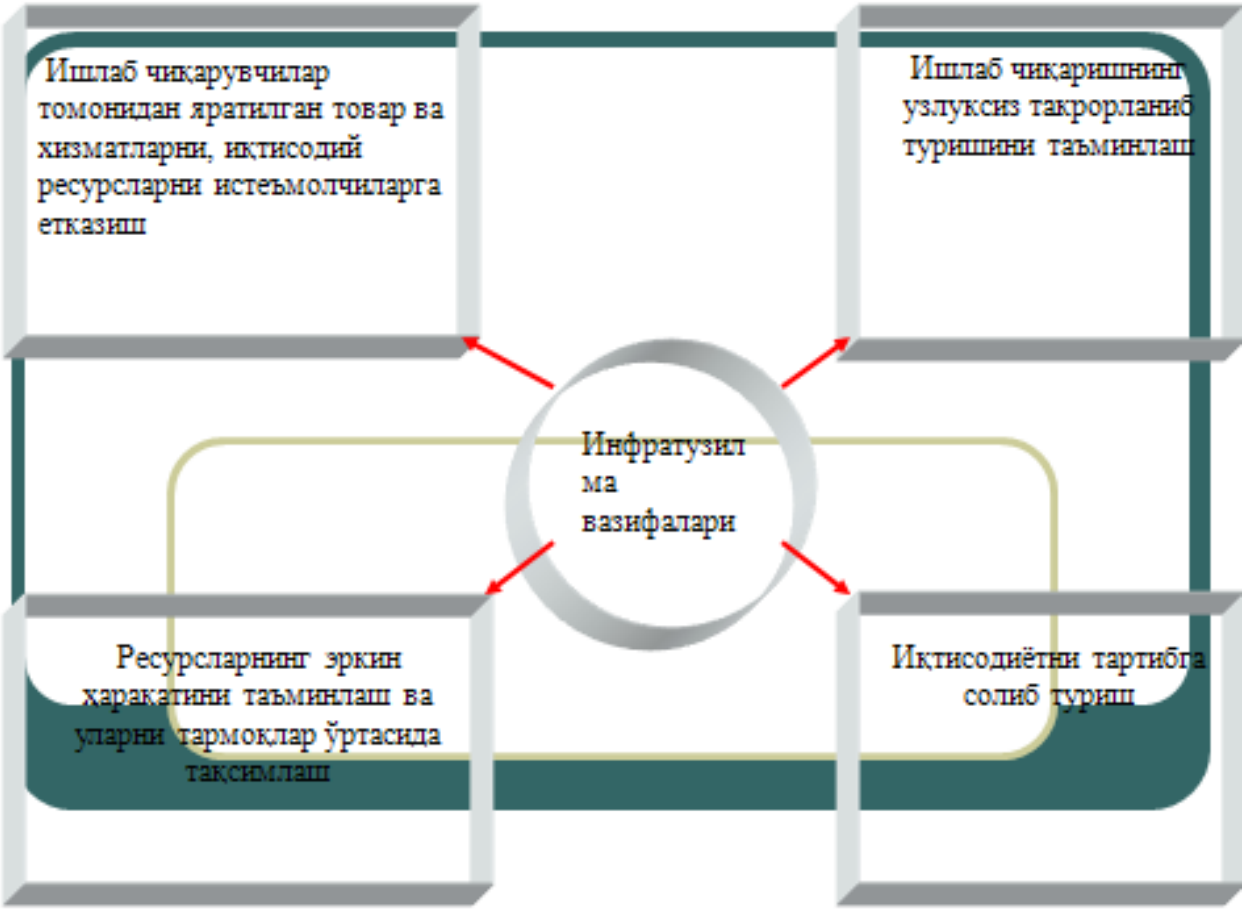
Ишлаб чиқарувчилар томонидан яратилган товар ва хизматларни, иқтисодий ресурсларни истеъмолчиларга етказиш
Ишлаб чиқаришнинг узлуксиз такрорланиб туришини таъминлаш
Инфратузилма вазифалари
Ресурсларнинг эркин ҳаракатини таъминлаш ва уларни тармоқлар ўртасида тақсимлаш
Иқтисодиётни тартибга солиб туриш

3-Мавзу. Инфратузилмалар ривожланиши ва макроиқтисодий ўсишнинг ўзаро алоқадорлиги

РЕЖА

1. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида инфратузилмани ривожлантиришнинг аҳамияти.
2. Инфратузилманинг иқтисодий ривожланишдаги роли
3. Макроиқтисодий ўсиш ва унинг турлари
4. Инфратузилмалар билан макроиқтисодий ўсиш ўзаро алоқалари
5. Ялпи ички маҳсулот ва бошқа макроиқтисодий кўрсаткичларда инфратузилма соҳаларининг ўрни.
6. Республика иқтисодиёти инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари

1. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида инфратузилмани ривожлантиришнинг аҳамияти.

Бозор муносабатларининг шаклланишида инфратузилмалар асосий роль ўйнайди. Инфратузилма муассасаларининг ривожи эса ишлаб чиқарувчи кучларининг жойлашуви, улар салоҳияти ва аҳолининг тадбиркорлик фаоллиги билан белгиланади.

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида инфратузилма турли хил вазифаларни бажарувчи таркибий қисмлар, унсурлардан иборат тизимни намоён этади. Шунга мос ҳолда, инфратузилманинг таркибий қисмларини белгилаб олиш, уларнинг ҳар бирининг аҳамиятини ўрганиш, иқтисодий табиатини очиб бериш муҳим ҳисобланади.

Мазкур устувор вазифага алоҳида этибор қаратишнинг бир қатор сабаблари мавжуд. Жумладан:

биринчидан

инфратузилмани ривожлантириш янги корхоналарни жойлаштириш ва бутун иқтисодиётни тараққий еттириш учун зарур қулай шарт-шароитлар яратади, мамлакатимизнинг бой минерал-хомаше ресурсларини ўзлаштириш имкониятларини кенгайтиради.

иккинчидан

ишлаб чиқариш инфратузилмаси, авваламбор, автомобил ва темир йўлларнинг ривожланган тизими, уларнинг самарали фаолияти ишлаб чиқаришдаги умумий харажатларни камайтиришнинг муҳим шарти ва омилидир. Бу эса, ўз навбатида, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот ва бутун иқтисодиётимизнинг рақобатдошлигини оширади.

учинчидан

ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш, аҳолини тоза ичимлик суви, енергия билан таъминлаш, ижтимоий соҳа объектларини барпо етиш, пировард натижада аҳолининг турмуш даражасини оширишга хизмат қилади.

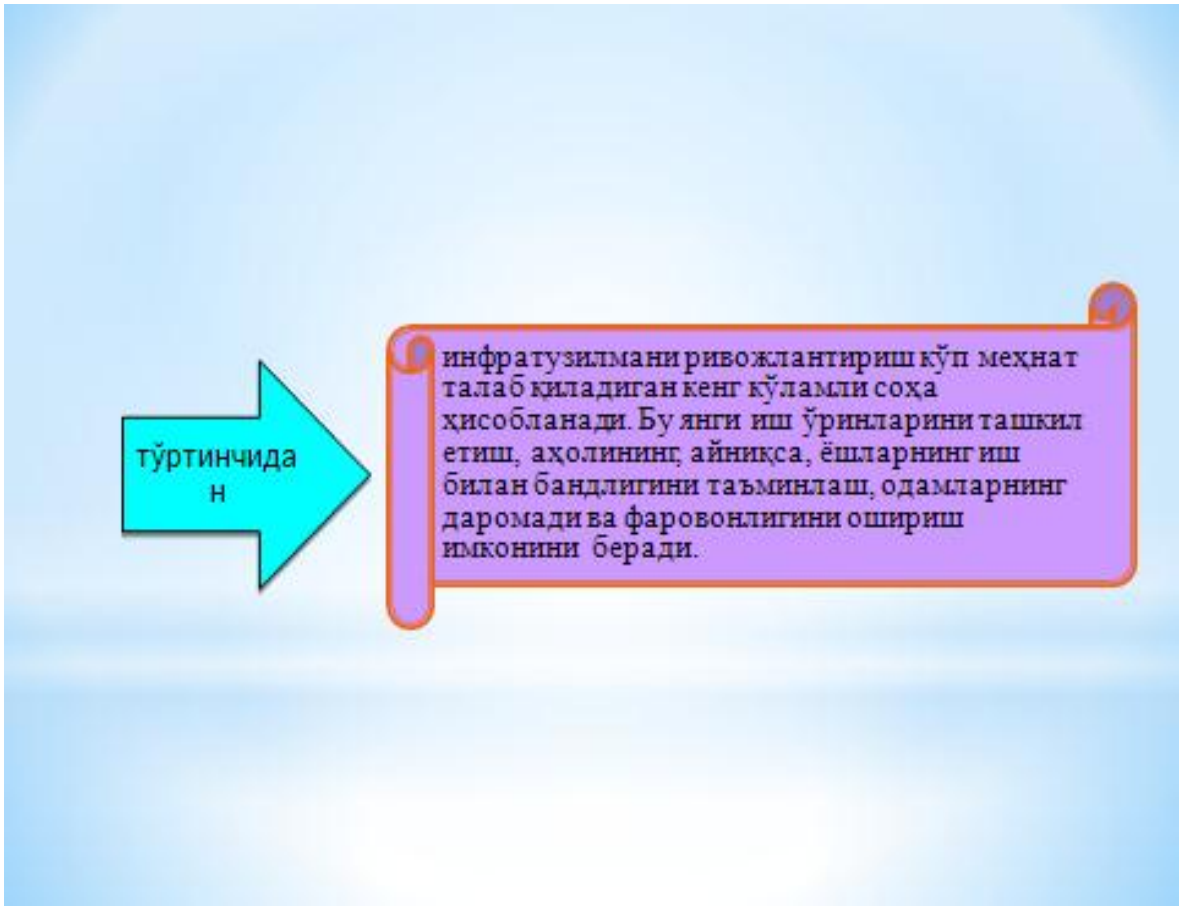
тўртинчидан
инфратузилмани ривожлантириш кўп меҳнат талаб қиладиган кенг кўламли соҳа ҳисобланади. Бу янги иш ўринларини ташкил етиш, аҳолининг, айниқса, ёшларнинг иш билан бандлигини таъминлаш, одамларнинг даромади ва фаровонлигини ошириш имконини беради.

$$ЎС = \frac{ЯИМ_{жорий\ давр} - ЯИМ_{базис\ давр}}{ЯИМ_{базис\ давр}} \times 100\ \%$$

Бу ерда: ЎС-иқтисодий ўсиш суръати, фоизда;

ЯИМ $_{базис\ давр}$ -таққосланаётган давр(йил)даги реал ЯИМ ҳажми;

ЯИМ $_{жорий\ давр}$ -жорий давр(йил)даги реал ЯИМ ҳажми.

Ўзбекистонда мустақиллик йилларида олиб борилган ислоҳотлар орқали қуйидагиларга эришилди:
иқтисодиётнинг барқарор ўсиши таъминланди
макроиқтисодий ва молиявий барқарорлик мутаҳкамланди
иқтисодиёт ва унинг айрим соҳалари ўртасидаги мутаносиблик кучайди
бозор механизмининг таркибий қисмлари қарор топди ва унинг инфратузилмалари вужудга келтирилиб, ривожлантирилди.

Мамлакатимизда иқтисодий ўсишнинг юоқри суръатларини таъминлаш мақсадида қуйидаги жараёнларнинг амалга оширилишига катта эътибор қаратилди:
- кенг кўламда тизимли бозор ислоҳотларини изчил амалга ошириш;
- хорижий инвестицияларни жалб қилиш чора-тадбирларини кучайтириш;
- иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш;
- ишлаб чиқаришни модернизация қилиш ва янгилаш;

- экспортга ихтисослашган янги тармоқ ва корхоналарни барпо этиш;

- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантиришга қаратилган ҳар томонлама пухта ўйлаган сиёсатни амалга ошириш.

4. Инфратузилмалар билан макроиқтисодий ўсиш ўзаро алоқалари

Moody's Economy бош иқтисодчиси Марк Занди фикрига кўра:

давлатнинг инфратузилмага қиладиган инвестициялар хусусий инвестицияларни рағбатлантиради. Инфратузилмага сарфланган ҳар бир доллар 1.59 доллар даромад келтиради.

Бундан ташқари, яхши ҳолатдаги инфратузилма ишлаб чиқариш омиллари самардорлигини оширади. Масалан, қатъий энергия таъминоти бўлганда машина ва асбоб-ускуналарни самарадорлиги тез ортади.

Агар соғлиқни сақлаш ва таълим каби ижтимоий инфратузилмалар юқори салоҳиятли ва соғлом ишчи кучини етиштириб берса меҳнат унумдорлиги ва самарадорлик ортади.

2012 йилги макроиқтисодий кўрсаткичларга эришиш омиллари:
- макроиқтисодий сиёсатни янада такомиллаштириш, банк тизими имкониятини мустаҳкамлаш ва уни қайта ислоҳ қилиш, ҳамда банк инфратузилмасини ривожлантириш;
- иқтисодиёт тармоқларидаги модернизация, техник ва технологик янгилаш ишларини давом эттириш ва натижада унинг ЯИМдаги улушини ошириш.
- салбий ташқи омилларга нисбатан мамлакат иқтисодиётининг барқарорлигини оширишга йўналтирилган чора-тадбирларни давом эттириш орқали республика иқтисодиётининг мувозанатли ривожланиши ва барқарор иқтисодий ўсишини таъминлаш.

5. Ялпи ички маҳсулот ва бошқа макроиқтисодий кўрсаткичларда инфратузилма соҳаларининг ўрни.
ЯИМда саноат тармоғининг улуши
2000 йилдаги 14,2 фоиздан
2011 йилда 24,1 фоизгача ўсган.
ЯИМдатранспорт ва алоқа тармоқларининг улуши
2000 йилдаги 7,7 фоиздан
2011 йилда 12 фоизга ошган

ЯИМда хизматларнинг улуши
2000 йилдаги 37 фоиздан
2011 йилда 50,5 фоизгача ўсган.
Ҳозирги мавжуд шароитда 2009 - 2012 йилларга мўлжаллаб қабул қилинган Инқирозга қарши дастурнинг инқироз таъсирини юмшатиш ва бартараф этишда роли ва аҳамияти катта бўлди.

6. Республика иқтисодиёти инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари

Инфратузилмани яхши ривожланмаганлиги транспорт ва йўл инфратузилмасида ҳам жуд долзарбдир. Айрим ҳисоб-китобларга кўра йўлларнинг ёмонлиги туфайли Россия ЯИМ 6 фоизи баробарда иқтисодий йўқотишга учрайди.

4-Мавзу. Бозор инфратузилмаси ва унинг таркибий тузилиши

РЕЖА

1. Бозор инфратузилмаси ва унинг функциялари
2. Кредит тизимини ўзига хос хусусиятларини илмий тадқиқ этиш
3. Суғурта фаолиятини ташкил этиш ва илмий баҳолаш
4. Биржалар фаолиятини бошқариш ва таҳлил этиш.
5. Реклама агентликлари хизмати ва уларни илмий тадқиқ этиш.
6. Савдо воситачилик корхоналарини фаолиятини илмий баҳолаш.

1. Бозор инфратузилмаси ва унинг функциялари

Бозор инфратузилмаси

маҳсулот (хизмат) ишлаб чиқарувчиси ва истеъмолчини ягона бозор маконида боғловчи, ишлаб чиқариш миқёси ва истеъмол ўртасидаги зиддиятни бартараф этувчи, унинг барча иштирокчиларига қўйилган мақсадларига эришишни таъминловчи муассасалар ва воситачилик тузилмалари тизимини намоён этади.

Бозор инфратузилмаси мақсади

бу чекланган тўловга қобил талаб шароитида, бозор иштирокчилари манфаатлари мувозанатини таъминлаш борасидаги келишув асосида фойдасини максималлаштиришдан иборат.

Бозор инфратузилмасининг вазифалари сифатида қуйидагиларни келтириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

бозор муносабатлари иштирокчилари манфаатларининг амалга оширилишини енгиллаштириш;

инфратузилма субъектларининг ўз фойдасини юқори даражага етказиш мақсадида бозор иштирокчилари харажатларини минималлаштириш;

иқтисодиётнинг алоҳида субъектлари ва фаолият турларининг ихтисослашуви асосида бозор муносабатлари субъектлари ишининг тезкорлиги ва самарадорлигини ошириш;

бозорда таркиб топган конъюнктурадан келиб чиққан ҳолда маҳсулот тайёрлашга бўлган буюртмаларни кўпайтирган ёки камайтирган ҳолда ишлаб чиқариш учун бозор талаби индикатори вазифасини бажариш;

бозор муносабатларини ташкилий жиҳатдан расмийлаштириш;

биржа механизмидан фойдаланган ҳолда истеъмол моллари, кўчмас мулк, ишлаб чиқариш воситаларининг ижтимоий-зарурий нархини белгилаш;

бизнесни давлат ва жамоат томонидан тартибга солиш, ҳуқуқий ва иқтисодий жиҳатдан назорат қилиш шаклларини енгиллаштириш;

товар ва хизматларнинг бозор маркетинги асосида барча истеъмолчилар номидан майдонга тушувчи буюртмачи функциясини бажариб, ишлаб чиқаришни тартибга солиш ва бошқариш имконини яратиш.

Бирок, бозор инфратузилмасининг санаб ўтилган вазифалари доимо ҳам бир хил даражада муваффақиятли амалга ошавермайди. Бунда, энг аввало, муайян мамлакат иқтисодиётининг ривожланганлик даражаси, иқтисодий тизимнинг таркибий тузилиши, инфратузилма унсурларининг ҳаракат доираси учун шароитларнинг етарлилиги, бозор механизмига тўскинлик қилувчи омилларнинг мавжудлиги каби ҳолатлар жиддий таъсир кўрсатади.

2. Кредит тизимини ўзига хос хусусиятларини илмий тадқиқ этиш

Кредит тизими қуйидаги хусусиятларга эга:

Кредит бозорида турли тўлов воситалари (пуллар, облигасиялар ва қимматбаҳо қоғозлар) таклиф этилади

Бу кредит, ссуда қарзларга бўлган талаб асосида амалга ошади

Кредитлар, қарзлар ма'лум муҳлат ва ма'лум баҳода амалга ошади

Кредит операсияларини банклар ва бошқа кредит бозорининг муассасалари амалга ошириб, пуллар ортиқча бўлган иқтисод қисмидан уларга муҳтож бўлган жойга ўтказилади

Корхоналарнинг ўзлари вақтинча ортиқча бўлган ресурсларни бир-бирига бериши мумкин, лекин кредитдан муҳтожлик туғилган вақтдагина фойдаланилади

3.Суғурта фаолиятини ташкил этиш ва илмий баҳолаш

Бозор инфратузилмасини ривожлантиришнинг навбатдаги босқичларида тадбиркорлик фаолиятини, айниқса, кичик бизнесни турли хавф-хатарлардан суғурталаш ишларини такомиллаштириш зарур бўлади. Бироқ, аксарият ҳолларда кичик бизнес объектларини суғурталаш хавф-хатарнинг юқорилиги сабабли фойдали эмас. Шунга кўра, минимал даражадаги тариф ва солиқ имтиёзлари яратилган кичик бизнесни ҳимоялашга йўналтирилган ихтисослаштирилган суғурта компанияларини ташкил этиш зарур. Кичик бизнесни маълум хавф-хатарлардан суғурталашни таъминлашнинг ўта муҳим йўли бўлиб нотижорат асосида амал қилувчи ўзаро суғурталаш жамиятларини барпо этиш ҳисобланиши мумкин.

Ўзаро суғурталаш жамиятлари ҳозирда Ғарбий Европада кенг тарқалган.

Ўзаро суғурталаш жамиятлари

-бу ўз фаолиятини суғурталаш йўли орқали муҳофазалаш мақсадида тузилган ҳуқуқий ёки жисмоний шахсларнинг бирлашмасидир. Бундай жамиятни таъсис этишда иштирок этувчи барча шахслар бир вақтнинг ўзида унинг эгалари ва суғурталовчилари ҳисобланадилар. Улар биргаликда маблағларни шакллантириш ва фойдаланиш тартибини белгилайдилар. Заҳира (кафолат) жамғармалари жамият аъзолари учун инвестиция манбаига айланиши мумкин.

Молиявий соҳада ўз аҳамияти билан ажралиб турувчи яна бир тузилма – суғурта компанияларидир. Ўзбекистонда суғурта бозори ривожланишининг ҳуқуқий асоси бўлиб 1993 йил 6 майда қабул қилинган ва 23 сентябрь 1994 йил ҳамда 1997 йилда маълум ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритилган «Суғурта тўғрисида»ги Қонун ҳисобланади. Республикамиздаги суғурта ташкилотлари 3 гуруҳ буйича ташкил этилди: давлат акциядорлик суғурта компаниялари, хусусий суғурта компаниялари ва Республика суғурта назорати ташкилотлари.

Суғурта компаниялари

– суғурталовчи ролида майдонга тушувчи, яъни суғурта ҳодисаси рўй берган чоғда суғурталанган шахснинг зарарларини қоплаш мажбуриятини ўзига олувчи ташкилотлар.

Суғурта компаниялари кўринишлари

акциядорлик суғурта компаниялари

ўзаро суғурта компаниялари

ва бошқалар

4. Биржалар фаолиятини бошқариш ва таҳлил этиш.

Биржа

- барқарор ва аниқ сифат кўрсаткичларига эга бўлган оммавий ишлаб чиқариш товарлари улгуржи савдоси ёки валюта, ишчи кучи ва қимматли қоғозлар савдоси бўйича мунтазам операциянинг ташкилий шакли. «Биржа» сўзи лотинча “bursa” – «ҳамён» маъносини англатади.

Ҳозирги кунда биржанинг нисбатан кенг тарқалган турлари:
товар биржаси
фонд биржаси
меҳнат биржаси

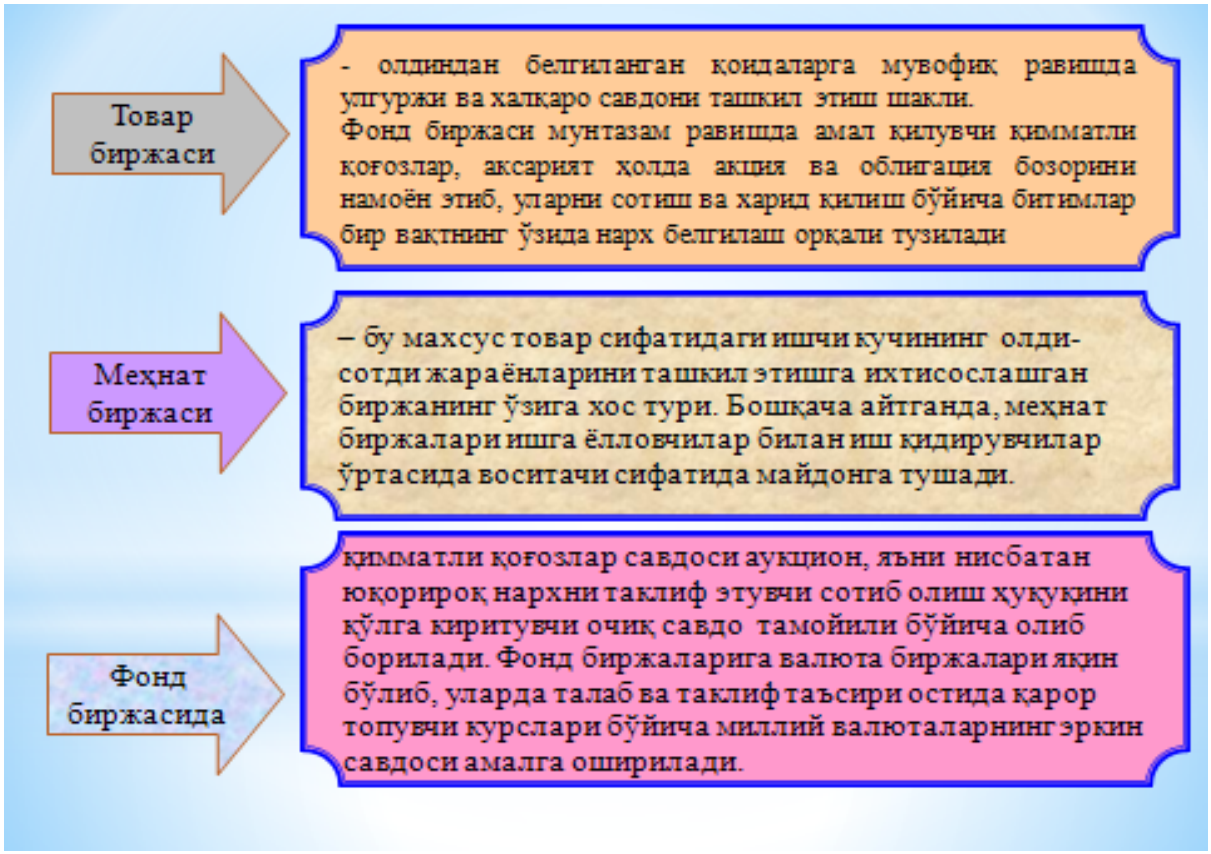
Товар биржаси
- олдиндан белгиланган қоидаларга мувофиқ равишда улгуржи ва халқаро савдони ташкил этиш шакли.
Фонд биржаси мунтазам равишда амал қилувчи қимматли қоғозлар, аксарият ҳолда акция ва облигация бозорини намоён этиб, уларни сотиш ва харид қилиш бўйича битимлар бир вақтнинг ўзида нарх белгилаш орқали тузилади
Меҳнат биржаси
– бу махсус товар сифатидаги ишчи кучининг олди-сотди жараёнларини ташкил этишга ихтисослашган биржанинг ўзига хос тури. Бошқача айтганда, меҳнат биржалари ишга ёлловчилар билан иш қидирувчилар ўртасида воситачи сифатида майдонга тушади.
Фонд биржасида
қимматли қоғозлар савдоси аукцион, яъни нисбатан юқорироқ нархни таклиф этувчи сотиб олиш ҳуқуқини қўлга киритувчи очиқ савдо тамойили бўйича олиб борилади. Фонд биржаларига валюта биржалари яқин бўлиб, уларда талаб ва таклиф таъсири остида қарор топувчи курслари бўйича миллий валюталарнинг эркин савдоси амалга оширилади.

Товар биржаси

- олдиндан белгиланган қоидаларга мувофиқ равишда улгуржи ва халқаро савдони ташкил этиш шакли.
Фонд биржаси мунтазам равишда амал қилувчи қимматли қоғозлар, аксарият ҳолда акция ва облигация бозорини намоён этиб, уларни сотиш ва харид қилиш бўйича битимлар бир вақтнинг ўзида нарх белгилаш орқали тузилади

Меҳнат биржаси

– бу махсус товар сифатидаги ишчи кучининг олди-сотди жараёнларини ташкил этишга ихтисослашган биржанинг ўзига хос тури. Бошқача айтганда, меҳнат биржалари ишга ёлловчилар билан иш қидирувчилар ўртасида воситачи сифатида майдонга тушади.

Фонд биржасида

қимматли қоғозлар савдоси аукцион, яъни нисбатан юқорироқ нархни таклиф этувчи сотиб олиш ҳуқуқини қўлга киритувчи очиқ савдо тамойили бўйича олиб борилади. Фонд биржаларига валюта биржалари яқин бўлиб, уларда талаб ва таклиф таъсири остида қарор топувчи курслари бўйича миллий валюталарнинг эркин савдоси амалга оширилади.

Фонд биржалари савдо жараёнларидаги талаб ва таклифнинг ўзаро таъсири натижасида қимматли қоғозларнинг биржа курси ўрнатилиб, у одатда акция, облигациялар бозор нархларининг улар номинал қийматига нисбати орқали аниқланади. Баъзида товар ва фонд биржалари ягона товар-фонд биржаларига бирлашадилар.

Биржанинг барча шаклларида келишувнинг хусусиятли белгиси товар, акция ва валюта курсларига, баҳонинг тебраниб туришига чайқов йўли билан таъсир қилишдир. Биржалар ихтисослашган ёки универсал бўлиши мумкин. Ихтисослашган биржаларда айрим турдаги ёки бир гуруҳ товарлар, универсал биржаларда ҳар хил товарлар сотилади.

5. Реклама агентликлари хизмати ва уларни илмий тадқиқ этиш.

Реклама агентликлари, ахборот марказлари ва оммавий ахборот воситалари агентликларининг бозор инфратузилмаси сифатидаги роли ҳам аҳамиятли ҳисобланади.

Реклама

- товар ёки кўрсатиладиган хизмат тўғрисидаги холис ахборот, талабни кўпайтириш мақсадларида харидорларга товарларнинг хоссалари, афзалликлари ва сотиб олиш шартларини етказиш ва ошкор этиш воситаси бўлиб, уни махсус фирмалар маълум ҳақ эвазига ташкил этади ёки бевосита товарни сотувчи фирманинг ўзи уюштиради.

Махсус реклама агентликлари, ахборот марказлари ва оммавий ахборот воситалари агентликлари реклама жараёнларини уюштиришда қуйидаги йўналишлардан фойдаланади:

- матбуот, радио, телевидение орқали махсус реклама матнларини жойлаштириш, фильмларини намойиш этиш;
- плакатлар, буклетлар, товар каталогларини тайёрлаш ва тарқатиш;
- сайловолди йиғилишлар ва катта томошаларда реклама ахборотларини тарқатиш;
- кўргазмалар ўтказиш, ярмаркаларда иштирок этиш, товарларни намойишкорона сотиш, махсус реклама фильмларини чиқариш орқали ташқи савдо рекламасини ўтказиш ва бошқалар.

6. Савдо воситачилик корхоналарини фаолиятини илмий баҳолаш.

Савдо инфратузилмасининг асосий вазифаси

- савдо бозорининг ишончли амал қилишини ҳамда талаб ва таклифнинг рақобатли ўзаро муносабатларини таъминлашдир.

Ўзбекистондаги улгуржи савдо инфратузилмасининг асосий вазифаларидан бири

- мулкчилик шаклидан қатъий назар, корхона ва ташкилотларга, шу жумладан тадбиркорларга тижорат – воситачилик, савдо, ишлаб чиқариш, лизинг, транспорт, молия, аудит, ахборот хизматлари кўрсатиш, улгуржи, биржа , ярмарка ва кимошди (аукцион) савдоларни ташкил этиш ва барча юридик ҳамда жисмоний шахсларга товар-хом ашё ресурслари бозорида савдо битимлари тузишда қулай шароитлар яратиш.

Савдо палатаси

- бу маҳаллий тадбиркорлар уюшмаси бўлиб, товарларни ишлаб чиқариш, сотиш, экспорт қилиш ва бошқа шарт-шароитлар тўғрисидаги маълумотлар билан таъминлаш йўли орқали ўз аъзоларига тадбиркорлик фаолияти юритишда ёрдам кўрсатади.

5-Мавзу. Ёқилғи энергетика мажмуи ва унинг инфратузилма иқтисодиётидаги роли

РЕЖА

1. Иқтисодиётни ривожланишида ёқилғи-энергетиканинг роли.
2. Иқтисодиёт тармоқларини энергия билан таъминлашнинг ҳозирги ҳолати.
3. Электр энергияси таъминоти ва уни ривожлантириш йўллари
4. Энергоресурслардан самарали фойдаланиш кўрсаткичлари
5. Муқобил энергия манбаларидан фойдаланишни кенгайтириш йўллари.
6. Энергетика инфратузилмасини такомиллаштириш йўналишлари масалалари.

1. Иқтисодиётни ривожланишида ёқилғи-энергетиканинг роли.

Кейинги 40 йилда бутун инсоният тарихидагидан кўра кўпроқ органик ёқилғи қазиб олинди. Жорий юз йиллик ҳам бундан мустасно эмас. Бугунги кунда дунёда ёқилғидан фойдаланиш миқдори йилига 12 миллиард тонна нефть эквиваленти). Органик ёқилғига бўлган талаб эса жадал суръатларда янада ортиб бораверади.

Агар энергетика билан таъминлашнинг қарор топган анъанавий усуллари ва иқтисодиётнинг ҳозирги жадалликда ривожланиши, аҳоли сони кўпайишининг атроф-муҳитга салбий таъсири сақланиб қолса, энергетика ресурсларини истеъмол қилишни тегишли равишда оширишни талаб қилиши муқаррар. Экологик тоза энергетика технологиялари эса ҳозирча ушбу муаммони ҳал қилишга сезиларли даражада таъсир кўрсата олмаяпти.

2. Иқтисодиёт тармоқларини энергия билан таъминлашнинг ҳозирги ҳолати.

Инқирозга қарши чоралар дастурида 2009 йилда барча турдаги энергия манбалари ва коммунал хизматларнинг асосий турлари бўйича нархларнинг кўтарилишини чеклаш, яъни уларни 6—8 фоиздан оширмаслик механизми ишлаб чиқилган. Айни вақтда бу соҳаларнинг ишлаб чиқариш рентабеллигини сўзсиз таъминлаши керак.

Электроэнергетика тизимини модернизация қилиш, энергия истеъмолини камайтириш ва энергия тежашнинг самарали тизимини жорий этиш чораларини амалга ошириш. Иқтисодиётимизнинг рақобатдошлигини янада кучайтириш, аҳоли фаровонлигини юксалтириш кўп жиҳатдан бизнинг мавжуд ресурслардан, биринчи навбатда, электр ва энергия ресурсларидан қанчалик тежамли фойдалана олишимизга боғлиқдир.

Иссиқлик станцияси ва шамол генератори (Германия)

Электр станцияси — электр энергияси ишлаб чиқариш, ҳамда маълум ҳудудда шу мақсадда қурилган бино ва иншоотларга хизмат кўрсатиш учун бевосита фойдаланиладиган қурилмалар, асбоб-ускуналар мажмуаси тушунилади.

Электр тармоғи — электр стнациядан истеъмолчига етказиб бериш ва тақсимлашга қаратилган электр қурилмалари мажмуаси ҳисобланади.

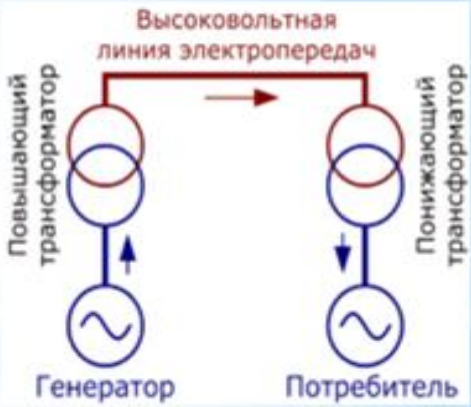

Электр подстанциялари — электр қурилмалари электр энергияни қабул қилиш қайта тақсимлаш ва тақсимлаш учун фойдаланиладиган, трансформатор ва эл.энергиясини ўтказиб берувчи, бошқарувчи, тақсимловчи ва бошқа ёрдамчи турдаги қурилмалар мажмуи ҳисобланади.

Абонент трансформаторлари (АҚШ)

Чиқиндихона газини олишнинг намунавий схемаси

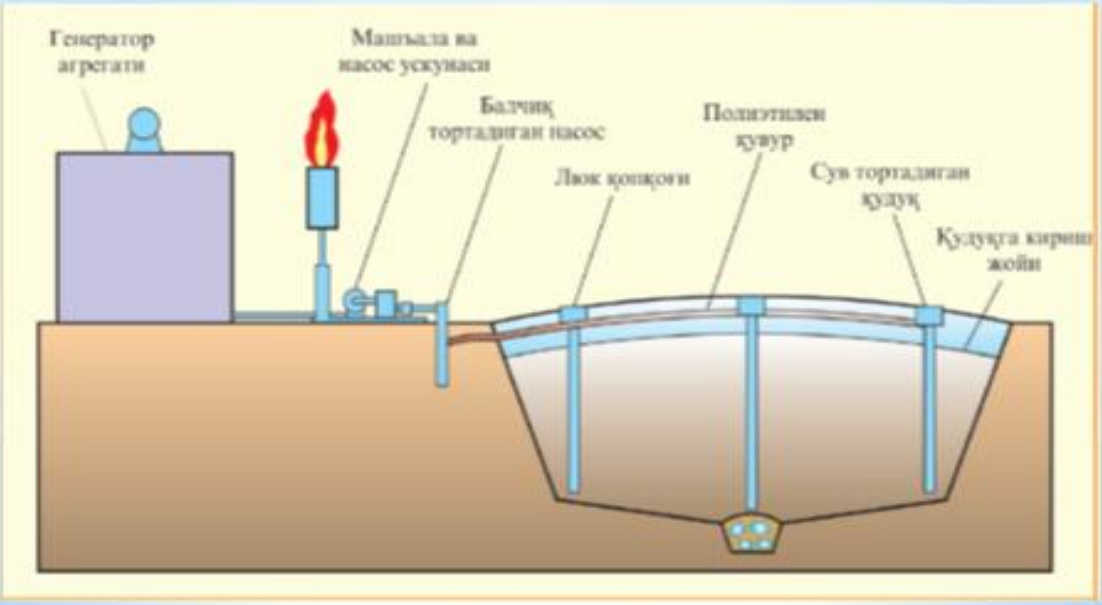

Намунавий кичик гидроэлектростанция схемаси

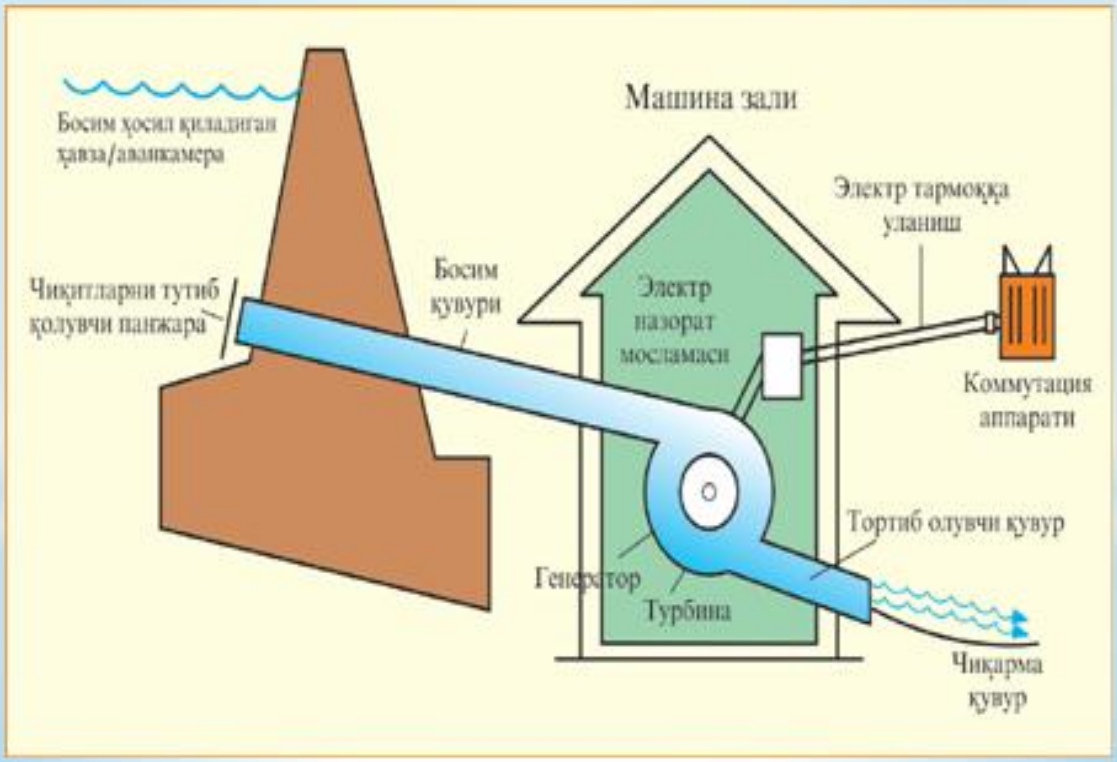

Геотермал энергиядан фойдаланишнинг асосий принципи

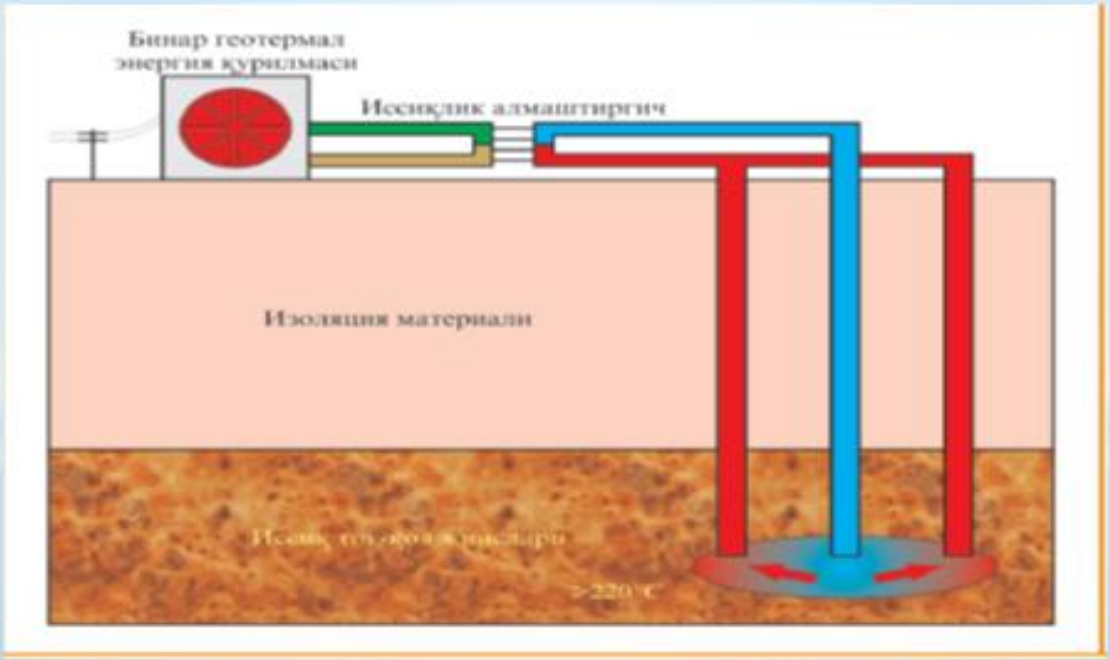

Қуёш электр энергетикаси минораси

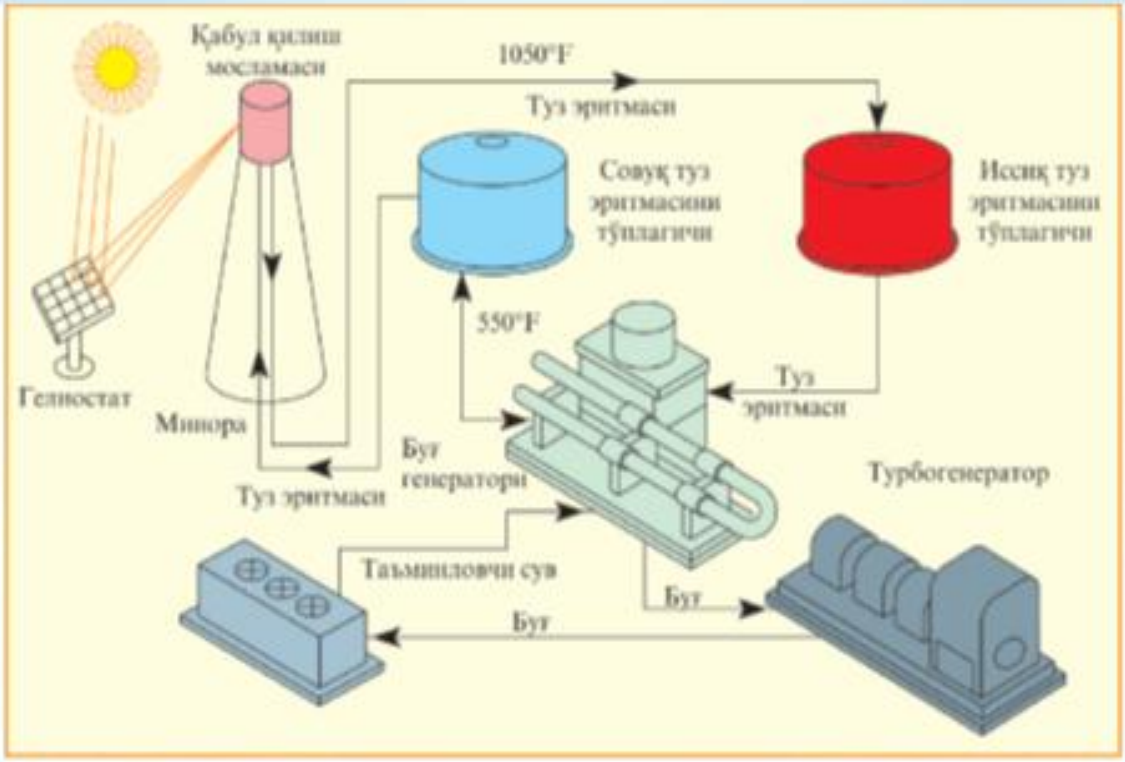

Биогаз реакторининг соддалаштирилган схемаси

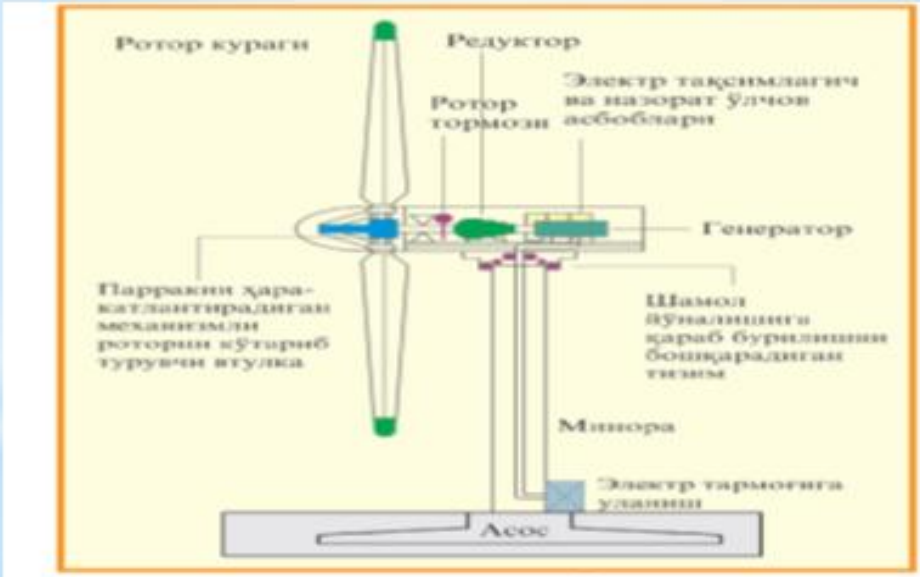

6-Мавзу. Транспорт тизими ва иқтисодиётнинг транспорт инфратузилмаси

РЕЖА

1. Транспорт инфратузилмасининг ривожланиш тенденциялари
2. Транспорт инфратузилмасининг иқтисодий кўрсаткичлари
3. Темир йўл траснпорти тизими ва унинг иқтисодиётдаги роли.
4. Автомобиль транспорти тизими
5. Ҳаво транспорти тизими ва уни ривожланитириш йўллари
6. Шаҳарларда траснпорт инфратузилмасини такомиллаштириш

1. Транспорт инфратузилмасининг ривожланиш тенденциялари

Инфратузилманинг энг йирик тармоқларидан бири транспорт коммуникасия тизимлари ҳисобланади. Ишлаб чиқариш ҳаракати жараёнини транспортсиз тасаввур қилиш қийин. Бу борада ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатаётган транспортлар фаолияти узоқ даврни ўз ичига олади.

Биз транспорт инфратузилмасини, биринчи навбатда автомобил ва темир йўлларни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратмоқдамиз. 2007-2010 йилларда умумий фойдаланишда бўлган автомобил йўлларини ривожлантириш дастурининг амалга оширилиши бугунги кунда республикамизнинг барча минтақалари ўртасида йил давомида ишончли транспорт алоқасини таъминламоқда.

ОСОБЕННОСТИ АВТОМОБИЛЬНОГО ТРАНСПОРТА
ДОСТОИНСТВА
+
−
НЕДОСТАТКИ И ПРОБЛЕМЫ
Универсальность к перевозке всех видов грузов
Большая маневренность
Высокая скорость движения
Возможность доставлять грузы непосредственно потребителю
Использование в труднодоступных районах (северных, восточных, горных)
Высокая себестоимость
Низкий грузооборот
Высокая потребность в новых дорогах
Необходимость внедрения новой техники и технологий
Сильный загрязнитель окружающей среды
География автомобильного транспорта

ОСОБЕННОСТИ МОРСКОГО ТРАНСПОРТА
ДОСТОИНСТВА
+
−
НЕДОСТАТКИ И ПРОБЛЕМЫ
Универсальность
Высокая грузоподъемность
Низкая себестоимость перевозок
Возможность перевозок грузов на большие расстояния
Относительно энергосберегающий и экологически чистый по сравнению с другими видами транспорта
Большие потери после распада СССР
Дорогое и большое обслуживающее хозяйство
Низкая скорость движения
Зависимость от погоды и времени года
Нерациональная структура транспортного флота
Необходимость внедрения новой техники и технологий
Необходимость строительства новых и реконструкции старых портов
Возвращение на международный рынок транспортных услуг
морского транспорта

ОСОБЕННОСТИ ТРУБОПРОВОДНОГО ТРАНСПОРТА
ДОСТОИНСТВА
+
−
НЕДОСТАТКИ И ПРОБЛЕМЫ
Низкая себестоимость перевозок
Большой объем перевозок и грузооборот
Способность к работе в любое время года и при любой погоде
Свободное размещение
Возможность транспортировки грузов на большие расстояния
Относительно экологически чистый
Изношенность трубопроводной сети
Необходимость внедрения новой техники и технологий
В 2006г. Правительство и президент РФ приняли решение о прокладке нефтепровода из Восточной Сибири в Китай.
Нефтепровод ляжет по и дну *Черного моря*- в этом случае Россия сможет сократить риски транзита по *Украине*. О каких рисках идет речь? Что такое **транзит**?
География трубопроводного транспорта

7-Мавзу. Автомобил йўли инфратузилмаси

РЕЖА

1.Йўл инфратузилмасининг моҳияти ва асосий тушунчалари

2. Транспорт ва юк ташиш тизимида йўл инфратузилмасининг роли

3. Халқаро автомагистрал ва ягона миллий автомобиль транспорт тизимини яратиш

4. Миллий автомагистрал ёқаси ва темир йўллар бўйлаб инфратузилма ва сервис объектларини ташкил этиш ва такомиллаштириш.

1.Йўл инфратузилмасининг моҳияти ва асосий тушунчалари

Йўл – транспорт воситалари қатнови учун қурилган ёки мослаштирилган ва худди шу мақсадда фойдаланиладиган ер минтақаси ёхуд сунъий иншоот юзаси.

Йўл ўз ичига автомобиль йўлларини (умумий фойдаланишдаги ва идоравий автомобиль йўлларини) шаҳарлар, шаҳарчалар ва қишлоқ аҳоли яшаш жойларининг кўчалари ва йўлкаларини, шунингдек, шаҳар электр транспорти йўлларини олади.

Автомагистраль – транспорт воситаларининг юқори тезлик ва хавфсиз ҳаракатланишини таъминловчи йўл бўлиб, 5.1 (яшил рангдаги) белги билан белгиланади. Автомагистралдаги барча белгилар яшил рангда бўлади.

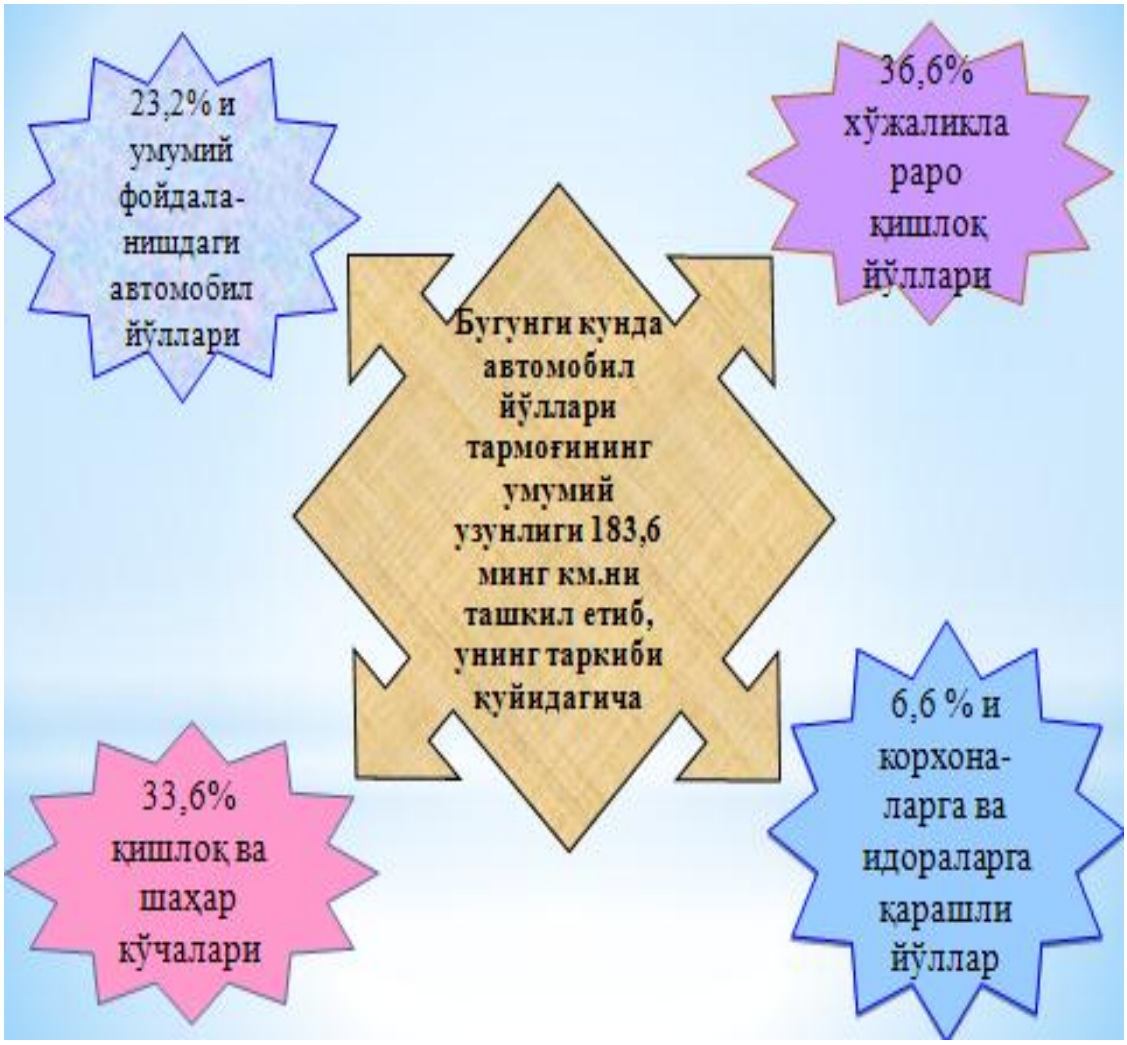
23,2% и умумий фойдала-нишдаги автомобил йўллари
36,6% хўжаликла раро қишлоқ йўллари
Бугунги кунда автомобил йўллари тармоғининг умумий узунлиги 183,6 минг км.ни ташкил етиб, унинг таркиби қуйидагича
33,6% қишлоқ ва шаҳар кўчалари
6,6 % и корхона-ларга ва идораларга қарашли йўллар

2. Транспорт ва юк ташиш тизимида йўл инфратузилмасининг роли

Транспорт ва юк ташиш тизимида йўл инфратузилмаси, энг аввало, автомобиль йўллари ривожланиши корхоналарда ишлаб чиқаришдаги умумий харажатлар улушини камайтиради,бу эса,албатта,маҳсулотлар ва бутун иқтисодиёт рақобатбардошлиги ошишида муҳим омил бўлиб ҳисобланади. Шуларни инобатга олиб, республикамиз ҳукумати автомобиль йўллари сифатини янада ошириш, автотрассалар тармоғини қабул қилинган миллий ва халқаро стандартларга мувофиқ уларни реконструкция қилиш, модернизациялаш ва янги автомобиль йўллари қурилишига алоҳида эътибор қаратмоқда.

1-koridor –(Qozog'iston va Rossiyadan tranzit bilan) Boltiqbo'yi mamlakatlarning portlari Klaypeda (Litva), Riga, Liepaya, Ventspils (Latviya), Tallinn (Estoniya) yo'nalishida;

2-koridor – Yevropa Ittifoqi mamlakatlari tomon, Belarus` va Ukraina orqali (Qozog'iston va Rossiyadan tranzit bilan) Chop (Ukraina) va Brest (Belarus`) ga;

3-koridor - (Qozog'iston va Rossiyadan tranzit bilan), Qora dengizga chiquvchi Ukrainaning Il`ichevsk porti tomon;

4-koridor - (Turkmaniston, Qozog'iston va Ozarbayjon orqali tranzit bilan) TRASEKA koridori nomi bilan mashhur Qora dengizga chiquvchi Transkavkaz koridori yo'nalishida;

5-koridor - (Turkmaniston orqali tranzit bilan) Fors ko'rafaziga chiquvchi Eronning Bandar-Abbos porti yo'nalishida;

6-koridor – sharqiy yo'nalishda qozoq-xitoy chegara yo'li orqali (Dostik/Alalshan`kou) Xitoyning sharqiy portlari, shuningdek, Naxodka, Vladivostok va b. Uzoq Sharq portlari tomon;

7-koridor - (Qirg'iziston orqali tranzit bilan) Sariq dengiz, Sharqiy-Xitoy va Janubiy-Xitoy dengizlariga chiquvchi Xitoy portlari tomon;

8-koridor –Afg'on muammosining muvofiqlashtirilishi munosabati bilan, Afg'onistondan tranzit orqali, Eron va Pokistondagi Bandar-Abbos, Chaxbaxar (EIR), Gvadar va Karachi (PIR) portlariga, janubiy muqobil transport koridorlarining ishlab chiqish istiqbollari yaratilayapti.

TRACECA

KAZAKSTAN
UZBEKISTAN
KYRGYZSTAN
TURKMENISTAN
TAJIKISTAN
GEORGIA
TURKEY
SYRIA
IRAQ
IRAN
AFGHANISTAN
EGYPT
MAP SYMBOLS:
Central railway corridor
TRACECA
Rail routes
Shipping routes
Sea ports

KAZAKHSTAN
Uzbekistan
Navoi
CHINA
INDIA
Railways:
Existing
Under construction
Projected

3. Халқаро автомагистрал ва ягона миллий автомобиль транспорт тизимини яратиш

Автомобиль транспорти – денгиз портларига тўғридан-тўғри чиқиш йўлларидан узоқда жойлашган республикамиз иқтисодиёти учун стратегик аҳамиятга эга. Шу нуқтаи назарда мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов 2010 йил якунларига бағишланган Вазирлар Ма.камаси мажлисидаги маърузасида таъкидлаб ўтганидек: «…Ўзбекистон миллий автомагистрали таркибига кирадиган автомобиль йўлларини қуриш ва реконструкция қилиш, мамлакатимизнинг барча ҳудудларини ўзаро ишончли боғлайдиган ягона миллий автомобиль транспорт тизимини ташкил этиш лойиҳаларини жадал амалга оширишни таъминлашга биринчи даражали аҳамият қаратилиши лозим

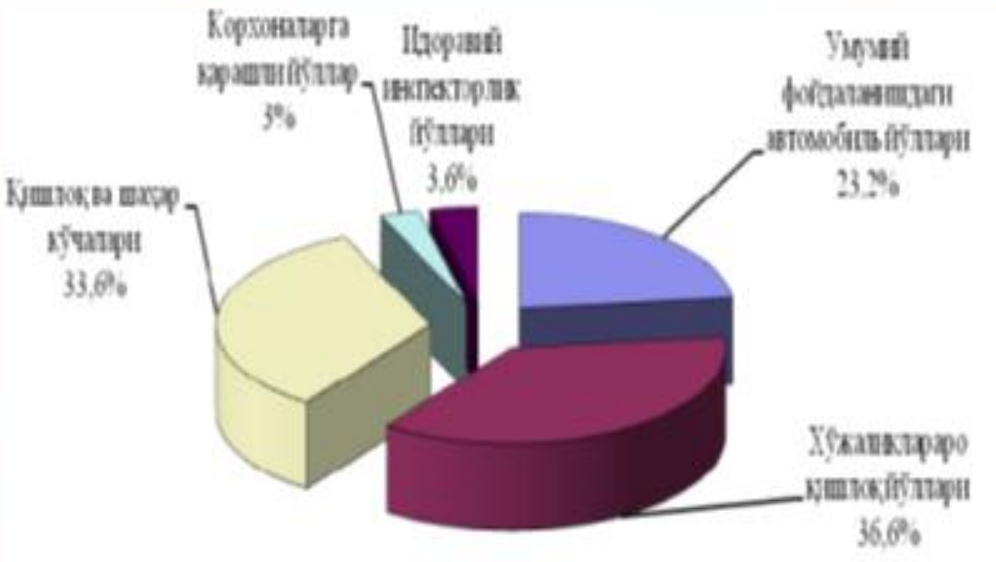

Манба: муаллиф томонидан «Ўзавтойўл» ДАК маълумотлари асосида тузилган.

1 -расм. Республика автомобиль йўллари тармоғи таркиби

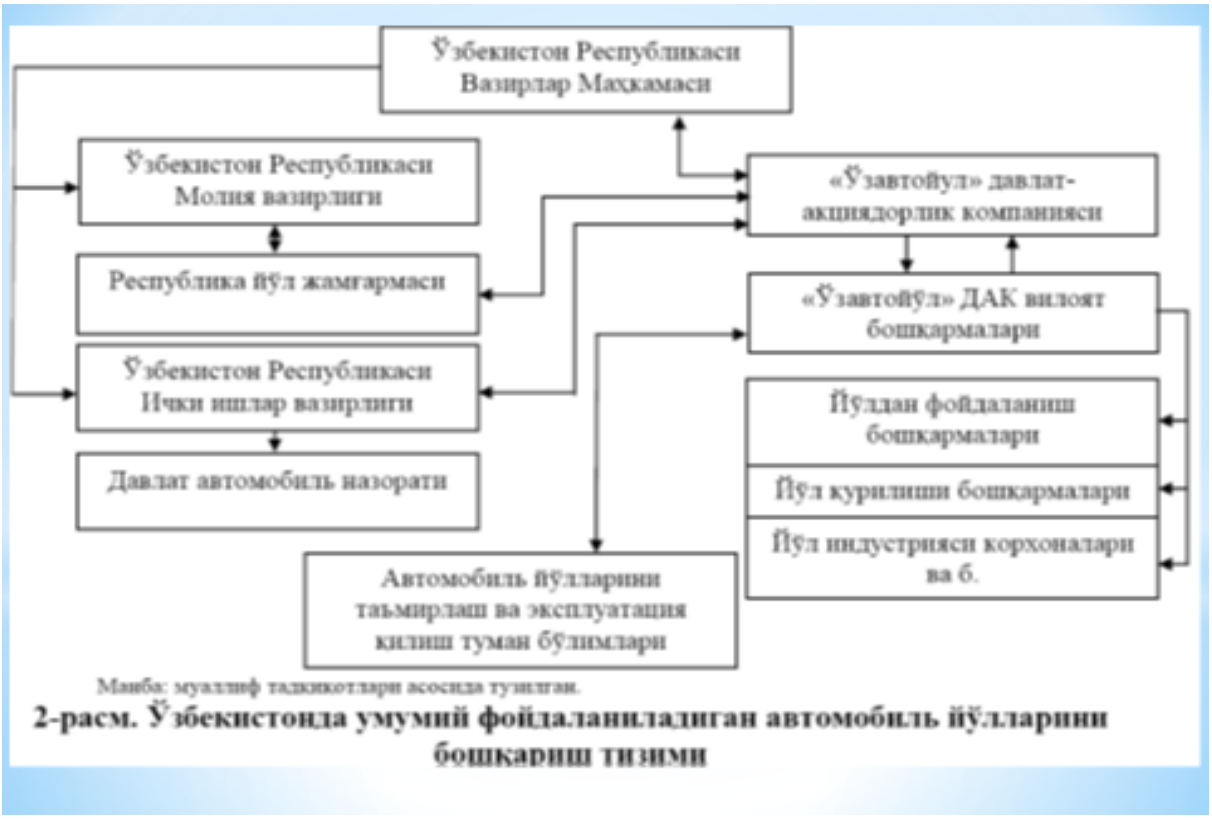

Манба: муаллиф тадқиқотлари асосида тузилган.

2-расм. Ўзбекистонда умумий фойдаланиладиган автомобиль йўлларини бошқариш тизими

8-Мавзу. АКТ тизими ва унинг ривожланиш тенденциялари

РЕЖА

1. Ўзбекистон телекоммуникациялари тизими.
2. Ахборот инфратузилмасининг ривожланиш кўрсаткичлари таҳлили.
3. Уяли алоқа инфратузилмаси
4. Интернет хизматлари ва маълумотлар узатиш тармоқлари тизими
5. Республикада АКТ ривожлантириш йўналишлари
6. АКТ хизматлари фойдаланиш имкониятлари ва йўлларини кенгайтириш

1. Ўзбекистон телекоммуникациялари тизими.

Коммуникация

(лотинча communicatio – алоқа, боғланиш) – хабар бериш ва алоқа, ахборот алмашинув бўйича боғланиш воситалари мажмуи. Телекоммуникация – симли, радио, оптик ёки бошқа электромагнит тизимлардан фойдаланиб сигнал, белги, матн, тасвир ва товушларни ёки бошқа кўринишдаги ахборотни узатиш, қабул қилиш ва унга ишлов бериш жараёни.

Телекоммуни-кацион инфратузилма

– компаниянинг телекоммуникацион инфратузилмаси – бу турли ахборотларни: автоматлашган бошқарув тизимлари маълумотлари, интернет-графика, турли файллар ҳамда «овоз» ва видео кўринишидаги ахборотларни узатиш вазифасини ҳал қилувчи ўзаро алоқадор тизимчалар мажмуи.

1. Ўзбекистон телекоммуникациялари тизими.

Ахборот коммуникация технологиялари

хусусий, умумий ва ишлаб чиқариш коммуникациясида ахборотлар тайёрлаш, қайта ишлаш ва етказиб бериш билан боғлиқ бўлган бъектлар, ҳаракатлар ва қоидалар, шунингдек барча технологиялар ҳамда санаб ўтилган жараёнларни бирлашган равишда таъминловчи соҳалар мажмуаси.

Телекоммуни-кация тизими

– алоқа воситалари, алоқа линиялари, модемлар, тармоқ аппарат таъминоти.

2. Ахборот инфратузилмасининг ривожланиш кўрсаткичлари таҳлили.

Ахборот одамлар ўртасида узатиладиган маълумотлар ҳисобланиб, кейинги вақтда ишлаб чиқаришни режалаштириш ва бошқариш учун, хамда яшаш шароитларини, иқтисодий тараққиёт даражасини белгилашда катта аҳамиятга эга бўлиб қолди.

Ахборот инфратузилмаси

– мамлакат ахборот фазосининг ривожланиши ва ўзаро фаолиятини таъминловчи тизимчалар, ташкилий таъминловчи тизимчалар, ташкилий таркиблар мажмуи.

4. Интернет хизматлари ва маълумотлар узатиш тармоқлари тизими

Пул ҳаракати ва пул маблағлари билан боғлиқ бўлган бозор иқтисодиётидаги муҳим воқеликлардан яна бири кредитдир. Молия ва кредитнинг умумийлиги шундаки, иккови ҳам пул маблағлари билан боғлиқ иқтисодий муносабатлардан иборат. Лекин улар ўртасида муҳим фарқ ҳам мавжуд. Яъни молия хўжалик эгаларининг пуллари билан бўлган муносабатларни ўз ичига олса, кредит қарз пуллар ҳаракати ва уларга боғлиқ муносабатларни билдиради. Молияда пулни ишлатиш эркин ва харажатсиз амалга ошса, кредитда бу ҳақ тўлаш туфайли ва муҳлати келганда қайтариб бериш шарти билан ишлатиш ҳуқуқига эга бўлинади.

5.Республикада АКТ ривожлантириш йўналишлари
Ўзбекистон алоқа тизими ўз ичига қуйидаги соҳаларини олади:
почта
телефон
телеграф
Радио ва телевидения
интернет ва матбуот тарқатиш

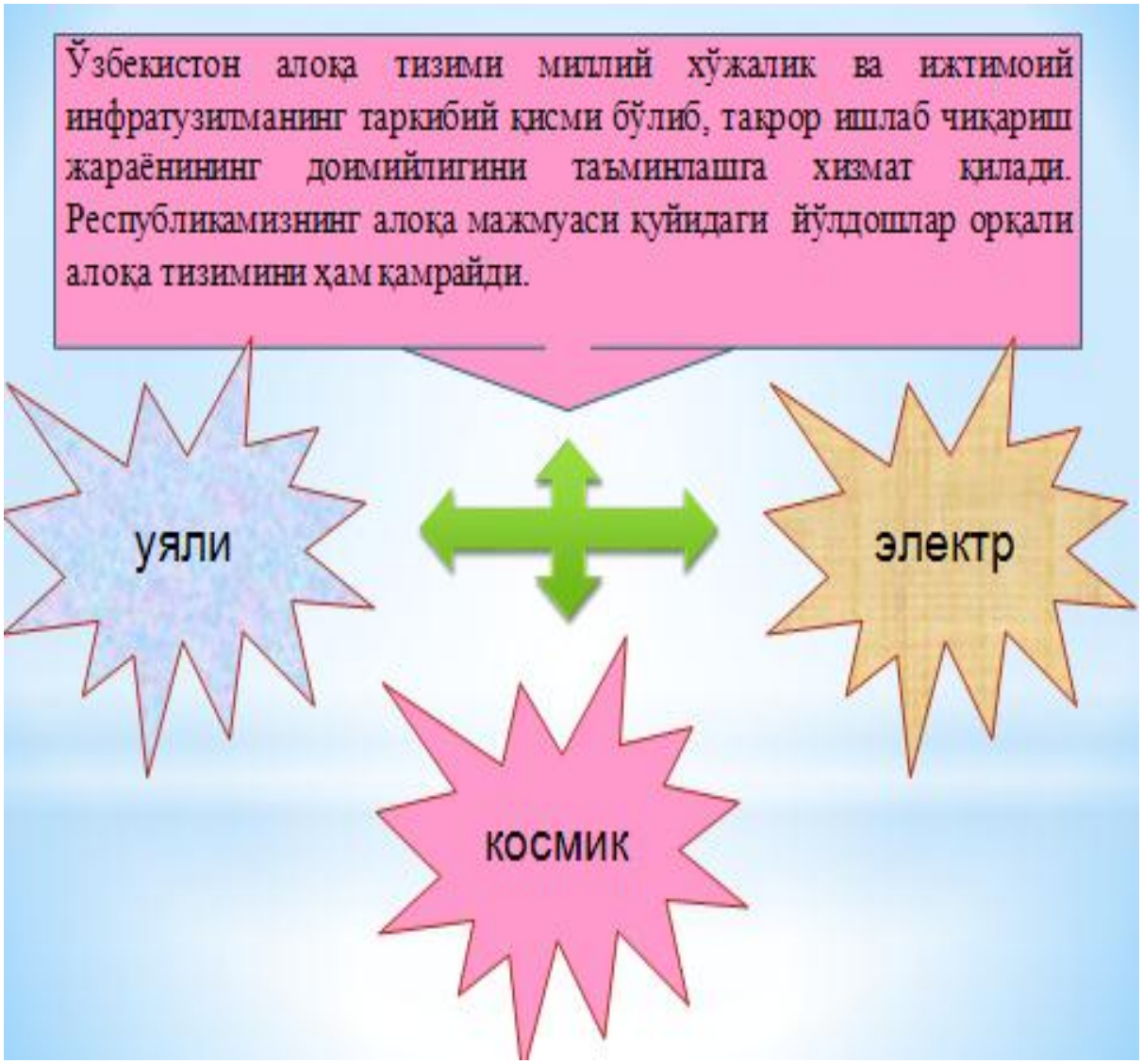
Ўзбекистон алоқа тизими миллий хўжалик ва ижтимоий инфратузилманинг таркибий қисми бўлиб, такрор ишлаб чиқариш жараёнининг доимийлигини таъминлашга хизмат қилади. Республикамизнинг алоқа мажмуаси қуйидаги йўлдошлар орқали алоқа тизимини ҳам қамрайди.
уяли
электр
космик

Телекоммуникация тизими – алоқа воситалари, алоқа линиялари, модемлар, тармоқ аппарат таъминоти.

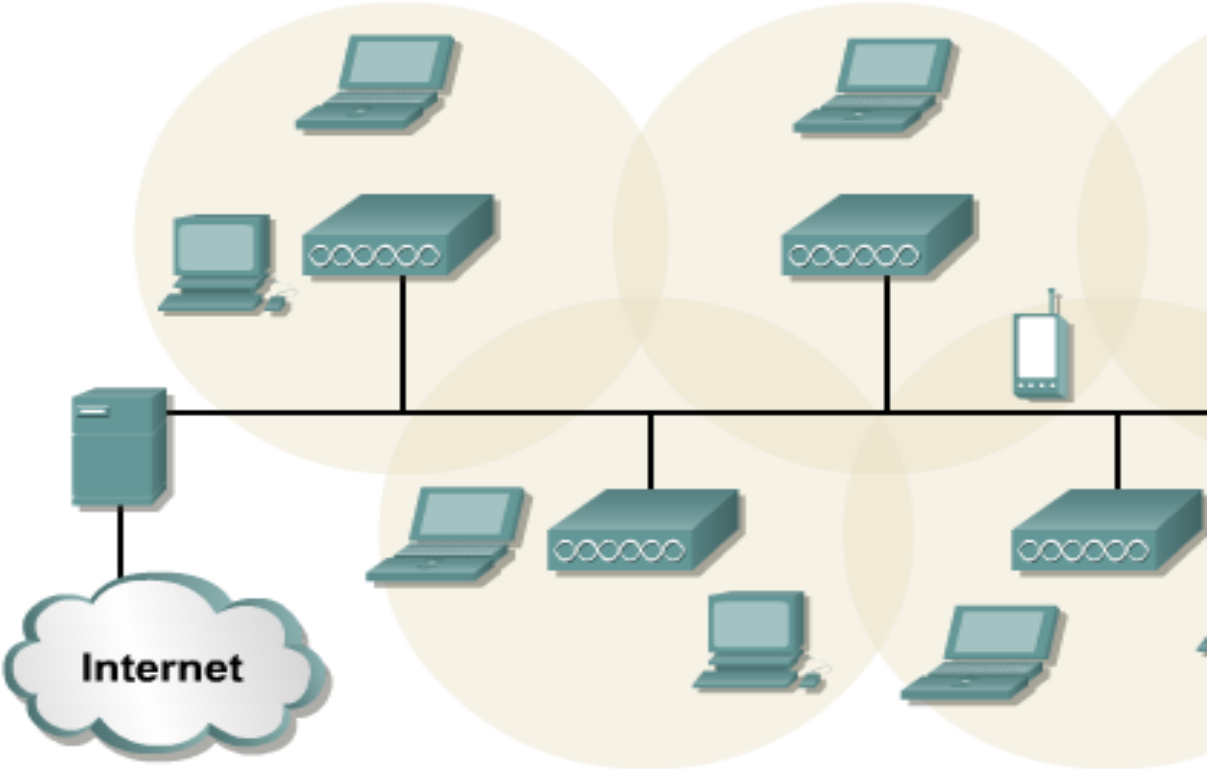

9-Мавзу. Инфратузилма соҳасида инвестициялар ва уларнинг иқтисодий самарадорлиги

РЕЖА

1.Инфратузилма соҳасига инвестицияларни жалб этиш зарурлиги ва аҳамияти

2. Инфратузилма соҳасига сарфланаётган инвестицияларнинг манбалари ва уларнинг сарфланиш йўналишлари

3. Инфратузилма соҳасига хорижий инвестицияларни жалб қилишни кенгайтириш.

4. Инфратузилма соҳасига сарфланаётган инвестициялар кўламини кенгайтириш ва самарадорлигин ошириш йўллари.

Эндиги вазифа хорижий инвестициялар учун реал инвестицион муҳитни яратиш, давлат ҳокимият органларида бюрократия ва сансоларликка чек қўйиш, хорижий инвестицияларни, биринчи навбатда, тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этиш ишларини барча чоралар билан кучайтириш лозим.

Хорижий инвесторлар Ўзбекистон минтақаларига сармоя киритиш учун мавжуд бўлган имкониятлар, шунингдек, инвесторлар учун яратилган ҳар томонлама кенг, қулай шарт-шароит ва кафолатлар бўйича зарур, керакли маълумотга эга бўлишлари муҳим аҳамиятга эгадир.

Ўзбекистон иқтисодиётига кириб келаётган хорижий инвестициялар оқимини янада кенгайтириш, хорижий инвесторларга аниқ маълумотлар бериш, маҳаллий тадбиркорларга хориждаги потенциал инвесторлар ҳақида маълумот бериш уларга кўмаклашиш мақсадида ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги ҳузурида "Хорижий инвестицияларни ахборот билан таъминлаш ва кўмаклашиш агентлиги" ташкил этилди.

10 - Мавзу. Бозор иқтисодиёти ривожланган давлатларнинг инфратузилма иқтисодиётидаги илғор хорижий тажрибаларини ўрганиш

РЕЖА

1. Иқтисодиёти барқарор ривожланган давлатларда инфратузилмани ташкил топиши.

2. Инфратузилма хизматларини кўрсатувчи ташкилотлар

3. Инфратузилма объектларини иқтисодий таҳлили.

4. Халқаро тажрибаларни ўзаро алмашиш.

Айрим ривожланган ғарб давлатларида инфратузилмани икки турга бўлиб ўрганилади: оғир ва енгил инфратузилма.
Оғир инфратузилмага замонавий индустриал давлатнинг ишлаб чиқариши (амал қилиши)ни таъминлайдиган катта жисмоний бирликлар киради. Булар:
Транспорт инфратузилмаси
Энергетика инфратузилмаси
Сув таъминоти инфратузилмаси
Коммуникация инфратузилмаси
Товар ва маиший чиқиндиларни бошқариш
Ер мониторинги ва сетларни ўлчаш

Енгил инфратузилма оғир инфртаузилмадан фарқли равишда инсонларга махсус хизматларни кўрсатиш (етказиб бериш ҳисобланади). Унга эса қуйидагилар киради:
Инфратузилмани бошқариш (давлат бошқаруви)
Авария хизматлари
Ҳарбий инфратузилма
Бозор инфратузилмаси
Ижтимоий инфратузилма
Маданият, спорт ва дам олиш инфратузилмаси

2. Инфратузилма хизматларини кўрсатувчи ташкилотлар

Нобанк кредит ташкилотларини ривожлантириш бозор инфратузилмаини ривожлантиришнинг бир бўғини сифатида хориж тажрибасини ўрганиш муҳим масала ҳисобланади.

АҚШда кредит уюшмалари микрокредитлар хизматларини кўрсатувчи асосий институтлардан бири ҳисобланади. Ўз мақоми бўйича АҚШ истеъмол кооперативлари ҳисобланадиган кредит уюшмалари нотижорат ташкилотлари сирасига киради.

АҚШ кредит уюшмалари

Кредит уюшмаларини кредитлар беришдаги устунлиги шундаки, уларнинг таъсисчилари кўпинча тадбиркорлар (ўз ходимларига) ёки касаба уюшмалари ҳисобланади. Натижада кредит хизматидан фойдаланувчилар кредитни қайтариш учун маблағ излаётганда уларнинг маошларидан ёки бўлмаса кредит уюшмаларининг омонат қўйилмаларидан олиш имконияти тўғрисида ахборотга эга бўладилар. Ҳозирги кунда бундай ташкилотларнинг фаолияти кредит карточкаларини чиқариш, брокерлик хизматларини таклиф қилиш, шахсий пенсия ҳисобларини очиш хизматлари эвазига кенгаймокда. Хусусан қишлоқ хўжалик маҳслотлари етиштирувчиларни молиявий қўллаб – қувватлашда кредит карточкаларидан кенг фойдаланиб келинади. Бугунги кунда бундай маблағлардан фермерларнинг 30 фоизга яқини фойдаланади.

4. Халқаро тажрибаларни ўзаро алмашиш.

Ўзбекистонда аксарият бозор инфратузилмаси хизматлари асосан мустақилликдан кейинги йилларда пайдо бўлганлиги сабабли мавжуд тажрибанинг етарли эмаслиги микромолиялаш тизими ривожланган кўпгина давлатларнинг тажрибаларини ўрганиш заруриятини келтириб чиқармоқда. Шу жиҳатдан ҳам инфратузилма тизими тараққий этган давлатларда инфратузилма хизматларини ташкил этиш ва ривожлантириш тажрибаларини чуқур тадқиқ этиш мақсадида ўзаро тажриб алмашиш муҳим саналади. Бу борада Япония ҳукумати томонидан ажратилаётган грант маблағларини таъкидлаш ўринли саналади. Бироқ, инфратузилма соҳасига ажратилаётган грант маблағлари жуда ҳам кам сонли бошқарув соҳаси кадрларни тажриба алмашиш имконияти мавжуд. Шундай бўлсада бундай ҳамкорликни бошқа давлатлар билан ҳам амалга ошириш мақсадга мувофиқ.

Бозор инфратузилмаси ва унинг таркибий тузилиши

Кун тартиби

1. Бозор инфратузилмаси ва унинг функциялари
2. Кредит тизимини ўзига хос хусусиятларини илмий тадқиқ этиш
3. Суғурта фаолиятини ташкил этиш ва илмий баҳолаш
4. Биржалар фаолиятини бошқариш ва таҳлил этиш.
5. Реклама агентликлари хизмати ва уларни илмий тадқиқ этиш.
6. Савдо воситачилик корхоналарини фаолиятини илмий баҳолаш.

1. Бозор инфратузилмаси ва унинг функциялари

Бозор инфратузилмаси

маҳсулот (хизмат) ишлаб чиқарувчиси ва истеъмолчини ягона бозор маконида боғловчи, ишлаб чиқариш миқёси ва истеъмол ўртасидаги зиддиятни бартараф этувчи, унинг барча иштирокчиларига қўйилган мақсадларига эришишни таъминловчи муассасалар ва воситачилик тузилмалари тизимини намоён этади.

Бозор инфратузилмаси мақсади

бу чекланган тўловга қобил талаб шароитида, бозор иштирокчилари манфаатлари мувозанатини таъминлаш борасидаги келишув асосида фойдасини максималлаштиришдан иборат.

Бозор инфратузилмасининг вазифалари сифатида қуйидагиларни келтириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

- бозор муносабатлари иштирокчилари манфаатларининг амалга оширилишини енгиллаштириш;
- инфратузилма субъектларининг ўз фойдасини юқори даражага етказиш мақсадида бозор иштирокчилари харажатларини минималлаштириш;
- иқтисодиётнинг алоҳида субъектлари ва фаолият турларининг ихтисослашуви асосида бозор муносабатлари субъектлари ишининг тезкорлиги ва самарадорлигини ошириш;
- бозорда таркиб топган конъюнктурадан келиб чиққан ҳолда маҳсулот тайёрлашга бўлган буюртмаларни кўпайтирган ёки камайтирган ҳолда ишлаб чиқариш учун бозор талаби индикатори вазифасини бажариш;

бозор муносабатларини ташкилий жиҳатдан расмийлаштириш;

биржа механизмидан фойдаланган ҳолда истеъмол моллари, кўчмас мулк, ишлаб чиқариш воситаларининг ижтимоий-зарурий нархини белгилаш;

бизнесни давлат ва жамоат томонидан тартибга солиш, ҳуқуқий ва иқтисодий жиҳатдан назорат қилиш шаклларини енгиллаштириш;

товар ва хизматларнинг бозор маркетинги асосида барча истеъмолчилар номидан майдонга тушувчи буюртмачи функциясини бажариб, ишлаб чиқаришни тартибга солиш ва бошқариш имконини яратиш.

2. Кредит тизимини ўзига хос хусусиятларини илмий тадқиқ этиш

Кредит тизими қуйидаги хусусиятларга эга:

Кредит бозорида турли тўлов воситалари (пуллар, облигасиялар ва қимматбаҳо қоғозлар) таклиф этилади

Бу кредит, ссуда қарзларга бўлган талаб асосида амалга ошади

Кредитлар, қарзлар ма'лум муҳлат ва ма'лум баҳода амалга ошади

Кредит операсияларини банклар ва бошқа кредит бозорининг муассасалари амалга ошириб, пуллар ортиқча бўлган иқтисод қисмидан уларга муҳтож бўлган жойга ўтказилади

Корхоналарнинг ўзлари вақтинча ортиқча бўлган ресурсларни бир-бирига бериши мумкин, лекин кредитдан муҳтожлик туғилган вақтдагина фойдаланилади

5. Реклама агентликлари хизмати ва уларни илмий тадқиқ этиш.

Реклама агентликлари, ахборот марказлари ва оммавий ахборот воситалари агентликларининг бозор инфратузилмаси сифатидаги роли ҳам аҳамиятли ҳисобланади.

Реклама

- товар ёки кўрсатиладиган хизмат тўғрисидаги холис ахборот, талабни кўпайтириш мақсадларида харидорларга товарларнинг хоссалари, афзалликлари ва сотиб олиш шартларини етказиш ва ошкор этиш воситаси бўлиб, уни махсус фирмалар маълум ҳақ эвазига ташкил этади ёки бевосита товарни сотувчи фирманинг ўзи уюштиради.

6. Савдо воситачилик корхоналарини фаолиятини илмий баҳолаш.

Савдо ифратузилмасининг асосий вазифаси

- савдо бозорининг ишончли амал қилишини ҳамда талаб ва таклифнинг рақобатли ўзаро муносабатларини таъминлашдир.

Ўзбекистондаги улгуржи савдо инфратузилмасининг асосий вазифаларидан бири

- мулкчилик шаклидан қатъий назар, корхона ва ташкилотларга, шу жумладан тадбиркорларга тижорат – воситачилик, савдо, ишлаб чиқариш, лизинг, транспорт, молия, аудит, ахборот хизматлари кўрсатиш, улгуржи, биржа , ярмарка ва кимошди (аукцион) савдоларни ташкил этиш ва барча юридик ҳамда жисмоний шахсларга товар-хом ашё ресурслари бозорида савдо битимлари тузишда қулай шароитлар яратиш.